

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЗЕЛЕНСЬКА ОЛЕНА ПІМЕНІВНА

УДК 351.74:378.015.31:008

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Науковий консультант
СИДОРЕНКО ВІКТОР КОСТЯНТИНОВИЧ
член-кореспондент НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор

ЧЕРНІГІВ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
СТАН І ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	
КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ	14
1.1. Психолого-педагогічні та філософські передумови	
культуроологічної підготовки фахівців у системі вищої освіти	14
1.2. Сучасний стан вирішення проблеми культууроологічної	
підготовки в системі навчальних закладів України	53
Висновки до першого розділу	83
РОЗДІЛ 2	
МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ	
ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	
МВС УКРАЇНИ	85
2.1. Загальна методика проведення дисертаційного дослідження	85
2.2. Емпіричні та теоретичні методи дослідження	91
Висновки до другого розділу	104
РОЗДІЛ 3	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	
КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ ...	108
3.1. Принципи та педагогічні умови організації культууроологічної	
підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України	108
3.2. Визначення особливостей розвитку культууроологічної	
компетентності майбутнього фахівця МВС України	143
3.3. Полікультурна підготовка курсантів вищих навчальних	
закладів МВС України	156
3.4. Обґрунтування концепції культууроологічної підготовки	
курсантів вищих навчальних закладів МВС України	172
Висновки до третього розділу	188
РОЗДІЛ 4	
МОДЕЛЮВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	
КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ	191
4.1. Визначення особливостей моделювання культууроологічної	
підготовки майбутніх фахівців МВС України	191
4.2. Обґрунтування основних структурних компонентів	
культуроологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України	210
4.3. Обґрунтування критеріїв, показників та рівнів культууроологічної	
підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України	227
Висновки до четвертого розділу	247
РОЗДІЛ 5	
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В	
СИСТЕМІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ	250
5.1. Визначення змісту, форм та методів культууроологічної	
підготовки курсантів	250

5.2. Засоби сприяння розвитку культурологічної компетенції курсантів у процесі вивчення іноземної мови	269
5.3. Методика культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України	287
Висновки до п'ятого розділу	330
РОЗДІЛ 6	
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ	
333	
6.1. Організація та проведення констатувального етапу дослідження	333
6.2. Результати формування експерименту та рекомендації з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України	358
Висновки до шостого розділу	378
ВИСНОВКИ	381
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	390
ДОДАТКИ	462

ВСТУП

Актуальність теми. В усіх сферах життєдіяльності людини відбуваються докорінні зміни, які стосуються широкого спектру відносин суспільства та особистості. З одного боку, ці відносини стають більш жорсткими і вимагають конкурентоспроможності всіх суб'єктів цих відносин, з іншого, уможлиблюють вільне самовизначення, самореалізацію людини на основі адекватного вибору способів вирішення власних проблем. Найближче соціокультурне оточення людини є потужним чинником як загального, так і професійного розвитку особистості.

Сьогодні країні потрібні не просто фахівці, а люди, здатні формувати громадянське суспільство на основі толерантного ставлення до особистості, врахування особливостей її соціокультурного розвитку. Тому так гостро стоїть завдання становлення нової освітньої системи, в якій вузькопрофесійний підхід у підготовці майбутнього фахівця не буде пріоритетним напрямом, що поступово втрачає "людське обличчя" та перетворюється на структурний елемент системи, який діє відповідно заданого алгоритму.

Культурологічна парадигма з її орієнтацією на особистість, на розуміння найважливіших факторів соціального буття та існування людства в цілому, її чуттєві витоки в людині повинна забезпечити новий напрям розвитку професійної освіти. Культурологічна парадигма в освіті передбачає зміну пріоритетів, перенесення центру уваги на особистість майбутнього фахівця, його культуру, професіоналізм, знання та вміння, якими він володіє, перетворення навчання із самоцілі на засіб його професійного розвитку і самовдосконалення.

Актуальність культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України зумовлена процесами модернізації, що відбуваються в сучасному світі та освіті. Виникли умови, в яких особистість уперше усвідомила себе частиною світової культури, де на основі діалогу культур вона пізнає себе у своїй культурі, примножуючи культуротворчий досвід людства. Отже у процесі культурологічної підготовки стане можливим діалог особистостей, націй, народів, особи і суспільства.

Розробкою наукових основ вищої професійно-педагогічної освіти в Україні займаються І. Волощук, А. Грітченко, Н. Дем'яненко, М. Євтух, В. Кремень, В. Кузьменко, В. Луговий, Е. Лузік, В. Майборода, В. Манько, М. Пригодій, В. Сидоренко, О. Сухомлинська та ін. Науковий інтерес викликають дослідження, пов'язані зі становленням і розвитком професійної освіти, підготовкою кадрів різного профілю. Це дослідження В. Андросюка, А. Беляєвої, Я. Бондаренка, Г. Боярка, І. Ващенко, А. Галімова, Н. Горбача, Л. Казміренка, О. Лопутько В. Тюріної, Г. Юхновець та ін.

Проблема вдосконалення культурологічної підготовки майбутніх фахівців розглянута в роботах В. Антофійчука [16], В. Багацького [32], В.

Библера [60], В. Виткалова та О. Граба [121], О. Вознюка [123], В. Гурої [168], Б. Єрасова [194], В. Залеського [213], Л. Зеліско [264], Т. Зюзіної [272], М. Каранди [294], Н. Колеснікової [315], В. Компанієць [319], Л. Кондрацької [320], Л. Маслака [400], В. Маслова [403], Г. Філіпчука [612], С. Чабаненка [640].

Здійснено аналіз стану культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, який дозволив виявити низку суперечностей між:

- потребою суспільства у кваліфікованих спеціалістах, які мають високий рівень професійної майстерності, та традиційним змістом професійної підготовки фахівців МВС України;
- традиційною системою підготовки майбутніх фахівців МВС України і потребою запровадження новітніх технологій та підходів навчання з урахуванням процесів євроінтеграції та формування полікультурного світу;
- необхідністю підготовки курсантів з достатнім рівнем культурологічної підготовки та відсутністю належної науково обґрунтованої та експериментально перевіреної методики підготовки майбутніх фахівців МВС України за цим напрямом.

Актуальність проблеми і необхідність її розв'язання на теоретичному та методичному рівнях зумовили вибір теми дисертаційного дослідження "**Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України**".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконувалось відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри професійної освіти та безпеки життєдіяльності Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка і спрямоване на вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, а також є складовою частиною комплексної теми факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ «Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави» (№ 0112U007494).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди" (протокол № 7 від 7 грудня 2009 року) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 1 від 23 лютого 2010 року).

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* – розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити теоретико-методичні основи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- здійснити аналіз наукової літератури з проблеми культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів і визначити напрями, що потребують подальших досліджень;

- конкретизувати зміст поняття "культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України";
- розкрити принципи та педагогічні умови культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- розробити концепцію та модель культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- охарактеризувати особливості методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів;
- визначити компоненти, критерії, показники та рівні культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- експериментально перевірити ефективність культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх фахівців МВС України.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Методи дослідження. Для реалізації основних завдань дослідження на різних його етапах використано теоретичні та емпіричні методи:

- *аналіз, синтез, порівняння та зіставлення* – для визначення стану розкриття проблеми дослідження у філософській та психолого-педагогічній науковій літературі, вивчення нормативно-правових документів у сфері освіти, словників, енциклопедій, авторефератів, дисертацій, Інтернет-ресурсів, досвіду роботи науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів МВС України;

- *моделювання та проектування* – для виокремлення змісту, педагогічних умов, розробки моделі та відповідної процедури культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;

- *порівняння, класифікація, узагальнення* – для визначення спільних характеристик об'єктів на основі опрацювання та інтерпретації теоретичних джерел з проблеми культурологічної підготовки у вищих навчальних закладах, державних стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалавра, спеціаліста та магістра, університетської документації (навчальні плани, робочі програми, навчально-методичні комплекси з курсів), результатів діяльності курсантів, визначення закономірностей фахової підготовки, формулювання висновків та рекомендацій;

- *діагностування* (опитування – анкетування, інтерв'ювання, бесіда, тестування; педагогічне спостереження, самоспостереження; експертне оцінювання) – для визначення рівня культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, динаміки зміни окремих структурних компонентів у загальній структурі підготовки;

- *педагогічний експеримент* – для перевірки ефективності розробленої моделі та методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, визначення кількісних і якісних показників культурологічної підготовки та динаміки її зміни на кожному етапі

дослідження;

– *математичної статистики* – для опрацювання отриманих експериментальних даних і обчислення статистичних показників з метою перевірки ефективності впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу МВС України педагогічних умов, моделі та методики культурологічної підготовки курсантів (використання коефіцієнта рангової кореляції Спірмена);

– *графічні* (схеми, діаграми, таблиці) – для ілюстрації та порівняння результатів експерименту в графічних формах і таблицях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– розроблено концепцію культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;

– обґрунтовано педагогічні умови культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, що виражено в трьохкомпонентній структурі (*процесуальний компонент*: створення можливостей кожному курсанту для виявлення і розвитку особистісних творчих культурологічних якостей шляхом використання методів активізації навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи та практики; наявність спеціально розробленого для курсантів вищих навчальних закладів МВС України методичного забезпечення (тематичний план, навчальні програми, навчальні посібники і методичні рекомендації з організації та проведення культурологічної підготовки); забезпечення реалізації принципів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; наявність творчої групи курсантів, об'єднаної спільними цілями, інтересами, цінностями; *мотиваційний компонент*: актуалізація потреби культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; стимулювання і мотивація курсантів до отримання особистісно значущого освітнього продукту в галузі культурології; *змістовий компонент*: визначення обсягу знань, необхідних для засвоєння в межах культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; відбір і структурування змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін на основі інтегративності та міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього фахівця МВС України);

– визначено компоненти (аксіологічний, процесуальний, когнітивний та управлінсько-регулятивний), критерії (потреба в культурологічному саморозвитку як провідної життєвої цінності, цілісне сприйняття концепції культурологічного розвитку та актуальних можливостей її доцільного професійного застосування, інтерес та потреба до творчого перетворення культуротворчого досвіду; прагнення до пізнання культурозначущого ідеалу, на основі цього здатність до рефлексії та пізнання самого себе, співвіднесення ідеалу культурного "Я" з реальним, психологічно грамотна самокорекція і самовдосконалення, прагнення постійного наближення та самоствердження себе в культурі; готовність до оволодіння культуровідповідними, особистісно-розвивальними психолого-педагогічними

технологіями на культуротворчому рівні як найважливішими умовами формування професійної культури особистості; ступінь орієнтування в культурологічній, психолого-педагогічній, філософській, соціологічній інформації з питань розвитку особистості, її культури та інтелігентності; суб'єктність, авторство у визначенні цілей культурологічного саморозвитку, вироблення змісту та розробка засобів і форм професійної взаємодії в процесі культурологічної діяльності; співпраця фахівців системи МВС України та курсантів у процесі їх спільного культурологічного розвитку та пізнання культури; цілісність аксіологічно-змістовного та когнітивного аспектів особистісного розвитку, уміння на основі цього діагностувати та стимулювати власне культурологічне самовдосконалення) та показники культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, на основі аналізу їх якісних і кількісних проявів встановлено три рівні підготовки (низький, середній та високий);

удосконалено:

– систему принципів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України: вільного вибору індивідуального напрямку культурологічної підготовки; забезпечення наступності культурологічної підготовки; відповідності культурологічної підготовки вимогам до особистості сучасного фахівця; відкритості культурологічної підготовки; розвивального потенціалу культурологічної підготовки; системності культурологічної підготовки; взаємозв'язку методів та форм культурологічної підготовки;

– методику культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, яка передбачає включення курсантів в іншомовну комунікацію (проведення диспутів, ділових ігор, вправ та тренінгів); побудову практичних занять за принципами "діалогу культур" та з використанням автентичного матеріалу культурологічного характеру;

– методику діагностики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, яка полягає у визначенні рівнів сформованості її структурних складових, їх оцінюванні, на основі аналізу яких випливає висновок про загальний рівень підготовки;

дістали подальшого розвитку:

– основні положення (безпосереднє керівництво професійною підготовкою, організаційне і методичне забезпечення професійної підготовки, надання практичної допомоги та контроль за станом її організації) професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України як відкритої, динамічної системи, однією зі складових якої є культурологічна підготовка.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

– підготовлено методичні рекомендації для науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів МВС України щодо культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС;

– розроблено навчально-методичні матеріали для поточного і підсумкового контролю сформованості рівня культурологічної підготовки

курсантів вищих навчальних закладів МВС України в єдності чотирьох структурних компонентів (аксіологічного, когнітивного, процесуального, управлінсько-регулятивного);

– авторську концепцію покладено в основу культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України та студентів вищих навчальних закладів України, що брали участь в експериментальному дослідженні.

Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ України, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка від 27 лютого 2013 р., № 12-178/4-02), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка від 22 лютого 2013 р., № 4212/84-06), Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (довідка від 2 березня 2013 р., № 994), Комунального вищого навчального закладу "Херсонська академія неперервної освіти" Херсонської обласної ради (довідка від 5 березня 2013 р., № 01-23/179).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні аспекти дослідження висвітлювались на *науково-практичних конференціях*:

міжнародних: "Стратегії та методики навчання мовам для спеціальних цілей" (Київ, 2001, 2005, 2011), "Право і лінгвістика" (Сімферополь, 2004), "Освіта та науки в умовах глобальних викликів" (Судак, 2011, 2012), "Соціальні інновації в сучасному суспільстві" (Сімферополь, 2012), "Проблеми інтеграції національних закладів вищої освіти до Європейського освітнього середовища" (Харків, 2012), "Людина. Мова. Культура" (Горлівка, 2012), "Стратегія розвитку України в глобальному середовищі" (Сімферополь, 2012), "International Conference on European Science and Technology" (Munich, 2012), "Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації" (Сімферополь, 2013), "Актуальні проблеми іноземної мови професійного спрямування" (Київ, 2013);

всеукраїнських: "Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації" (Сімферополь, 2010, 2012), "Теорія та практика юридичної освіти" (Київ, 2012), "Особистість XXI століття" (Сімферополь, 2012), "Розум в XXI столітті" (Сімферополь, 2012), "Сучасні технології вищої освіти" (Одеса, 2012), "Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України" (Хмельницький, 2012), "Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку" (Донецьк, 2013);

регіональних: "Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні" (Сімферополь, 2012), "Актуальні проблеми безпекознавства та правової науки в контексті сучасної соціально-економічної та адміністративно-правової реформи" (Київ, 2012), "Україна: культурно-ціннісні виклики" (Сімферополь, 2012).

звітних: інституту гуманітарно-технічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, педагогічного

факультету національного університету біоресурсів і природокористування України, кафедри професійної освіти та безпеки життєдіяльності Чернігівського педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (2006-2012 рр.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено у 45 публікаціях, у тому числі: 1 монографія; 23 статті у фахових наукових виданнях, з них 4 – у зарубіжних виданнях; 21 стаття і тези в матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг роботи Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (712 найменувань, з них – 32 іноземними мовами), 4 додатків на 78 сторінках. Повний обсяг роботи становить 539 сторінок, основного тексту – 384. Роботу проілюстровано 11 таблицями та 10 рисунками.

РОЗДІЛ 1

СТАН І ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

1.1. Психолого-педагогічні та філософські передумови культурологічної підготовки фахівців у системі вищої освіти

Процес інтеграції молодого людини в життя складний та різноманітний. Головним завданням тут є забезпечення умов для безболісного переходу в доросле життя. Здатність жити в суспільстві, приймати його правила, реалізовувати себе в суспільстві багато в чому пов'язано з рівнем різнобічної підготовки особистості молодого людини. Забезпечення якісної професійної підготовки фахівців передбачає вибір надійного методологічного орієнтира, що дозволяє виявляти закономірні зв'язки і відносини організованого процесу. Таким орієнтиром, на нашу думку, є культурологічний підхід, який виступає основою структури методологічного знання. У класифікації рівнів методологічного знання (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий і технологічний) У. Блауберга та Е. Юдіна основу становить методологічна культура як вищий рівень професійної готовності фахівця [75].

Вищим рівнем професійної готовності фахівця МВС України є наявність у нього методологічної культури, основними ознаками якої є:

- розуміння процедур, "закріплених" за категоріями філософії і за основними поняттями, що утворюють концептуальну основу професійної діяльності;
- усвідомлення різних понять як ступенів сходження від абстрактного до конкретного;
- установка на перетворення освіти в метод пізнавальної діяльності;
- спрямованість мислення фахівця на генезис професійних форм діяльності та їх загальні властивості;
- потреба відтворювати практику професійної діяльності в понятійно-термінологічній системі;
- прагнення виявити єдність і наступність знання в його історичному розвитку;
- критичне ставлення до загальноприйнятих положень, до аргументів, які лежать у площині буденної свідомості;
- рефлексія з приводу передумов, процесу та результатів власної пізнавальної діяльності, а також руху думки інших учасників професійної взаємодії;
- аргументоване спростування антинаукових позицій у галузі людинознавства;
- розуміння світоглядних, гуманістичних поглядів сучасності.

Таким чином, культурологічний підхід до вивчення особистості є узагальнюючою теорією до досліджень у галузі педагогіки, психології, філософії, соціології та інших наук.

У педагогічному аспекті культурологічний підхід не виключає реалізацію ідей системного, професійно-діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Він дозволяє розглядати педагогічні явища, педагогічну діяльність на широкому загальнокультурному тлі соціуму як сукупність культурних компонентів. У такому випадку фахова підготовка під час навчання забезпечує високий рівень культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця, входження та інтеграцію його культурологічного розвитку із загальною та професійною культурою, що відображає соціально-педагогічний стан розвитку суспільства.

У нашому дослідженні проблему культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України ми розглядаємо в рамках ціннісно-діяльнісного підходу, оскільки саме він дозволяє зробити предметом експериментального вивчення умови розвитку у курсантів культурологічної компетентності, сформулювати і перевірити гіпотезу про склад діяльності, що сприяє розвитку культурологічної компетентності.

Підвищений інтерес до ціннісної проблематики – це результат глибшого розуміння природи людського пізнання, його соціокультурної обумовленості та цінності. Проникнення в закономірності пізнання дало змогу виявити ціннісний компонент не тільки в різних сферах суспільної культури, а й в пізнавальних структурах та світогляді людини. Сучасна педагогічна наука, займаючись дослідженнями проблем змісту, форм і методів навчання й виховання, конструюючи різні технології, у центр досліджень ставить розвиток особистості на основі загальнолюдських цінностей. Без цінностей не може існувати і розвиватися ні суспільство, ні особистість. Цінності фіксують те, що склалося в житті, у менталітеті народу та проголошено як норма [632].

З найдавніших часів люди намагалися знайти загальніші моральні підстави для поведінки, привести їх у систему писаних моральних норм. Багато мислителів прагнули обґрунтувати образ ідеальної людини як осередок фундаментальних цінностей-чеснот.

У філософському словнику цінності визначаються як відносини з позиції добра і зла, істини або не істини, краси або неподобства, справедливості чи несправедливості і так далі [608].

Не піддає сумніву значущість загальнолюдських цінностей Н. Нікандров: людина ("абсолютна цінність"), сім'я, праця, знання, культура, батьківщина, земля, світ [445, с. 3].

Г. Головних розглядає цінності з функціональних позицій. При цьому всі цінності він об'єднує в три групи [148, с. 85]:

- предметні цінності з їх функціональним призначенням;
- ідеальні предмети та явища, що виражені у відносинах;
- процеси та предмети, що мають позитивну значущість.

Я. Розін вважає, що цінність сама по собі не існує. Вона визначається людиною, виходячи з оцінки речі [518, с. 90].

Аналізуючи різні підходи до проблеми загальнолюдських цінностей, Н. Нікандров доходить висновку про популярність у цей час "... ідеї

полікультурності, збереження різноманіття культур при набуванні більшістю людей деяких загальних базових цінностей" [445, с. 8].

Звідси і прагнення до з'ясування соціокультурного статусу та специфіки ціннісного компонента, особливостей його взаємодії з когнітивним компонентом пізнання, його ролі у формуванні об'єктивно-істинного знання про діяльність, у тому числі адекватного соціологічного знання. Ціннісний підхід, за словами Г. Головних, "прагне як у самому об'єкті, так і в його відображенні у свідомості акцентувати увагу на людському ставленні, оцінити все з точки зору закладених в об'єкті можливостей задовольняти потреби людей. Він бере не знання в чистому вигляді, а його втілення в матеріальній та духовній культурі, здатній служити людині та її цілям" [148, с. 86].

Ціннісно-діяльнісний підхід є розвитком основних положень діяльної теорії навчання. Стосовно проблеми культурологічної підготовки курсантів – до рівня сформованого у них способу соціального орієнтування і готовність використовувати ціннісно-діяльнісний підхід для регуляції свого ставлення до поведінкових (теорія діяльності) і філософських (теорія цінностей) підходів у вивченні нашої проблеми.

У психолого-педагогічних дослідженнях [36; 69; 92; 632; 633; 634] ціннісний підхід став активно застосовуватися з кінця 60-х – початку 70-х років ХХ ст. Можна виділити чотири основні його варіанти. Вони розрізняються за галуззю застосування, за змістом і методом експериментального вивчення проблем виховання, які автори використовують для виявлення механізмів засвоєння соціальних цінностей та переведення їх в особистісний план.

До теперішнього часу в рамках ціннісного підходу проведено вже досить широке коло експериментальних досліджень [63; 281; 520; 654].

Розглядаємо шляхи і результати застосування одного з варіантів ціннісного підходу, названого Г. Залеським ціннісно-діялісним [214, с. 73]. Вперше він застосував цей підхід при вивченні умов формування у студентів психологічного механізму наукової оцінки соціальних явищ. Як було встановлено в серії проведених ним експериментів, особливість прийомів оцінки полягає в тому, що вони не замикаються самі на себе, а служать формуванню у студентів відповідного ставлення до суспільно-політичних явищ і фактів, до самої оцінної діяльності, до тих знань і прийомів, за допомогою яких вона здійснюється.

Підставою для застосування ціннісно-діялісного підходу до дослідження цієї проблеми слугувала побудова методу експериментального вивчення особливостей ціннісного ставлення курсантів до об'єктів пізнавальної діяльності, а також виявлена можливість шляхом спеціального навчання прийомам наукового аналізу подій і фактів впливати на формування у них оцінних відношень.

Ціннісно-діялісний підхід до проблеми розвитку в курсантів культурологічної компетентності здатний довести, що для розвитку такої компетентності необхідна організація спеціальної діяльності, яка дозволила б

розглядати її як цінність. Для цього слід розглянути основні положення теорії діяльності. Поняття діяльності у філософському плані – це людська діяльність, яка є соціальною формою руху матерії, способом існування і розвитку суспільства та окремої людини.

Будь-яка діяльність, зазначає Е. Маркарян, включає в себе мету, засіб, процес, результат [398, с. 134]. У філософському словнику підкреслюється, що діяльність завжди усвідомлена [608, с. 114]. Останні дослідження свідчать про те, що в процесі діяльності можуть широко використовуватися як усвідомлені, так і неусвідомлені компоненти психіки. Вивчення педагогічних досліджень показало, що проблема діяльності, діяльнісного підходу відображена в роботах таких вчених, як Б. Ананьєв, Л. Виготський, М. Каган, І. Кон, А. Леонтьєв та ін.

Так, Л. Виготський виділяє в онтогенезі три основні діяльності: гра, навчання та праця [129]. І. Кон, взявши за основу класифікацію Б. Ананьєва – праця, спілкування і пізнання, – розглядає ці проблеми як соціокультурні [7].

Академік А. Леонтьєв виділяв у діяльності два аспекти: зовнішній і внутрішній. При цьому він відзначив залежність формування внутрішньої діяльності від зовнішнього плану і навпаки. "Ці взаємопереходи утворюють найважливіший рух предметної людської діяльності. Переходи ці можливі тому, що зовнішня і внутрішня діяльність мають спільну будову" [365, с. 101]. Цей розподіл на внутрішню і зовнішню діяльність характерний і для інших психологів: Л. Божович [78], Л. Виготського [129], Г. Селевко [536]. В їхніх працях поняття діяльності отримало подальший розвиток.

Значний внесок у вивчення проблеми людської діяльності зробив М. Каган [289, с. 44]. Його системний аналіз людської діяльності дозволив виділити такі форми, які необхідні для всіх педагогічних досліджень, а саме: пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну та комунікативну.

Теоретичний аналіз різних підходів показує, що при вивченні проблеми культурологічної підготовки ми повинні дотримуватися таких підходів:

- ціннісно-діяльнісного, який враховує, що культура є цінністю, котра формується тільки в діяльності;
- соціокультурного як принципу, який вимагає покласти в основу вивчення і розвитку культурологічної компетентності досягнення сучасної культури в найширшому сенсі;
- персоналізованого, тому що культура завжди індивідуальна і зумовлює становлення суб'єкта як особистості.

Опановуючи загальну та професійну культуру як "надбіологічний механізм" передачі соціальної спадковості, фахівець стає здатним використовувати в професійній діяльності культурологічний підхід "з діалогізацією навчання, увагою до історії розвитку науки та її окремих ідей, "персоналізацією" науки і обов'язково відкритістю самого фахівця як носія культури" [554, с. 14-32].

Відомо, що основним принципом системного мислення є розгляд досліджуваного об'єкта не ізольовано, не відокремлено "крупним планом" і відірваного від середовища, в якому він реально існує, функціонує та

розвивається, а саме в цьому контексті середовища, тобто в цілісній системі, підсистемою (або компонентом) якої і є об'єкт. Інакше будь-яке дослідження цього об'єкта буде довільним, постулативним, воно виявиться тільки декларованим, але невиведеним.

Відповідно до проблеми нашого дослідження це означає, що потрібно почати з визначення тієї системи, до якої належить процес культурологічного розвитку особистості курсанта вищого навчального закладу МВС України, а саме з визначення поняття "культура", розуміння її сутності, призначення та форм існування.

Отже, якщо досліджувати процес формування особистості з погляду культурологічного підходу, то необхідно провести його аналіз і розробку на ціннісному (аксіологічному), історичному, особистісно-творчому та професійно-фаховому рівнях. Внаслідок цього виникає необхідність спеціального звернення до характеристики зазначених аспектів дослідження культури і культурології як соціальних явищ.

Щоб отримати загальне уявлення про те, що таке культура, корисно, перш за все, звернутися до етимології, тобто походження слова, до того, що означає це складне поняття. У стародавньому світі латинське слово *cultura* спочатку означало "обробіток землі". Поняття "культура" розумілося як опозиція поняттю "натура" – тобто природа. Воно означало "оброблене", "оброблені", "штучне" на противагу "природному", "первозданному", "дикому" та застосовувалося, перш за все, щоб відрізнити рослини, які вирощували люди, від дикорослих. З часом слово "культура" стало вбирати в себе дедалі ширше коло предметів, явищ, дій, загальними властивостями яких була їх надприродність, так би мовити їх "протиприкладний" характер, створення їх людиною, вони не мали божественного походження. Відповідно і сама людина у тому ступені, в якому вона розглядає себе як творця себе самої, як плід перетворення даного богом або природного матеріалу, потрапляла у сферу культури і здійснювала власне створення через "освіту" та "виховання" [289, с. 17].

Пізніше в працях Цицерона (106-43 рр. до н.е.) натрапляємо на ширше та переносне значення "культура" у виразі "*cultura animi*", що можна перекласти як "обробка, вдосконалення душі". "Як плодоносне поле без обробітку не дає врожаю, – писав Цицерон, – так і душа. Обробіток душі – це і є культура: вона виполнює в душі пороки, готує душі до прийняття посіву та довіряє їй – сіє, так би мовити. Тільки те насіння, яке визріває, приносить рясний урожай" [637, с. 252].

З часом в романських та інших мовах слово "культура" починає вживатися в численних близьких значеннях: "виховання", "освіта", "вміння", "шанування", "розвиток" тощо. У сучасних словниках під "культурою" зазвичай розуміються:

- а) сукупність досягнень і творчості того чи іншого народу;
- б) характерні особливості життя і діяльності певних історичних, географічних і кон'юнктурних людських спільнот (культура палеоліту, феодална культура, крито-мікенська культура, французька культура тощо);

в) ступінь вдосконалення у тій чи іншій галузі людської діяльності (культура мови, культура праці, культура поведінки тощо);

г) той чи інший вид сільськогосподарських рослин (баштанні культури, злакові культури, цитрусові культури тощо).

У контексті освітньої проблематики поняття "культура" має два значення, одне з яких підходить до нашої проблеми: "об'єктивований соціальний досвід – сукупність досягнень людського суспільства в різних сферах його життєдіяльності: у технології, економіці, політиці, соціальних відносинах, духовній галузі" [441, с. 81].

Інакше кажучи, все, що є в людині як людині, постає у вигляді культури , і вона виявляється різнобічно багатою як і сама людина – творець культури та її головне творіння [644].

Як видно з історіографічного аналізу літератури з досліджуваної проблеми [36; 43; 48; 54; 104; 105; 148; 177; 310; 345; 415] існує кілька підходів до вивчення культури, що склалися в сучасній науці в різних галузях знань.

У всіх підручниках і словниках поняття "культура" традиційно співвідноситься зі словом "обробка, обробіток", притому не тільки ґрунту, як передбачалося спочатку, ще в античній філософії, а й самої людини. Культура розглядається як ставлення людини до світу, через яке людина створює світ і сама себе. Культура є універсальним способом творчої самореалізації людини через прагнення розкрити і затвердити зміст людського життя у співвіднесенні його зі змістом суцього [348].

Культура вивчається практично всіма суспільними науками – кожна зі свого боку. У філософському освітньому просторі вагомій праці з цієї проблеми належать Е. Баллеру, Л. Когану, А. Швейцеру. У галузі культурології цією проблематикою займалися А. Арнольд, В. Біблер, В. Давидович, Е. Маркарян. Свій внесок у вивчення культурології внесли також В. Сластьонін, А. Флієр, А. Чучин-Руссов, у галузі психології – Б. Ананьєв, А. Асмолов, В. Ольшанський.

Аналізуючи проблему формування культури, ми можемо звернутися до витоків теорії культури, до робіт, які висвітлюють її як явище суспільного життя.

Першим дослідником, який здійснив спробу систематичного обґрунтування загальної теорії культури, був відомий американський культурний антрополог Леслі Уайт (1900-1975). Свою теорію він назвав культурологією, і саме тоді цей термін набув широкого поширення. Термін "культурологія", за Л. Уайтом [597, с. 20], має позначати відношення між людським організмом, з одного боку, і екстрасоматичною традицією (культурою), з іншого.

Узявшись на початку 70-х років ХХ ст. до дослідження людської діяльності, культурологи не могли не звернути уваги на дивне становище, що склалося в історії філософського тлумачення самої людини, її суті, природи та буття. Але якщо стосовно тварин, рослин, не кажучи вже про явища неорганічного світу, такі питання вирішувалися без особливих зусиль і не

викликали будь-яких серйозних дискусій у науковому середовищі, то на запитання "Що є людина?" пропонувалося безліч найрізноманітніших і, до того ж, взаємовиключних відповідей [590, с. 37].

Нагадаємо, що людину називали і "суспільною твариною" – від Аристотеля до К. Маркса, і "божою твариною" – у теологічній літературі; "людиною розумною" (К. Лінней) і "твариною, що робить знаряддя" (Б. Франклін); істотою, що "говорить" (І. Гердер); "людиною, що творить" (Г. Адгнер), "людиною економічною" (Р. Дарендорф) і "людиною естетичною" (Л. Феррі).

Зіставляючи всі ці та деякі інші визначення, вчені дійшли висновку, що кожне з них фіксувало реальні властиві людині риси та особливості, але жодне з них не було вичерпним, тобто воно відповідало умові необхідності, але не відповідало умові достатності. Справа тут, мабуть, в особливій, унікальній складності людини як системного об'єкта, сутність якого не вичерпується яким-небудь одним визначенням, бо він має якості, що позначаються всіма цими визначеннями і, безсумнівно, ще низкою інших [289, с. 67].

Щодо короткої та всеохоплюючої дефініції, її можна сформулювати у виразі "людина діяльна", маючи на увазі узагальнююче визначення самого способу існування, що охоплює і її мислення, і працю, і мову, і спілкування із собі подібними. "Саме тому, – вважає М. Каган, – складність системи "людина" на кілька порядків вища, ніж складність системи "тварина", не кажучи вже про набагато простіше організовані системи біологічної та фізичної природи, – адже людина є і твариною, і суспільною істотою, і носієм культури – сутність її виявляється недоступною для якої-небудь однієї науки, вимагаючи сукупних, комплексних зусиль великої групи наук" [289].

Таким чином, взаємозв'язок понять "людина" і "культура" пройшов довгий шлях, який не завжди збігався. Спочатку спроби усвідомити, що таке культура, робили лише філософи. За часів античності, яку часом вважають чи не найбільш гармонійним періодом в історії людства, розуміння культури, зрештою, зводилося до визнання в її складі нерозривної єдності "Істини", "Добра" та "Краси". Ця вічна тріада породила згодом сучасну науку "Моральність", яка тісно пов'язана з релігією та мистецтвом. Однак аж до XVIII ст., тобто до розквіту епохи Просвітництва, коли після середньовіччя головною цінністю було проголошено людину та її розум, слово "культура" як певний, загально визнаний термін майже не вживалося.

Проте вже у XVII ст., на початку і в процесі англійської буржуазної революції, у працях таких філософів, як Бекон (1561-1626), Гоббс (1588-1679), а пізніше і Локк (1632-1704), усвідомлення феномена культури набуває все більш сучасного характеру, хоча і з помітним акцентом на дослідну науку та експериментально-практичне засвоєння навколишнього світу (французькі просвітителі Вольтер (1694-1778), Кондорсе (1743-1794)).

На відміну від французьких просвітителів, які схиляються перед розумом, великий німецький філософ І. Кант (1724-1804), хоча і визнавав в основі світобудови тріаду ідей – Істина, Добро та Краса, – дійшов, однак,

переважно морального усвідомлення поняття "культура". Широко відомо у зв'язку з цим його програмне визнання: "Дві речі наповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим подивом і благоговінням, чим частіше і триваліше ми міркуємо про них: це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені" [293, с. 270].

Зробивши особливий акцент на моральну сторону буття, І. Кант вважав культуру даною Богом для того, щоб людина відірвалася від "тварини" через чуттєвий стан до добродесного існування, підкоряючись внутрішньому повелінню до добра. Основний закон кантівської етики говорить: "Дій лише за тією нормою, яку хочеш бачити універсальним імперативом – нормою для всіх людей і також для тебе... Дій так, щоби завжди ставитися до людей і до себе також – як до мети і ніколи – лише як до засобу" [360].

Втім, задовго до І. Канта, ще в V ст. Іоанн Златоуст стверджував, що гріховно розглядати людину як засіб або як інструмент. Схожі ідеї розвивали інші видатні філософи: Спіноза, Фейєрбах, Фрейд та ін.

Німецький поет Шиллер (1759-1805) намагався усунути кантівське протиріччя між "природним", "чуттєвим", з одного боку, і "моральним", з іншого. За Ф. Шиллером, культура полягає в гармонії і примиренні фізичної і моральної природи людини. Культура повинна віддавати справедливість обом – не тільки одному розумному спонуканню людини на протипагу чуттєвому, але й останньому на протипагу першому. Отже, завдання культури dvojake: по-перше, охорона чуттєвості від захоплення свободи, по-друге; охорона особистості від сили почуттів. Першого вона досягає розвитком здатності відчувати, а другого – розвитком розуму [659, с. 291].

Якщо у І. Канта сутність культури особистості полягала в подоланні тварини, чуттєвого начала в людині не тільки силою розуму, але, насамперед, силою моралі, то у Ф. Шиллера зводилася до примирення чуттєвих і раціонально-етичних начал, у їх сучасників – Ф. Шеллінга (1775-1854), поетів-романтиків братів А. і Ф. Шлегелей (1767-1845 та 1772-1829), Новалиса (1772-1801) – на перший план висувається естетичне усвідомлення культури [566, с. 45].

Головним змістом культури проголошується художня діяльність людей як засіб подолання в ній тваринного, природного начала. Естетичні погляди Ф. Шеллінга найповніше викладені в його книзі "Філософія мистецтва" (1802-1803), де чітко простежується прагнення показати пріоритет художньої творчості перед усіма іншими видами творчої діяльності людини, поставити мистецтво і над моральністю, і над наукою. Філософ стверджував, що наука лише "поспішає" за тим, що вже виявилось доступним мистецтву. Мистецтво – це ніби завершення світового духу, бо в ньому знаходять поєднання у формі кінцевого суб'єктивне та об'єктивне, дух і природа, внутрішнє і зовнішнє, свідоме і несвідоме, необхідність і свобода. Таке мистецтво є самоспогляданням абсолюту [658, с. 36].

Дещо спрощено культура зводилася Ф. Шеллінгом і романтиками до мистецтва, насамперед до поезії. Людині розумній і моральній вони певною мірою протиставляли міць людини-художника, людини-творця. Не зайве

згадати в цьому зв'язку й мимохіть кинуте зауваження О. Пушкіна про те, що "поезія вища за моральність або, принаймні, зовсім інша справа" [118, с. 57].

Спроба примирити "просвітницьке" і романтичне тлумачення культурної еволюції людства зробив інший німецький філософ – Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831), який виділявся загостреною увагою до історії світової духовної культури. Вже у своїй ранній роботі "Феноменологія духу" (1807) він оцінює її як закономірний розвиток, поступове виявлення творчої сили існуючого поза людиною "світового розуму", що ототожнюється з Богом [140, с. 79].

Культура за І. Фіхте – вічна і самоцільна, оскільки тільки в ній можливе найповніше втілення "природного замислу", призначення людини. Вона є засобом самоудосконалення і себе, і інших людей, і людства в цілому [586].

Підводячи загальний підсумок розвитку культурологічної думки від античності до кінця ХІХ ст., дещо схематизуючи, можна сказати, що поширені в Європі уявлення про культуру так чи інакше носили релігійний характер і зводилися:

– до її розуміння як подолання в людині природного, чуттєвого начала переважно або силою "розуму" (енциклопедисти), або силою внутрішнього "морального закону" (І. Кант), або естетичною, художньо-творчою діяльністю (Ф. Шеллінг), або, нарешті, самою належністю до людського роду, що став інструментом втілення "абсолютної ідеї", "світового духу" (Гегель);

– до уявлення про те, що людська культура тісно пов'язана з історією, розвивається по безперервній та висхідній лінії, підкоряючись загальному закону еволюції та прогресу.

Розвиток культурофілософської думки ХХ ст. найінтенсивніше відбувався в рамках західної культури, оскільки саме тут всі явища "кризи" виявилися раніше і глибше. Крім того, історично сформовані традиції філософського мислення стали передумовою нового етапу в розвитку філософії культури, її різних напрямів і шкіл. При всьому різноманітті останніх можна виділити деякі загальні характеристики західної культурофілософії ХХ ст.

Головною темою стала проблема сучасної кризи культури і її першопричин. Картина кризи дається, як правило, на основі аналізу сучасних реалій – моралі, релігії, мистецтва, масової культури, науки і техніки. У пошуках же кінцевих, "метафізичних" причин кризи виділяються підстави культурно-типологічного порядку. Підкреслюється фатальний зв'язок сьогоденної ситуації з історично сформованою специфікою культури Нового часу: її раціоналістичним характером, утилітарно-діяльним ставленням до світу, далеким від споглядальності, індивідуалістичним типом особи тощо.

Філософам цього періоду властиве прагнення до глобального історико-соціального узагальнення, коли вся історія перетворюється в історію культури в особливому, широкому значенні слова: культура – історичне життя як воно є. При такому узагальненому підході культура в ретроспективі збігається з історичним процесом, а в синхронному плані – з життям

суспільства. Сучасна ж криза культури, найчастіше, сприймається як загальноісторичний глухий кут у розвитку цілого ряду країн, близьких географічно і об'єднаних спільністю культурних витоків.

Пошук нової методології є наслідком глибшого проникнення філософської думки в сутність і специфіку культурного життя. Сама ситуація кризи змінила ракурс бачення культури, а знайомство з новими відкриттями гуманітарного знання, які досліджують різні феномени культури, призвело до краху традиційних постулатів європоцентризму, панлогізму, "лінійного" історизму в тлумаченні історії культури. Крім того, розширився інтерес взагалі до нерелективних факторів культурного життя, що підсилило позиції ірраціоналізму і суб'єктивізму в концепціях культури. Відповідно посилюються і позиції ідеалізму, для якого економічні, політичні та соціальні фактори в історії культури, що становлять об'єктивну основу для культурної творчості, самі є наслідком ситуації в "історії Духа".

Філософія культури ХХ ст. – це переважно вираз культурної самосвідомості західного суспільства, це живий, емоційний відгук на сучасне життя, а не холодний, демонстративно відсторонений від об'єкта, академічний роздум про культуру, яка вже відбулася. Філософи, які займалися цією проблемою, вражають несподіванкою ракурсу і глибиною прозріння, щирою тривогою за теперішнє та майбутнє культури, умінням миттєво відгукуватися на тривожні сигнали часу, близькістю до проблем реального життя людей і, як правило, доступністю своїх текстів для масового читача. Деякі роботи песимістичні у своїх висновках, інші досить оптимістичні, але головна їх заслуга не у вирішенні всіх проблем культурного життя, а в постановці цих проблем, у формулюванні питань, на які ще належить шукати відповіді.

Біля витоків західної філософії культури ХХ ст. стоїть плеяда блискучих європейських мислителів, чий світоглядні орієнтації пов'язані, перш за все, з "філософією життя". Багато хто з них намагався поєднувати різні філософські підходи до тлумачення культури, доповнюючи "філософію життя" іншими, але все ж мотив "життя" як вихідного начала всієї конструкції культурного життя у них визначальний.

Вільгельм Дільтей (1833-1911) – представник німецької "філософії життя", основоположник "розумної" методології в дослідженні культури, що зробила величезний вплив на всю сферу культурологічних досліджень.

Життя, пише В. Дільтей [179], "в окремих частинах може бути і щось ясне, але в цілому щось зовсім загадкове", оскільки будь-яка подія тут породжена складним зіткненням і переплетенням "наших інстинктів і почуттів у нас з навколишнім світом і долею поза ним". Тому точні формули тут неможливі, а достовірність знання абсолютно відрізняється від загальнозначущих істин у "науках про природу".

Саме це визначає специфіку пізнавальної методології в "науках про культуру". Зрозуміти "життя" можна тільки з нього самого за допомогою герменевтики, тобто тлумачення окремих явищ культурно-історичної реальності як моментів цілісного духовного життя епохи, інтуїтивно

перейнявши їх своєрідністю.

Продовжувачем лінії "філософії життя" в осмисленні феномена культури був Георг Зіммель (1858-1918), який у своїх дослідженнях робить акцент на складних перетинах суб'єкт-об'єктних відносин у цій "формі життя".

За Г. Зіммелем культура нерозривно пов'язана з глибинним дуалізмом світу, де один одному протистоять об'єктивний світ природи і світ людської культури, де діє "Суб'єктивний дух". Людина не включається бездумно, подібно звіру, в природну світову заданість, але від неї відокремлюється, протиставляє себе їй, у середині цього дуалізму перебуває "ідея культури" [265].

Дати абсолютно точне поняття культури, вважає Г. Зіммель, неможливо, але символічно її можна виразити як "шлях душі до себе самої" – шлях від природного стану душі до стану культурного. Культура існує там, де зустрічаються два елементи – душа індивіда і дух, що отримав предметність. Твори мистецтва і моральні норми, наука і техніка, релігія і право, доцільно створені предмети і манери поведінки – все це культурні феномени, які ведуть індивіда до самого себе, але більш досконалого.

Культура, таким чином, це складна, витончена, наповнена суб'єкт-об'єктними відносинами форма життя, де відбувається постійний синтез суб'єктивного розвитку та об'єктивних духовних цінностей. При цьому, історія культури – це нескінченний процес зростання ціннісного змісту життя. Будь-яка творчість збагачує життя ще одним явищем духу, але тут, за Г. Зіммелем, і прихована трагедія культури – можливість існування суперечності між конкретним і культурним значенням одного і того ж об'єкта – певного досягнення людської творчості.

Англійський історик і філософ А. Тойнбі (1889-1975) підтримував ідею циклічного розвитку безлічі культур в історії людства. Він стверджував, що теза про єдність всесвітньо-історичного процесу – велика омана. За А. Тойнбі, всесвітня історія є сукупністю історій самостійних "цивілізацій". Останні – своєрідні "культурно-історичні монади", тобто автономні культурні утворення, що проходять у своєму розвитку стадії виникнення, зростання, надлому і розпаду, після чого кожне гине і поступається місцем іншому [595]. Однак, А. Тойнбі допускав, що в житті всіх цих цивілізацій є сполучні ланки, що забезпечують поступальний розвиток роду людського, його духовне вдосконалення.

Своєрідно представлена "філософія життя" в працях ще одного відомого культурофілософа ХХ ст. Й. Хейзінга (1872-1945), автора так званої "ігрової концепції" культури. У своїй фундаментальній праці "Homo Ludens. Досвід дослідження ігрового елемента в культурі" Й. Хейзінг запропонував переосмислити поняття культури, виходячи з наявності ігрового елемента в культурному житті. Інтерес до гри не випадковий у культурофілософії ХХ ст. – це своєрідна форма самосвідомості епохи, коли в самому житті надзвичайно зростає попит на гру (спорт, вікторини, кросворди тощо), що є спробою відійти від крайньої політизації та ідеологізації життя [624].

Таким чином, поняття "культура" в системі сучасних наук до кінця минулого сторіччя зазвичай перебувало в тісному зв'язку з філософією і "жилося" переважно такими її галузями, як філософія історії, етика, естетика, теорія права тощо, тобто саме тими дисциплінами, які до певної міри відірвані від матеріальних основ буття.

Саме тому вважаємо, що культура сприймалася повсякденною свідомістю як явище чисто духовне. Однак в останній третині позаминулого століття стали з'являтися і бурхливо розвиватися численні нові, більш експериментальні, тісно пов'язані з матеріальним життям суспільства науки, такі як антропологія, етнологія, соціологія, суспільна психологія, етнопсихологія, демографія, фрейдизм, семіотика, інформатика тощо. Вони почали досліджувати феномен людини як творця культури і вносити свій внесок у збагачення цього поняття з нових, різноманітних позицій.

На думку Д.І. Чижевського, кожна конкретна філософія є усвідомленням абсолютно ціннісних елементів певної національної культури, наукового світогляду, певної релігійності, є піднесенням цих конкретних форм культури у сферу абсолютної правди. "Як ми не можемо вважати лише один художній стиль носієм прекрасного, краси, а вважаємо, що в кожному розкриваються різні і в різноманітності своїй однаково важливі сторони прекрасного, точно так само і щодо окремих "філософій". І як моральний світ збіднів би, якби не було різних типів людей, що різними шляхами і в різних формах прагнуть до справедливості, як зубожіло б і мистецтво, якби воно втратило різноманітні національні та історично зумовлені стилі, так і у філософії, якби не було різних історично змінних і національних "стилів" у ній". Автор підкреслює, що помилки у філософії трапляються тому, що абсолютним проголошується одностороннє і часткове. Кожна філософська система, яка хоче бачити в собі реалізацію абсолютної істини, стає помилковою. Це ж стосується і національної філософії, яка претендує на пізнання абсолютної істини, що всяка національна філософія, яких би успіхів не досягла вона у своєму розвитку, страждає обмеженістю, тому що як національна вона розвивається, спираючись на соціально-економічні та історичні умови розвитку певної країни, відображає в собі особливості національного буття, традицій, культури. Проте національне, яким би повнокровним воно не було, поступається загальнолюдському [647].

Філософи нашого часу (Д. Андреев, К. Разлогов, Е. Соколов), продовжуючи традиції своїх попередників (Н. Бердяєв, З. Фрейд), досліджують проблеми духовної та матеріальної культури, доповнюють та розширюють визначення самого терміна, узагальнюючи випадки буденного і наукового слововживання.

Наприклад, у дослідженні Е. Соколова про культуру та суспільство стверджується, що духовна культура не є окремою, самостійно існуючою частиною культури, бо вона взагалі не існує поза духовним життям, крім свідомої діяльності людей [565, с. 12].

Багато філософських досліджень у галузі культури присвячені окремим аспектам культури [54; 60; 71; 305; 518]. Наприклад, Я. Розін, Е. Савицька, М.

Кобелєв та інші у своїх роботах простежують розвиток культури від її початкового типу – культури особистого контакту – через книжкову, культуру телебачення, відеокультуру та їх роль у сучасному суспільстві до наймолодшої – екранної культури чи культури комп'ютерної сторінки.

На думку В. Біблера, різноманітність позицій з питань культури настільки велика, що вже сама класифікація трактувань поняття культури стає самостійним і вельми складним завданням [60, с. 21].

Глибокий філософський аналіз категорії культури у вітчизняній літературі, як відзначає Л. Коган, почався з середини 60-х років, коли був запропонований підхід, згідно з яким культура розглядалася як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством [310, с. 32].

При цьому культура розглядалася як вираження різних сторін і сфер суспільного життя. Пізніше з лона традиційних позицій шляхом акценту на ті чи інші аспекти стали виникати різноманітні підходи до культури, які оформилися в дві основні концепції. Одна з них полягає в трактуванні культури як творчої діяльності. Друга інтерпретує культуру як спосіб ("технологію") діяльності. При цьому акцент робиться на активну сторону людської діяльності. Причому цей акцент зміщувався, і фактично мова йшла переважно про один її різновид – творчу діяльність, хоча остання категорія інтерпретувалася далеко неоднозначно. Творчість – істотна, але не єдина характеристика культури.

"Будь-яка діяльність суспільства, – зауважує Е. Соколов, – практична і теоретична, матеріальна і духовна поряд з творчим аспектом включає в себе аспект функціонування та аспект засвоєння культури" [565, с. 54].

Аналіз різних позицій учених показав, що достатньо глибоко розкриває сутність феномена культури А. Лосєв: "Культура є граничною спільністю усіх основних шарів історичного процесу (економічних, соціально-політичних, практично-технічних, наукових, художніх, моральних, релігійних, національно-народних, побутових...). Тип культури це система взаємних відносин усіх верств історичного процесу певного часу і місця. Ця система утворює неподільну цілісність як певної структури, яка наочно і чуттєво висловлює її матеріальну і духовну специфіку як основний метод пояснення всіх верств історичного розвитку як в їх теоретичному протиставленні, так і в їх послідовно історичному розвитку" [375, с. 219].

У цьому визначенні культура постає як динамічна система, що має специфічні закони руху. Крім того, цінність цього визначення в тому, що воно втілює якісну характеристику культури. На "якісність" культури вказували й інші дослідники, відзначаючи, що вона є реалізацією сутнісних сил людини.

Наприклад, В. Межуєв розглядає культуру як міру, ступінь розвитку людини: "Адже тільки за культурою ми можемо судити про те, ким ми є в цьому світі, які кордони і масштаби нашого існування в ньому, що означає взагалі бути людиною" [415, с. 9].

Найважливішим з нашої точки зору є ціннісний підхід до культури, оскільки людина, творячи культуру, творить саму себе як суб'єкта соціокультурного процесу. Тобто культура – це праця, а її надбання – праця

не менша. Крім того, вона втілює людський дух і є берегинею загальнолюдських цінностей.

Слід зазначити, що феномен культури настільки складний, що на цьому етапі його вивчення існує безліч підходів та інтерпретацій, які описують його в різних аспектах. Для нашого дослідження важливе значення мають такі узагальнення:

- у будь-якому громадському явищі існує його культурний специфічний аспект;
- культура не самостійне соціальне середовище, а наскрізна характеристика всієї соціальної системи;
- сутність культури виявляється, перш за все, в діяльності, а не в сукупності досягнень і цінностей, накопичених людством у процесі історичного розвитку;
- основна соціальна функція культури – людинотворчість, тобто людська особистість – об'єктивний абсолютний і суб'єктивний предмет культури.

Виходячи з вищевикладеного, аналіз феномена культури тісно пов'язаний з поняттям "культурологічної компетентності", тобто культура розглядається як основа розвитку цієї компетентності.

У контексті нашої проблеми ми взяли за основу поняття про культуру як особливий соціальний механізм накопичення, зберігання і передачі людського досвіду, що становить соціальну цінність. Одним із проявів культури є система норм і цінностей, які формують соціальну пам'ять. Отже, культура виконує в суспільстві функцію соціальної генетики [377, с. 25].

Якщо культура – особливий соціальний механізм трансляції, збереження і накопичення культурного досвіду, яка виконує роль "соціальної генетики", то звідси випливає, що культура особистості – це система знань, поглядів, переконань, умінь, що сприяють виникненню механізмів і технологій використання накопиченої соціальної інформації, що, своєю чергою, транслюється в усіх аспектах життєдіяльності людини, утворюючи культурний генофонд суспільства. Внаслідок цього і культура, і особистість – поняття взаємопов'язані та взаємозумовлені [565].

Виходячи з багатоплановості і багатозначності понять "культура" та "особистість" виникла потреба у науці, яка займається безпосередньо проблемами культури. Ця наука – культурологія.

Говорячи про предмет культурології, потрібно мати на увазі, що останнім часом філософи, педагоги все частіше звертаються до культурології як до науки, яка допоможе розібратися в соціокультурних аспектах освіти, окреслити горизонти загальнокультурного особистісного розвитку.

Словник трактує поняття "Культурологія" як галузь соціогуманітарного знання, що охоплює питання визначення, сутності, закономірностей, динаміки розвитку та функціонування культури. З іншого боку, культурологія розглядає у взаємозв'язку і взаємодії матеріальну культуру, духовну культуру та культуру людських відносин [350, с. 21].

Подібне визначення має на увазі дію механізмів із селекції та узагальнення історичного соціального досвіду, акумуляції його в ціннісних орієнтаціях (тобто в тих установках цього досвіду, які найбільшою мірою сприяють підвищенню рівня соціальної інтегрованості людей), впровадженню і поширенню цих орієнтацій, їх стандартизації, символізації, що є основною соціальною функцією духовно-творчої культури, а також роботу механізмів з практичного регулювання життєдіяльності людей відповідно до норм, що належить уже до галузі компетенцій педагогічної культурології [517, с. 58].

Таким чином, культурологія (цикл культурологічних наук) може бути визначена як один з інтеграційних напрямів у соціально-гуманітарному науковому знанні, що стоїть поруч з педагогічними, соціологічними та психологічними науками.

Слід зазначити, що культурологія сьогодні – це відносно нова наука, яка динамічно розвивається та досліджує найзагальніші закони розвитку культури як системи зі складною внутрішньою структурою, що перебуває в постійному розвитку і взаємозв'язку з іншими системами і суспільством в цілому.

Народжена новими інтелектуальними поглядами на світ, зростаючим розумінням цінності і значущості різних культур, їх контактів між собою, культурологія зайняла сьогодні значне місце в соціальній науці як цінний інтелектуальний внесок у гуманітарне знання.

Культурологія відкриває безліч закономірностей, раніше невідомих науці, бо містить у собі знання, збагачене культурою, відкриває шлях до відомостей, що містять багато дорогоцінних духовних багатств. Її основний лейтмотив – у теоретичному розкритті та обґрунтуванні багатогранних процесів духовного життя. Як пише А. Арнольд, якщо розуміти під філософією "пояснення життя, то культурологія – це пояснення культури, теоретичний аналог живої культури" [21, с. 186].

Предмет культурології – культура як цілісна система: її визначення та призначення, її походження, типологія, співвідношення з природою, соціумом та цивілізацією.

Науковий зміст цієї науки полягає в тому, що вона розглядає культуру в її змістовній глибині і складності, показує багатство її внутрішнього змісту, виділяє її рівні, типи та форми.

У центрі уваги культурології – множинність і різноманітність культур, їх унікальність і самобутність, оригінальність та різність. Отже, на думку А. Асмолова, культурологію можна визначити як науку про найзагальніші закономірності становлення і розвитку культури як процесу збереження, трансляції, засвоєння і зміни традицій, цінностей та норм [27, с. 96].

Стає очевидним, як пише А. Флієр, що культурологія має провідне значення для вирішення освітніх і виховних завдань у системі освіти [617, с. 44].

Освіта, як галузь соціокультурної діяльності, дає великі можливості для оволодіння світовою культурою та формування в особистості

культурологічного начала [643, с. 146]. Саме це положення покладене в основу культурології як навчального курсу, що вивчається в системі вищої освіти.

А. Федорова зазначає, що культурологія має провідне значення для вдосконалення та гуманізації системи сучасної освіти, оскільки транслює культурні та особливо моральні цінності. Виходячи з вищевикладеного, автор розуміє під "культурологічною компетенцією" сформовану якість особистості, що дозволяє індивіду: відчувати себе суб'єктом культурно-історичного процесу; бути широко освіченим, мати пізнання в різноманітних галузях науки і мистецтва; розуміти закономірності розвитку культури як процесу створення, збереження і трансляції загальнолюдських цінностей; знатися на традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях не лише свого народу, а й інших націй; уміти спілкуватися в сучасному світі, оперуючи культурними компонентами і образами різних народів [606].

Основні напрями культурологічних досліджень визначаються можливостями культурології у впливі на особистість, крім того, масивний пласт аксіології дозволяє їй виступати фундаментом гуманітаризації сучасної освіти.

Варто визначити причину такої пильної уваги вчених саме до процесу культурологічного підходу до розвитку особистості. Індустріальна парадигма культури і породжена нею техногенна цивілізація привели людство до глобальної екологічної катастрофи. Стає зрозумілим, що чисто технічного або технологічного вирішення проблеми не існує, необхідно змінити характер життя і становище людини в біосфері, принципи організації суспільства, орієнтири його розвитку, механізми соціального та соціокультурного регулювання [428, с. 15].

Мається на увазі необхідність формування іншої парадигми людського існування, що базується на нових знаннях і загальнопланетарних принципах мислення, що з особливою гостротою висуває на перший план проблеми освіти в найширшому розумінні змісту, методів, принципів організації та кадрового забезпечення.

У зв'язку з цим В. Конєв зазначає, що людина ХХ ст. перебувала в новому для неї предметному середовищі. Якщо в період свого народження поняття "культура" означало "іншу" природу, природу рукотворну, яка існує поряд з природою "першою", нерукотворною, то в ХХ ст. ця "друга" природа вже давно стала і першою, і останньою [321, с. 51].

Філософи відзначають також, що з середини ХХ ст. почався рух до нового історичного типу культури – антропоцентричної. Цьому є багато свідчень: поява в центрі уваги юридичної думки питання про "права людини"; формування таких філософських вчень, як антропологізм, екзистенціалізм; почався перехід лідерства в світі наук від природознавства і математики до гуманітарних дисциплін; звернення до проблем особистості в літературі та мистецтві [278, с. 74].

Таким чином, все свідчить про визрівання нової парадигми мислення, що відповідає прагненням чергового перехідного періоду, що настає в історії

світової культури, – періоду становлення культури антропоцентричного типу.

У зв'язку з цими тенденціями відбулися зміни і в самій підготовці майбутніх фахівців: у 60-ті рр. ХХ ст. домінувала орієнтація на вузьку спеціалізацію, що у 70-ті рр. поступилася місцем загальнонавчальній потребі підготовки фахівців широкого профілю, у 80-ті рр. провідною стала ідея управління процесом розвитку професійно орієнтованої особистості. У перенесенні акценту зі спеціалізації на професіоналізацію відбулися глибокі зміни, які були пов'язані з перетвореннями в науці та виробництві, а отже – і в освіті [529, с. 25].

За цих умов саме освіті (викладачу) належить у новій цивілізації провідна роль: "не політику, не генералу і навіть не вченому стати центральною фігурою наступаючої епохи" [428].

Вперше в систему наук про культуру в педагогіці вводиться її нова галузь – педагогічна культурологія.

Педагогічна культурологія досліджує, якими мають бути форми і методи навчання та виховання, враховуючи те, що об'єктом її є навчально-виховний процес. Тут виявляється специфічне переломлення прямого і зворотного зв'язку між культурою та особистістю. Воно полягає в тому, що, коли людина творить культуру, вона постає в цій діяльності у повноті своїх особистісних якостей, і це накладає певний відбиток на культуру, робить її вираженням нескінченного різноманіття. Статус педагогічної культурології в системі наукового знання можна визначити двояко [273, с. 79-81]:

по-перше, як специфічний культурологічний метод і рівень узагальнення в рамках будь-яких наук соціального та гуманітарного профілю;

по-друге, як самостійну галузь соціального, психолого-педагогічного наукового пізнання особистості.

Можна дійти висновку, якщо культурологія – це знання про різні культури і про культуру взагалі, то педагогічна культурологія вирішує проблему культурної самосвідомості особистості в сучасному світі або проблему цінностей, з якими вона сама себе ототожнює.

Як справедливо зауважує А. Ровнер, в основі будь-якої культури лежить авторитет, тобто особистість із здоровою ієрархією цінностей. Важливою рисою культури є її спадкоємність. Без спадкоємності немає ні культивування, ні сили присутності – лише незадоволеність та мляві ривки. Культура прагне до трансцендування своїх можливостей, до виходу за межі себе [511, с. 112].

У цьому випадку ми маємо справу не з вивченням культури як чогось відмінного від педагогічної діяльності, а з усвідомленням власного культурного вибору майбутнього фахівця, точніше з творенням його власного "Я". І можливості педагогічної культурології тут справді необмежені.

Одним із завдань педагогічної культурології є формування цілісної особистості фахівця з позицій осмислення культурного досвіду.

Про цілісність особистості і про взаємозв'язок загальної та професійної культури особистості дуже точно сказав Е. Ільєнков: "Межею (або подумки продовженою до кінця тенденцією) такого розвитку людей виявляється професійний кретинізм, тобто такий стан, коли в кожному з індивідуумів

розвинена до межі лише одна із загальнолюдських здібностей, а решта пригнічені, недорозвинені. У результаті один з індивідуумів (за рідкісним винятком) не є Людиною з великої літери, а тільки "половинка", "четвертинка" або ще менша "часточка" Людини" [278, с. 227].

Безумовно, деякі із завдань культурологічного розвитку особистості фахівця вирішують такі курси, як "Історія української культури", "Філософія", "Історія України", "Українська мова за професійним спрямуванням", "Іноземна мова" та інші, проте багато з них, на наш погляд, позбавлені соціокультурного, філософського, аксіологічного змісту, тобто, вивчаючи їх, майбутній фахівець отримує професійний розвиток тільки в плані вмінь, знань і навичок.

Це призводить до такого стану, про який попереджав С. Юдін "... у будь-якого ... таланту обов'язково є своя зовнішня, так би мовити, реміснича сторона діяльності, тобто технічна майстерність, практичний досвід та великий запас знань. Технічна майстерність, удосконалюючись, може призвести до справжньої віртуозності. Однак подібне технічне вдосконалення містить в собі принциповий порок будь-якої спеціалізації: вона має все ж таки суворі межі і неминуче відриває і веде все далі і далі від джерел нових ідей та революційних відкриттів. Рано чи пізно вузька спеціалізація призводить до простого ремісничого жонглерства" [670, с. 74].

Таким чином, професійна культурологія може розглядатися як галузь педагогічної науки, що вивчає все про освіту людини і про людину в освіті, але в певному ракурсі аналізу екстраутилітарних регулятивних основ у професійній діяльності. Під екстраутилітарними основами розуміються такі елементи мотивації в діяльності фахівця, які не мають прямого і безпосереднього відношення до переслідуваної мети по суті, але не дозволяють йому використовувати будь-який спосіб для досягнення мети, а вимагають від нього вибору, способу, найприйнятнішого за моральними, світоглядними, етичними, професійними міркуваннями та правилами, поширеними у цьому суспільстві [401].

Довгі роки в теорії професійної освіти мова йшла не про особистість фахівця в усій її цілісності, а швидше про професійні чинники його діяльності. При цьому сама особистість фахівця відтворювалася як нормативна основа діяльності. У різних дослідженнях описувалися функціональні можливості та обов'язки фахівця, вибудовувалася по суті технологія професійної діяльності. Але учених усе ж завжди цікавила особистість людини, що відіграє величезну роль у формуванні суспільства, і, незважаючи на інтегративний погляд на людей, наприкінці 60-х рр. інтерес переріс в антропологічний бум і проблема людини, особистості стала все більше приваблювати не тільки філософів, але й психологів, педагогів та соціологів.

На сьогоднішній день з проблем особистості досить багато як наукових, так і публіцистичних робіт. Тільки визначень особистості у 1972 році налічувалося близько 50, а в 1975 р. В. Добриніна, В. Хорошилов говорять про понад 70 визначень цього феномена [183, с. 108-121].

Публіцист М. Антонов вказував, що в науковій літературі пропонувалося близько 500 визначень людської особистості, але жодне з них не охоплює всього багатства ознак цього унікального явища [44, с. 153].

В умовах панування в країні моноідеології, де особистість трактувалася як зліпок соціального буття, подібні роботи були сприйняті як заклик будувати власну особистість, усвідомлюючи її цінність та неповторність.

У роботах Ф. Гоноболіна, Н. Кузьміної, А. Щербакова зверталася увага на необхідність формування у фахівця професійно-педагогічної спрямованості особистості, мотивів діяльності, вказувався той факт, що рушійними силами розвитку розуму, почуттів, волі є внутрішні суперечності між формами і способами навчальної та суспільно корисної діяльності [102, с. 179].

Вивчаючи ці роботи, ми дійшли висновку, що аксіологічна сутність всередині особистісних процесів усвідомлювалась авторами монографій, але не описувалася відповідною термінологією. До того ж протягом тривалого часу особистість трактувалася як рольова характеристика людини, що не дозволяло розкрити її внутрішній світ, оскільки відбувалася фіксація зовнішньої поведінки людини, що не завжди і не обов'язково свідчить про внутрішню сутність людини.

А. Булінін зазначає, що пошук об'єктивних підстав, що лежать в основі структури особистості, вівся ретельно, але вийти за межі матеріалістично орієнтованої ідеології не було можливим. Дослідження психологічних механізмів функціонування особистості, пошук передумов до створення особистісних новоутворень дозволили побачити можливості для реалізації ціннісного підходу [102, с. 68].

В. Мухіна, слідом за А. Леонтьєвим, відстоювала уявлення про те, що індивідуальне буття особистості формується через внутрішню позицію, через становлення особистісного змісту, що визначає індивідуальні варіанти ціннісних орієнтації, засвоєння яких відбувається з перших років життя дитини, складаючись в особистісно-життєвий досвід і проектуючись на майбутнє [435, с. 208].

Дослідження з педагогіки і психології підтверджують, що особистість і її самостійно-активне ставлення до світу вже вийшли за межі лише спостереження, і вона заявляє про себе як самостійний елемент у культурному житті. Саме тому сьогодні істотно змінюється і сприйняття культури.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває принцип культуровідповідності навчання, який передбачає врахування умов, в яких навчається людина, а також урахування умов культури певного суспільства в процесі виховання та освіти.

Зародження принципу культуровідповідності стало можливим у першій половині XIX ст. у зв'язку з посиленням культурологічної проблематики, з новим баченням природи людини, її подвійного характеру і виділенням тієї її частини, яка називається надбіологічною, культурною. На етапі виникнення принцип культуровідповідності означав, що виховання і навчання має

враховувати не тільки природу дитини, але й рівень культури країни і часу, тобто мінливі культурно-історичні умови [180].

Аналіз праць Гете, Шиллера, Вінкельмана, Гердера, Лессінга дозволяє виділити ряд вихідних культурологічних ідей, які відобразили духовний пошук епохи і наклали відбиток на педагогічні теорії в першій половині XIX ст. Для педагогічної проблематики особливу вагу має ідея зв'язку історії та культури (Гердер), яка полягає в тому, що "... історія людства – це історія культури" [167], що історія – це процес реалізації суспільної людини (Гете), що суспільство можна назвати гармонією, гуманністю [REF _Ref330814580 \r \h * MERGEFORMAT 144].

Для того, щоб зрозуміти сутність людини в культурі, Т. Щербова пропонує звернутися до праць німецьких філософів кінця XVIII – першої половини XIX ст., в яких культурологічна проблематика стала основною, а поняття культури постало ключовим, оскільки на його основі став аналізуватися широкий спектр життєвих явищ, зокрема і педагогічних. На основі вивчення цих праць дослідник робить висновок, що онтологічні погляди на світ зазнали істотних змін. Світ став розглядатися не як початкова даність, а як щось, що культивується людиною. Це – світ культури, що історично створюється людиною [667, с. 37].

Цю думку продовжує І. Фролов, який пише: "Якщо базою колишньої онтології були науки про природу, то базою нової – стали науки про культуру. І не випадково романтики і Гегель опинилися в такій же мірі творцями методів аналізу культури, в якій Галілей, Декарт, Лейбніц були творцями природничо-наукових та математичних методів" [113, с. 52].

Онтологічні погляди розвиваються в декількох напрямках. Сучасні дослідники вважають, що філософія цього періоду може розглядатися як своєрідний антропологічний поворот, як витік зсуву філософської думки до гуманітарної проблематики [360, с. 41].

На становлення принципу культуровідповідності особливий вплив справила ідея споконвічної активності людини, що розглядається як суб'єкт, який щось виробляє, а її буття – як реалізація свободи в діяльності. "Я" породило світ, щоб втілити і здійснити в ньому свою безумовність, свою свободу, свою самодіяльність [611, с. 126].

Тему особистісної реалізації в культурі підхоплює А. Дістервег, стверджуючи, що ніхто не може досягти досконалості з чужою допомогою, а повинен сам себе удосконалювати. Будь-яка просто пасивна поведінка – пряма протилежність культурі. Освіта відбувається шляхом самодіяльності і має на меті самодіяльність [180, с. 71].

Становлення поняття "культура", а водночас і поняття "культуровідповідність" уможливилось і завдяки тому, що німецька класична філософія відкриває новий етап у розвитку теорії цінностей. Саме з позиції аксіології осмислюється життя людини та її особистість.

На думку І. Канта, природа ділиться на речі та обличчя. Людина як особистість – самоцінна. Вона – мета сама по собі, і, отже, сама є абсолютною цінністю [28, с. 18].

Таким чином, формується уявлення про те, що пізнання людини необхідно здійснювати в контексті культури того часу, в якому вона живе, підкреслюється думка про подвійну природу людини, про якісну своєрідність розумового процесу, націленого на пошук морального закону на відміну від закону природи; розвивається ідея про те, що культура людини визначається ступенем її активності, моральності та свободи.

Оскільки всі явища в житті людини і суспільства трактуються з культурологічних позицій, виникають передумови для осмислення з цих позицій педагогічного процесу та розробки педагогічних основ культурологічної підготовки підростаючого покоління як на етапі загальної, так і професійної освіти.

Вивчення педагогічних ідей І. Канта, Г. Гегеля, І. Фіхте показує, що питання педагогіки стають предметом їхньої пильної уваги, оскільки саме у вихованні вони бачать можливий шлях розвитку культури суспільства. На думку філософів, у вихованні полягає велика таємниця вдосконалення людської природи, таємниця досягнення кінцевої мети історії. Вони припускають, що "оскільки рід людський постійно йде вперед щодо культури як своєї природної мети, то це означає, що він йде до кращого і щодо моральної мети свого існування" [70, с. 3].

Таким чином, аналіз поглядів філософів на зміст освіти дозволяє виявити, що для них характерний культурологічний підхід до цієї проблеми. За словами І. Канта, всі успіхи в культурі, які служать школою для людини, мають на меті застосовувати в житті набуті навички. Але найголовніший предмет у світі, до якого ці пізнання можуть бути застосовані, – це людина, тому що вона є для себе остаточною метою [70, с. 10].

Ідеї необхідності культуровідповідності були розвинені німецьким педагогом А. Дістервегом, який розробляв теорію розвиваючого навчання. Високо оцінюючи роль освіти для народу, А. Дістервег до завдань шкільної освіти залічував виховання гуманних і свідомих громадян, а не "істинних пруссаків". Принципами виховання він вважав природовідповідність (врахування індивідуальних фізичних і психічних особливостей), самодіяльність (спрямованість на розвиток творчої активності) та культуровідповідність [180, с. 373].

Стан культури будь-якого народу є основою, базисом, з якого, на думку А. Дістервега, розвивається нове покоління людей. Тому той рівень культури, на якому перебуває суспільство, висуває системі освіти в цілому вимогу чинити культуровідповідно, тобто діяти відповідно до вимог культури, щоб виховати інтелігентних, освічених людей. Для нашого дослідження особливе значення має той факт, що в центрі його уваги перебуває людина, сутність якої осмислюється по-новому.

Значний внесок у розробку проблем культурологічної підготовки підростаючого покоління вніс В. Сухомлинський, який пов'язував її, насамперед, із зверненням до особистості, до розуміння внутрішнього світу вихованця. В. Сухомлинський вважав, що знання педагогічної спадщини видатних педагогів А. Дістервега, Я. Коменського, А. Макаренка, І.

Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Л. Толстого, К. Ушинського – "світочів педагогічної культури" – збагачує вихователів вічним вогнем мудрої людської любові [578, с. 309].

Багаторічний досвід педагогічної діяльності В. Сухомлинського привів його до висновку про необхідність педагогізації навколишнього соціального середовища, в центрі якої повинна бути робота з підвищення педагогічної культури батьків, громадськості, вчителів та вихователів, орієнтована на всебічний розвиток особистості, творче розкриття її духовних, інтелектуальних і фізіологічних витоків [579, с. 100].

Таким чином, культурологічний підхід до підготовки майбутнього фахівця потребує орієнтації на інтеграцію систем освіти, філософії, психології і на кооперацію професіоналів з різних галузей культури.

Новий підхід до наукового знання полягає в тому, що об'єктом виховання стає особистість (яка виховується як суб'єкт культури) – цінитель та творець культурних цінностей. Оскільки культура включає в себе як основні складові освіти, науку, релігію, мистецтво та професійну діяльність, педагогічна культурологія досліджує їх виховний потенціал, можливості та межі їх застосування.

Змістове наповнення принципу культуровідповідності змінюється з плином часу внаслідок того, що нову інтерпретацію отримують провідні філософські ідеї, що відображають уявлення про спосіб існування людини в світі. У цьому сенсі принцип культуровідповідності, залишаючись одним із провідних принципів виховання, орієнтується на пріоритетні культурологічні ідеї певного часу.

Ці ідеї, проростаючи в цілі, зміст, методи і результати виховання, визначають культурологічні основи навчального процесу.

Як універсальний принцип культуровідповідність є науковим засобом аналізу культуровідповідних основ виховання, тобто дозволяє виявити ті філософські культурологічні ідеї, які визначають сутність педагогічного процесу на певному етапі, його цілі, зміст, форми і результати. Аналіз педагогічного процесу з позицій культуровідповідності дає змогу простежити динаміку його розвитку від орієнтації на пошук загального морального закону до діалогу культур у наші дні [84].

Саме тому актуальною стає проблема розробки педагогічних основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Педагогіка і психологія, культурологічне самовизначення виступають при такому підході на перший план. У світлі культурологічного підходу епіцентром виховання і розвитку є людина як вільна, активна особистість, здатна до особистісної самодетермінації у спілкуванні та співпраці з іншими людьми, з собою та культурою.

У концепції культурологічного підходу (Н. Бердяєв, Є. Бондаревська, В. Краєвський, І. Лоський, П. Флоренський) людина постає як епіцентр культури, її найвища духовна цінність. Людина знаходить свою духовну сутність, стає частиною людства, осягаючи культуру і творячи її.

Кожна людина за своєю внутрішньою природою є певним великим світом – мікрокосмосом, у якому відображається і перебуває весь реальний світ і всі великі історичні епохи; вона виступає частиною всесвіту, в якому укладено цей маленький шматочок, вона є деяким великим світом, який може бути за станом свідомості цієї людини ще закритим, але із розширенням і просвітлінням її свідомості внутрішньо розкривається [50].

Осмилюючи історичний розвиток культур, Н. Бердяєв значне місце відводить національній індивідуальності, розвитку національної культури, вважаючи, що людина входить у людство через національну індивідуальність як національна людина, а не стороння особа. Все творче в культурі позначене відбитком національного генія [50, с. 85].

Культурологічний зміст виховання сучасної людини характеризується засвоєнням загальнолюдських цінностей, діяльність – культуротворчістю, а поведінка – незалежністю та саморегуляцією.

Спираючись на ці положення, вважаємо за можливе визначення загальної мети сучасної освіти – використання культурологічного аспекту для формування особистості майбутнього фахівця. А це означає, що слід виховувати особистість, ядром якої є суб'єктні властивості, що визначають міру її свободи, гуманності, духовності, життєтворчості.

Таким чином, вихідне положення нашої концепції пов'язане з ціннісним ставленням до людини як самоцілі, а не засобу. Якщо людина – самоціль, то завдання сучасної фахової підготовки полягає в тому, щоб, як стверджував Ф. Достоєвський, "знайти людину в людині", "відновити в людині образ людський".

Наступна проблема, зумовлена культурологічним підходом до розвитку особистості, полягає у визначенні образу культури, на який ми орієнтуємося, проектуючи культурологічну підготовку майбутнього фахівця МВС України.

У зв'язку з цим ще раз підкреслимо, що саме поняття "культура" належить до найскладніших категорій гуманітарної науки.

Численні спроби культурологів, педагогів, філософів дати універсальне визначення поняття культура не були успішними через складність, поліфункціональності та надзвичайного різноманіття явищ культури [546]. Проте сьогодні в науці склалося три основні підходи до визначення цього феномена: ціннісний (аксіологічний), діяльнісний та особистісний.

Особливістю ціннісного підходу є традиція визначати культуру як певну об'єктивну щодо до людини даність – сукупність досягнень суспільства в її матеріальному та духовному розвитку.

Ціннісна концепція культури підкреслює роль і значення ідеальної моделі, і в ній культура розглядається як трансформація необхідного в реальне. Тут діє механізм інтеріоризації (переведення) культурних цінностей у внутрішній світ особистості [99, с. 99-106].

Проти розуміння культури як сукупності цінностей, які перебувають поза людиною, виступав М. Мамардашвілі, який стверджував, що культура не є сукупністю високих понять або високих цінностей. Вона не є цим хоча б тому, що ніякі цінності, ніякі духовні досягнення і ніякі механізми не є ...

гарантією. З будь-яких висот культури завжди можна зірватися в безодню [395, с. 11]. Філософ вважає, що гарантією культури є сама людина, здатна до культурного облаштування життя. Ця ідея реалізується у діяльній концепції культури, де вона розглядається як специфічний (культурний) спосіб діяльності, якісна характеристика способів життєдіяльності людини – як суспільної, так і індивідуальної. Тут діє механізм екстеріоризації – втілення людських сил і здібностей в об'єктивні соціально значущі продукти діяльності та цінності.

Нарешті особистісний підхід до культури полягає в її аналізі як середовища, що здійснює ріст та живильний розвиток особистості. У цих концепціях під культурою розуміються всі прояви людської суб'єктивності, властивості та якості, що характеризують рівень культурності суспільства, культурно-історичної епохи в її людському вимірі: рівень свободи, освіченості, моральності, духовності людей, їх здібностей до культурного саморозвитку [99, с. 99-106]. Людина постає тут як справжній творець культури. Механізмами її розвитку в культурі є принципи персоналізації та інтеріоризації.

Кожен із розглянутих підходів має методологічну цінність, але для нашого предмета дослідження особливо важливим є культурологічний підхід, що відводить людині роль духовного суб'єкта культури, яка володіє такими властивостями, як розуміння сенсу життя, відповідальність, здатність до культуротворчості та самовираження себе в культурі. Однак цей підхід ще не отримав достатнього розвитку, особливо в психолого-педагогічних дослідженнях, присвячених фаховій підготовці майбутніх фахівців МВС України. У поясненні місця людини в культурі, як і раніше, використовується об'єктивний підхід, відповідно до якого культура надбудовується над людиною, а не проявляється в її власному бутті, життєтворчості, духовності та свободі.

Оскільки наша ідея полягає в проектуванні загальнофахової підготовки, орієнтованої на культурологічний аспект і розгляд особистості майбутнього фахівця МВС України як суб'єкта культури, як методологічну основу ми обираємо теорію культурологічної та діалогової концепції М. Бахтіна і В. Біблера, в якій культура постає як антропологічний феномен.

Говорячи про актуальність цього процесу професійної підготовки підкреслимо, що В. Сластьонін зазначає, що професійна підготовка фахівця не формує в нього якостей висококультурної особистості та інтелігентності. На основі цього автор підходить до визначення цілей: від однобічного відображення особистості як професіонала до опису його особистості з високою загальною культурою та інтелектуальністю [551, с. 25-34].

Сьогодні реформування освіти здійснюється на основі закладеної ще в кінці XIX – на поч. XX ст. ідеї педагогічної антропології, хоча на місце антропологічної парадигми висувається концепція культуровідповідності, культуровідповідного проектування освіти [26].

Здійснивши критичний аналіз сучасних концепцій культурологічної підготовки майбутніх фахівців та практики культурознавства у вищій школі,

Л. Кондрацька стверджує, що з часу обґрунтування культурологічної підготовки особистості вона не розвивається у напрямі реалізації свого сутнісного "гуманітарного принципу культурологічного пояснення", згідно з яким поведінка людей постає онтологічно залежною від екстрасоматичної культурної традиції. Автор показує, що процес культурологічної підготовки майбутнього фахівця є могутнім чинником забезпечення ефективності не лише його професійного зростання, а й особистісного становлення. Однак метою цього процесу є самореалізація особистості як образу "Я", тобто вибудова власне інструменту пізнання людської сутності [320].

Г. Яворська зазначає, що при аналізі різних аспектів теорії професійної психолого-педагогічної підготовки атестованих викладачів використовувалися ідеї психологічної і педагогічної антропології про: чинники формування особистості; всебічне пізнання людини й гармонійний розвиток особистості як основної мети педагогічної діяльності; детермінованість соціального розвитку особистості і провідну роль діяльності в цьому процесі. До найзагальніших методологічних і теоретичних основ належать концептуальні положення діалектики і теорії пізнання про загальний зв'язок, взаємну зумовленість і цілісність явищ і процесів навколишнього світу, загальнонаукові методологічні підходи (історичний, соціокультурний, системно-структурний, функціональний, диференційований та інші) [672].

Л. Настенко культурологічну підготовку майбутнього фахівця розглядає як складне структурне утворення у системі професійної підготовки. Під культурологічною підготовкою автор розуміє цілеспрямований гармонійно-цілісний творчий освітній процес формування готовності до реалізації культуротворчої функції професійної діяльності з позицій суб'єкт-суб'єктного підходу, що здійснюється у ході оволодіння знаннями методології, історії і теорії загальнолюдської та національної культури, культурно-мистецькими вміннями та навичками [440].

Культурологічна підготовка – це мінливий, детермінований процес діалектичних взаємопереходів, протилежностей, умов, потреб, цілей і результатів, які тримають усі елементи системи в стані вічного руху, що визначає відносність меж елементів.

На основі вищесказаного ми визначили, що основною метою культурологічної підготовки є не засвоєння суми знань і вмінь, а оволодіння зразками людської культури та вміння використовувати цей культуротворчий досвід у межах професійної діяльності.

В основі культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України лежить розуміння сутнісних механізмів соціокультурного розвитку особистості, її культурної детермінованості, особистісної соціалізації. Для опису цих механізмів служить спеціальний інструментарій, виражений у таких поняттях, як:

– сутність соціокультурного розвитку особистості, принцип культуровідповідності та природовідповідності навчання;

- взаємозв'язок загальної та професійної культури у професійній діяльності фахівців МВС України;
- інтегруюча функція культури в психічній самоорганізації індивіда;
- критерії та індикатори культурологічної діяльності;
- рушійні сили та механізми новоутворень у цій галузі;
- наявність особливих культурологічних засобів і технологій, особливого роду змістовної діяльності, в якій відбувається самопізнання, самоствердження та самовідтворення особистості в культурі, трансформація та рефлексія життєвого досвіду в умовах професійної діяльності.

Сукупність усіх цих умов і механізмів описується в роботі поняттям " процес культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України", що є стійкою інваріантною характеристикою (структурою) чинників розвитку особистості, доцільне використання яких становить сутність загальнокультурної інтелігентної особистості.

В. Виткалов та О. Граб, аналізуючи динаміку культурного розвитку України в контексті глобалізаційних проблем, доходять висновку про наявність суттєвого інформаційного перенасичення цього процесу. Тобто відбувається культурна глобалізація. Так звана культурна інформація трансформується на українських теренах, забарвлюючись під впливом різних національних чинників. Становить інтерес практика окремих вищих навчальних закладів України в цих умовах використовувати мистецький вектор в освітньо-виховному процесі, або українознавчу освіту в духовному відродженні нації доби сучасної трансформації суспільства [121].

Культурологічна підготовка характеризується особливою діяльністю з аксіологічного осмислення знань та реалізації особистісних культурно значущих функцій майбутнього фахівця МВС України, його діяльністю з самоорганізації своєї культурно-особистісної сфери.

До сфери цієї діяльності можна зарахувати дії:

- визначення своєї ролі, статусу і функцій у сучасній культурі;
- аналіз і оцінювання своїх досягнень, їх культуровідповідність;
- прояв критичності у ставленні до цінності змісту досвіду, що набувається;
- рефлексія власної діяльності, визначення власної культурологічної мети, проблеми і призначення, прийняття відповідальності за її рішення;
- забезпечення автономності, індивідуальності і стійкості свого внутрішнього світу, здатність до відповідального, культурно-значимого вчинку;
- актуалізація культурних артефактів і змісту професійної діяльності.

Завданням культурологічної підготовки курсанта вищого навчального закладу МВС України є генезис і розвиток тих функцій, які особистість виконує в процесі життєдіяльності в культурі (змістовизначення, визначення власних цінностей, рефлексії, побудови "Я-образу", творчої самореалізації, відтворення культурного досвіду, автономності, вольової саморегуляції і відповідальності, самоствердження в культурі).

Отримані знання ґрунтуються на засвоєнні культуротворчого досвіду людства і служать самостверженню та самовизначенню людини в Культурі, її відтворенню та розвитку. У процесі культурологічної підготовки на першому плані повинна бути не сума знань, а їх аксіологічний і духовно-моральний аспект.

Таким чином, філософське знання досліджуваного феномена розвивалося у напрямку поглиблення феномена культури та осмислення явищ людського життя з позицій культури. Звернення до культурологічної проблематики дає змогу зробити висновок про те, що сама освіта (наука і практика) є значущим явищем культури, яке розглядається як засіб перетворення суспільної ситуації і окультурення, удосконалення природи людини.

1.2. Сучасний стан вирішення проблеми культурологічної підготовки в системі навчальних закладів України

Для кращого розуміння можливостей освіти в культурологічній підготовці особистості звернемося до словника, де дається визначення самого цього поняття.

Освіта – це спеціалізований спосіб трансляції та засвоєння культурного досвіду. Освіта – процес формування духовного обличчя людини, а також саме духовне обличчя людини, яке розвивається під впливом моральних та духовних цінностей, що становлять надбання її культурного оточення. Головним при цьому є не обсяг знань, а поєднання знань з особистими якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями. Освіта є, насамперед, соціальним інститутом, з функцією відтворення поведінки та свідомості людей, інакше кажучи, культурного відтворення людини або відтворення культури людини в суспільстві [521].

А.О. Яковлев проаналізував нові форми освітньої діяльності, що зумовлені глобальною комунікативною мережею, новим типом інтеграції науки, освіти і виробництва, і встановив складові змісту безперервної освіти (екзистенціальний, антропологічний, соціологічний і культурологічний) [676].

На думку Л. Зеліско, основне значення культурологічної освіти полягає у створенні умов для актуалізації духовного потенціалу та формування духовної сфери майбутнього фахівця, а його духовний розвиток повинен стати змістом і кінцевим результатом навчально-виховного впливу. Осмислення законів духовної культури формує у юриста найвищі духовні цінності, розвиває духовну свідомість, пояснює природу людини, з'ясовує мету та сенс людського буття. Формуючи власні духовні сутності, юрист усвідомлює, що лише духовність визначає його як повноцінну особистість, котра прагне до якісного життя, ознаками якого є духовні чинники, спрямовані на постійне самопізнання, на розвиток духовних засад професійної діяльності. Цьому сприяє сучасна ситуація нового етапу духовного відродження України, в якій кожен юрист має визначитися: що для нього є найважливішим – буття чи володіння [264].

Дуже точно, на наш погляд, характеризує сучасну освіту як феномен розвитку культури в людині В. Кудін. "Серед багатьох словесних назв поняття освіти – від англійського "education" до російського "образование" – український термін точніше відображає цей процес, оскільки поняття "освіта" складається з двох складових "ось" + "віта". Перша складова "ось" – це вісь, друга складова "віта" (від італійського слова "vita"?) – життя. Тому, поєднуючи ці складові поняття "освіта", отримуємо: це вісь через все життя" [339, с. 17].

На думку В. Лугового, "Освіта – процес і результат цілеспрямовано організованого інформаційного окультурення суб'єктів діяльності з метою забезпечення відтворення, підтримки та безперервного розвитку людського життя" [380, с. 24].

Не випадково освіта виявляється в єдності навчання та виховання, причому значення кожної з цих функцій історично змінювалося відповідно до рівня розвитку суспільства та його соціальної структури. Розгляд освіти з погляду соціального "організму" дозволяє чіткіше розмежувати зміни в інституті освіти, зумовлені внутрішніми закономірностями її розвитку як специфічного інституту, що виконує основну суспільну функцію – відтворення культури.

При цьому найважливішою виявляється регулятивна функція цього інституту. Основні риси такої функції полягають в тому, що зазначений інститут покликаний [643, с. 31]:

- акумулювати зміст загальної культури в найбільш економній та ефективній для передачі формі;
- вибрати межу між базовим (узагальненим соціальним досвідом минулого) та набутим фондом культури;
- виконувати роботу із зменшення розриву між базовим шаром культури та надбудови, яка завжди формується поза сферою освіти.

Чим спричинена актуальність проблеми привнесення культурологічного компонента в освіту? Головна причина, на наш погляд, у тому, що людина виявилася непристосованою до нового темпу розвитку цивілізації. Сталося це не сьогодні, а ще десь у 30-ті – 40-ві роки ХХ ст., коли стали вимальовуватися деякі обриси майбутніх науково-технічної, енергетичної, космічної та інформаційної революцій. Іспанський філософ Ортега-і-Гассет зазначив цю обставину вже у 1930 році: "На сьогодні крах терпить сама людина, яка вже не здатна встигати за своєю цивілізацією... Зростаюча цивілізація є не що інше як проблема. Чим більше досягнень, тим більше в ній небезпеки ..." [470].

У цьому ж контексті розмірковує Д. Андреев: "По-перше, різко і повністю розривається зв'язок між наукою, тобто пізнанням навколишнього світу та духовністю. Духовність остаточно відкидається у сферу богослов'я, культу, містичної філософії та мистецтва, тобто в ту галузь, на яку наука не звертає жодної уваги, лише набагато пізніше починає вивчати її зі своїх же, наукових позицій. По-друге, методика пізнання звужується до скрупульозної емпірики та цілком розумових узагальнень емпірично видобутого матеріалу.

По-третє, наукова діяльність як така повністю емансипується від будь-яких зв'язків з практичною етикою; корисливість або безкорисність мотивів, порочність або добродіяння вченого не мають ніякого відношення до плідності його занять. І, по-четверте, наука в принципі робиться відкритою для будь-кого, хто володіє завзятістю та старанністю" [12, с. 428-429].

Дійсно, слід визнати, що в наш час розійшлися раніше паралельні лінії культурного розвитку особистості та її навчання. Навчання, принаймні в його нинішніх формах, зовсім не призводить до розвитку особистості, як це було прийнято вважати в культурно-історичній школі Л. Виготського.

Сучасна освіта гранично раціоналізована та вербалізована. З неї вихолощений афективно-емоційний запал дитинства, що призводить до поширення в суспільстві професійно-компетентного, але бездуховного індивіда. Звертаючись знову до спадщини Д. Андрєєва, помічаємо, що він мріяв про те, щоб: "були розроблені такі системи виховання та освіти, які розкривали б в людській істоті потенційно закладені в ній органи духовного зору, духовного слуху, глибинної пам'яті, здатності до довільного відділення внутрішніх нематеріальних структур людини від її фізичного тіла". І далі філософ пророкує: "То буде ера Магелланів планетарного космосу, Колумбів духу" [12, с. 29].

Духовність особистості, її людяність є першоосновою в культурологічній концепції освіти І. Зязюна, який вважає, що в центр освітнього та виховного процесу потрібно поставити людину, а не знання, як було до цього. Коли знання опиняються на першому плані, другорядними стають інтереси особистості. Олюднити освіту – означає, включити в коло її проблем людину як основну цінність [537].

Подібну точку зору поділяє В. Кінельов. На його думку, нові способи землеробства спричинили зелені революції, появу видів, які нині не можуть існувати без гігантського потоку хімікалій. Зростання потреб сучасної людини породило гігантську індустрію побуту, що не знає відпочинку та спокою. Ресурси випиваються, вирубуються, вилловлюються, знищуються з жахливою швидкістю. Енергетика стала обов'язковою супутницею будь-якої розвиненої країни. Вона ж спричинила величезну кількість катастроф, які цілком можуть закінчитися і вселенською катастрофою. Невтомна робота кращих вчених виявилася неспроможною вберегти світ від масових хвороб, алкоголізму та наркоманії. Все це свідчить про цілком незадовільний стан культурологічного розвитку суспільства, освітньої філософії та індустріально-технологічної практики. Суспільство фактично змиралося з існуванням "одновимірної людини", професійного навчання, вузького світорозуміння [298].

Епоха індустріалізації пробудила потребу в знаннях, заснованих на науковому раціоналізмі та об'єктивній необхідності збільшення загальної культури людини. Цю тенденцію в сучасній освіті простежує П. Гага. Вважаючи її згубною для сучасної людини і нетиповою для слов'янина, він пише: "Захід до періоду Нового часу (XVII-XVIII ст.) у виразному вигляді оформив органічно властивий його культурі тип мислення, чітко

представлений у працях його геніальних синів – Ньютона, Бекона, Спінози та Декарта. Філософський пафос і ціннісну орієнтацію індустріальної парадигми освіти якнайкраще висловив Ф. Бекон формулою "знання – сила", яка згодом тривалий час трактувалася як сила знання, що спрямована на природу та проти неї. Пізнання в Європі виражало собою лише одну сторону буття людини – розумову. Не людина осягає Бога, світ і саму людину, а її розум" [133, с. 96].

У зв'язку з цим стає очевидним, що вся система знань про світ, людину і суспільство має бути кардинальним чином переглянута, враховуючи і те, як змінилися сучасні вимоги до освіти, і духовну спадщину української нації, її самобутність та православну культуру. Тим більше, що ще у ХІХ ст. І.

Киреевський висловив думку про необхідність і можливість нових основ для освіти і культури. Підкреслюючи духовне багатство та унікальність українсько-слов'янської культури, він вважав, що, крім відмінності понять, на Сході та Заході є ще й відмінність у самому способі мислення – богословсько-філософському. Тому що, прагнучи до істини умовиводу, східні мислителі дбають, насамперед, про правильність внутрішнього стану мислячого духу; західні ж – більше про зовнішні зв'язки понять. Східні для досягнення повноти істини шукають внутрішню цілісність розуму. Західні, навпаки, вважають, що досягнення повної істини можливе і для розділення сил розуму [296, с. 59].

Таким чином, розглянуті вище сучасні проблеми світобачення визначають стратегію побудови культурологічної освіти, тобто у контексті нашого дослідження конкретизують її мету, зміст, методи, загальну організацію навчання, розвиток та виховання особистості курсанта вищого навчального закладу МВС України.

Існує ще одна група причин, які вказують на необхідність посилення культурологічного компонента у підготовці фахівців. Вони зумовлені тим, що розвиток світового співтовариства за останні десятиліття дедалі виразніше ставить у центр системи освіти пріоритет людської особистості. За сучасними уявленнями формування всебічно освіченої особистості потребує вирішення низки взаємопов'язаних завдань.

По-перше, необхідно гармонізувати стосунки людини з природою через знайомство з сучасною природничою картиною світу, проблемами біосфери та Всесвіту в цілому, усвідомити місце людини в природі і на цій основі вирішити проблеми екології та ширше – ноосфери.

По-друге, потрібно виходити з того, що людина живе в суспільстві, і для її гармонійної соціалізації потрібне занурення в існуюче культурне середовище через засвоєння історії, права, культурології, економіки, філософії.

По-третє, сучасна людина живе в умовах насиченого інформаційного середовища, і завдання культурологічної підготовки – навчити її жити в його потоці, створити передумови та умови для безперервної самоосвіти.

Нарешті, по-четверте, особистість повинна перебувати у злагоді сама з собою, що вимагає певних знань у галузі психології, фізіології, у сфері

літератури та мистецтва [46].

Саме у зв'язку з цією проблемою в США відбулася міжнародна конференція з питання про світову кризу освіти, в якій брали участь представники 52 країн. Сутність кризи в підсумковій доповіді Дж. Перкінса була визначена як "нездатність освіти йти в ногу з розвитком суспільства, невідповідність між надіями окремих особистостей і потребами суспільства, з одного боку, і можливостями системи освіти, з іншого" [353, с. 9-10].

Неурядова організація, Римський клуб, що займається такими глобальними проблемами, як прогнозування майбутнього людства, присвятила проблемам освіти сьому доповідь, яка була складена трьома колективами, що представляють різні культурні регіони, різні концепції [358, с. 10-11, 15-17]. Суть доповіді в тому, що людство досягло в своєму розвитку критичного стану, за якого існуюча освіта виявляється нездатною забезпечити вирішення глобальних проблем. Як конкретне рішення пропонується концепція навчання нового типу – інноваційне, а сама освіта має орієнтуватися на формування культури особистості, на саму особистість, тобто бути особистісно орієнтованою.

При цьому поступово відбувається поворот від абсолютизації цінності раціональних наукових знань ("знанневоцентризм") до усвідомлення, засвоєння і реалізації в освітній практиці гуманітарних та культурних цінностей ("культуроцентризм") [100, с. 3-55].

Сучасне суспільство потребує людей, які вміють швидко пристосовуватися до змін, гнучких, здатних працювати більше, ніж в одній професійній позиції, в тому числі і в ролі керівника, людей допитливих, що прагнуть з'ясувати, що відбувається, і вміти здійснювати вплив на події. Інакше кажучи, у прийдешньому устрої світу будуть винагороджуватися передусім висока культура, інтелігентність, поєднані з індивідуальністю і підприємливістю, орієнтованість на майбутнє, творче мислення та фантазія [576, с. 59].

Таким чином, повністю зміниться модель освіти, що, своєю чергою, з умовлює зміни і в підготовці майбутнього фахівця, орієнтуючи його на розуміння сучасної соціокультурної ситуації, знання основ філософії освіти, історії культури, одним словом актуальною стає проблема побудови системи культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Внаслідок цього, відбувається зміна парадигми раціоналізму на парадигму культуровідповідності і культуротворчості освіти, зміна основного змістовного знаку освіти "раціоналізм" на знак "культура". Така ситуація докорінно змінює вимоги до освіти. До її змісту починають належати всі поняття культури на рівні сучасного розуміння – не тільки традиції та духовні форми діяльності (релігія, філософія, наука), але й вся сукупність сучасної техніки, технології, предметно-речового середовища, економіки, соціальних інститутів суспільства [321, с. 48].

Вивчення заявленої, вельми актуальної теми дослідження, вимагає безумовного аналізу теорії проблеми, її розробленості, і, перш за все, в психолого-педагогічній літературі.

Вся історія розвитку вищої школи, як пише А. Валицька [109, с. 3], свідчить про те, що зміна освітньої парадигми відбувається в момент епохальних соціокультурних зрушень, стимулюючи і визначаючи становлення нових якостей суспільної свідомості та практики, нового типу культури, наукового мислення та принципів господарювання. При цьому інтенсивність соціокультурних змін безпосередньо залежить від того, наскільки мобільна, здатна до реформації система освіти відповідає мінливими уявленнями особистості про освіченість.

Диференціація культурних сфер, виділення в окремі галузі науки, мистецтва, релігії призвели до появи безлічі окремих дисциплін, напрямів і професій, спеціальних мов, соціальних осередків, що існують окремо і часом конфліктують між собою [68; 332; 445; 549; 603].

Якщо античність під знанням мала на увазі розуміння "природи речей", не розділяючи "речі" природного і культурного походження, не протиставляючи людину і природу, науку та мистецтво, віру і знання, то сучасний світ, одержимий ідеєю "прогресу", скасував уявлення про знання єдине і поділив його на природничо-наукову та гуманітарну сфери [632, с. 70].

Існуючу кризу в освіті, як пише Н. Тарроу, можливо вирішити формуванням нової освітньої парадигми, де на зміну репродуктивній моделі освіти, яка працює на відтворення і стабільність наявних суспільних відносин, йде продуктивне, гуманістичне та культурологічне просвітництво. Відмінність нової парадигми освіти від просвітницької – у принципово іншій домінанті змісту. Людина розуміється як цілісна істота, що перебуває в процесі становлення. Мета такої школи – "вирощування" людини, здатної до культурного творення, продуктивного діалогу з природою, соціумом [587, с. 111-124].

Культуротворча парадигма виходить з уявлення про те, що освітня система є не тільки просвітницькою, а й відображає простір культури, відповідаючи її змісту і формам.

В умовах нової освітньої парадигми, на думку А. Валицької, змінюється сам тип соціалізації особистості: досягається необхідна міра її волі в межах конкретних соціокультурних обставин, створюються реальні умови для гуманізації суспільної свідомості і практики, становлення нового типу культури та природогосподарських відносин [108, с. 12].

Інакше кажучи, до змісту освіти вчені починають відносити всі значення і смисли культури на рівні сучасного розуміння.

Звернемо увагу на змістовний компонент у галузі культурологічної освіти, оскільки без оновлення змісту університетської освіти, перегляду навчальних програм, без здійснення інтеграції між галузями знань сьогодні неможливо здійснювати гуманізацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу, розвивати гуманістичний світогляд курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Під гуманістичним мисленням ми, слідом за А. Наймом, розуміємо як інтелектуальну, так і духовну сторону розвитку особистості [438, с. 80].

У проаналізованій нами філософській [62; 216; 305; 364], психологічній [27; 48; 129; 266], педагогічній [4; 49; 177; 332] та методичній [68; 108; 342; 370] літературі можна умовно виділити два напрями вирішення цієї проблеми:

- впровадження у навчальні плани спеціальних гуманітарних дисциплін;

- зміна підходу до викладання дисциплін, що позначився як " культуурологічний підхід".

З приводу такого підходу висловлювалося багато вчених: І. Бестужев-Лада [54], І. Зимня [266], В. Кан-Калик [292], В. Лекторський [364] та ін.

Зокрема, В. Сластьонін і Л. Подимова висунули тезу про важливість культуурологічного підходу для формування взагалі всього змісту освіти, оскільки як гуманітарна культура "є упорядкованою сукупністю загальнолюдських ідей, ціннісних орієнтацій і якостей особистості, універсальних способів пізнання та гуманістичної технології професійної діяльності" [553, с. 29-30].

Культуурологічний підхід у вищій освіті тісно пов'язаний з синергетичним підходом, що дозволяє зберегти і розвивати суб'єктність у навчанні, тобто зберегти людину як перетворювача, творця культури як головної умови досягнення успіху в освітній діяльності. Основні ідеї реалізації культуурологічного підходу, на думку О. Тарасової [586, с. 26], полягають у:

- глибшому розумінні логіки розвитку тієї галузі культури, яка перебуває за межами вивчення предмета;

- розумінні того, що культура – це цілісний організм, який живе і розвивається за певними законами;

- розвитку здатності дбайливішого ставлення до чужої галузі, до чужої точки зору;

- вивченні галузі знання в ході її історичного розвитку.

Але, по суті, розв'язання всіх зазначених вище проблем, пов'язаних з гуманітаризацією, зводиться до педагогічної проблеми сприяння культуурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України, яка безпосередньо пов'язана з формуванням культуурологічної компетентності.

Для розкриття змісту поняття "культуурологічна компетентність" потрібно розглянути дві його складові: "компетентність" і "культуурологічна". Зупинимося на цьому питанні детальніше.

Компетентність (у перекладі з латинської мови *competence* – право судити; *competere* – годитися, підходити) трактується як [556, с. 273]:

- коло питань, явищ, в яких певна особа підкріплена авторитетністю, пізнанням та досвідом;

- коло повноважень будь-якого органу або посадової особи.

Лінгвістичний енциклопедичний словник дає таке визначення: "коло питань, з якими хто-небудь добре обізнаний" [372, с. 189].

Філософський енциклопедичний словник говорить про "володіння достатніми знаннями про предмет" [610, с. 296].

На наш погляд, у самому визначенні "компетентності" вже закладена подвійність цього поняття, що виступає, з одного боку, як "правомочність" суб'єкта, а з іншого – як його обізнаність у певному колі питань. Воно відображає і кількість, і якість знань та умінь людини в якійсь галузі діяльності.

На основі ґрунтовного аналізу літератури Л. Маслак визначає, що для якісної характеристики готовності випускника вищого військового навчального закладу до професійної діяльності на сучасному етапі розвитку військової освіти використовується категорія "професійна компетентність", яка розглядається як результат професійної підготовки майбутніх офіцерів. Культурологічну компетентність майбутнього офіцера автор розглядає як складову професійної компетентності військовослужбовця, професійно-особистісну характеристику фахівця, що передбачає набуття його теоретичної і практичної готовності до здійснення професійної діяльності в умовах міжкультурної комунікації іншомовного соціокультурного середовища. Визначено структуру культурологічної компетентності майбутнього офіцера, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний, комунікативний та контрольний-оцінний компоненти [400].

Для нас компетентність важлива з погляду здатності індивіда не тільки добре орієнтуватися в певному світі, ефективно, автономно і творчо робити що-небудь, але й адекватно реагувати на виникнення в процесі діяльності різних неординарних ситуацій.

У контексті нашого дослідження потрібно проаналізувати причини, які спричинили потребу зміни освітньої парадигми.

Нинішній етап історії людського суспільства характеризується тим, що культура знову опинилася перед історичним викликом у зв'язку з проблемами перспектив розвитку сучасної цивілізації. Відомо, що сучасну цивілізацію можна назвати техногенною, враховуючи, що в розвитку людства вирішальну роль відіграє технологічний прогрес, що призводить до прискорених темпів соціального оновлення. В основі її культури лежить особлива система цінностей, яка відмінна від цінностей традиційних культур [346, с. 47].

Як найбільш значущі компоненти в системі цінностей техногенної культури можна виділити:

- розуміння людини як діяльній істоті, що протистоїть природі;
- розуміння діяльності як креативного процесу, спрямованого на перетворення і підпорядкування природи потребам людини;
- розуміння природи як неорганічного світу, який є закономірно упорядкованою сукупністю об'єктів;
- цінність активно-діяльній людини;
- цінність наукової раціональності [346, с. 49].

Ця система життєвих сенсів була своєрідним геномом техногенної цивілізації, і на її основі здійснювався її прогрес. Історія показала, що техногенна цивілізація досягла вражаючих досягнень у галузі науки, техніки

та освіти. Однак ми вважаємо, що вона ж породила найглибші глобальні кризи, які поставили під загрозу саме існування людства: вона зробила безсмертне людство смертним, створивши зброю масового знищення, призвела до наростання екологічної кризи, до реальної можливості руйнування біогенетичної основи людської життєдіяльності.

Одна з вирішальних проблем сучасного суспільства – значне відставання розвитку людських емоцій від розумового розвитку людини. Людський мозок живе в XXI ст., а серце більшості людей – у кам'яному. Людина техногенної цивілізації ще недостатньо зросла, щоб бути мудрою, доброю та самодостатньою. Людина пригнічує в собі ірраціональні пристрасті – любов, дружні почуття, прихильність, а схиляється перед владою, грошима, суверенною державою, хизується своєю національною винятковістю; хоча на словах вона віддає належне вченням великих духовних вождів людства – Сократа, Марка Аврелія, І. Канта, людина перетворила ці вчення в клубок забобонів та ідолопоклонства [427, с. 18]. Саме тому ми вважаємо, що техногенна цивілізація вичерпала себе і необхідний перехід до іншого, нового типу розвитку суспільства та цивілізації.

У зв'язку з цим багато соціологів, політологів, культурологів відзначають суперечності, пов'язані з формуванням нової глобальної (планетарної) цивілізації.

П. Сорокін дав чудову характеристику суперечності цього процесу, що є зміною типів культури. Всі важливі аспекти життя, устрою і культури західного суспільства переживають серйозну кризу. Хворі плоть і дух західного суспільства, і сумнівно чи на його тілі знайдеться хоча б одне здорове місце. Ми ніби перебуваємо між двома епохами: вмираючою чуттєвою культурою нашого променистого вчора й прийдешньою культурою створюваного завтра. Ми живемо, мислимо, діємо в кінці сяючого почуттєвого дня, що тривав шість століть. Промені прозахідного сонця все ще висвітлюють велич епохи, що минає. Але світло повільно згасає, і в густішій п'їтмі нам все важче розрізнати цю велич і шукати надійні орієнтири в сутінках. Ніч цієї перехідної епохи починає спускатися на нас її кошмарами, страшними тіннями, несамовитими жахами. За її межами, однак, розквіт нової культури, що вітає нове покоління – людей майбутнього" [493].

Якщо постіндустріальне суспільство має знайти вихід з глибокої кризи, то воно повинно стати не просто продовженням техногенної цивілізації, а швидким початком нового етапу розвитку. Зорієнтувати на потрібний шлях покликана культурологічна парадигма освіти з її орієнтацією на Особистість, чуттєве начало в людині, на розуміння найважливіших фактів соціального буття. Це розуміння та усвідомлення дає тільки звернення до культури, до її скарбниць тисячолітньої мудрості.

Нова парадигма людського існування, базується на нових знаннях і загальнопланетарних принципах мислення, що з особливою гостротою висуває на перший план проблеми освіти в найширшому розумінні змісту, методів, принципів організації, кадрового забезпечення тощо [423, с. 26]. Цю ж думку висловлюють і українські вчені: педагоги, психологи та філософи.

На основі вищевказаного доходимо висновку про те, що необхідний перегляд балансу "культура – індивід – освіта – суспільство" в тому сенсі, що культура повинна трактуватися як результат історичного розвитку суспільства, індивіда потрібно розглядати з гуманістичних позицій творчої та вільної особистості, що самовизначається та самореалізується, а освіту – як генетичний код (матрицю) суспільства та культури.

Система освіти спроможна чинити цілеспрямований вплив і на розвиток політичних процесів у світі. Добре відомо, що свого часу (1957 р.) директор Федерального бюро розслідувань Е. Гувер називав радянську систему освіти "лякаюче ефективною" і відніс її (користуючись лексикою часів "холодної війни") до найважливіших аспектів всебічного комуністичного виклику [347, с. 54].

Щодо нашого предмета дослідження особливий інтерес для нас становить культурологічний потенціал професійної освіти.

У ряді робіт (Є. Белозерцева [44], Е. Бондаревської [83], І. Колесникової [312], В. Краєвського [331], Є. Крюкової [337], Л. Разбегасової [504], В. Серікова [543], І. Якиманської [675]) зроблена спроба окреслити шляхи реалізації нової парадигми освітнього процесу, забезпечення культурологічної спрямованості професійної підготовки майбутнього фахівця

У своїх роботах вони підкреслюють, що завдання освіти – не тільки збагатити майбутнього фахівця відомостями про культуру, а й допомогти йому знайти себе в ній, сформувати власну культурну самосвідомість, ставлення до інших культур тощо. Для цього необхідно зняти відособленість, абстрактність і культурну знеособленість знань і забезпечити їх важливість у соціальному та національно-культурному планах.

У зв'язку з цим можна виділити три парадигмальні напрями професійної освіти [109, с. 3-8]:

- ліберально-раціоналістичний;
- культуроцентричний;
- глобальноісторичний.

Ліберально-раціоналістичний напрям з'явився в нашій країні під час "перебудови" 80-их рр. Він віддає перевагу науковій раціональності, відстоює культуру у варіанті теоретико-діалектичного розуму, а індивіда представляє як особистість, що самовизначається та протистоїть тиску суспільства – держави.

Культуроцентричний напрям представляє культуру в усій її повноті й різноманітті та визначає її як головну підвалину освіти.

Глобальноісторичний підхід, визнаючи в цілому роль культури, висуває аргументи на користь зростання ролі фактора суспільних відносин у сучасному світі. При цьому суспільство розуміється як планетарна цивілізація, де зв'язки та відносини людей, економічних систем і природи настільки переплетені та взаємопов'язані, що в інтересах виживання (самозбереження) кожний індивід зобов'язаний приєднувати свої зусилля до зусиль усього людства, піклуючись про збереження культурного різноманіття,

дотримуючись принципів рівності, уникаючи силових втручань у природу та соціальні відносини.

Характерними в цьому плані є вимоги освітніх стандартів до рівня підготовки фахівців, які націлюють на те, щоб фахівець усвідомлював особистісну і соціальну значущість своєї професії, мав цілісне уявлення про освіту як особливу сферу соціокультурної практики, що забезпечує передачу (трансляцію) культури від покоління до покоління і постає контекстом становлення особистості.

Представники цього напрямку вважають, що необхідно переглянути значення вимог до фахівця, які формулюються в категоріях "знає", "вміє" та "володіє". Відомо, що вони ніяк не створюють філософську та культурологічну конструкцію сучасної професії, орієнтованої на адекватне відображення в професійній практиці парадигми наукової картини світу з її фундаментальними принципами антропоцентризму, варіативності соціально-історичних перспектив, що лежать в основі утворення тріади "індивід – культура – суспільство" [399, с. 50-63].

На сьогодні, крім уже вищезрозглянутих (ліберально-раціоналістичний, культуроцентричний, глобальноісторичний) парадигмальних напрямів професійної освіти, особливе місце займає особистісно орієнтована парадигма освіти. Найбільш фундаментально особистісно орієнтована парадигма освіти була представлена в науковій творчості одного з основоположників соціологічного знання Карла Мангейма.

Перш за все, звертає на себе увагу його прагнення розглядати освіту як соціальний феномен, як феномен культури суспільства, а не як взаємний обмін знаннями між індивідуумами, викладачем і студентом, на рівні особистісних відносин. На його думку, освіта є частиною загального культурного прогресу [396, с. 480].

Отже, це підводить нас до усвідомлення того факту, що на сьогоднішній день найактуальнішою є задача формування культурологічної парадигми професійної освіти.

Таким чином, аналізуючи культурологічний підхід до професійної освіти, ми ґрунтувалися на таких концептуальних положеннях:

- освіта може врятувати культуру, якщо в центрі освітнього та виховного процесу буде стояти людина, а не знання, як було до того, тобто олюднити освіту – означає залічити до кола її проблем людину як основну цінність (І. Зязюн) [274];

- освіта візьме на себе місію виховання людини культури і через людину – збереження, відродження та розвиток культури як середовища (П. Флоренський) [619];

- освіта як цілісне явище, що перетворює людей, які населяють певний простір, з простого населення в народ, націю (Д. Лихачов) [384];

- освіта як діалог та взаємовідтворення минулих, нинішніх та майбутніх культур (М. Бахтін [41], В. Біблер [60]).

Культурологічна парадигма сучасної підготовки фахівців полягає у зміні пріоритетів, коли в центр уваги потрапляє особистість, її культура,

професіоналізм, а знання та вміння, якими вона володіє, повинні перетворюватися з самоцілі навчання на засіб його професійного розвитку та самовдосконалення як активного суб'єкта навчальної та суспільної діяльності [83].

Відаючи пріоритет культурологічній парадигмі професійної освіти, ми аж ніяк не зменшуємо значення парадигми особистісно орієнтованої. Ми вважаємо, що психологічна та культурологічна парадигми відрізняються одна від одної лише місцем, яке відводиться в них особистості: вона є або засобом, або метою. Водночас у реальності вони постають не антиподами, а двома рівноправними аспектами оволодіння людиною світом. Культурологічний підхід в освіті постає як ціннісний, мотиваційно-змістовний, спрямований на аналіз людської діяльності в її людському призначенні. У той час як знаннявий можна розглядати як інструментальний, змістовий, спрямований на забезпечення інформаційно-пізнавальної функції.

Ми вважаємо, що культурологічна парадигма професійної освіти в системі навчальних закладів МВС України ґрунтується на таких принципах:

- знання основ вітчизняної та світової культури;
- здатність особистості до саморозвитку та самоосвіти в культурі;
- здатність майбутнього фахівця до самовизначення в культурі;
- опора на національну культуру в навчанні та вихованні;
- взаємне співробітництво викладачів і курсантів у культурологічному становленні майбутніх фахівців;
- гуманізація освіти, тобто спрямування всіх ланок навчального процесу на особистість курсанта;
- гуманітаризація освіти – відмова від технократичного підходу до процесу підготовки фахівців;
- варіативність самого процесу навчання, тобто можливість вибору професійно-освітніх програм з урахуванням особистісних здібностей та інтересів курсантів;
- надання професійній підготовці культуровідповідності, фундаментальності, тобто оволодіння курсантами інваріантною частиною знань, що становлять основу творчого розвитку особистості в умовах сучасного мінливого світу;
- єдність фундаментальної, предметної та психологічної підготовки;
- гнучкість навчання, здатність реагувати на зміну соціальних процесів і потреб ринку праці, формування на цій основі випускників, які б володіли професійною мобільністю;
- безперервність освіти, тобто створення та розвиток системи ієрархічно взаємозалежних професійно-освітніх програм (включаючи програми підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів), що забезпечують завершеність кожного освітнього етапу і дають можливість переривати освіту на тому чи іншому рівні переходу в сферу професійної діяльності або продовжувати освіту за іншою схемою чи в освітній установі іншого типу;

– еквівалентність освіти, тобто відповідність її державним стандартам, особливостям регіону, національній культурі, ментальності народу, міжнародним вимогам.

Безумовно, що нова парадигма професійної освіти повинна бути орієнтована на розвиток особистості як основного творця та носія культурних цінностей. На основі цього ми вважаємо, що культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України може бути реалізована на основі таких принципів:

- створення у вищих навчальних закладах демократичних умов реалізації свободи та прав людини;
- прийняття всіма суб'єктами науково-педагогічного процесу вищого навчального закладу системи цінностей; основною метою вищої освіти визнається розвиток особистості курсанта;
- здійснення забезпечення повноти й безперервності в розвитку особистості, починаючи з відбору абітурієнтів та закінчуючи випуском;
- особистісно орієнтованого підходу в розвиваючій системі навчання: засвоєння нових знань і вмінь повинно включати варіювання і вільний вибір таких параметрів навчальної та змодельованої професійної діяльності, які сприяють розвитку особистісних особливостей курсантів та їх культури;
- забезпечення соціокультурного саморозвитку особистості, який підкріплений розвитком самостійності в стратегічних видах життєдіяльності, включаючи визначення цілей та планування;
- проведення регулярної, оперативної діагностики та самодіагностики культурно значущих якостей, які виконують роль зворотного зв'язку в розвитку особистості;
- створення у вищих навчальних закладах психологічної служби, яка допомагає забезпечувати розвиток культурно значущих якостей.

Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України передбачає наявність таких основних компонентів:

- створення моделі культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця;
- наявність високоточних і надійних засобів індивідуальної діагностики та самоконтролю особистості курсантів;
- реалізація спеціальних засобів культурологічного розвитку та саморозвитку особистості курсантів;
- існування нової ціннісної ієрархії всіх існуючих методів навчання в аспекті реалізації культурологічних цілей та розвитку особистості майбутніх фахівців.

Таким чином, культурологічна підготовка передбачає формування не просто висококваліфікованого фахівця, а фахівця якісно нового типу, який може, використовуючи культурно-історичний, особистісний потенціал і отримані знання, на високому професійному рівні здійснювати професійну діяльність.

Зміст культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України передбачає:

- крім загальнонаукової та предметної підготовки, розвиток діалогічного мислення;
- здібності до професійного формування цілей, аналізу професійних ситуацій, проектування і планування професійної діяльності, організації міжособистісної та групової взаємодії з різними людьми;
- формування цілісної системи знань про людину як індивіда та суб'єкта життєдіяльності, а також глибоке розуміння змісту, структури професійної діяльності і технологій її реалізації.

Тому завданнями культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України є:

- формування професійної культури особистості майбутнього фахівця МВС України;
- розвиток культуротворчих форм і методів навчання та виховання, що дозволяють забезпечувати випуск фахівців, які володіють не лише високою професійною кваліфікацією, а також здатні до цілісного, системного аналізу проблем сучасного життя, культури, цивілізації, до знаходження людиною самої себе, свого індивідуального людського образу;
- вдосконалення методологій і методик пізнавальної діяльності в галузях філософії освіти, психології, культурології, аксіології, соціології, антропології та інших обов'язкових та спеціальних дисциплін;
- вдосконалення форм і методів підготовки фахівців, спрямованих на оволодіння різними технологіями навчання та виховання: діалогу культур, суб'єкт-суб'єктних відносин, рольових і ділових ігор у процесі навчання, тренінгових методик, спрямованих на оптимізацію комунікативної взаємодії, а також методик саморегуляції, самокорекції та самодіагностики.

Отже, теорія культурологічної підготовки розвивається в руслі процесів гуманізації свідомості та діяльності майбутніх фахівців, актуальних для всього сучасного світу, що рухається до постіндустріального суспільства. Суспільство описується сьогодні як гуманний соціум, який здатний гармонізувати відносини особистості та держави, виправдати саме перебування людини в природі та культурі, зменшити духовну, економічну та екологічну кризу, подолати небезпечне відставання духовно-морального розвитку людства від його технічного прогресу. Особливість культурологічної підготовки полягає в тому, що вона зумовлена і зорієнтована не на інтереси і замовлення держави та ринку, а на культуру. Опановуючи її духовним і матеріальним багатством, індивід стає особистістю, здатною до свідомого будівництва життєвого середовища, розумних відносин з природою, людьми, державою.

Культурологічна підготовка дозволяє побудувати свою програму освіти і виховання особистості як шлях людини до людства, той шлях, який пролягає в масиві національного та всесвітнього досвіду творчого культурологічного засвоєння. При цьому соціалізація особистості не зводиться до адаптації, але припускає розвиток здатності розуміти, адекватно інтерпретувати соціокультурну ситуацію, гідно й відповідально діяти в ній [135].

Таким чином, професійна освіта є частиною культури, яка, з одного боку, живиться нею, а з іншого – впливає на її збереження і розвиток через людину. Залученню людини до загальнолюдських цінностей та ідеалів культури сприяють культурні функції освіти [452, с. 28-30].

Найважливіша з них – гуманітарна, суть якої полягає у збереженні та відновленні культури людини, її здоров'я, сенсу життя, особистої свободи, духовності та моральності.

Для цього професійна освіта повинна закласти в особистість механізми розуміння, взаєморозуміння, спілкування, співробітництва та діалогу. Гуманітарна функція освіти передбачає захист і професійну підтримку кожної особистості, виявлення та спільне з майбутнім фахівцем вирішення життєвих проблем у конкретній ситуації.

Не менш важливою є культуротворча функція (або культуросвітня), що забезпечує збереження, передачу, відтворення та розвиток культури засобами професійної освіти.

Здійснення культуротворчої функції передбачає відбір культуросвітнього змісту і відтворення у вищих навчальних закладах культурних зразків і норм, які проєктують бажані елементи культурного середовища, культуровідповідного устрою суспільного життя людей. Необхідною умовою цього є інтеграція професійної освіти в культуру і, навпаки, культури – в освіту. Культуру не можна зберегти інакше, ніж через людину. Для цього освіта повинна закласти в неї механізм культурної ідентифікації.

Наступною важливою культурною функцією професійної освіти є соціалізація, тобто забезпечення засвоєння та відтворення індивідом соціального досвіду, що свідчить про його нормальне, безболісне входження в життя суспільства. Соціалізація відбувається в процесі спільної діяльності і спілкування в певному культурному середовищі. Її продуктами виступають особистісні смисли, що визначають ставлення індивіда до світу, соціальна позиція, самосвідомість, ціннісно-сміслові ядра світогляду та інші компоненти індивідуальної свідомості.

Таким чином, культурологічний потенціал професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в нашому розумінні означає здійснення процесу професійної підготовки та розвитку особистості фахівця через призму поняття культури. Цей процес відбувається в особливому культуровідповідному середовищі, що дає можливість особистості вільно виявляти свою індивідуальність, творчий потенціал у всіх сферах життєдіяльності, а також здатність до культурного саморозвитку та самовизначення в світі культурних цінностей.

Культурологічний компонент сучасного освітнього процесу тісно пов'язаний з гуманістичною думкою – філософською та педагогічною спадщиною. Тому в основі нашої педагогічної концепції міститься філософія В. Соловйова, М. Бердяєва, П. Флоренського, Н. Федорова, К. Цюлковського, В. Вернадського та ін., що дає божественне та ноосферне, а в синтезі – ідеальне уявлення про світ та людину. Ця філософія знайшла відображення в

педагогічних працях 20-30-их років ХХ ст. Педагогічна думка зазначеного періоду максимально відповідає традиціям і характеру нашого народу і в той же час базується на передових досягненнях світової педагогічної думки. В основу змісту освіти педагоги закладали духовне виховання учня, яке включає пізнавальну, моральну, естетичну та релігійну сторону розвитку.

Ситуація, що склалася у вітчизняній педагогіці на початку ХХ ст., відзначалася різким зростанням незадоволеності педагогічної громадськості станом справ у сфері освіти. Вихід з неї бачився багатьом завдяки створенню на противагу існуючій "справді національної" школи. В. Розанов висловив суть проблеми таким чином: "Ми на всіх теренах духовного й суспільного життя виявляємо слабкість національної свідомості, що не маємо ні звичок, ні думок, нарешті, ми просто не маємо фактичного матеріалу як предмета звернення для своєї, хоча б і загальнолюдської, думки" [515, с. 7].

Вимоги посилити увагу до "всього національного" в програмах і навчальних посібниках висували і ліберально-демократичні діячі суспільно-педагогічного руху, і відверті консерватори. Характерно, що при цьому і ті, й інші зверталися до загальновідомих положень [604] як до вихідних базових постулатів, але кожний вибудовував власну аксіологічну конструкцію. В результаті визначилися два основні трактування концепції народного характеру виховання: репродуктивно-апологетичний та конструктивно-критичний.

Прихильники першої (В. Волжанін, В. Дінзе, І. Сікорський, К. Ярош та ін.) як "найбільший та істотний недолік" вітчизняної освіти вважали її космополітизм. Вони заперечували саме поняття загальнолюдських цінностей, заявляючи, що це "тільки порожні слова, оманливі та шкідливі фрази".

Підкреслюючи своєчасність поставлених К. Ушинським питань, прихильники конструктивно-критичного підходу (П. Каптерев, М. Рубінштейн) особливо відзначали правомірність висування рідної мови як стрижня національної освіти.

При цьому підкреслювалося, що протиставлення національної освіти пріоритетам і цінностям "загальнолюдської культури" не тільки неправомірне, але й небезпечне, оскільки при "насильницькій гегемонії будь-якої однієї культурної цінності" гармонійне виховання стає неможливим. Прагнення побудувати освітній процес тільки на національному матеріалі підриває саму сутність повноцінної загальної освіти.

Прихильники репродуктивно-апологетичного підходу пропонували побудувати структуру освітнього процесу у вигляді концентричних кіл, що розширюються, які будуть виражати "спрямованість розвитку ідеї солідарності". Процес формування особистості повинен відбуватися поетапно: від усвідомлення себе як члена "племінної організації" – через подальшу ідентифікацію як громадянина держави до сприйняття як частини всього людства.

Серед представників критичної течії теж пропонувалося концентричне розташування навчального матеріалу. Але спочатку передбачалося знайомство зі світовою культурою, потім з культурою всього українського

народу і, нарешті, вивчення минулого і сучасного стану конкретної місцевості

У вітчизняній і світовій педагогіці 90-их років ХХ ст. все більше утверджує себе концепція культуротворчої школи. А. Валицька визначає основні ідеї цієї концепції сучасними уявленнями про [108, с. 12]:

– культуру як людський спосіб життєдіяльності, духовно-матеріального середовища існування, безперервного творення "другої природи", творцем якої є сама людина;

– освіту як процес становлення особистості в природо-соціокультурному середовищі, сфері духовної діяльності та інституційній системі. Ця система функціонує як універсальний засіб самозбереження і розвитку культури на основі відтворення духовно-практичного досвіду поколінь в особистісному світі курсанта (при цьому культура виступає у формі метасистеми, яка охоплює і пронизує соціальну практику, у тому числі і сферу освіти, визначаючи її цілі та актуальний зміст);

– гомоморфність (від грец. *homos* – рівний, однаковий, взаємний, загальний; *morphe* – вид, форма), тобто типологічне, сутнісне співставлення моментів особистісного становлення (освіти) та етапів загальнолюдського культурного процесу (йдеться про відоме культурологам співставлення онто-і філогенезу);

– освітній простір школи у вигляді цілісного духовно-матеріального середовища, що відтворює в змісті освітніх програм модель культури, а в процесах – її історичне розгортання від ранніх форм до сучасності.

Культуротворча школа орієнтована на становлення – розвиток особистісного світу людини шляхом від індивідуального досвіду до духовно-практичного досвіду людства з метою формування людини культури, здатної до самовизначення і продуктивної творчої діяльності з відтворення (творення) культурного середовища.

На відміну від традиційних навчальних закладів, які виконують соціальне замовлення на випускника, адаптованого до ідеологічних установок держави, політичної групи, до потреб ринку і виробництва, культуротворча школа дає своєму вихованцю розуміння сучасної соціокультурної ситуації. Вона розвиває здатність адекватно орієнтуватися в ній, гідно діяти, здійснюючи свідомий, вільний і відповідальний вибір своєї життєвої позиції і способів самореалізації. Це принципово нова концепція змісту і структури освітнього процесу як педагогічного способу пізнання світового та вітчизняного соціокультурного простору в його історії та сучасності.

Перша позиція гуманістичної парадигми освіти – розуміння курсанта як носія особливого культурного світу, в якому діють свої закони, цінності і субординації, своя мова, сенси та символи.

Друга принципова позиція нової школи – розуміння викладача як носія педагогічної творчості. Саме він є першим суб'єктом педагогічної практики, організовує освітній простір і сам розвивається в ньому, відчуваючи почуття відповідальності за результат роботи, розуміє місце свого предмета в

досягненні спільної мети, свідомо і вільно обирає методи навчання, планує перехід курсанта від уявлень до понять, до самостійного мислення і практики. Інакше кажучи, мова йде про зміну типу педагогічного мислення: від репродуктивного до продуктивного, від виконавського до творчого, від установки на трансляцію знань до самостійного, усвідомленого конструювання освітнього діалогу.

Нарешті, третя позиція нової освітньої парадигми – побудова навчального процесу як моделі соціокультурного простору, де відбувається становлення особистості. Сенс освіти – не в адаптації до соціуму, а в розвитку здатності до його адекватного розуміння, критичної оцінки та свідомого вибору роду діяльності. Саме в такій орієнтації освіти полягає шлях до культурної, суспільної життєтворчості.

Спираючись на дослідження А. Валицької, І. Василенко, Т. Дрідзе, О. Тарасової та інших вчених, розглянемо деякі особливості організації змісту навчання в такому навчальному просторі.

1. Проектування на весь процес навчання особливостей культури та мислення епох:

- античне мислення (образне);
- середньовічне (частина мислиться як належність до деміург);
- новий час – раціоналістичне мислення, "розум – все";
- сучасна епоха-релятивізм, відсутність єдиної картини світу (характерне повернення мислення до вихідних начал).

2. Послідовність розгляду тем відповідає послідовності основних історичних культур, що змінювали одна одну в європейській історії – античній, середньовічній, новий час, як ці культури відтворюються в проблемах сучасної культури XXI ст.

3. Навчання в кожному навчальному циклі будується на основі внутрішнього діалогу, зав'язаного навколо основних точок подиву – вихідних загадок буття і мислення.

4. Навчання будується не на основі підручника, на основі корінних, реальних текстів певної культури і текстів, що відтворюють думку основних співрозмовників цієї культури. Підсумки, результати роботи курсанта, його спілкування з людьми інших культур (віків) реалізуються в кожному навчальному циклі також у формі авторських текстів – творів, створених у внутрішньому діалозі ("амбівалентності") цієї культури і в міжкультурному діалозі.

5. Автор програм для кожної групи – викладач. Кожний автор-педагог разом із курсантами кожного нового курсу виявляє якусь наскрізну "проблему-воронку", спроможну стати основою програми навчання. Така воронка, такий особливий осередок здивувань – унікальний та неповторний. Непередбачуване для кожної малої групи нового покоління, поступово втягує в себе всі проблеми, предмети, віки, культури в їх цілісному діалогічному сполученні.

Ряд інших сучасних моделей, як показують спостереження і наш власний досвід вивчення проблеми, свідчить про тенденцію "

культурологізації освіти":

а) комунікативне навчання іншомовної культури (Є. Пассов), де мова виступає не лише засобом спілкування, ідентифікації, соціалізації, але й засобом залучення студента до культурних цінностей інших народів [472, с. 27];

б) культуровиховне заняття диференційованого навчання за інтересами, де цільові орієнтації спрямовані:

- на розвиток емоційної сфери особистості;
- на розвиток творчих здібностей, креативних якостей особистості;
- на виховання у людини високої гуманітарної культури;
- на перетворення університету з навчального закладу на центр

духовної, моральної та естетичної культури.

Основна концепція цієї школи полягає в тому, що тільки в атмосфері високої гуманітарної культури і на основі широкої гуманізації освіти, засвоєння багатства світових культур можливо виховати особистість, яка прагне до самоактуалізації, вміє використовувати і цінувати духовні і матеріальні багатства суспільства, сприяє постановці та збагаченню його духовності.

У даний час у філософії освіти існує поняття "загальнопланетарний глобалізм" як один із напрямів оновлення цілей і змісту освіти (В. Сафонова, А. Флієр, А. Чучин-Русов). Для загальнопланетарного глобалізму характерні такі особливості:

1. Глобальний підхід до включення міжнародного аспекту в усі форми освіти, що передбачає вивчення міждисциплінарних тем, які торкаються глобальних проблем людства на сучасному етапі розвитку та розкривають глобальну взаємозалежність між націями та народами.

2. Міждисциплінарна гуманітаризація освіти з метою ціннісно-орієнтаційного осмислення досвіду людської цивілізації та розвитку загальнопланетарного мислення.

3. Орієнтація на взаємозв'язок науки, культури, освіти та комунікації з метою забезпечення рівноваги між прогресом, інтелектуальним розвитком та моральним удосконаленням людства.

4. Орієнтація на розвиток культурно і духовно багатой особистості як необхідної передумови для всебічного розвитку суспільства.

На основі цих особливостей існує чимало спільного в плані установок на бікультурність і полікультурну освіту молоді, де цілі і зміст освітніх систем, на думку В. Сафонові, враховують такі положення [533]:

– установку на підготовку молоді до життя в багатомовній Європі з багатою культурною спадщиною;

– міждисциплінарну інтеграцію у формуванні поняття "європейської ідентичності";

– ознайомлення з соціокультурним портретом Європи;

– з'єднання історико-культурної тематики з крос-культурними акцентами в розкритті взаємозв'язку загальнопланетарного, загальноєвропейського і локального елементів у розвитку цивілізації;

– створення дидактичних умов для усвідомлення індивідом своєї належності до самобутньої європейської культури.

Аналізуючи та узагальнюючи особливості сучасної полікультурної підготовки студентів, на наш погляд, необхідно:

- розвивати уміння і навички відрізняти різні культури одну від одної та цінувати їх внесок у розвиток людства;
- навчати розумінню загального та специфічного в культурах;
- розвивати вміння курсантів щодо зв'язку між мовою і культурою країни досліджуваної мови, особливостями прояву національної специфіки в соціокультурній поведінці її представників;
- сприяти оволодінню курсантами певним культурологічним мінімумом за допомогою використання географічних, історичних, соціологічних відомостей, художньої літератури та творів мистецтв, що наочно ілюструють досягнення інших культур.

Розширення міжнародних зв'язків, включення нашої країни у світову цивілізацію призвели до зростання ролі мови як у житті суспільства, так і в професійній життєдіяльності сучасного фахівця. Мова (рідна та іноземна) сьогодні служить об'єктивним засобом не тільки міжособистісного, але й міжнаціонального, міждержавного та міжнародного спілкування. Функції іноземної мови породжуються і приводяться в дію тими процесами, які відбуваються в економічній, духовній і зовнішньополітичній діяльності держави.

Підвищення рівня культурологічного розвитку компетентності є потужним резервом прискорення соціально-економічного, науково-технічного та культурного прогресу суспільства. Низький рівень культурологічного розвитку, як вчить історія, неминуче призводить до зниження не тільки інтелектуального, а й морального потенціалу суспільства, бо ускладнює доступ до загальнолюдських цінностей світової культури. Рівень культурологічної підготовки суспільства є показником цивілізованості суспільства.

У взаємозв'язку соціального та особистісного відображається запит на актуалізацію (розгортання та реалізацію) розвитку культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Висновки до першого розділу

Дослідження з педагогіки і психології підтверджують, що особистість і її самостійно-активне ставлення до світу вже вийшли за межі лише спостереження, і вона заявляє про себе як самостійний елемент у культурному житті. Саме у зв'язку з цим сьогодні істотно змінюється і сприйняття культури.

У цьому контексті особливої актуальності набуває принцип культуровідповідності навчання, який передбачає врахування умов, за яких навчається людина, а також умов культури даного суспільства в процесі виховання та освіти.

Культурологічний підхід до підготовки майбутнього фахівця потребує орієнтації на інтеграцію систем освіти, філософії, психології і на кооперацію професіоналів з різних галузей культури.

Новий підхід до наукового знання полягає у тому, що об'єктом виховання стає особистість (яка виховується як суб'єкт культури) – цінитель та творець культурних цінностей. Оскільки культура містить в собі як основні складові освіти, науку, релігію, мистецтво та професійну діяльність, педагогічна культурологія досліджує їх виховний потенціал, можливості та межі їх застосування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми культурологічної підготовки молоді дозволив зробити низку висновків:

- орієнтація на культурологічний компонент у традиційно існуючій системі підготовки, перепідготовки та удосконалення фахівців МВС України має стихійний характер, компоненти культурологічного розвитку фахівця (аксіологічний, процесуальний, управлінсько-регулятивний, когнітивний) представлені нерівномірно і не мають системного характеру;

- у проаналізованій нами психолого-педагогічній літературі відсутнє концептуальне обґрунтування необхідності культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України і не показані шляхи та методи її вдосконалення;

- декларована, але фактично відсутня на державному рівні цілісна програма орієнтації фахівця МВС України на культурологічну підготовку;

- у системі професійної освіти відсутня чітка програма і структура культурологічної підготовки, на основі якої могла б бути здійснена робота з соціокультурного і професійного становлення особистості сучасного фахівця МВС.

Актуальною стає необхідність розробки педагогічних основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Педагогіка і психологія, культурологічне самовизначення виступають при такому підході на перший план. У світлі культурологічного підходу епіцентром виховання і розвитку є людина як вільна, активна особистість, здатна до особистісної самодетермінації у спілкуванні та співпраці з іншими людьми, з собою та культурою. Основною метою культурологічної підготовки є не засвоєння суми знань і вмінь, а оволодіння зразками людської культури та вміння використовувати цей культуротворчий досвід у межах професійної діяльності.

Результати даного розділу висвітлені в таких публікаціях автора [222; 227; 229; 234; 235; 239; 240; 242; 253; 257; 712].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

2.1. Загальна методика проведення дисертаційного дослідження

Сучасне наукове пізнання неможливе без використання методів, за допомогою яких здобуваються знання. Галузь знання, яка досліджує методи, визначається як методологія. Дослідження в галузі методології науки посідають у сучасній філософії одне з центральних місць.

Поняття методологія має досить широкий зміст, воно може бути визначене як сукупність методів, що застосовуються в даній науці; сукупність фундаментальних, насамперед світоглядних принципів, які спрямовують дослідження в галузі теоретичних та практичних проблем; учення про метод (особливий напрямок, пов'язаний із самопізнанням науки) [268].

Галузі використання та цілі методології вельми різноманітні. Розпочинають дослідження з усвідомлення проблемної ситуації як наявності певної суперечності. Першим серйозним кроком у вирішенні такої проблемної ситуації є знаходження точної постановки задачі дослідження і пошук співвідношення цієї точної задачі з вихідною проблемою. Лише після цього дослідження вступає на етап точних наук. І хоча наступні етапи роботи залежать від успіху першого кроку, він тим не менш часто сприймається як щось "донаукове", а, отже, другорядне.

Саме тому наукова робота часто зайво ускладнюється або навіть взагалі рухається в неперспективному напрямі тільки тому, що дослідник допустив недбалість на самому початку – на вихідній підготовчій стадії. Приділяти спеціальну увагу здійсненню саме першого кроку ("формалізація" цілей і предмета дослідження) – завдання методології.

Неврахування у науковій роботі методологічної сторони справи загрожує значними помилками, такими як ілюзія того, що скрупульозна точність методів розв'язання може компенсувати неточність (приблизність та неадекватність) самої постановки наукової задачі; підлаштування постановки задачі під традиційні прийоми рішення, а не пошук методів, що відповідають вихідному змісту задачі; відсутність переконливих аргументів на користь правильності інтерпретації отриманого результату у вихідних змістовних термінах, що часто супроводжується підміною (зазвичай неусвідомленою) початкової задачі іншою, яка не завжди належить до проблеми дослідження.

Саме тому в підвищенні якості та ефективності пізнавальної діяльності величезну роль відіграють методи – своєрідні знаряддя, за допомогою яких наука видобуває, розвиває і перевіряє знання, здійснює рух від емпірії до теорії і від неї до практики. Цілком зрозуміло, що в рамках кожної науки розробляються, виходячи з її предмета, свої методи. Знання та вміле застосування методів дозволить істотно підвищити результативність пізнавальної та практичної діяльності, до мінімуму звести помилки та

промахи на шляху здобуття необхідних знань про світ.

Складність та різнобічність культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України вимагає розробки відповідної методики дослідження. Оскільки методика – це сукупність методів, прийомів, випробуваних і вивчених для виконання певної роботи, то методика проведення нашого дисертаційного дослідження визначається необхідністю розробки системи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

З метою вирішення актуалізованої проблеми була розроблена програма дослідження, в основу якої було покладено системний підхід з урахуванням сучасних досягнень методологічної науки та результатів попередніх досліджень у галузі педагогічних наук, дотичних до контексту теми дисертаційного дослідження.

Таким чином, була розроблена програма дослідження, що включає такі складові аспекти:

- визначення кола невирішених проблем, суперечливих питань та обґрунтування актуальності теми дослідження, з цією метою проведено аналіз нормативної бази функціонування системи професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; аналіз попередніх досліджень з проблематики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів;
- обґрунтування гіпотези, визначення кола задач, що повинні бути розв’язані за допомогою сукупності відповідних методів дослідження;
- аналіз світових тенденцій культурологічної підготовки молоді у контексті професійної діяльності та сучасних соціально-економічних умов розвитку суспільства в Україні;
- розробка моделі та концепції культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- обґрунтування методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в умовах розробленої чотирикомпонентної моделі;
- експериментальна перевірка ефективності використання моделі та розробленої методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- узагальнення отриманих результатів дослідження, формулювання висновків, пропозицій та рекомендацій з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Відповідно до розробленої програми дослідження з урахуванням його об’єкта та предмета було здійснено вирішення визначених задач.

Цей процес мав етапну структуру (рис. 2.1), що дозволяло отримувати проміжні висновки, на основі яких здійснювалась корекція задач та вибір подальшого напрямку дослідження.

Рис. 2.1. Етапи проведення дисертаційного дослідження.

Використання чотирирівневої структури зумовлено необхідністю забезпечення системності, логічності та комплексності отриманих висновків. Це досягається завдяки тому, що результати, отримані на кожному етапі, виступали основою для наступних етапів і відповідних висновків. Таким чином, остаточні результати мали достатній ступень достовірності, обґрунтованості, логічності та цілком вирішували проблематику, що актуалізовувалась у відповідних задачах дослідження.

На першому етапі було проведено ознайомлення з паспортом спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти, проаналізовані різноманітні джерела з метою визначення актуальних проблем теорії та методики підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, сформульовано тему та задачі дослідження.

Цей етап мав пошуково-аналітичний характер: вивчались нормативні, статистичні та науково-методичні джерела із загальних проблем культурологічної підготовки майбутніх фахівців та особливостей культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, удосконалення системи професійної підготовки курсантів; аналізувались завдання, що стоять перед сучасними установами МВС України; проводився аналіз методичної та нормативної документації різних вищих навчальних закладів (навчальні плани, графіки навчального процесу, програми, плани проведення різних видів практик, навчально-методичні посібники до курсів, інші інструктивні матеріали).

Особливістю цього етапу є широкий спектр аналізу різноманітних інформаційних джерел (нормативні, статистичні, педагогічні, психологічні, повідомлення засобів масової інформації), що були використані з метою визначення актуальних напрямів та проблем удосконалення підготовки майбутніх фахівців МВС України.

На другому етапі дисертаційного дослідження було проведено пошук та аналіз інформаційних джерел безпосередньо з проблеми дослідження. Вивчались такі групи опублікованих матеріалів: бібліографія, що розкриває історичні передумови становлення системи підготовки майбутніх фахівців МВС України; вітчизняні та зарубіжні наукові праці та дисертаційні дослідження з проблем культурологічної підготовки курсантів і студентів; сучасна нормативно-методична документація системи освіти та вищих навчальних закладів МВС України, що здійснюють підготовку курсантів.

Цей етап присвячений поглибленому вивченню стану розробленості проблеми культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; обґрунтовувалась методика експериментальної роботи; проведено дослідження вищих навчальних закладів з удосконалення підготовки майбутніх фахівців МВС України до роботи в умовах полікультурного суспільства; проведено всебічний аналіз сучасного стану та визначені перспективи удосконалення культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Вирішення задач цього етапу дисертаційного дослідження було забезпечено широкомасштабним аналізом документів, вивченням діяльності

вищих навчальних закладів та проведенням опитування, бесід, анкетування, тестування викладачів ВНЗ, фахівців та курсантів.

На третьому етапі дослідження проведено обґрунтування змісту етапів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, на основі аналізу сучасних тенденцій, що характеризують особливості модернізації вищої освіти, визначені принципи та педагогічні умови культурологічної підготовки курсантів. Узагальненням теоретико-методологічного аналізу стало моделювання системи та формулювання концептуальних положень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

При обґрунтуванні методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України використовувались методи теоретичного моделювання, абстрагування, аналогії, конкретизації, що дозволило визначити особливості змісту, форми, методи та необхідні освітні технології для ефективної культурологічної підготовки майбутнього фахівця.

У межах цього етапу також було проведено констатувальний експеримент, метою якого було збір та аналіз характеристик практичної діяльності викладачів вищого навчального закладу, які здійснюють культурологічну підготовку курсантів вищих навчальних закладів МВС України; експертний аналіз навчальних планів та робочих програм курсів; збір психолого-педагогічних характеристик курсантів.

На четвертому етапі було обґрунтовано критерії та рівні оцінювання культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Виходячи з того, що рівень культурологічної підготовки курсантів є інтегрованим показником результативності діяльності викладачів вищого навчального закладу та курсантів, було організовано дослідження, мета якого перевірка ефективності стану культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

На цьому етапі дослідження вирішувались такі завдання: визначались компоненти культурологічної підготовки курсантів; у межах кожного компонента визначалась група критеріїв підготовки; до кожного критерію визначався показник, що міг бути вимірний доступним засобом; на основі критеріїв та показників визначався рівень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

2.2. Емпіричні та теоретичні методи дослідження

Для вирішення окреслених завдань і перевірки вихідних припущень використовувались взаємодоповнюючі та взаємозалежні методи: аналіз науково-методичної літератури з педагогіки та психології; спостереження за діяльністю курсантів (на заняттях: лекційних, семінарських, лабораторно-практичних, під час проходження практики, у позанавчальній діяльності); бесіди, анкетування та тестування курсантів за спеціально складеними запитаннями; вивчення та аналіз результатів практичної діяльності; кількісна та якісна обробка отриманих емпіричних даних; використання методу

експертних оцінок та статистичних методів аналізу отриманих дослідно-експериментальних даних.

Розроблена програма дослідно-експериментальної перевірки включала формулювання мети, завдань та етапів проведення експериментального дослідження; визначення методики проведення роботи; проведення формульованого експерименту; здійснення комплексної оцінки отриманих результатів з перевірки розробленої моделі та методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

У процесі проведення формульованого експерименту постійно здійснювалось коригування як окремих елементів методики, так і послідовності використання різних засобів у процесі навчання. Після завершення експериментальної роботи формулювалися висновки та здійснювалось упровадження результатів роботи в практику діяльності вищих навчальних закладів з культурологічної підготовки фахівців, також здійснювалась апробація результатів дослідження на науково-практичних конференціях різних рівнів, по завершенню дослідження здійснено літературне оформлення рукопису роботи.

Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України здійснюється за допомогою різноманітних форм, методів та засобів, використання яких залежить від великої кількості чинників як об'єктивного, так й суб'єктивного характеру, тому може існувати значна кількість комбінацій методів, форм та засобів, придатних для певного виду діяльності.

Емпіричне дослідження неможливе без теоретичного, яке пов'язане з аналізом і синтезом, з абстрагуванням, моделюванням та іншими процедурами, необхідними для проникнення в суть проблеми дослідження.

При проведенні дослідження на теоретичному рівні відбувається заглиблення у проблематику, розкриття її внутрішньої структури та передумов виникнення особливостей розвитку та функціонування. Головне завдання теоретичного пошуку полягає в поясненні фактів, встановленні зв'язків між ними, пошуку можливостей до їх трансформації. Крім того, теоретичні методи дослідження дозволяють встановлювати у фактах приховані закономірності існування, загальні чинники, визначити взаємовплив цих чинників та тенденції подальшого розвитку.

Аналіз і синтез – у найзагальнішому значенні процесі уявного або фактичного розкладання цілого на складові частини і з'єднання цілого з частин. Аналіз і синтез відіграють важливу роль у пізнавальному процесі й здійснюються на всіх його етапах.

У розумових операціях аналіз і синтез виступають як логічні прийоми мислення, що відбуваються за допомогою абстрактних понять і тісно пов'язані з низкою розумових операцій: абстракцією, узагальненням тощо. Логічний аналіз полягає в уявному розчленуванні досліджуваного об'єкта на складові частини і є методом отримання нових знань. Залежно від характеру досліджуваного об'єкта аналіз виступає в різних формах. Умовою всебічного пізнання досліджуваного об'єкта є багатогранність його аналізу.

Розчленування цілого на складові частини дозволяє визначити будову досліджуваного об'єкта, його структуру; розчленування складного явища на простіші елементи дозволяє відокремити істотне від несуттєвого, складне звести до простого; однією з форм аналізу слугує класифікація предметів і явищ. Аналіз процесу, що розвивається, дозволяє виділити в ньому різні етапи і суперечливі тенденції.

У процесі аналітичної діяльності думка рухається від складного до простого, від випадкового до необхідного, від різноманіття до тотожності і єдності. Мета аналізу – пізнання частин як елементів складного цілого. Проте аналіз призводить до визначення суті, яка ще не пов'язана з конкретними формами її прояву: єдність продовжує залишатися абстрактною, ще нерозкритою як єдність у різноманітті.

Синтез, навпаки, є процесом об'єднання в єдине ціле частин, властивостей, відносин, виділених за допомогою аналізу. Йдучи від тотожного, істотного до відмінності і різноманіття, він з'єднує загальне і одиничне, єдність і різноманіття в живе конкретне ціле. Синтез доповнює аналіз і знаходиться з ним у нерозривній єдності.

Абстрагування – смислова операція, філософський і логічний метод "відволікання", який дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку.

У процесі проведеного дослідження використовувалось чотири аспекти абстрагування:

1. Ототожнення і пошук спільних рис. У цьому випадку з фокусу уваги випадають ті ознаки, які відрізняють один предмет (ситуацію, людину) від іншого, а увага зосереджується на тому, що є спільним між ними.

2. Узагальнення і систематизація. У цьому випадку, навпаки, у фокус уваги потрапляють ключові відмінності, за якими можна розділити предмети на незалежні групи, що легко відрізняються одна від одної.

3. Чіткість і конкретика формулювань. У цьому випадку у фокусі уваги певне поняття і тільки те, що воно означає. Все інше опиняється поза межами уваги.

4. Створення зразка. Якщо цікавить певна якість предмета, що обирається за відправну точку, то її свідомо виділяють і доводять, перебільшуючи, до "чистоти еквівалента". Тобто в реальному світі така якість існувати в чистому вигляді не може, але її свідомо вводять для того, щоб був зразок (або відправна точка, з якої починається рух).

Конкретизація – включення досліджуваного явища (поняття, події тощо) в різноманіття дійсних зв'язків і відносин; один із прийомів пізнання. Конкретизація в єдності з абстракцією дає узагальнене знання і дозволяє побачити за загальними положеннями конкретні факти, а конкретні факти зрозуміти як поодинокі прояви їх загальної основи, яка лише в цих часткових фактах знаходить своє вираження. Конкретизація здійснюється в чуттєво-наочній або словесній формі. Наочними засобами конкретизації виступають таблиці, схеми, діаграми, предмети; словесно-абстрактна форма конкретизації здійснюється шляхом пояснень. У навчанні конкретизація

частіше використовується при роз'ясненні нового матеріалу. Застосування різних форм і засобів конкретизації в процесі навчання залежить від характеру досліджуваного матеріалу.

Моделювання як один із методів наукового дослідження широко застосовується в педагогіці. Метод моделювання є інтегративним, він дозволяє об'єднати емпіричне і теоретичне в педагогічному дослідженні, тобто поєднувати в ході вивчення педагогічного об'єкта експеримент з побудовою логічних конструкцій і наукових абстракцій.

Модель – це штучно створений об'єкт у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм або формул, який, оскільки є подібним до досліджуваного об'єкта чи явища, відображає і відтворює в простішому та більш узагальненому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього об'єкта.

Для опису ефективності моделювання в педагогіку було введено спеціальне поняття – педагогічна валідність, яке близьке до достовірності, адекватності, але не тотожне їм.

Педагогічну валідність обґрунтовують комплексно: концептуально, критеріально і кількісно, тому що моделюються, як правило, багатofакторні явища. Ніяка модель, навіть дуже складна, не може дати повного уявлення про досліджуваний об'єкт чи явище і точно передбачити його розвиток або описати траєкторію руху в якомусь власному просторі. Вченим доводиться при конструюванні моделей балансувати на межі їх повноти та валідності. Певну перспективу бачать у побудові комплексу моделей, що описують різні чинники розвитку освітньої системи.

Після обґрунтування етапів і методичного інструментарію проведення дисертаційного дослідження подальша робота була присвячена висвітленню результатів теоретичного пошуку та експериментальної перевірки.

Із метою забезпечення обґрунтованості висновків було використано певну сукупність теоретичних та емпіричних методів дослідження. Зокрема такі емпіричні методи: вивчення різних джерел інформації та збір фактичного матеріалу, вивчення продуктів навчальної діяльності курсантів, опитування (анкетування, інтерв'ю) респондентів, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний), статистичні методи обробки експериментальних даних, метод експертних оцінок. Розкриємо особливості кожного із зазначених методів.

Вивчення джерел інформації та збір фактичного матеріалу – важливий метод дослідження, що дозволяє визначити ступень розробленості конкретної теми чи окремого питання, визначити науково-методичні основи проблематики, суперечності та шляхи їх розв'язання.

У межах цього методу була вивчена педагогічна, психологічна та науково-популярна література, нормативна документація, педагогічна документація (навчально-методичні комплекси навчальних курсів, заліково-екзаменаційні відомості, курсові роботи, звітна документація з практики, випускні кваліфікаційні роботи та проекти), довідкові джерела (словники та енциклопедії), рукописи та реферативні видання наукових досліджень (

дисертації та автореферати), електронні видання глобальної мережі.

Вивчення різних інформаційних джерел дозволило визначити межі проблеми, що вивчається, на основі отриманого фактичного матеріалу здійснити групування понять за шкалою відоме-невідоме, визначити основні напрями дисертаційного дослідження та обґрунтувати основні завдання, що необхідно розв'язати у процесі дослідження.

Вивчення продуктів навчальної діяльності курсантів. Використання цього методу дозволяє здійснити опосередкований аналіз стану сформованості знань та умінь, рівня розвитку інтересів і здібностей майбутніх фахівців-правоохоронців на основі ґрунтовного аналізу продуктів їх навчальної діяльності.

Головною особливістю цього методу є те, що дослідник не здійснює безпосереднього контакту з респондентом, а має справу з продуктами його попередньої діяльності. Це дозволяє збільшити кількість часу на аналіз та порівняння результатів, вивести з системи аналізу певні суб'єктивні чинники, що виникають між людьми під час міжособистісного спілкування. Крім того у межах цього методу можна проводити аналіз так званих матеріалізованих результатів інтелектуальної праці курсантів: конспекти лекцій, робочі зошити до лабораторних і практичних занять, курсові роботи, випускні роботи та проекти.

Метод опитування є основним інструментом соціологічної науки, але достатньо широко використовується в педагогічних та психологічних дослідженнях.

Специфіка методу полягає, насамперед, у тому, що при його використанні джерелом первинної інформації є людина (респондент) – безпосередній учасник досліджуваних процесів і явищ.

Існує два різновиди опитування, пов'язані з письмовою чи усною формою спілкування з респондентами – анкетування та інтерв'ювання. В їх основі лежить сукупність запитань, відповіді на які й утворюють первинну інформацію.

Кожен варіант опитування є одним із найскладніших різновидів соціально-психологічного спілкування, зумовленого такими обставинами: змістом анкети або інтерв'ю, тобто переліком запитань, в яких реалізований предмет дослідження; якістю роботи інтерв'юера; зосередженістю роботи респондента над запропонованими запитаннями; психологічним станом респондента в момент проведення опитування.

Однак, завжди слід враховувати можливе спотворення інформації, отриманої методом опитування, пов'язане з особливостями процесу відображення різних сторін соціальної практики у свідомості людей.

З видів опитування найпоширенішим у практиці нашого дослідження було анкетування. Воно може бути груповим або індивідуальним. Найчастіше використовується групове анкетування, оскільки воно дозволяє за короткий час здійснити опитування репрезентативної вибірки респондентів.

Анкета – об'єднана єдиним дослідницьким задумом система запитань, спрямованих на виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта і

предмета аналізу. Її призначення – дати достовірну інформацію. Для цього треба дотримуватись правил та принципів її конструювання, а також враховувати особливості різних запитань. При складанні анкет було враховано, що запитання має бути однаково зрозуміле різним групам курсантів (різної спеціалізації, різних навчальних закладів).

Усі запитання можна класифікувати за змістом (запитання про факти свідомості, про факти поведінки і про особистість респондента); за формою (відкриті і закриті, прямі і непрямі); за функцією (основні і неосновні).

Запитання про факти свідомості курсантів спрямовані на виявлення думок, побажань, очікувань, планів на майбутнє тощо. Запитання про факти поведінки виявляють вчинки, дії, результати діяльності курсантів. Запитання про особистість курсанта виявляють його особистісні характеристики (стать, вік, мотиви, потреби).

Закритим запитання називається в тому випадку, якщо на нього в анкеті наводиться повний набір варіантів відповідей. Прочитавши їх, курсант вибирає тільки те, яке збігається з його думкою. Закриті запитання можуть бути альтернативні і неальтернативні. Альтернативні припускають можливість вибору курсантом лише одного варіанта відповіді, а неальтернативні – декількох варіантів відповідей.

Відкриті запитання не містять підказок і не "нав'язують" курсанту варіант відповіді. Вони дають можливість висловити власну думку в усій повноті і до найдрібніших подробиць, тому вони дають багатшу за змістом інформацію, ніж закриті запитання.

Прямі і непрямі запитання. Іноді запитання анкети вимагають від респондента критичного ставлення до себе, оточуючих людей, оцінки негативних явищ дійсності тощо. Такі прямі запитання у ряді випадків або залишаються без відповіді, або містять неточну інформацію. У подібних випадках на допомогу досліднику приходять запитання, сформульовані в непрямій формі. Респонденту пропонується уявна ситуація, яка не потребує оцінки його особистих якостей або обставин його діяльності.

Основні запитання анкети спрямовані на збір інформації про зміст досліджуваного явища. Неосновні – на виявлення адресата основного запитання (запитання-фільтри), перевірку щирості відповідей (контрольні запитання).

Вибір запитань був зумовлений потребою отримання необхідної інформації для формулювання висновків чи визначення подальших напрямів дослідження.

Тестування – експериментальний метод психодіагностики, крім того метод виміру та оцінки різних психологічних якостей та станів індивіда.

У нашому дослідженні ми звернулися до тестів тому, що вони дозволяють дати оцінку курсанту відповідно до поставленої мети дослідження; забезпечують можливість отримання кількісної оцінки на основі квантифікації якісних параметрів особистості і зручні для математичної обробки; є відносно оперативним засобом оцінки великої кількості невідомих осіб; сприяють об'єктивності оцінок, не залежать від

суб'єктивних установок особи, що проводить дослідження; забезпечують порівнювання інформації, отриманої різними дослідниками на різних респондентах.

При використанні тестів були виконані такі вимоги: суворі формалізація всіх етапів тестування; стандартизація завдань і умов їх виконання; квантифікація отриманих результатів та їх структурування за заданою програмою; інтерпретація результатів на основі попередньо отриманого розподілу за ознакою дослідження.

При формуванні тестів враховано, що крім набору завдань вони включають в себе такі компоненти: по-перше, стандартну інструкцію для курсанта про мету і правила виконання завдань; по-друге, ключ шкалювання (співвіднесення пунктів завдань зі шкалами вимірюваних якостей, що вказує, який пункт завдань до якої шкали відноситься); по-третє, ключ кодування, що дозволяє підрахувати, скільки балів вносить у шкалу той чи інший варіант відповіді; по-четверте, ключ інтерпретації отриманого індексу, що є нормами, з якими співвідноситься отриманий результат.

Тестування також має і недоліки, зумовлені можливістю випадкових відповідей; відсутністю проміжних результатів; неможливістю визначити логіку відповіді.

Для подолання недоліків використання тестів застосовуються різні прийоми: збільшення базової вибірки з метою підвищення її репрезентативності за більшою кількістю параметрів; введення поправочних коефіцієнтів з урахуванням характеристик вибірки; введення в практику тестування невербального способу подання матеріалу.

За допомогою тестів перевірялися мотиваційний та рефлексивний компоненти готовності майбутніх фахівців-правоохоронців до виконання професійної діяльності.

Педагогічний експеримент з точки зору сучасної педагогіки вищої школи – це метод дослідження, який використовується з метою визначення ефективності застосування окремих методів і засобів навчання і виховання [23].

Для педагогічного експерименту характерно, що дослідник активно включається в процес виникнення і перебігу досліджуваних явищ. Тим самим він перевіряє свої гіпотези не тільки про вже існуючі явища, а й про ті, що потрібно створити.

На відміну від звичайного вивчення педагогічних явищ у природних умовах шляхом їх безпосереднього спостереження експеримент дозволяє цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на піддослідних.

У педагогіці об'єкт дослідження дуже мінливий і володіє свідомістю, тому при проведенні експерименту необхідно враховувати безліч характеристик, особливостей виховання і здібностей курсантів, а також особливості викладачів, суспільні ідеали і навіть швидко мінливу моду, оскільки її вплив на вчинки молоді дуже суттєвий. У педагогічному експерименті об'єкт дослідження може свідомо допомагати або чинити опір експериментатору. У цьому полягає основна відмінність педагогічного експерименту від фізичного

, біологічного, інженерного тощо.

У психолого-педагогічних дослідженнях використовують констатувальний і формувальний експерименти. У першому випадку експериментальним шляхом встановлюється лише стан досліджуваної педагогічної системи, констатується факт зв'язку, залежності між явищами. Якщо застосовується спеціальна система заходів, спрямованих на формування у курсантів певних особистісних якостей, на поліпшення їх навчання, трудової діяльності, говорять уже про формувальний експеримент.

Модель типового педагогічного експерименту будується на порівнянні експериментальної та контрольної груп. Результат експерименту виявляється в зміні, що відбулася в експериментальній групі порівняно з контрольною групою. Такий порівняльний експеримент на практиці застосовується в різних варіантах. За допомогою статистичних процедур з'ясовується, чи відрізняються експериментальна і контрольна групи. Порівнюються дані, отримані перед експериментом і після його закінчення, або тільки в кінці експериментального дослідження.

При створенні експериментальних і контрольних груп експериментатор стикається з двома різними ситуаціями: він може або сам організувати ці групи, або працювати з уже існуючими групами чи колективами. В обох випадках важливо, щоб експериментальну і контрольну групи можна було порівняти за основними показниками рівності початкових умов, суттєвими з точки зору дослідження. Особливості організації, проведення формувального експерименту та його результати розкриті в останньому розділі нашого дослідження.

Одне з найважливіших завдань проведення експерименту – підведення його підсумків. Висновки з експерименту повинні бути орієнтовані на висунуту з самого початку гіпотезу. Вони повинні підтверджувати гіпотезу або суперечити їй. У першому випадку слід дуже коротко відтворити основні дані, що свідчать на її користь, у другому випадку – дати пояснення, спробувати виявити причину основних розбіжностей і в разі прийняття об'єктивних даних, що спростовують гіпотезу, змінити її відповідно до них. Дуже важливо при підведенні підсумків, щоб висновки можна було порівняти з експериментальною базою і зібраними даними, тобто, щоб висновки не були глобальними, що виходять за межі поставлених завдань і галузь конкретних досліджень.

Для аналізу результатів педагогічного експерименту широко використовуються *методи математичної статистики*. У педагогічній літературі пропонується ряд методик статистичної обробки даних педагогічного експерименту, при використанні яких слід мати на увазі, що сама статистика не розкриває сутності явища і не може пояснити причини виникаючих між окремими сторонами явища відмінностей.

Статистичні методи у педагогіці використовуються лише для кількісної характеристики явищ. Для того, щоб зробити висновки, необхідний якісний аналіз. Таким чином, у педагогічних дослідженнях методи математичної статистики слід використовувати обережно, враховуючи особливості

педагогічних явищ.

Статистичні методи обробки дозволяють отримати ряд числових характеристик, що дозволяють зробити прогноз розвитку певного процесу. Ці характеристики, зокрема, дозволяють порівнювати різні ряди чисел, отримані при педагогічних дослідженнях, і робити відповідні педагогічні висновки і рекомендації.

Для статистичної обробки отриманих даних використовується Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Порядковий характер шкали вимірювання результатів та невеликі довжини вибірки суттєво звужують коло статистичних методів, які можна використати у роботі. Результати отримано шляхом обчислення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена r_s і подальшим порівнянням знайденої величини з критичним значенням. Подамо опис критерію, обраного для виконання дослідження, запозичений з монографії [207].

Призначення: визначення сили і напрямку кореляційного зв'язку між двома ознаками. Обмеження: нижня межа кількості вимірювань 5.

Гіпотези: H_0 – кореляція між змінними (ієрархіями) не відрізняється від 0; H_1 – кореляція між змінними (ієрархіями) достовірно відмінна від 0.

Алгоритм:

1. Даним вимірюванням кожної змінної приписуємо ранги – номери відповідних елементів впорядкованого за зростанням масиву. Якщо кілька вимірювань мають один і той же результат, то всім їм приписуємо ранг, що є середнім арифметичним номерів відповідних елементів впорядкованого масиву. Таким чином, сума рангів усіх результатів вимірювання для вибірки довжини n дорівнює $n(n + 1)/2$.

2. Знаходимо $\sum (R_i - \bar{R})^2$ – суму квадратів різниць рангів.

3. Знаходимо поправки на наявність однакових рангів:

;

де a, b — об'єми кожної групи однакових рангів відповідно для результатів вимірювання двох змінних. Ці поправки дорівнюють 0, якщо результати вимірювань різні.

4. Обчислюємо коефіцієнт рангової кореляції:

5. За таблицею, запозиченої з публікації [207], визначаємо r_c – критичне значення коефіцієнта рангової кореляції для даного n .

6. Якщо $r_s > r_c$, то приймаємо гіпотезу H_0 , інакше – H_1 .

Метод експертних оцінок, що також називають експертним опитуванням, у загальному вигляді є опитуванням фахівців, компетентних у будь-якій, потрібній досліднику галузі. Опитування таких осіб називається експертним, а встановлені в його ході судження респондентів про властивості досліджуваного явища – експертними оцінками. Експертна оцінка – це компетентна думка, думка експерта з будь-якої з проблем, що знаходяться у сфері його компетенції. З використанням даного методу пов'язане формування кількісних оцінок про певну якість у педагогіці.

Одним із таких методів є шкалювання методом парного порівняння. Кожен випадок, що підлягає оцінці, послідовно порівнюється попарно з усіма іншими випадками, при цьому кожен експерт повинен вирішити, яка з ознак (або якість) у кожній парі "сильніша" (або інтенсивніша) за іншу. Так, якщо необхідно порівняти п'ять випадків, то кожен експерт буде послідовно порівнювати спочатку 1-е з них з 2-м, 3-м, 4-м, 5-м, потім 2-е з 3-м, 4-м, 5-м і т. д., у кожному випадку при цьому відзначаючи, яке з двох інтенсивніше. Підрахувавши, скільки разів кожен випадок виявився в оцінці всіх експертів "сильнішим" за інших, і розділивши отримане число на число експертів (тобто обчисливши середню оцінку, винесену групою експертів кожному твердженню), ми отримуємо можливість здійснити кількісне ранжування всіх випадків за ступенем їх інтенсивності. Чим вище середня оцінка деякого твердження, тим воно, на думку експертів, "сильніше" [207].

Визначені завдання, напрями та методи дослідження дозволяють розробити теоретико-методологічні основи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України та експериментально перевірити ефективність запропонованих заходів.

Висновки до другого розділу

Для реалізації задач дисертаційного дослідження, враховуючі різнобічність та складність реалізації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, необхідно розробити відповідну методику дослідження. Оскільки методика є сукупністю методів, прийомів, випробуваних і вивчених для виконання певної роботи, то методика проведення нашого дисертаційного дослідження визначається необхідністю розробки системи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Для вирішення актуалізованої проблеми була розроблена програма дослідження, що включає такі складові аспекти: визначення кола невирішених проблем, суперечливих питань та обґрунтування актуальності теми дослідження, з цією метою проведено аналіз нормативної бази функціонування системи професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; аналіз попередніх досліджень з проблематики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів; обґрунтування гіпотези, визначення кола задач, що повинні бути розв'язані за допомогою сукупності відповідних методів дослідження; аналіз світових тенденцій культурологічної підготовки молоді у контексті

професійної діяльності та сучасних соціально-економічних умов розвитку суспільства в Україні; розробка моделі та концепції культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; обґрунтування методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в умовах розробленої чотирьохкомпонентної моделі; експериментальна перевірка ефективності використання моделі та розробленої методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; узагальнення отриманих результатів дослідження, формулювання висновків, пропозицій та рекомендацій з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Відповідно до розробленої програми дослідження було здійснено вирішення визначених задач протягом чотирьох етапів:

- пошук і аналіз інформації за напрямом дисертаційного дослідження;
- огляд інформаційних джерел за темою дисертаційного дослідження;
- розробка концептуальних основ та методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- експериментальна перевірка та впровадження одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Для реалізації основних завдань дослідження на різних його етапах використано теоретичні та емпіричні методи:

1. Аналіз, синтез, порівняння та зіставлення – для визначення стану розкриття проблеми дослідження у філософській та психолого-педагогічній науковій літературі, вивчення нормативно-правових документів у сфері освіти, словників, енциклопедій, авторефератів, дисертацій, Інтернет-ресурсів, досвіду роботи науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів МВС України.

2. Моделювання та проектування – для виокремлення змісту, педагогічних умов, розробки моделі та відповідної процедури культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

3. Порівняння, класифікація, узагальнення – для визначення спільних характеристик об'єктів на основі опрацювання та інтерпретації теоретичних джерел з проблеми культурологічної підготовки у вищих навчальних закладах, державних стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалавра, спеціаліста та магістра, університетської документації (навчальні плани, робочі програми, навчально-методичні комплекси з курсів), результатів діяльності курсантів, визначення закономірностей фахової підготовки, формулювання висновків та рекомендацій.

4. Діагностування (опитування – анкетування, інтерв'ювання, бесіда, тестування; педагогічне спостереження, самоспостереження; експертне оцінювання) – для визначення рівня культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, динаміки зміни окремих структурних компонентів у загальній структурі підготовки.

5. Педагогічний експеримент – для перевірки ефективності розробленої моделі та методики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, визначення кількісних і якісних показників культурологічної підготовки та динаміки її зміни на кожному етапі дослідження.

6. Методи математичної статистики – для опрацювання отриманих експериментальних даних і обчислення статистичних показників з метою перевірки ефективності впровадження у навчально-виховний процес вищого навчального закладу МВС України педагогічних умов, моделі та методики культурологічної підготовки курсантів (використання коефіцієнта рангової кореляції Спірмена).

7. Графічні методи (таблиці, схеми, діаграми) – для ілюстрації та порівняння результатів експерименту в графічних формах та таблицях.

Основні положення другого розділу відображені у таких публікаціях автора [REF _Ref353034557 \r \h * MERGEFORMAT 248; REF _Ref353034622 \r \h * MERGEFORMAT 263].

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

3.1. Принципи та педагогічні умови організації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Сьогодні підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України здійснюється за певними напрямками, найпопулярнішим методисти визначають перерозподіл аудиторних годин, що відводяться на вивчення навчальних курсів основної спеціальності, а також введення додаткових спеціальностей і спеціалізацій.

Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України на сьогоднішній день ведеться недостатньо обґрунтовано, не приділяється належної уваги найважливішим питанням вивчення комплексу навчальних дисциплін з метою модернізації культурологічної підготовки завдяки використанню досконаліших технологій викладання.

З урахуванням цього слід переглянути усталені підходи до розробки всіх компонентів навчально-методичного комплексу, що використовується в освітньо-професійній підготовці курсантів: навчальних планів і програм, підручників, навчальних, дидактичних і методичних посібників та засобів навчання.

Тільки завдяки перерозподілу і збільшенню кількості годин, відведених на навчання, не можна підготувати фахівця, здатного компетентно, ініціативно і творчо вирішувати професійні завдання, у тому числі й у сфері соціокультурних відносин. Такий підхід, як показує досвід, не веде до ефективного оволодіння знаннями та оптимізації процесу навчання.

На подолання недоліків традиційного навчання спрямована педагогіка співробітництва – "напрямок педагогічного мислення і практичної діяльності, мета якого – демократизація і гуманізація педагогічного процесу" [181].

Педагогіка співробітництва набуває популярності в сучасній європейській освіті, яка своєю головною метою вважає надання особистості потужної життєвої мотивації, формування її потенціалу як системи творчих здібностей і передумов їх реалізації, виховання її впевненою в своїх правах і свідомою в обов'язках, надання їй автономності як запоруки її самоактуалізації.

Необхідно провести модернізацію культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Для цього слід використовувати нові положення, принципи та ідеї, керуючись якими можна будувати теорію і вдосконалювати практику їх культурологічної підготовки.

Регуляторами модернізації, що задають напрямок протікання процесу культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в умовах сучасної парадигми освіти, повинні стати принципи підготовки.

При розробці принципів підготовки необхідно врахувати сучасні підходи до організації педагогічного процесу у вищих навчальних закладах.

Демократизація та гуманізація освіти висуває нові вимоги щодо формування та використання нових підходів.

Саме в рамках нової гуманістичної філософії виробляється зараз нова концепція навчання в освіті. Якщо говорити про головне, суть цієї концепції полягає в тому, що метою освіти і предметом навчання є сама людина, а цілі – гуманістичні, тобто такі, які відповідають інтересам людини, і серед них на перший план виступають "самоактуалізація" людини, "людяність" людини, повне втілення того, що може досягти людина як представник виду, в якому вже є кращі представники людства. Якщо говорити менш технічно, то мета освіти – це допомога людині повною мірою реалізувати її можливості [406, с. 180].

Проведений аналіз педагогічних досліджень відповідно до завдань, що актуалізувалися на сучасному етапі, дозволив виділити основні підходи в організації підготовки майбутніх фахівців: особистісно орієнтований, синергетичний та аксіологічний.

Проблему особистісно орієнтованого навчання досліджували відомі психологи сучасності К. Абульханова-Славська [2], О. Асмолов [26], Г. Балл [35], І. Бех [56], В. Давидов [170], В. Моляко [429], А. Петровський [481], В.В. Рибалка [510], В. Столін [572], В. Татенко [588], Т. Титаренко [592], І. Якиманська [675].

Філософсько-педагогічні аспекти особистісно орієнтованого навчання у вітчизняній педагогіці визначили С. Гончаренко [150], І. Зязюн [487], О. Киричук [463], В. Кремень [334], О. Савченко [531] та ін.

Аналіз останніх наукових досліджень з приводу особистісно орієнтованого підходу свідчить, що в цьому аспекті існує кілька напрямів: розкриття сучасних основ гуманістичного підходу (І. Зязюн [274], А. Маслоу [407], С. Подмазін [490]); визначення засобів особистісно орієнтованого навчання і виховання учнів та студентів (І. Бех [57], О. Бондаревська [84], Г. Євдокімова [198], О. Падалка [469] та ін.); формування творчої особистості майбутнього фахівця (В.І. Андрєєв [10], Д. Богоявленська [77], Н. Гузій [166], В. Загвязинський [208], В. Кан-Калік [291], Н. Кічук [476], В. Моляко [430] та ін.).

Формування креативності курсантів вищих навчальних закладів МВС України в умовах особистісно орієнтованого підходу базується на індивідуально-творчому розвитку особистості, що передбачає не запам'ятовування та репродукування інформації, а її творче перетворення, знаходження в ній особистісного сенсу, формування до неї особистісного ставлення, оцінку її важливості, розуміння виховної потужності педагогічних ідей, теорій, методичних рекомендацій.

Таким чином, у подальшій особистісно орієнтованій професійній діяльності курсант вищого навчального закладу МВС України трансформує власні особистісні надбання та намагається відкрити пріоритети особистісного ставлення до оточуючих.

Актуальною є кардинальна трансформація освітньої галузі України, яка потребує врахування синергетичних принципів її самоорганізації як відкритої соціальної системи. Тому на сучасному етапі розвитку педагогічної науки концепція синергізму в навчанні та вихованні набуває інтенсивного розвитку, а ідеї синергетики знаходять широке застосування в освітньому просторі, коли педагогічні системи починають аналізуватися в термінах синергетичної теорії самоорганізації. Проблема застосування принципів синергетики в освітній галузі стає предметом дослідження багатьох науковців.

Окремі аспекти теорії самоорганізації з педагогічної точки зору знайшли відображення в працях вітчизняних (Г. Васянович [112], А. Євтодюк [199], І. Єршова-Бабенко [201], С. Клепко [302], В. Кушнір [359], В. Лутай [385], В. Цикін [636], О. Чалий [642] та ін.) і зарубіжних науковців (В.

Аршинов [24], В. Буданов [98], В. Виненко [120], Л. Зоріна [270], Є. Князева [304], В. Маткін [409], А. Назаретян [437], Л. Новикова [449], С. Пожарський [93], В. Редюхіна [508], М. Таланчук [583], Ю. Шаронін [653], С. Шевельова [655] та ін.), які використовують синергетичну парадигму для осмислення розвитку педагогічної думки, розгортання освітніх процесів та проектування освітніх систем.

Синергетичний підхід до вдосконалення управління навчально-виховним процесом у контексті формування освітнього середовища сприяє підвищенню її структурного і функціонального різноманіття і передбачає:

- перехід від традиційної форми управління процесом засвоєння знань і вмінь, заснованому на жорсткій регламентації дій курсантів, до самоорганізації, що дозволяє вирішувати проблеми інформаційної взаємодії;
- створення освітніх технологій, що органічно поєднують різноманітні педагогічні підходи;
- адекватну самооцінку курсантами власних дій, своїх здібностей і захоплення, а також саморегуляцію;
- складання індивідуальних модулів із системи навчальних курсів, вибору викладача, часу і темпу навчання;
- взаємозв'язок із науковими організаціями, мережевими відкритими освітніми установами, що дозволяють здійснювати інформаційний супровід інноваційної та експериментальної діяльності, забезпечувати зв'язок навчальних курсів з актуальними потребами інформаційного суспільства;
- створення "єдиного інформаційного педагогічного поля" [97], що дозволяє педагогічному колективу ефективно організувати навчально-виховний процес з урахуванням особливостей розвитку курсантів, встановити позитивну педагогічну взаємодію між курсантами та викладачами

У центрі аксіологічного мислення перебуває концепція взаємозалежного, взаємодіючого світу. Вона стверджує, що наш світ – це світ цілісної людини. Тому важливо навчитися бачити те спільне, що не тільки об'єднує людство, а й характеризує кожен окрему людину.

Під аксіологічним слід розуміти системно-ціннісний підхід, заснований на "традиційних" і "нових" системах цінностей освіти, який є головним

пунктом співвідношення нових підходів підготовки фахівця [521]. Очевидна не тільки трансформація цінностей в ході історичного розвитку, але й їх органічний взаємозв'язок і взаємозумовленість.

Виходячи з цього, аксіологічний підхід ми розглядаємо як системо-ціннісний підхід, що дозволяє через сучасні пріоритети, засновані на традиційних і нових цінностях вітчизняної освіти, підкреслити центральне місце людини в педагогічній системі.

Принципово важливою є спрямованість аксіологічного підходу на подолання суперечностей "між глобальними і локальними проблемами", на виховання "громадянина світу без втрати власного коріння" [103], що, своєю чергою, передбачає формування в нього як загальнолюдських, так і національних цінностей.

Освіта важлива не лише сама по собі як сукупний процес навчання і виховання, цінність освіти полягає, насамперед, у тому, що вона формує і розвиває особистість.

Проблему використання аксіологічного підходу в педагогіці досліджували педагоги та психологи. Теоретико-методологічні засади аксіологічної проблематики в освіті вивчаються багатьма дослідниками (І. Бех [58], Б. Гершунський [143], М. Євтух [200], І. Зязюн [273], В. Кремень [334], О. Проценко [501], В. Сластьонін, Н. Ткачова [593], Г. Чижакова [550], Г. Щедровицький [665], А. Ярошенко [678] та ін.), які розглядають педагогічну аксіологію як фундамент духовної культури студентів вищих навчальних закладів.

Зміст аксіологічного підходу може бути розкритим через систему аксіологічних принципів, до яких належать:

- рівноправність усіх філософських поглядів у межах єдиної гуманістичної системи цінностей (при збереженні різноманітності їх культурних і етнічних особливостей);
- рівнозначність традицій і творчості, визнання необхідності вивчення і використання надбань минулого і можливості відкриття в теперішньому і майбутньому;
- екзистенційна рівність людей, соціокультурний прагматизм замість суперечок про підґрунтя цінностей;
- діалог замість байдужості чи взаємозаперечення.

Ці принципи дають змогу різним наукам і течіям, що об'єднані гуманістичною орієнтацією, вести спільний пошук оптимальних рішень на підставі діалогу.

Історично так склалося, що саме на освіті лежить основне завдання щодо відтворення та збагачення ціннісної сфери людини. Тому освіта протягом життя людини стала ключовим питанням конкурентоспроможності індивіда, організації, нації, континенту [465].

Отже, цінність освіти полягає не тільки в тому, що вона є особистісно значущою, але й розглядається як національне надбання, від формування якої залежить доля народу.

Важливою у розгляді аксіологічної проблематики є думка про те, що " не може бути особистості без самобутності, а самобутності – без національної своєрідності. Чим вище духовне почуття національного, тим глибше усвідомлення внутрішньої сутності та історичної ролі свого народу, тим яскравіша особистість людини" [453].

Національні цінності освіти діалектично найбільш наближені до особистісного світу, їх важко позбутися, не пошкодивши моральності людини, оскільки саме ціннісні орієнтації в сукупності становлять основу світогляду особистості [521]. Специфіка національних аксіологічних позицій посилює особистісну складову людини.

У зв'язку з необхідністю узагальнення підходів до культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в сучасних умовах були сформульовані дидактичні принципи культурологічної підготовки курсантів на основі особистісно орієнтованого, синергетичного та аксіологічного підходів:

- вільного вибору індивідуального напрямку культурологічної підготовки;
- забезпечення наступності культурологічної підготовки;
- відповідності культурологічної підготовки вимогам до особистості сучасного фахівця;
- відкритості культурологічної підготовки;
- розвивального потенціалу культурологічної підготовки;
- системності культурологічної підготовки;
- взаємозв'язку методів та форм культурологічної підготовки.

Розглянемо детальніше кожен з принципів.

Принцип вільного вибору індивідуального напрямку культурологічної підготовки передбачає надання курсантам вищих навчальних закладів МВС України різних стійких шляхів професійного та особистісного розвитку в процесі підготовки і можливостей вибору найкращого з них.

У процесі культурологічної підготовки курсантам повинна бути надана можливість вибору необхідного їм рівня культурологічної підготовки, шляхів і способів отримання цієї підготовки, а також підвищення своєї кваліфікації.

Цей принцип передбачає:

- наявність для кожного рівня культурологічної підготовки простору між обов'язковим мінімумом сформованих культурологічних позицій та вимогами до рівня культурологічної підготовки випускників вищих навчальних закладів МВС України;
- забезпечення особистісної орієнтації та варіативності підготовки шляхом різноманітного подання культурологічного змісту освіти, виділення тих його елементів, які не обов'язкові для засвоєння;
- надання надлишкової кількості різноманітних курсів за вибором, що відповідають професійним інтересам, схильностям і здібностям курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- забезпечення варіативності культурологічної підготовки за рахунок різної швидкості просування за навчальними програмами, використання

індивідуальних навчальних планів, програм для обдарованих курсантів, програм індивідуального професійного розвитку для курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Принцип забезпечення наступності культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України передбачає безперервність культурологічної підготовки, забезпечення можливості переходу з одного рівня на інший, баланс різних компонентів культурологічної підготовки, наступність між програмами культурологічної підготовки курсантів для роботи в системі МВС України, наявність наскрізних навчальних планів підготовки.

Цей принцип передбачає і організацію культурологічної роботи серед колег. Для фахівців, які хочуть підвищити власний професійний рівень, може читатися курс із культурології, що дає уявлення про сутність і специфіку діяльності фахівця МВС України та формує стійкий інтерес до культурологічних основ професії, а також можуть проводитися заняття, які сприяють швидшій адаптації до нових умов діяльності. Бажаним є проведення великомасштабних досліджень із визначення особистісних характеристик курсантів-вступників для успішного виконання ними в майбутньому професійних обов'язків на основі сформованих культурологічних принципів.

Принцип відповідності культурологічної підготовки вимогам до особистості сучасного фахівця передбачає, що вдосконалення культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України повинно здійснюватися відповідно до вимог сучасності при збереженні кращих традицій української педагогічної освіти.

Навчальні програми повинні визначати зміст навчання відповідно вимог щодо особистості фахівця і пропонувати найдоцільніші способи організації його засвоєння. Повинні бути усунуті "обов'язкові" знання, що не мають великої ваги для підготовки спеціаліста такого рівня.

Водночас навчальні програми повинні мати змістовні компоненти, що є основою як для практичної діяльності, так і для отримання на наступному рівні освіти необхідних знань, умінь, навичок, узагальнених способів діяльності в контексті культурологічної підготовки.

Принцип відкритості культурологічної підготовки припускає:

- наповнення змісту культурологічної підготовки в залежності від темпу, траєкторії розвитку курсантів;

- участь курсантів у формуванні змісту своєї культурологічної підготовки;

- реалізацію суб'єкт-суб'єктних діалогічних відносин викладача та курсанта у процесі фахової підготовки;

- удосконалення і розвиток системи культурологічної підготовки на основі взаємозв'язку із зовнішнім середовищем.

Це зумовлено тим, що "відкритість" особистості курсанта вищого навчального закладу МВС України як синергетичної системи виявляється в процесі її обміну із зовнішнім середовищем інформацією, знаннями та

досвідом, впливом на неї соціуму і зовнішніх умов, багаторівневості і ускладнення її структури.

Участь курсантів вищих навчальних закладів МВС України у формуванні змісту культурологічної підготовки можлива за наявності атмосфери співпраці, культури спільного вирішення проблем, при врахуванні індивідуальних потреб курсантів, колективному обговоренні та пошуку рішень загальних для всіх проблем, можливості вибору спецкурсів та участі в розробці їх тематики.

Цей принцип передбачає також створення умов у процесі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України для взаємонавчання та взаємоудосконалення, розвитку міжіндивідуальних особливостей особистості курсантів, надання систематичної допомоги та підтримки викладачів.

При культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України бажано надавати перевагу діловим іграм, тобто імітації окремих елементів виробничих ситуацій у вигляді складання проектів з елементами наукового дослідження, різних видів семінарів, оскільки вони передбачають активну участь у процесі відбору поведінкових елементів.

Особливе місце в семінарських заняттях повинна посідати вільна групова дискусія, що стимулює самостійність та ініціативність курсантів при обговоренні проблем професійної підготовки і не лише їх. Деякі семінари можуть проводитися під керівництвом самих курсантів.

Реалізація суб'єкт-суб'єктних діалогічних відносин педагога та курсанта у процесі культурологічної підготовки передбачає перехід у їх відносинах із суб'єкт-об'єктних на суб'єкт-суб'єктні діалогічні відносини, що сприяє максимально повній самореалізації свого потенціалу кожним із курсантів і відповідає вимогам особистісно орієнтованого навчання.

Культурологічна підготовка розглядається в контексті свідомої самостійної діяльності індивіда, а не як результат зовнішнього впливу на нього. Головним є усвідомлення суб'єктом навчання своїх потреб і прояв свідомої активної діяльності для їх задоволення.

Згідно із синергетичним підходом, взаємодія двох сполучених, взаємопов'язаних систем викладача і курсанта повинна вести до новоутворень, підвищення творчого потенціалу систем, що саморозвиваються, забезпечувати їх перехід від розвитку до саморозвитку [11].

Принцип розвиваючого потенціалу культурологічної підготовки виявляється в спрямованості підготовки на розвиток особистості курсанта вищого навчального закладу МВС України та його готовності до розвитку особистості в напрямку майбутньої професійної діяльності. Згідно з положеннями синергетики, викладач, курсант або колектив можуть вважатися індивідуальними елементами системи освіти. Від їх соціальних установок, переконань, властивостей особистості залежить розвиток цієї системи.

Тому вдосконалення системи освіти необхідно починати з особистості викладача, готуючи цю особистість, своєю чергою, до розвитку особистості

курсанта. Курсант вищого навчального закладу МВС України повинен вміти керувати складною системою навчання, спрямованою на професійне самовизначення і становлення.

При цьому, згідно з положеннями синергетики сам викладач є складною системою, що самоорганізується. Ця система тільки тоді здатна впоратися з вирішенням проблеми, якщо володіє певною відомою різноманітністю, коли вона сама має ще більшу різноманітність, ніж різноманітність проблеми, що розв'язується, або вона здатна створити в собі цю різноманітність [669].

Спираючись на цей принцип, можна зробити висновок, що викладачі курсів у вищому навчальному закладі МВС України повинні не лише мати достатньо широкі та глибокі знання в галузі педагогіки, психології, інших суміжних наук, а й уміти швидко та ефективно поповнювати ці знання, організовуючи на їх основі процес навчання.

Забезпечити молодого фахівця МВС України необхідною " різноманітністю" та "здатністю створити в собі це розмаїття" можливо за умови модернізації всього комплексу психолого-педагогічної, професійної, методичної і культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Головною метою сучасної професійної освіти стає виховання особистості, здатної до самоактуалізації, що володіє великим творчим потенціалом і може реалізувати його в процесі навчання і розвитку, особистості, здатної до самонавчання, самовиховання, саморозвитку.

Тому принцип розвиваючого потенціалу культурологічної підготовки передбачає:

- врахування психолого-педагогічних, вікових та інших особливостей курсантів, їх професійних інтересів;
- застосування різноманітних розвиваючих, проблемно-орієнтованих, корпоративних і особистісно орієнтованих методів навчання;
- організації таких форм і методів відпрацювання педагогічної техніки, як моделювання, рольові ігри тощо.

Принцип системності культурологічної підготовки передбачає узгоджену або кооперовану взаємодію всіх частин підготовки у складі єдиного цілого.

У синергетиці узгодженість (когерентність) розуміється як узгоджений перебіг у часі декількох процесів, що відбиває функціонування системи як єдиного цілого, в якому існують далекодіючі сили. Через таку узгоджену, кооперативну поведінку частин системи виникають нові структури, модель самоформування макроскопічних масштабів подій із внутрішньої потенційності [280; 620].

У процесі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України мають бути сформовані всі необхідні для майбутньої роботи компетентності. Для цього необхідне залучення всіх циклів навчальних дисциплін до формування цих компетентностей з урахуванням взаємозв'язку навчальних дисциплін одна з одною та методиками їх навчання

Побудова змісту культурологічної освіти та організація процесу навчання повинні здійснюватись узгоджено, на основі єдиного стрижня, наскрізних понять, єдиних курсів, міждисциплінарних зв'язків, єдності педагогічних дій, ціннісних орієнтацій міжнародного, державного та національного рівнів, що буде сприяти оптимізації навчального процесу.

Узгодженість компонентів культурологічної підготовки буде сприяти організації розвивального освітнього простору (спеціально організованого педагогічного середовища) на основі особистісно орієнтованих педагогічних технологій.

Принцип взаємозв'язку методів та форм культурологічної підготовки припускає взаємодію традиційних, сучасних і перспективних методів, прийомів, засобів і форм навчання, спрямованих на забезпечення переходу від традиційної парадигми освіти до особистісно орієнтованої парадигми, в центрі якої перебуває особистість курсанта вищого навчального закладу МВС України з його ціннісними орієнтирами; забезпечення найкращих умов для розвитку особистості курсантів, їх здібностей до самоактуалізації, самонавчання, саморозвитку, самореалізації.

Особистісно орієнтований підхід передбачає якісну зміну ставлення до окремої особистості, до її прав на свободу, вільний вибір, особистісну самореалізацію в професійній сфері, житті й творчості.

Синергетичний підхід передбачає перенесення акцентів із засвоєння знань на його виробництво, генерування. Курсанта необхідно навчити мислити синергетично, тобто нелінійно, мислити в альтернативах, припускаючи можливість зміни темпу розгортання подій. Його необхідно готувати до творчості, яка повинна починатися з усвідомлення своїх цілей, ціннісних орієнтацій, творчих здібностей, професійної майстерності, особистісних якостей з позицій минулого, сьогодення і майбутнього.

Аксіологічний підхід дозволяє вивчати педагогічні явища з погляду загальнолюдських цінностей. В основі педагогічної аксіології лежать розуміння і ствердження цінностей людського життя, виховання, навчання і освіти в цілому.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє припустити, що застосування розглянутих вище принципів на основі визначених підходів забезпечить ефективну культурологічну підготовку курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Реструктуризація ринку праці України вимагає відповідної перебудови структури навчально-виховного процесу, визначення нових умов його протікання, щоб курсанти отримали необхідну теоретичну інформацію та паралельно оволоділи практичною діяльністю з урахуванням майбутнього професійного спрямування.

Аналіз проблеми культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України передбачає визначення педагогічних умов, що сприятимуть ефективній організації процесу фахової підготовки.

Важливим аспектом нашого дослідження є визначення педагогічних умов ефективної культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Проведемо аналіз розуміння дефініції "педагогічні умови".

Ряд дослідників визначає "педагогічні умови" (Н. Конюхов [325], З. Курлянд, А. Семенова [558, с. 243], В. Стасюк [568], А. Уваров [598], Р. Хмелюк [475]) як сукупність обставин, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей.

І. Зязюн та О. Пехота уточнюють, які саме обставини входять до "педагогічних умов". За визначенням авторів, "педагогічні умови" – це категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що склалися об'єктивно чи суб'єктивно створені, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [487].

Є. Клімов уточнює, що під педагогічними умовами слід розуміти комплекс взаємопов'язаних заходів навчально-виховного процесу, що здійснюються з усіма суб'єктами педагогічного процесу [303].

В. Жернов вказує, що залежно від способу впливу на навчальний процес педагогічні умови поділяються на зовнішні та внутрішні [202, с. 85]. Зовнішні педагогічні умови є продуктом функціонування політичної, соціально-економічної, освітньої та інших систем зовнішнього середовища та реалізуються через відповідні фактори. Внутрішні педагогічні умови є похідними завданнями відповідного педагогічного процесу та є сукупністю педагогічних заходів, що забезпечують ефективне рішення цих завдань.

Таким чином, у нашому дослідженні під педагогічними умовами будемо розуміти систему форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, зумовлених політичними, соціально-економічними, освітніми аспектами, взаємопов'язаними в навчально-виховному процесі, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців.

У дослідників при визначенні педагогічних умов підготовки фахівців до різних напрямів професійної діяльності чітко простежуються два підходи.

Перший – визначення основних умов (першочергового значення) без їх розподілу за певними ознаками та напрямками. При такому підході перелік умов, як правило, обмежується 3-5 позиціями.

Другий – диференційований розподіл педагогічних умов на певні групи та компоненти. Як правило, при такій структуризації педагогічних умов дослідники обмежуються аналізом загальної кількості умов за трьома-чотирма напрямками.

Наприклад, О. Гузєватова розробила комплекс педагогічних умов предметної підготовки, що є інтеграцією трьох аспектів: мотиваційного, організаційного та змістовного [164].

Схожу класифікацію педагогічних умов запропонувала І. Ішутіна, розподіливши їх також на три групи:

- психолого-педагогічні (умови розвитку позитивної мотивації і ціннісного ставлення до праці, особистісне прийняття технології навчання в цілому, розвиток творчих здібностей);
- організаційно-методичні (створення середовища, що сприяє застосуванню фахових знань та умінь у професійній діяльності, організація занять з регулярним і цілеспрямованим використанням фахових знань та умінь для навчання самих курсантів, співпраця кафедр психології, педагогіки і спецдисциплін, спрямованих на підготовку майбутніх курсантів до використання фахових знань та умінь);
- дидактичні (умови оволодіння курсантами теоретичними, практичними, методологічними знаннями та вміннями, їх застосування в навчальному процесі) [284].

А. Хіжна в своєму дослідженні розширює кожен з попередніх трьох аспектів та вводить ще один додатковий і пропонує педагогічні умови, що складаються з чотирьох компонентів [627]:

- мотиваційно-цільовий компонент (безперервний розвиток особистості, формування педагогічної культури, формування науково-педагогічної діяльності, розвиток і саморозвиток майбутнього фахівця);
- організаційно-структурний компонент (організація навчально-пізнавальної діяльності, організація практичної діяльності, організація науково-дослідної діяльності);
- змістовий компонент (у нього входять загальнокультурний блок, психолого-педагогічний блок, технологічний блок та педагогічна практика);
- процесуальний компонент (різноманітні форми, методи і засоби; авторські спецкурси; проблемно-тематичні семінари; педагогічна практика; самостійна (індивідуальна) робота студента; дискусія, консультування колег, діагностика рівня професіоналізму педагога тощо).

Інший підхід, на відміну від О. Гузєватої та А. Хіжної, запропонувала Л. Халяпіна, обґрунтувавши комплекс, до складу якого входить три групи педагогічних умов [621]:

- умови, що забезпечують цілеспрямованість і керованість процесу професійної підготовки студентів;
- умови, що допомагають конструювати та оптимізувати в процесі навчання ситуації педагогічної взаємодії;
- умови, що забезпечують технологічну сторону підготовки студентів.

З погляду визначення педагогічних умов культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України особливий інтерес викликає дослідження В. Руденко, в якому запропоновано сукупність педагогічних умов розподілити на три групи [528]:

- умови, що забезпечують загальну ефективність педагогічного процесу ;
- умови, що забезпечують професійну спеціалізацію;
- умови, що забезпечують профілізацію, адаптацію навчального процесу до умов майбутньої професійної діяльності.

На основі аналізу досліджень [164; 202; 284; 303; 325; 475; 487; 528; 558; 568; 598; 621; 627] визначені компоненти педагогічних умов:

– процесуальний компонент (умови, що сприяють підвищенню загальної ефективності навчального процесу);

– мотиваційний компонент (умови, що сприяють адаптації до майбутньої професійної діяльності);

– змістовий компонент (умови визначення змісту підготовки до майбутньої професійної діяльності).

На підставі аналізу досліджень К. Абульханової, Т. Борисенко, Н. Васіної, Л. Волошиної, В. Горової, Н. Жукович-Дородних, Л. Лаптева, В. Лопатинської, І. Облес, О. Остапчук, М. Пуйлової, В. Руденко, П. Середенко, В. Сластьоніна, А. Сманцер, Ю. Степанченко, Л. Халяпіної, С. Шалишкіна визначені педагогічні умови поділені за трьома компонентами: процесуальним, мотиваційним, змістовим (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Педагогічні умови вдосконалення професійної (культурологічної) підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

<i>Процесуальний компонент</i>	<i>Мотиваційний компонент</i>	<i>Змістовий компонент</i>
оволодіння курсантами способами організації спільної діяльності (комунікативні, інформаційно-дидактичні, креативні)	впровадження адаптаційних заходів, спрямованих на усвідомлення курсантом сутності професійної адаптації, розвиток професійної адаптивності [451]	зміст курсів у ході навчання розгортається в контексті практичних завдань педагогічної діяльності в системі культурологічної підготовки курсантів [467]
використання спеціально розроблених критеріїв оцінки результативності культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України	створення у викладачів вищих навчальних закладів МВС України позитивної мотивації до культурологічної підготовки курсантів при викладанні курсів	визначення обсягу знань , необхідних для реалізації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України [290]
забезпечення оволодіння вміннями і навичками шляхом використання активних методів навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи, навчальної практики та позааудиторної роботи [425]	застосування як еталона спеціально розробленої моделі фахівця МВС України, яка включає необхідні йому знання, вміння та особистісні якості, що сукупно визначають ефективність його культурологічної підготовки	корегування змісту практики курсантів з метою формування навичок використання засобів і систем оцінювання результатів навчання у своїй професійній діяльності [650]
форми навчання та освітні технології, орієнтовані на курсантів вищих навчальних закладів [127]	здійснення спеціальної рефлексії технології культурологічної підготовки [503]	ознайомлення курсантів із змістом спільної навчальної діяльності [88]
використання моделі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; розробка спецкурсів за вибором; узгодженість	вироблення у курсантів ціннісно-сміслового ставлення до культурологічного аспекту професійної діяльності як значущого системотвірного	відбір і структурування змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін на основі інтегративності і міждисциплінарності з

дій усіх кафедр з метою формування у курсантів готовності до певного виду діяльності [559]	компонента діяльності [559]	акцентом на діяльність майбутнього фахівця МВС України [559]
використання форм і методів навчання, що дозволяє курсанту зайняти активну позицію в процесі оволодіння основами культурологічної підготовки [621]	забезпечення цілеспрямованої рефлексії курсантами процесу їх професійної підготовки крізь призму процесу практичного навчання, в який вони включені як суб'єкти [621]	врахування мети, завдань і змісту професійного навчання і випереджальних потреб суспільства до рівня професійної підготовленості (культурологічної підготовки) курсантів вищих навчальних закладів МВС України [528]
наявність спеціально розробленого для курсантів методичного забезпечення, співвідносного з майбутньою професійною діяльністю, що містить тематичний план, навчальну програму, навчальні посібники та методичні рекомендації з організації та проведення культурологічної підготовки [373]	використання інформації про особистісні особливості, що є фаховим потенціалом кожного курсанта, формування підвищеної професійної відповідальності, розвиток культурологічної компетентності, потреби підвищення своєї професійної культури [621]	адаптація змісту, форм і засобів підготовки курсантів до нових умов життєдіяльності та відносин між людьми [528]
розроблений і апробований комплекс творчих завдань культурологічної підготовки [290]	актуалізація потреби курсантів у реалізації культурологічної підготовки [290]	визначення основних професійних вимог до курсантів [204]
реалізація в освітньому процесі положень особистісно орієнтованого та контекстного підходів [451]	стимулювання мотивації курсантів для отримання особистісно значущого освітнього продукту [555]	формування знань про інновації та основні компоненти інноваційної діяльності в галузі культурологічної підготовки [152]

організація педагогічного процесу, спрямованого на формування професійних умінь майбутнього фахівця МВС України [204]	використання комплексу засобів і методів навчання, спрямованих на формування особистісних та професійних якостей, на професійний розвиток курсантів [528]	врахування особливостей статевої диференціації видів трудової діяльності на виробництві
забезпечення реалізації принципів підготовки курсантів до фахової діяльності [528]	залучення курсантів вищих навчальних закладів МВС України до аналізу підстав власної професійної діяльності [571]	створення спеціальної програми культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України [621]
забезпечення акмеологічного та особистісно орієнтованого типу побудови навчально-виховного процесу [528]	продуктивна міжособистісна взаємодія курсантів і викладачів у ході навчальної діяльності [650]	
наявність творчої групи, об'єднаної спільними цілями, інтересами, цінностями [127]	оволодіння курсантами вищих навчальних закладів МВС України проектно-дослідницькою діяльністю	
створення матеріально-технічної бази для відпрацювання професійних навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України [528]	формування професійно-ціннісного ставлення курсантів до пошукової діяльності [205]	
моделювання та реалізація дидактичних та організаційно-педагогічних засобів, що забезпечують озброєння курсантів методологією, теорією, методикою і первісним досвідом професійної діяльності [621]	умовою формування готовності курсанта до професійного самовдосконалення є формування у нього мотивації, потреби в цьому [502, с. 233]	

створення можливостей кожному курсанту вищого навчального закладу МВС України для виявлення і розвитку особистісних творчих якостей [425]	формування рефлексивної позиції курсанта щодо своєї професійної діяльності засобами освітньої та самоосвітньої діяльності	
організація спеціальної, самостійної дослідницької практики курсантів з культурологічної підготовки [541]	спрямованість педагогічного процесу на розвиток у курсантів потреби в культурологічному розвитку [425]	
введення в навчальний процес спеціалізованих навчальних курсів [650]		
включення "дослідного" (культурологічного) компонента до професійної практики курсантів [467]		

Враховуючи специфіку професійної діяльності фахівців МВС України та особливості організації діяльності курсантів у вищих навчальних закладах, було визначено такі педагогічні умови (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Педагогічні умови культурологічної підготовки курсантів
вищих навчальних закладів МВС України**

<i>Процесуальний компонент</i>	<i>Мотиваційний компонент</i>	<i>Змістовий компонент</i>
створення можливостей кожному курсанту для виявлення і розвитку особистісних творчих культурологічних якостей шляхом використання методів активізації навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи і практики	актуалізація потреби культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України	визначення обсягу знань, необхідних для засвоєння в межах культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України
наявність спеціально розробленого для	стимулювання і мотивація курсантів до	відбір і структурування змісту психолого-

курсантів вищих навчальних закладів МВС України методичного забезпечення (тематичний план, навчальні програми, навчальні посібники та методичні рекомендації з організації та проведення культурологічної підготовки)	отримання особистісно значущого освітнього продукту в галузі культурології	педагогічних та професійних дисциплін на основі інтегративності та міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього фахівця МВС України
забезпечення реалізації принципів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України		
наявність творчої групи курсантів, об'єднаної спільними цілями, інтересами, цінностями		

Проаналізуємо та розкриємо зміст кожної з визначених педагогічних умов процесуального компонента.

Створення можливостей кожному курсанту для виявлення і розвитку особистісних творчих якостей шляхом використання методів активізації навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи та навчальної практики.

Проблема методів навчання має фундаментальне значення. У педагогічних теоріях і поглядах минулого (Я.-А. Коменський, І. Песталоцці, К. Ушинський, П. Каптерев) метод займав центральне місце. Зараз теорія методів навчання представлена в дидактиці цілим рядом концепцій (А. Алексюк, Ю. Бабанський, Є. Голант, М. Данилов, М. Левіна, І. Лернер, М. Махмутов, М. Скаткін, Т. Шамова, С. Шаповаленко).

Сучасна педагогіка відмовляється від жорсткого "авторитарного управління", де учень, студент або слухач виступає "об'єктом" навчальних впливів, переходить до системи організації підтримки і стимулювання пізнавальної самодіяльності об'єкта навчання, створення умов для творчості, до навчання творчості, педагогіки співробітництва. На це спрямована ідеологія активного навчання, в якому "школа пам'яті" поступається місцем "школі мислення" [117].

Одним із способів створення таких умов є застосування методів активізації навчання як складової частини сучасних педагогічних технологій,

що широко впроваджуються у практику вищих навчальних закладів як при теоретичному навчанні, так і при організації практичних робіт, під час практики. Саме методи активізації навчання дозволяють курсанту вищого навчального закладу МВС України розкритися як особистість, як майбутній фахівець. Активна розумова і практична діяльність курсанта у навчальному процесі є важливим фактором підвищення ефективності засвоєння і практичного опанування навчальним матеріалом та формування його культурологічної позиції.

Внесок у розробку класифікації методів активізації навчання здійснили Ю. Арутюнов, М. Бірштейн, Н. Бурков, А. Вербицький, С. Гідрович, Р. Жуков, В. Єфімов, Л. Іваненко, В. Комаров, А. Лівшиць, В. Маршем, Ю. Порховнік, В. Рибальський, Т. Тимофєєвський та ін.

Існують різні класифікації методів активізації навчання. Так, деякі дослідники зараховують до них ігрове проектування, імітаційний тренінг, розігрування ролей, аналіз конкретних ситуацій тощо. Прихильники когнітивної психології виділяють так звані "інтерактивні методи", використання яких вони співвідносять з переліком характеристик, що дозволяє визначити когнітивний стиль кожного студента (курсанта) і, у підсумку, підібрати найефективнішу технологію навчання. До інтерактивних належать як традиційні методи (лекція, відкрита дискусія), так і інноваційні (рефлексія, імітація, дебати, мозковий штурм тощо).

У нашому дослідженні скористаємося класифікацією методів активного навчання для вищих навчальних закладів, запропоновану А. Смолкіним. Він розрізняє імітаційні методи активного навчання, тобто форми проведення занять, в яких навчально-пізнавальна діяльність побудована на імітації професійної діяльності. Всі інші належать до неімітаційних: це всі способи активізації пізнавальної діяльності на лекційних заняттях [561, с. 30].

Ю. Арутюнов та Н. Борисова уточнюють класифікацію методів активного навчання [22]. Імітаційні методи навчання: ігровий метод (ігрове проектування, імітаційний тренінг, розігрування ролей, стажування з виконанням посадової ролі, ділова гра); неігровий метод (конкретні ситуації, "жива" ситуація, аналіз документів, дія за інструкцією, інцидент). Неімітаційні методи навчання: стажування без виконання посадових ролей, випускна робота, виїзне заняття з дискусією, дискусія з мозковим штурмом або без нього, програмне навчання, проблемна ситуація.

Використання такої класифікації дозволяє ефективно визначати перелік необхідних заходів з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

А. Вербицький відзначає, що ідея застосування методів активного навчання не нова, але комплексне використання різних методів, форм і засобів активного навчання у поєднанні з традиційними – дуже рідкісне явище. Він перераховує можливе використання активних методів навчання на занятті [117]:

– при входженні у зміст (навчання повинно носити проблемний характер для підвищення пізнавальної активності студентів);

- при діагностиці вихідного рівня знань (необхідно систематизувати знання, вміння та навички, отримані при вивченні дисциплін, вказати на наявні недоліки і прогалини в знаннях для подальшого їх засвоєння);

- при аналізі конкретних ситуацій (вивчення та прийняття рішень з окресленої ситуації);

- рефлексія (з метою проведення самоаналізу та аналізу ситуації, яка була задана).

Конкретні ситуації часто класифікують за навчальною функцією:

- ситуація-проблема, де необхідно виявити і сформулювати проблему;

- ситуація-оцінка, де курсант повинен визначити, оцінити правильність виконаної дії;

- ситуація-ілюстрація, яка підтверджує або відкидає деякі теоретичні положення або закони;

- ситуація-вправа, в якій курсанти повинні виконувати практичні дії з інформацією або предметом.

Відмінна особливість усієї групи активних методів полягає в тому, що [34; 125; 165; 368; 413; 615]:

- по-перше, навчання проводиться в ситуаціях, максимально наближених до реальних, дозволяючи матеріал, який підлягає засвоєнню, ввести в мету діяльності, а не в засоби з орієнтацією на майбутню сферу професійних інтересів;

- по-друге, здійснюється не тільки узагальнення знань, але й формування вмінь їх практичного використання, що, своєю чергою, вимагає формування певних особистісних якостей курсантів вищих навчальних закладів МВС України;

- по-третє, здійснюється формування нової, якісно іншої мотивації до навчання в емоційно насиченому процесі колективної творчої праці.

Однією з важливих вимог до вибору методів навчання є необхідність активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів вищих навчальних закладів МВС України з урахуванням спеціалізації підготовки. Активна розумова і практична діяльність у навчальному процесі є важливим чинником підвищення рівня культурологічної підготовки курсантів. Безпосереднє їх залучення до активної навчально-пізнавальної діяльності в ході навчального процесу пов'язане із застосуванням відповідних прийомів і активних методів навчання. Для ефективної культурологічної підготовки, професійного самовизначення курсантів вищих навчальних закладів МВС України слід використовувати не тільки весь арсенал можливостей сучасних активних методів навчання при теоретичному та практичному навчанні, а й у процесі навчальної практики.

Проблема взаємозв'язку теорії і практики професійної освіти майбутніх фахівців МВС України є основоположною для побудови навчального процесу з орієнтуванням на перспективу організації культурологічної підготовки.

Проблема співвідношення теорії і практики в навчальному плані професійної підготовки майбутніх фахівців МВС України передбачає не лише кількісне визначення цих складових у процесі навчання, але й їх значущість у

забезпеченні якості формованих професійних знань і умінь.

У дидактиці професійної освіти ця проблема розглядалася при визначенні взаємозв'язку теоретичного і практичного навчання.

Проблема взаємозв'язку теоретичного і практичного навчання в умовах вищого навчального закладу досліджувалась в працях П. Атутова [29], С. Батишева [39], А. Беляєвої [45], Г. Варковецької [110], Н. Думченко [190], Т. Костіної [330], О. Федорової [607], А. Шільнікової [660].

Особливу увагу цій проблемі присвячено в дослідженнях А. Беляєвої, яка підкреслює, що теорія і практика повинні перебувати в нерозривному зв'язку і взаємодії, причому вирішальною стороною цієї взаємодії є практика. Теорія є результатом узагальнення практичного досвіду. Отже, без практики не може бути наукової теорії. Практика ставить перед теорією питання, на які теорія повинна дати відповідь [45, с. 153].

У дослідженнях Г. Варковецької взаємозв'язок теорії і практики визначається, виходячи зі змісту професійного навчання, яке має відображати не тільки основи наук, а й зв'язок науки з виробництвом, з діяльністю майбутнього фахівця [110, с. 6].

У ряді наукових робіт відзначається, що провідне місце в системі взаємозв'язку займає зміст освіти. Наприклад, у дослідженнях Н. Думченко показано, що зміст професійного навчання є комплексом систематизованих знань, умінь, навичок, необхідних майбутньому фахівцю для активної участі в суспільно корисній, продуктивній праці в галузі професії і суспільного життя [190, с. 20].

У наукових працях А. Шільнікової проблема взаємозв'язку теорії і практики розглядається відповідно до розвитку виробництва конкретної професії. Ґрунтуючись на цій позиції, пропонується досягти відповідності професійно-теоретичної підготовки, змісту праці робітника [660, с. 7].

О. Федорова зазначає, що тісний зв'язок теорії з практикою у навчанні може не тільки підвищити теоретичний рівень навчання, але й сприяти розвитку технічного мислення [607, с. 43-48].

Таким чином, на основі аналізу робіт [45; 110; 190; 607; 660] можна зробити висновок, що практичні роботи, які виконує курсант вищого навчального закладу МВС України в процесі навчання, повинні бути пов'язані з:

- майбутньою професійною діяльністю;
- спеціалізацією професійної підготовки;
- завданнями культурологічної підготовки;
- розвитком мислення курсантів.

Особлива роль при культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України відводиться навчальній практиці, оскільки під час практики курсанти засвоюють сучасні методи, форми організації та знаряддя праці в галузі, в межах якої вони будуть здійснювати професійну діяльність. Також відбувається перевірка рівня культурологічної підготовки, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Зміст і послідовність практики визначається програмою, яка розробляється кафедрою або предметною (цикловою) комісією згідно з навчальним планом [439].

Як наслідок, під час планування навчальних практик курсантів вищих навчальних закладів МВС України на кожній ділянці практики необхідно, щоб програми мали рекомендації щодо видів, форм, тестів перевірки рівня знань, умінь, навичок, що відповідають спеціалізації підготовки. Ці вимоги обов'язково формулюються в програмі навчальної практики, що є основним навчально-методичним документом.

Отже, дотримання цієї умови дозволяє шляхом використання методів активізації навчання, поєднання теоретичного та практичного навчання, навчальної практики здійснити культурологічну підготовку курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Наявність спеціально розробленого для курсантів методичного забезпечення, співвідносного з професійною діяльністю, що містить тематичний план, навчальну програму, навчальні посібники і методичні рекомендації з організації та проведення професійної підготовки, є важливою умовою ефективно організації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

У сучасних умовах перед фахівцем МВС України стають складні завдання. Він повинен добре орієнтуватись у змісті професійної діяльності, знати дискусійні питання, нові методологічні концепції. Крім того, йому слід застосовувати різноманітні підходи з урахуванням культурологічного розвитку представників контактної групи.

Але реалізувати всі ці вимоги й умови культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України без відповідного навчально-методичного комплексу неможливо. Інакше фахівцю до кожного діалогу доведеться озброюватися величезною кількістю додаткового матеріалу, щоб забезпечити ефективну взаємодію з оточуючими.

Незважаючи на наявність глибоких наукових праць і нормативних документів, що розкривають різні змістові і структурні аспекти культурологічної підготовки, ще не створено цілісного методичного забезпечення з окремих предметів, що входять у навчальний план підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Виконання умови забезпечення курсантів вищих навчальних закладів МВС України спеціально розробленим методичним забезпеченням суттєво може вплинути на рівень культурологічної підготовки курсантів, а відтак – і на ефективність здійснення професійної діяльності з урахуванням культурологічних складових як розвитку суспільства, так і окремої особистості.

Розглянемо специфіку забезпечення реалізації принципів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Принципами навчання узвичаєно називають положення, що виражають залежність між цілями підготовки фахівців з вищою освітою і

закономірностями, що спрямовують практику навчання у вищому навчальному закладі.

Усі принципи взаємопов'язані і взаємозалежні, доповнюють один одного. У практиці навчання вони знаходять застосування у вигляді правил, методів і форм організації та проведення навчальної роботи. У принципах навчання враховано історичний і педагогічний досвід, суспільний сенс, вони розкривають картину стану процесу навчання [23].

У ході проведення дослідження були визначені принципи (вільного вибору індивідуального напрямку культурологічної підготовки; забезпечення наступності культурологічної підготовки; відповідності культурологічної підготовки вимогам до особистості сучасного фахівця; відкритості культурологічної підготовки; розвивального потенціалу культурологічної підготовки; системності культурологічної підготовки; взаємозв'язку методів та форм культурологічної підготовки), дотримання яких сприятиме ефективній культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Наявність творчої групи курсантів (залучення до вивчення спецкурсів за вибором), об'єднаної спільними цілями, інтересами, цінностями – важлива умова культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Творча група курсантів – це об'єднання курсантів, зацікавлених у формі колективного співробітництва з метою підвищення власного рівня професійної підготовки шляхом вивчення, розробки та узагальнення матеріалів з певної проблематики.

Основними завданнями діяльності творчої групи курсантів у сфері культурологічної підготовки є:

- підвищення творчого потенціалу всіх курсантів;
- формування творчого колективу курсантів-одномумців за певною проблематикою (чи декількома суміжними проблемами);
- вирішення у спільній роботі професійних проблем, труднощів навчання і виховання, допомога в оволодінні інноваційними процесами при навчанні;
- узагальнення досвіду роботи фахівців МВС України з проблеми культурологічної підготовки.

Форми занять групи повинні носити продуктивний характер діяльності:

- теоретичні семінари (доповіді, повідомлення);
 - семінари-практикуми (доповіді, повідомлення з практичним показом на заняттях), практикуми;
 - диспути-дискусії (круглий стіл);
 - "ділові ігри", рольові ігри;
 - обговорення сучасних методик, досягнень психолого-педагогічної науки, передового педагогічного досвіду в галузі культурологічної підготовки
- ;
- науково-практичні конференції.

Підсумком роботи творчої групи може бути документально оформлений пакет методичних рекомендацій, розробок, посібників з проблеми культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Викладач вищого навчального закладу може виступати або в ролі керівника, або в ролі координатора роботи творчої групи. Керівництво творчою групою здійснює викладач самостійно або спільно з курсантами (помічниками керівника), що володіють навичками організації продуктивних форм діяльності колективу за проблематикою, що вивчається.

Керівник творчої групи:

- визначає форми збору, узагальнення та розробки інформації;
- пропонує варіанти активної участі кожного курсанта в роботі групи;
- координує роботу курсантів з узагальнення та систематизації матеріалів з проблематики, що розглядається;
- аналізує пропозиції і виносить їх на обговорення групи;
- пропонує стратегію розробки теми, проекту.

Курсанти, які є членами творчої групи:

- активно беруть участь у засіданнях групи, роблячи свій власний внесок у кожне заняття;
- представляють власні практичні розробки, узагальнений досвід своєї роботи відповідно до проблематики, над якою працює група;
- виконують творчі завдання керівника групи;
- висловлюють свою думку щодо запропонованих матеріалів;
- доповідають про результати аналізу тієї чи іншої методики, способу, прийому викладання.

В умовах вищого навчального закладу МВС України діяльність творчої групи курсантів можна організувати при вивченні спецкурсів за вибором, а також при вивченні дисциплін психолого-педагогічного циклу. При цьому бажано ознайомити курсантів з положенням про творчу групу (Додаток А).

У процесі дослідження були визначені педагогічні умови мотиваційного компонента. Проаналізуємо їх.

Актуалізація потреби культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Ця умова реалізується на етапі теоретичної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, коли вони засвоюють теоретичні знання, необхідні для цілісного аналізу проблеми міжособистісного контакту в умовах майбутньої професійної діяльності. На цьому етапі відбувається усвідомлення курсантами ролі правильного вибору сфери професійної діяльності в сучасному суспільстві, а також розуміння необхідності вивчення у вищому навчальному закладі об'єднаних у блоки певних видів діяльності як самостійного об'єкта культурологічного розвитку.

Необхідно домогтися позитивного емоційного ставлення до [290]:

- вивчення питань культурології;
- інтересу до виконання робіт у галузі міжособистісного спілкування;
- постійного і стійкого прагнення вивчати різні аспекти культурології;

– розуміння сутності культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Така організація культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України сприяє формуванню у них мотивації до цього виду діяльності.

Наступна умова – стимулювання та мотивація курсантів до отримання особистісно значущого освітнього продукту в галузі культурології.

Під освітньою продукцією, використовуючи визначення А. Хуторського [631], будемо розуміти:

по-перше, матеріалізовані продукти діяльності курсантів у вигляді суджень, текстів, креслень, виробів тощо з питань майбутньої професійної діяльності;

по-друге, зміни особистісних якостей курсантів, які розвиваються в процесі фахової підготовки.

Обидві складові – матеріальна й особистісна – створюються одночасно в ході конструювання курсантами індивідуального освітнього процесу.

Методи стимулювання навчальної діяльності утворюють самостійну групу методів навчання (М. Алексеева [5], Ю. Бабанський [30], О. Гринько [160], М. Лук'янова [383], Т. Шамова [651]) з урахуванням таких підстав:

по-перше, процес навчання неможливий без наявності у людини певних мотивів діяльності;

по-друге, багаторічна практика навчання виробила цілий ряд методів, призначення яких полягає у стимулюванні та мотивації навчання при одночасному забезпеченні засвоєння нового матеріалу.

Слід зазначити, що стимул лише тоді стає реальною, спонукальною силою, коли він перетворюється в мотив, тобто у внутрішнє спонукання людини до діяльності. Причому це внутрішнє спонукання виникає не тільки під впливом зовнішніх стимулів, але й під впливом самої особистості курсанта, його колишнього досвіду, потреб.

Мотиви навчання можуть бути поділені на дві групи [160; 299; 383].

До першої належать пізнавальні інтереси, потреба в інтелектуальній активності та в оволодінні новими вміннями, навичками та знаннями.

До другої належать мотиви, пов'язані з потребою у спілкуванні з людьми, в отриманні від них оцінки і схвалення, з бажанням посісти певне місце в системі доступних суспільних відносин.

Щоб сформувавши мотиви діяльності (у тому числі й навчальної), використовується весь арсенал методів організації та здійснення навчальної діяльності – словесні, наочні і практичні методи, репродуктивні та пошукові методи, а також методи самостійної навчальної роботи під керівництвом викладача.

Спеціальні дослідження В. Бондаревського [85], І. Вишковського [122], Т. Голованя [147], Н. Морозової [434] Г. Щукіної [668], присвячені проблемі формування пізнавального інтересу, показують, що інтерес характеризується, принаймні, трьома обов'язковими моментами:

– позитивними емоціями щодо діяльності;

- наявністю пізнавальної сторони цих емоцій;
- наявністю безпосереднього мотиву, що зумовлюється самою діяльністю.

Таким чином, у процесі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України важливо забезпечувати виникнення позитивних емоцій стосовно навчання, майбутньої професійної діяльності, її змісту, форм і методів здійснення. Емоційний стан завжди пов'язаний з переживаннями, душевними хвилюваннями, співчуттям, радістю, гнівом, подивом. До процесів уваги, запам'ятовування, осмислення в цьому разі підключаються глибокі внутрішні переживання курсанта, що роблять ці процеси інтенсивними, а тому – ефективнішими з погляду отримання особистісно значущого освітнього продукту в галузі культурологічної підготовки майбутніх фахівців.

Змістовий компонент представлений умовою – визначення обсягу знань, необхідних для засвоєння в межах культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Практика показує, що значна частина фахівців не готова до роботи в режимі врахування культурологічної складової: їм не вистачає як спеціальної, так і професійно-педагогічної підготовки, що включає знання теорії культурологічної підготовки, практичного вміння здійснювати індивідуалізацію та диференціацію у спілкуванні з урахуванням культурного розвитку респондентів.

Успішна культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України здійснюється, коли курсанти засвоюють певний обсяг знань. Структура обсягу знань, необхідних для реалізації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, умовно може бути розподілена на три блоки.

Перший блок охоплює: загальні поняття про диференціацію та індивідуалізацію навчання; поняття про засоби розвитку здібностей людини та різні напрями виробничої діяльності; відомості про роль і значення культурологічної підготовки на сучасному етапі.

У другому блоці розглядається структура і шляхи здійснення культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Він включає вивчення методики організації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів.

Третій блок змісту підготовки пов'язаний з різними видами практик, що проходять курсанти під час навчання, він охоплює питання перевірки та удосконалення теоретично-практичного досвіду культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Відбір і структурування змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін здійснюється на основі інтегративності і міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього фахівця МВС України.

При визначенні змісту культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України необхідно керуватися принципом інтеграції, згідно з яким предметна структура культурологічної підготовки

здійснюється шляхом взаємозв'язку змісту та процесу засвоєння основної спеціальності і додаткових компонентів освіти. Слід зазначити, що додатковий компонент забезпечує не тільки якісне засвоєння знань, але й формування досвіду емоційно-ціннісних відносин майбутнього фахівця МВС України, здатного до творчої діяльності на основі максимального використання соціально-формуючого потенціалу всіх навчальних дисциплін основної спеціальності і змісту додаткових спецкурсів.

Такий синтез неможливий без комплексної координації вивчення інваріантних і варіативних компонентів та формування готовності курсантів до засвоєння культурологічних складових шляхом виявлення специфіки наукового, світоглядного, змістового, операційно-технологічного компонентів роботи на міжсистемному рівні.

Вважаємо за необхідне здійснювати культурологічну підготовку курсантів вищих навчальних закладів МВС України з урахуванням трьох компонентів: загального, специфічного і конкретного.

Загальний розглядається в історико-освітньому контексті досвіду вітчизняної та зарубіжної педагогіки, соціально-економічних процесів і розвитку освіти в сучасному світі.

Специфічний визначається орієнтацією навчання особистості на діяльність з конкретної обраної спеціалізації. Він відображає вимоги, що висувуються обраною спеціалізацією: з одного боку, особливостями педагогічних інтересів, нахилів, здібностей та специфікою мислення особистості, з іншого, – державним освітнім стандартом професійної діяльності фахівця МВС України.

Конкретний (одиничне) орієнтує особистість на засвоєння конкретного аспекту культурологічної підготовки. Він дозволяє розширити поле професійної діяльності за основним фахом.

Визначені принципи та педагогічні умови організації навчального процесу покликані забезпечити підвищення ефективності культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, їх ефективність буде перевірено на наступних етапах дослідження у межах концепції та моделі, що розробляються.

3.2. Визначення особливостей розвитку культурологічної компетентності майбутнього фахівця МВС України

Перш ніж перейти до розкриття змістовних характеристик культурологічної компетентності, необхідно детальніше пояснити поняття компетентність. Сьогодні терміни "компетентність" та "компетенція" використовуються досить широко, особливо там, де говорять або пишуть про освіту.

Як стверджує С. Шишов [661, с. 71], поняття "компетенція" належить до галузі вмінь, а не знань. Компетенція не зводиться ні до знань, ні до навичок, бути компетентним – не означає бути вченим або освіченим. Слід враховувати те, як далі пише автор, що вміння – це дія у специфічній ситуації, прояв компетенції або здібності, загальнішої підготовленості до дії. Якщо

вміння піддаються спостереженню, то компетенція – це характеристика, яку можна отримати зі спостережень за вміннями. Таким чином, уміння – це компетенція в дії. Компетенція – це те, що породжує вміння, дію. Компетенцію слід розглядати як можливість встановлення зв'язку між знанням і ситуацією, як здатність знайти процедуру, яка підходить для проблеми [616, с. 154].

Ми вважаємо, що компетентність – це загальна здатність, заснована на знаннях, досвіді, цінностях, схильності особистості, набута завдяки навчанню. Водночас, як пише А. Флієр, компетентність розуміється і як здатність індивіда вирішувати найрізноманітніші завдання, як сукупність знань, умінь і навичок, які необхідні для виконання конкретної роботи. При цьому повинні взаємодіяти когнітивні та афективні навички поряд з мотивацією, емоційними аспектами та відповідними ціннісними установками. Взаємодія цієї множини окремих аспектів, як зазначає автор [617, с. 42], призводить до комплексного розуміння компетентності, яка має низку істотних переваг:

- служить сполучною ланкою між компонентами традиційної тріади "знання, уміння та навички";
- передбачає постійне оновлення знання, володіння новою інформацією для вирішення завдань у певний час і в певних умовах;
- компетентність – це здатність обирати найоптимальніше рішення серед безлічі, аргументовано спростовувати неправдиві рішення, брати під сумнів неефективні рішення, тобто володіти критичним мисленням;
- включає в себе змістовний (знання) і процесуальний (уміння) компоненти.

Компетентна людина повинна не тільки розуміти суть проблеми, а й уміти вирішувати її практично, володіти методом вирішення.

Таким чином, на основі наведених теоретичних узагальнень структуру компетентності можна представити у вигляді чотирьох елементів:

- мобільність знання;
- гнучкість методу;
- критичність і толерантність мислення;
- рефлексивність.

Як показують дослідження Е. Баллер [36], А. Граніцької [156], Л. Іоніна [281], Р. Мильруд [419], П. Сисоєва [581], А. Флієра [616; 617], Л. Щерби [666], аналіз складових елементів компетентності дозволяє виділити навчальні цілі, типи завдань та питань.

За елементом мобільності знання є переважно інформаційними компонентами: базисні знання, запам'ятовування, розпізнавання, відтворення, розуміння та пошук інформації.

Курсант, який володіє мобільним знанням, повинен мати добре сформовані базисні знання та вміння, запам'ятовувати і відтворювати інформацію, виділяти головну ідею, вміти чітко формулювати визначення понять, правила, володіти прийомами пошуку інформації та вміти працювати з навчальною літературою.

Уміння курсантів застосовувати вивчений матеріал на практиці, здійснювати перенесення знань у суміжні предмети, володіти інтелектуальними операціями аналізу, порівняння, синтезу, узагальнення, а також обирати найраціональніший метод розв'язання завдання і передбачає гнучке володіння методом навчально-пізнавальної діяльності.

Рівень розвитку критичного мислення у курсанта можна визначити з того, як він вміє оцінювати, знаходити помилки, критикувати, контролювати свою навчально-пізнавальну діяльність, приводити контраргументи тощо. Це зазначено в цілому ряді досліджень М. Аріяна [20], Н. Гез [138], О. Лешер [370; 371], Н. Розова [520], А. Швейцера [654], Л. Щерби [666].

Рефлексивність виражається в можливості курсанта виконувати ту чи іншу дію відповідно до визначених цілей та умов. Вона є засобом подолання труднощів, ефективним механізмом звільнення від стереотипів у старому мисленні, розвитку творчого підходу до власної діяльності.

Похідним від терміна "компетентність" є поняття "ключові компетентності". У більшості наукових публікацій [109; 138; 478; 606] "ключові компетентності" розглядаються як компетентності, загальні для усіх професій та спеціальностей. Ключовими компетентностями можна назвати такі, якими повинен володіти кожен член суспільства і які є універсальними та можуть застосовуватися в різних ситуаціях.

Актуальними є рекомендації Ради Європи щодо визначення п'яти груп ключових компетентностей, оволодіння якими і виступає основним критерієм якості освіти:

1. Політичні та соціальні компетентності, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у прийнятті рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати участь у функціонуванні та поліпшенні демократичних інститутів.

2. Компетентності, що стосуються життя в багатокультурному суспільстві: розуміння відмінностей, повага один до одного, здатність жити з людьми інших культур, мов та релігій.

3. Компетентності, що визначають володіння усним та письмовим спілкуванням. До такої групи спілкування належить володіння кількома мовами, що набуває все більшого значення.

4. Компетентності, пов'язані з виникненням суспільства інформації: володіння новими технологіями, розуміння їх застосування, здатність критичного ставлення до інформації, що поширюється за допомогою засобів масової інформації та реклами.

5. Компетентності, що реалізують здатність і бажання вчитися впродовж життя як основа безперервної підготовки в професійному плані, а також в особистому та суспільному житті.

Вище вже зазначалося, що під компетентністю розуміється загальна здатність і готовність особистості до діяльності, яка заснована на знаннях і досвіді, придбаних завдяки навчанню, орієнтованих на самостійну участь особистості у навчально-пізнавальному процесі. Бути компетентним означає вміти мобілізувати в певній ситуації знання та досвід. Є сенс говорити про

компетентності тільки тоді, коли вони виявляються в будь-якій ситуації. Невиявлена компетентність є прихованою можливістю.

Із цього випливає, що компетентність не може бути ізольованою від конкретних умов її реалізації. Вона одночасно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових відносин, налаштованих на умови конкретної діяльності. Саме цей інтегративний і всеохоплюючий характер робить поняття компетентності таким важким та одночасно привабливим.

На підставі вищевикладеного можна ввести поняття "культурологічна компетентність" як основу культурологічної підготовки, тобто сформовану якість особистості, що дозволяє суб'єкту:

- відчувати себе об'єктом культурно-історичного процесу;
- бути широко освіченим, мати знання з різноманітних галузей науки та мистецтва;
- розуміти закономірності розвитку культури як процесу зі створення, збереження і трансляції загальнолюдських цінностей;
- розумітися на традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях не тільки свого народу, а й інших націй;
- вміти спілкуватися в сучасному світі, оперуючи культурними компонентами й образами різних народів.

Говорити про підготовку до того, щоб стати компетентним у певній галузі, має сенс у тому випадку, якщо бажана компетентність уже до певної міри присутня. Адже компетентність розвивається, збагачується, зміцнюється, розширюється, відштовхуючись від початкового рівня. Тобто розвиток компетентності базується на досвіді, діяльності курсанта. Цю точку зору поділяють багато європейських експертів [683; 686; 699; 704].

Наші спостереження, матеріали дослідження показали, що саме культурологічна компетентність характеризує процес саморозвитку особистості. В основі цього процесу, з одного боку, лежить здатність індивіда до акумуляції знань, у результаті чого підвищується рівень накопиченого знання, і з іншого боку, – вміння проводити асоціації і будувати взаємозв'язки між різними галузями знання.

Вивчаючи змістовні характеристики процесу розвитку культурологічної компетентності курсантів, слід зупинитися і на підходах, що використовуються у нашому дослідженні.

Основоположним підходом у роботі є культурологічний підхід. Це цілком природно і зрозуміло. Він являє собою сукупність методологічних прийомів, які забезпечують аналіз духовного життя індивіда через призму системотвірних культурологічних понять: "культура", "цінності", "культурні зразки", "культурні диспозиції", "культура споживання", "культурна діяльність", "культуротворчість" (А. Флієр) [617, с. 280].

Цей підхід розширює культурні основи і змісту навчання, виховання у вищому навчальному закладі МВС України, дозволяє ввести критерії та рівні духовної культури, зробити діяльність викладача та курсанта більш продуктивною і творчою.

Іншим важливим підходом є аксіологічний. Він визначає регулятивні компоненти духовної культури, що втілюють ідеали та уявлення про еталони. Використання аксіологічного підходу в педагогіці вищої школи сприяє [617, с. 196]:

- створенню оптимальних психолого-педагогічних умов засвоєння духовних цінностей курсантами в навчально-виховному процесі;
- розумінню механізмів самовизначення і самореалізації суб'єктів навчально-виховного процесу;
- поясненню мотивів вибору нових ціннісних смислів їх діяльності.

Відзначимо й те, що культурна норма як загальновизнана вимога і правило, що регулює поведінку людей, завжди співвідноситься з певними цінностями. Загальнолюдські духовні цінності (істина, добро, краса, віра, надія, любов, совість) є загальнолюдськими ідеалами, зразком (еталоном) і метою, об'єктом людських прагнень. Саме на ці цінності повинно спиратися молоде покоління. Становлення в суспільній та індивідуальній свідомості ціннісної орієнтації на духовну культуру дозволить здійснити перехід до більш морального суспільства, яке спирається не на мотиви і потреби, а на духовні ідеї та цінності.

Саме духовні цінності, як слушно пише Н. Нікандров, є у суспільстві стратегічними цілями і забезпечують його інтеграцію, допомагаючи людині здійснювати соціально схвалюваний вибір поведінки в ситуаціях життєдіяльності [445, с. 8].

Усе вищевідзначене дозволяє стверджувати, що культурологічна компетентність спрямована на розвиток:

- світосприйняття курсанта, усвідомлення себе як носія національних цінностей, підготовки до сприйняття як історії своєї країни і народу, так і всього людства, взаємодії між усіма людьми в пошуку вирішення глобальних проблем;
- потреби в самоосвіті та самонавчанні;
- комунікативної культури курсантів, загальнопланетарного способу мислення, усвідомлення відповідальності за своє майбутнє та майбутнє своєї країни;
- етики дискусійного спілкування і взаємодії з людьми, які дотримуються різних поглядів, етично прийнятних форм самовираження в суспільстві.

Аналіз літературних джерел [19; 69; 109; 138; 322; 342] і наших власних досліджень дозволили визначити основні змістовні характеристики культурологічної компетентності (рис. 2.1).

Розглядаючи змістовні характеристики культурологічної компетентності, розкриємо їх основні складові.

В основу освітньої компетентності закладена сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності курсанта стосовно певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно і соціально значущої продуктивної діяльності. Її завдання полягає в тому, щоб допомогти людині знайти культурну програму свого

іраціональних потрео. свідомлених,

Освітня компетентність передбачає засвоєння не окремих один від одного знань і вмінь, а оволодіння комплексною процедурою, в якій присутня відповідна сукупність освітніх компонентів.

Рис. 3.1. Змістовні характеристики культурологічної компетентності

У сфері загальнокультурної компетентності головним є здатність визначення ситуацій, що вимагають загальнокультурної підготовки.

Так, загальнокультурна компетентність включає в себе:

- коло питань щодо яких курсант повинен бути добре обізнаним, володіти знаннями та досвідом діяльності;
- особливості національної та загальнолюдської культури, духовно-моральні основи життя людини та людства;
- культурологічні основи соціальних явищ;
- компетентності у побутовій та культурно-дозвільній сфері.

Загальнокультурний зміст, як пише Н. Тарроу, будується на основі узагальненого досвіду, включає також і фундаментальні проблеми, які вирішуються людством, основні ціннісні установки, сенси та інші компоненти, що зумовлюють наявний соціальний досвід [587, с. 112].

Отже, людина має загальнокультурну компетентність, якщо вона адекватно діє в ситуаціях, що виходять за межі її професійної сфери.

Ситуації, що вимагають загальнокультурної підготовки, можна класифікувати за різними параметрами: з відповідних дисциплін і галузей знання, за задіяними цінностями, ті, що забезпечуються соціальними інститутами.

Найважливішим виміром поняття загальнокультурної компетентності, на думку Н. Розова, є роль різних культур, їх відносна вага і взаємовідношення при формуванні змісту освіти, при розробці конкретних робочих програм. Між "своєю" і "чужою" культурою повинна розташовуватися середня ланка – широкий культурний ареал, споріднений із цією культурою, що має налагоджувати крос-культурні "мости", які з'єднуються з іншими світовими культурами, тому нормою є певний баланс власної та інших культур [520, с. 85-89].

Однією з дуже важливих характеристик культурологічної компетентності є комунікативна компетентність особистості, яка складається з таких здібностей [322, с. 91-92]:

- давати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації;
- програмувати процес спілкування з урахуванням комунікативної ситуації;
- "вживатися" в соціально-психологічну атмосферу комунікативної ситуації;
- керувати процесами спілкування в комунікативній ситуації.

Рівень розвитку комунікативних здібностей багато в чому визначає комунікативний потенціал особистості. Комунікативні здібності можна визначити як здібності, що забезпечують ефективність спілкування та психологічну сумісність у спільній діяльності.

Аналізуючи комунікативні здібності, що забезпечують спілкування, А. Леонтьєв виділяє дві основні групи цих здібностей: перша з них пов'язана з уміннями комунікативного використання особистісних особливостей індивіда в спілкуванні, а друга – з володінням технікою спілкування й контакту [366, с. 87].

Щоб ефективно взаємодіяти, необхідний соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, в якій належить організувати спілкування як системно-інтегруючий процес з такими складовими:

- комунікативно-діагностична;
- комунікативно-прогностична (оцінка позитивних і негативних сторін ситуації спілкування);
- комунікативно-програмуюча (підготовка програми спілкування, розробка текстів, вибір стилю, позиції та дистанції спілкування);
- комунікативно-організаційна (організація уваги, управління процесом спілкування);
- комунікативно-виконавча (діагноз комунікативної ситуації, прогноз розвитку цієї ситуації).

У своєму дослідженні ми розглянемо виконавчо-комунікативну складову комунікативної компетентності, яка проявляється як два взаємопов'язані вміння:

- уміння знайти адекватні темі спілкування засоби і способи взаємодії відповідно до цілей комунікації;
- уміння реалізувати комунікативний задум безпосередньо в спілкуванні.

Як пише Л. Петровська [479, с. 88], в комунікативно-виконавчій майстерності особистості виявляються багато її навичок і, перш за все, навички емоційно-психологічного саморегулювання. Характеру цілісного і завершеного акту емоційно-психологічна саморегуляція набуває разом із перцептивними й експресивними навичками.

До перцептивних навичок належать:

- емпатія;
- соціально-психологічна спостережливість;
- рефлексія;
- рефлексивно-самооцінні властивості;
- контактність.

Експресивні навички прийнято розглядати як систему умінь, що створюють єдність голосових, мимічних, візуальних та моторних психофізіологічних процесів. Експресивні навички особистості виявляються як культура мовних висловлювань, жестів і пластики тіла, емоційно-мимічного супроводу висловлювання, мовного тону та гучності.

Основними джерелами набуття комунікативної компетентності, на думку А. Леонтьєва [365], є:

- соціонормативний досвід народної культури;
- знання мов спілкування, що використовуються народною культурою;
- досвід міжособистісного спілкування;
- досвід сприйняття мистецтва.

Соціонормативний досвід, як зазначає Н. Попікова, – це основа когнітивного компонента комунікативної компетентності особистості як суб'єкта спілкування. Володіння соціонормативною культурою спілкування передбачає і оволодіння сигніфікаційною культурою суспільства [496, с. 70].

Сигніфікація – це система символів і нормативних приписів щодо їх використання у спілкуванні. Символ використовується в різних якостях: як спосіб організації дій, вираження ставлення до партнера спілкування і як засіб організації тексту повідомлень.

В. Виготський [129] розуміє сигніфікацію як регулятивний принцип поведінки особистості в спілкуванні. Звідси випливає, що знання сигніфікації суспільства – це оволодіння принципами регулювання спілкування.

Досвід спілкування посідає особливе місце в структурі комунікативної компетентності особистості. З одного боку, він соціальний і включає норми і цінності культури, з іншого – індивідуальний, оскільки ґрунтується на індивідуальних комунікативних здібностях і психологічних подіях, які пов'язані зі спілкуванням у житті людини.

У спілкуванні особливу роль відіграє оволодіння соціальними ролями. У цьому випадку важливий досвід сприйняття мистецтва. Мистецтво, як пише В. Кан-Калик, відтворює різноманітні моделі людського спілкування, які є системою знань історії та культури спілкування [292, с. 90].

Опанування комунікативною компетентністю, як пише І. Бім [68, с. 36], передбачає оволодіння спілкуванням у єдності всіх його функцій: інформаційної, регулятивної, емоційно-оцінної та етикетної. У ході реалізації цих функцій вирішуються певні комунікативні завдання, формуються і розвиваються основні комунікативні вміння (табл. 3.3).

Комунікативна компетентність – це багатофакторне, інтегративне ціле з безліччю компонентів, які можна розглядати на різних рівнях:

1. *Початковий рівень* в оволодінні аудіюванням, говорінням, читанням, письмом. Рівень початківця.

Таблиця 3.3

Співвідношення функцій спілкування, комунікативних задач та комунікативних умінь

<i>Функції спілкування</i>	<i>Комунікативні завдання</i>	<i>Комунікативні вміння</i>
Інформаційна (пізнавальна, когнітивна)	Запросити інформацію, повідомити інформацію, пояснити інформацію, сприйняти та прийняти цю інформацію	

<p>Регулятивна (спонукальна)</p>	<p>Спонукаати до чого-небудь, попросити про щось, запропонувати що-небудь, порадити, домовитися про щось, сприйняти спонукування і відреагувати</p>	<p>Формування продуктивних мовленнєвих умінь в говорінні та письмі</p>
<p>Емоційно-оцінна (ціннісно-орієнтаційна)</p>	<p>Висловити думку, оцінку, почуття, емоції, доводити, переконувати, відчутти задоволення / незадоволення від сприйнятої інформації</p>	
<p>Етикетна</p>	<p>Звернутися, почати розмову, виявити інтерес до співрозмовника, уважно слухати, підтримувати розмову, закінчити її</p>	<p>Формування рецептивних умінь у сприйнятті мови на слух при читанні</p>

2. *Середній рівень.* Рівень елементарної комунікативної компетентності.

3. *Просунутий рівень.* Рівень просунутої комунікативної компетентності.

4. *Високий рівень* (у рамках загально-середнього рівня освіти).

5. *Професійно достатній рівень.*

6. *Високий рівень*, що наближається до комунікативної компетентності освіченого носія мови.

Наступна змістовна характеристика культурологічної компетентності – предметна компетентність. Предметна компетентність означає готовність і здатність на основі предметних знань і вмінь цілеспрямовано, предметно-орієнтовано, самостійно вирішувати завдання і проблеми та оцінювати результат.

Розглянуті вище змістовні характеристики дозволяють припустити, що процес розвитку культурологічної компетентності включає:

– формування у курсантів певного запасу фонових знань, що становлять основу міжкультурного спілкування;

– оволодіння курсантами лексичними одиницями, в яких вербалізуються міжкультурні концепти;

– оволодіння певними моделями поведінки в ситуаціях міжкультурної комунікації.

Таким чином, нами розкрито сутність, зміст культурологічної компетентності майбутнього фахівця МВС України, уточнена її структура. Ефективне сприяння розвитку культурологічної компетентності курсантів на заняттях з іноземної мови ми пов'язуємо з розробкою педагогічних засобів, чому буде присвячено наступний підрозділ.

Особливості розвитку сучасного світу спричинили потребу суспільства у фахівцях, що володіють високим рівнем культурологічної компетентності, готові до співпраці, є гнучкими, мають соціокультурні знання, здатні ефективно взаємодіяти в полікультурному середовищі. Аналіз літератури показує, що проблема розвитку культурологічної компетентності курсантів є актуальною, що вимагає подальшого осмислення.

До теоретичних передумов розвитку культурологічної компетентності можна зарахувати позицію нової освітньої парадигми – побудова освітнього процесу як моделі соціокультурного простору, де відбувається становлення особистості. Сенс освіти – не в адаптації до соціуму, а в розвитку здатності до його адекватного розуміння, критичної оцінки та свідомого вибору роду діяльності. Саме в такій орієнтації освіти пролягає шлях до культурної, суспільної життєтворчості.

3.3. Полікультурна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Для дослідження полікультурної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України необхідно досліджувати цей процес у кількох площинах. В одній із таких площин міститься методика діалогу культур, оволодіння якою, на нашу думку, значно вплине на процес культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України. Діалог культур – це один із напрямів культурологічної підготовки майбутнього фахівця, форма спілкування людини з людиною, яка визначає загальнокультурний і психологічний розвиток особистості.

В. Маслова зазначає, що проблема співвідношення та взаємозв'язку мови, культури, етносу є міждисциплінарною проблемою, вирішення якої можливе тільки зусиллями декількох наук: від філософії і соціології – до етнолінгвістики та лінгвокультурології. Наприклад, питання етнічного мовного мислення – це прерогатива лінгвістичної філософії; специфіку етнічного, соціального чи групового спілкування в мовному аспекті вивчає психолінгвістика тощо. Мова найтіснішим чином пов'язана з культурою: вона проростає в неї, розвивається в ній і виражає її [405].

Існує тісний взаємозв'язок між культурологічною підготовкою майбутнього фахівця та надання ним переваги діалогічним формам взаємодії.

Відомо, що існують два основні типи комунікації – діалог та монолог. У найзагальнішому вигляді перший є взаємоспрямований інформаційним зв'язком контакторів, на відміну від односпрямованого зв'язку, що характеризує монолог [376, с. 3-17].

Діалог давно привернув до себе увагу дослідників і практиків. Вперше використав його у навчанні та вихованні давньогрецький мислитель Сократ. Його знамениті діалоги, що дійшли до нас у викладі Платона, послужили основою особливого мистецтва і науки – майєвтики, яку найчастіше трактують як "родопомічні" дії в сфері розуму.

Відомі бесіди і діалоги Галілея, блискуче проаналізовані В. Біблером, який показав їх корінну відмінність від сократівського діалогу [61]. В умовах

середньовіччя догматичний монологізм поступово витіснив діалогічну форму, а пізніше перетворився у питально-відповідну форму катехізису.

Зазначені метаморфози химерно відобразилися в літературі й, перш за все, у формі особливого, внутрішньодіалогічного жанру – діатріта – в різних його видах: соллоквиум (бесіда з самим собою), бесіда з відсутнім співрозмовником, епістоли (спілкування за допомогою листування) тощо. [570].

Мабуть, найяскравішим проявом діалогічного методу в пізнанні, спілкуванні та навчанні є концепція діалогу філософа М. Бахтіна, який назвав людину "суб'єктом спілкування". "Тільки у спілкуванні, у взаємодії людини з людиною розкривається "людина в людині" як для інших, так і для самої себе" [41].

Діалог розглядається М. Бахтіним не як засіб формування особистості, а як саме її буття. Ідея унікальності особистостей, які спілкуються, для автора є найбільш значущою. Щоб побачити співрозмовника таким, яким він є, необхідно звільнитися від езопової домінанти, виховати в собі "домінанту на співрозмовника".

Глибокий соціально-педагогічний сенс концепції М. Бахтіна, як нам видається, полягає в тому, що він ще в 60-ті роки, коли в офіційній педагогіці переважала і здавалася аксіоматичною і непорушною суб'єкт-об'єктна парадигма, зумів на базі лінгвістичних і літературознавчих досліджень показати, що "... чужі свідомості не можна споглядати, аналізувати, визначати як об'єкти – з ними можна тільки діалогічно спілкуватись" [40, с. 158]. По суті, ця теза є основою для аналізу процесу виховання як діалогу двох сторін педагогічного процесу.

Таке розуміння культури виходить за рамки широко прийнятого діяльнісного підходу, оскільки в системі координат М. Бахтіна культура не є системою засобів, необхідних для забезпечення певної діяльності людей, а сама є "діяльність, на можливість діяльності спрямована, тобто робота самозміни". Розуміння культури в концепції автора триаспектне:

1) культура є формою одночасного буття і спілкування людей різних (минулих, теперішніх і майбутніх) культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур;

2) культура – це форма самодетермінації індивіда в горизонті особистості, форма самодетермінації нашого життя, свідомості, мислення, тобто культура – це форма вільного вирішення та повторне рішення своєї долі у свідомості її історичної і загальної відповідальності;

3) культура – це винахід "світу вперше" [289].

Отже, культура існує як спілкування, як діалог людей різних культур, як форма вільного вибору особистістю смислів свого життя та прийняття відповідальності за свій вибір, свою долю.

Проблема діалогу як форми розумової діяльності помітно актуалізується на сучасному етапі розвитку наукової думки. Такий стан справ певною мірою є наслідком явного дефіциту діалогу в житті суспільства. В світі зараз більше мільярда джерел інформації, причому, за оцінками У. Ешбі,

85 % з них мають яскраво виражений односторонній характер (радіо, телебачення, друк) [499]. Людина неспроможна відповісти на інформацію, обговорити її. Це впливає на психіку, видозмінює емоційні реакції, відсторонює від діалогу, від зосередженості та роздумів. Докір у цьому плані можна адресувати й сучасній школі, авторитарність, догматичність якої є суттєвою перешкодою в здійсненні діалогічних відносин.

Хоча, як впливає з короткого історичного екскурсу, діалог привернув до себе увагу дослідників дуже давно, передумови цілеспрямованого його використання в життєдіяльності суспільства створені сучасною соціокультурною ситуацією, тенденціями перебудови соціально-економічної та політичної системи, що "узаконюють" плюралізм думок, відому опозиційність засобів масової інформації, практику громадського обговорення найдискусійніших проблем тощо.

Зараз же можна вважати доведеним той факт, що діалог – це основа творчого мислення, що розвиток діалектичності як його системоутвірною компонента неможливий поза межами діалогу (М. Бахтін [REF _Ref331086659 \r \h * MERGEFORMAT 41], В. Біблер [REF _Ref331086686 \r \h * MERGEFORMAT 61], Л. Виготський [REF _Ref330471160 \r \h * MERGEFORMAT 129] та ін.).

Не претендуючи на глибокий філософський аналіз проблеми, звизимо рамки обговорення до власне педагогічного аспекту. У такому ракурсі особливо значущими стають питання, пов'язані зі співвідношенням:

- внутрішнього діалогу і творчого мислення, внутрішнього і зовнішнього діалогу;
- педагогічних умов стимулювання внутрішнього і зовнішнього діалогу

Дуже цінним для організації культурологічної підготовки курсантів МВС України є фундаментальний висновок психологів про внутрішній діалог як обов'язковий компонент творчого мислення, про те, що внутрішній діалог нерозривно пов'язаний з процесом спілкування людини з людиною. Одним із перших з психологів осмислив роль діалогу в розвитку нестандартного, самостійного мислення А. Матюшкін, який стверджував, що "... розвиток пізнавальної активності здійснюється не як навчання прийомам вирішення завдань, а як виховання творчого мислення в умовах дидактично організованого діалогу і ситуаціях групового мислення" [412, с. 16].

Психологи довели високу ефективність занять у формі дискусії з погляду засвоєння знань і розвитку пізнавальної мотивації. Так, експериментально підтверджена висока спонукальна сила дискусії в роботі з персоналом з формування психологічної готовності до нововведень. Теоретичне обґрунтування впливу діалогічних відносин в умовах соціально-психологічного тренінгу на розвиток комунікативної компетентності і загальної психологічної культури учасників представлено в роботах Л. Петровської та А. Хараш [480; 622].

Становлення логічного мислення в діалозі досліджувала Т. Кудріна, якій вдалося експериментально довести, що діалогічні відносини –

обов'язкова умова розвитку логічних операцій. Як з'ясувалося, на різних вікових етапах у діалозі успішно формуються різні операції: у молодшому шкільному віці – пояснення, у підлітковому і юнацькому – спростування [340].

Така важлива функція діалогу як його здатність породжувати інтерес, мотивацію багаторазово підтверджена експериментально в зарубіжній соціальній психології, наприклад, у циклі робіт К. Левіна та його співробітників [693].

Одне із завдань нашого дослідження – показати вплив використання методики діалогу культур на формування особистісної та професійної культури фахівця МВС України. Довести цю думку ми спробуємо, спираючись на такі положення. Відомо, що в межі "поля" культури включається і діалог між різними культурними дійсностями, постійний загальнолюдський обмін її цінностями. З цих позицій ми поділяємо такий погляд: "Галузь щодо якої недостатньо уявлень про первинність матеріальних виробничих відносин і суспільного буття ... – це галузь традицій, усередині якої здійснюється "передача" діяльності від одного ступеня в розвитку суспільства до іншого без посередництва виробничих відносин. Тому центральною категорією, з якою має справу теорія культури, має стати, на наш погляд, категорія "досвід". Культура з цієї точки зору є системою зберігання і трансляції соціально значущого досвіду, що розуміється як будова та умова реалізації того або іншого виду, способу діяльності. Не все, таким чином, у суспільстві є культурою: там, де є ламання традицій ..., там, де наступність у прямій формі відсутня, людська діяльність долає культуру, руйнує рамки, поставлені діяльності культурою" [349, с. 75-76].

Розвиваючи наведене положення, можна сказати, що предметом культурологічного аналізу стає не просто діяльність, а діяльність культурна в тих чи інших її історично сформованих і актуальних формах. А сама культура звідси "схоплюється" тільки в "горизонті особистості" (вираз В. Біблера): їй, культурі, людина зобов'язана своїм не стільки індивідуальним, як особистісним буттям [REF_Ref330417008 \r \h * MERGEFORMAT 63].

У діалозі сходяться два розуміння, дві точки зору, два рівноцінних голоси; у кожній репліці діалогу чуже слово так чи інакше враховується, на нього реагують або його передбачають, воно переживається або переоцінюється.

"Справжнє життя особистості, – зазначає М. Бахтін, – доступне лише діалогічному проникненню в неї, якому вона сама вільно себе розкриває. Правда про людину в чужих устах, незвернена до неї діалогічно, тобто заочна правда, стає принизливою за вбивчою її брехнею ..." [40, с. 69].

Загальність діалогу розуміється в трьох значеннях.

По-перше, діалогічні відносини – це майже універсальне явище, що пронизує всю людську мову та всі відносини і прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення [60, с. 34].

По-друге, М. Бахтін заперечує проти "вузького розуміння діалогізму як спору, полеміки, пародії". Він стверджує, що в діалозі складаються особливі

відносини, які не можна звести ні до чисто логічних, ні до чисто предметних, тому що тут трапляються цілісні позиції, цілісні особистості.

По-третє, дослідник не ототожнює діалог з прямим спілкуванням [41, с. 253].

Таким чином, у системі координат Бахтіна-Біблера мова йде про діалог людей, діалог культур, діалог людини з самою собою (внутрішній діалог).

Цю ж думку підтверджує М. Каган: "... позиція виявляється діалогічною, у точному сенсі цього поняття, який передбачає повноправність співрозмовника і пошук такого з ним контакту, який, не усуваючи ні його, ні своєї самостійності, своєрідності, суверенності, свободи – кажучи одним словом, суб'єктивності – породжував би певну їх духовну єдність, тобто " єдність різноманіття", говорячи прекрасною формулою древніх греків" [289, с. 404].

М. Каган доходить висновку, що саме діалог є засобом здобуття цієї єдності, бо тільки він є альтернативою війн, революцій, усілякого насильства людини над людиною. У розумінні цього полягає найважливіший принцип культурологічного становлення особистості майбутнього фахівця МВС України.

Беручи це до уваги, можна визначити діяльність фахівця МВС України як послідовну діалогічну позицію та діалогічну активність стосовно візаві. Таке розуміння суперечить уявленню про людину як про маніпулятора, яка за допомогою різноманітних процедур призводить іншу людину до згоди з нею або її точкою зору. "Опанувати внутрішньою людиною, – пише М. Бахтін, – побачити та зрозуміти її не можна, роблячи її об'єктом байдужого та нейтрального аналізу, не можна оволодіти нею і шляхом злиття з нею, відчуваючи її. Ні, до неї можна підійти та її можна розкрити, точніше, змусити її саму розкритися лише шляхом спілкування з нею діалогічно" [41, с. 404].

Таким чином, суттєвою стороною, що визначає рівень культурологічного розвитку фахівця МВС України, є рівень його діалогічності.

Не можна в цьому зв'язку не згадати, що в одному із записів М. Бахтіна було зафіксовано саме таке розуміння структури відносин у системі суб'єкт-суб'єкт [41, с. 293]:

1. Відносини між об'єктами: між речами, між фізичними явищами, хімічними явищами, причинні відносини, математичні відносини тощо.
2. Відносини між суб'єктом і об'єктом.
3. Відносини між суб'єктами – особистісні, персоніфіковані відносини: діалогічні відносини між висловлюваннями, етичні відносини тощо.

Ця структура допомагає побачити, що спілкування як міжсуб'єктні відносини аж ніяк не є "безоб'єктне", як здається деяким опонентам такого розуміння людського спілкування.

Важливо також визначити взаємозв'язок методики діалогу культур з культурологічною підготовкою курсантів вищого навчального закладу МВС України. Якщо в широкому плані охарактеризувати тезу "культура – діалог –

освіта", то очевидним стає той факт, що освіта як цілісність повинна відповідати єдності світу культури. Саме тому концепція діалогу культур є потужним фактором соціокультурного розвитку особистості. Але тоді змінюється і зміст освіти: вона перестає бути якоюсь пізнавальною нормою, зведенням знань, а стає простором пізнання, в якому формується можливість відтворення різночасових (в історичному розумінні) культурних смислів. Своєю чергою, це означає, що освіта відтворює не всю культуру, а її найстійкіші епохальні спільності, системи цінностей, поза якими сучасне буття культури має лише горизонтальні, але не вертикальні зв'язки.

Вище нами зазначалося, що кінцевою метою культури та освіти як механізму, що "працює", є відтворення особистості. Власне теза "культура-особистість" і втілює в собі співвідносність цих двох рівновеликих світів. При цьому особистість, природно, виступає не об'єктом культурного впливу, а суб'єктом культурного становлення, того особливого в культурі, що зумовлює нескінченність її станів. Взаємодія особистості й культури починається тоді, коли в розмитості культурних смислів починають оформлятися контури проблем, перед якими пасує "інтелектуальний інструментарій", виявляються недостатніми "звички свідомості", що лежать в основі традиційних уявлень про світ. Інакше кажучи, коли починається діалог з культурою. Але для діалогу, і тим більше з культурою, потрібна мова, потрібен Логос, що дозволяє дійти певного висновку та його відстояти (або спростувати). Ось тут виявляється фундаментальна функція освіти: вона – мова для ведення діалогу та одночасно алгоритм логічних операцій з культурними множинами. Але тут виявляється і плідний парадокс освіти: її культурний потенціал тим потужніший, чим менш остаточне (стабільне) судження з тієї чи іншої проблеми. Інакше кажучи, і процедура набуття знання, і його стан є глибоко діалектичними.

Таким чином, якщо отримане знання є культурно або аксіологічно значущим, тобто на рівні одиничного фрагмента культури несе в собі множинність значень цілого, – воно відкрите, укладаючи в своєму змісті можливість (і необхідність) свого заперечення. Саме тут прояснюється ще одна фундаментальна функція освіти: вона як процес має відповідати процесу сучасного наукового пізнання, в якому піддаються переосмисленню й полемічному перевідкриттю закони і поняття, які ще нещодавно вважалися елементарними, а тому непорушними.

Звідси випливає, що в процесах освіти особистість "забарвлює" собою акт пізнання тільки в тому випадку, якщо вступає в проблемний діалог з поданою інформацією.

У своєму дослідженні, присвяченому методиці побудови навчального діалогу на заняттях, С. Курганов зазначає: "У навчальному діалозі людина опиняється в проміжку культур. Ні до однієї з "культурних парадигм" не можна притулитися як до рятувальної "стіни". Сполучення різних культур і засобів розуміння вимагає від кожного учасника навчального процесу відповідального, індивідуально-неповторного, непередбачуваного слова-вчинку. Своєрідність науки нашого часу полягає в тому, що процес розуміння

в ній організований як одночасна актуалізація декількох додаткових одна до одної форм умовисновків та логік. Тому в навчальних діалогах, організованих навколо найелементарніших понять сучасних наук, людина з перших років навчання виявляється в ситуації, адекватній буттю сучасного вченого на вершинах науки" [357, с. 38-39].

Можливо, твердження про необхідність занурення курсанта в ту ж ситуацію, що й великого вченого, здається комусь занадто різким, проте необхідність створення такої ситуації в умовах вищої школи є безперечною. Через оволодіння історичними формами логік формується мислення-діалог, " відповідальне мислення" і внаслідок цього – особистість.

Відомо, що основним показником культури особистості є перетворення цілей-знань у цінності.

У зв'язку з цим, М. Каган пише, що оскільки цінності істотно відрізняються від знань за самою своєю природою, вони висловлюють не відношення між об'єктами, а відношення між об'єктом і суб'єктом, остільки і спосіб їх розпредмечування не може бути тим же, що і при засвоєнні знань. Передати іншому свої цінності можна лише в процесі духовного спілкування, тобто такої поведінки, яка заснована на ставленні до іншого не як до учня, що потребує отримання знання, а як до рівного собі суб'єкта. І хай би він був дитиною або представником іншої культури, проте як істинний суб'єкт він повинен володіти свободою, власним цілепокладанням і вибірковістю, унікальністю неповторної особистості, і його можна долучити до цінностей лише на основі любові до нього, поваги і прагнення досягти з ним духовної спільності, а вона знаходиться тільки тоді, коли ти розкриваєш перед іншим свої цінності – сповідаєшся, а він відповідає своєю сповіддю; у цій зустрічі двох душ народжуються духовно-ціннісна, світоглядна єдність, спільність віри, надії і любові, життєвих установок і поведінкових прагнень, ідеалів і неприйняття [289, с. 294].

Цінності виробляються кожною людиною самостійно, а не засвоюються в готовому вигляді, що здобуваються з книг або чужого досвіду. Проте культура робить можливим збереження і передачу цінностей від покоління до покоління, від народу до народу, від суспільства до особистості. Ця передача і становить основну функцію методики діалогу культур.

На тлі переконливих психологічних і філософських досліджень особливо невтішним постає стан справ у практичній педагогіці, яка не тільки явно недостатньо використовує переваги та унікальні функції діалогу, але й перешкоджає спонтанному багатоголосю педагогічного процесу.

Монологічний характер викладання, на якому ґрунтувалися (та й ґрунтуються) в абсолютній більшості вищі навчальні заклади країни протягом десятиліть, пов'язаний не тільки із засвоєнням безумовних, закінчених істин, але і з формуванням специфічного конформного типу мислення. Бо мета викладання – приведення особливого (особистісного, індивідуального) до норми загального. На всій амплітуді освіти – від одиничного знання до сукупного знання, професії – не виникає проблеми відповідального вибору. Складається ситуація встановлення "

безвідповідальної, нічийної" істини. Породжуване ж конформне мислення визначає відповідний характер діяльності, в якій зручність нормативу переважає над необхідністю вчинку, вибору і волі.

На протигагу діалогу культур, де будь-яка думка "має право на існування", монологічний підхід до освіти особистості припускає, що люди, діляться на тих, хто правильно відображає світ, і тих, хто неправильно його відображає. Людей, які "неправильно відображають світ", потрібно ламати, перебудовувати, але у жодному разі не враховувати і, тим більше, не орієнтуватися на них. Хибність постулату не зменшилась від того, що знання про світ іменувалися "глибоко науковими" або "істинно науковими". Впровадження цього постулату як офіційної гносеологічної концепції в систему освіти супроводжувалося вигнанням "інакомислення" та "інакознання", оскільки картини світу могли бути тільки двох видів – правильними і неправильними, антинауковими. У цих умовах можливість варіативності картин світу в суб'єктів освітнього процесу просто не допускалася, що взагалі виключало свободу духовної та практичної моральної діяльності, джерелом якої є роздум, повна сумнівів, схильність аналізувати свої переживання і вчинки, власний духовний світ, його стан та зміст.

Сучасна культура, сучасна освіта вимагають, щоб думка звернулася до людини, щоб людина була постійно в горизонті самостійної думки, щоб істина не виключала цінність.

Таким чином, сучасна культура – це культура діалогу, а не монологу.

У зв'язку з цим, В. Біблер зазначає, що культура за своєю природою загалом, а сучасна культура це виявляє найяскравіше, несе в собі енергію і силу діалогу, завдяки яким актуалізуються будь-які змісти культури, а також виникає та формує себе особистість. Оскільки "співучасне мислення" особистісне, то культура неминуче повинна включати в себе різноманіття особистісно орієнтованих думок, кожна з яких не тільки має право на існування, але й набуває свою визначеність тільки щодо таких самих інших думок, тобто через діалог [REF _Ref330416763 \r \h * MERGEFORMAT 60].

Зі всього розмаїття соціальних процесів, відносин і фактів, які існували у минулому й існують нині, О. Шевнюк виділяє певну особливу сферу, яка іменується культурою. На думку дослідника більшість людей переконана, що саме культура – те головне, основне, що відрізняє людське і соціальне буття від існування дикої природи. Пояснення і докази цієї тези наводяться найрізноманітніші – залежно від того, що розуміється під культурою [656].

Як показують дослідження І. Колесникової, взаємодія на рівні діалогу припускає наявність специфічного міжсуб'єктного простору, в якому перетинаються індивідуальні змісти й цінності [312, с. 226]. Щоб утворився такий простір, де можливі справжні діалогові відносини, необхідно дотримуватися таких умов:

– у діалозі від кожного потрібно не тільки усвідомлення своєї позиції, своєї індивідуальності, своєї унікальності, але й бажання виявити та показати внутрішній зміст іншим людям, тобто відкритість;

– бажуючому вступити в діалог потрібно мати сформовану установку на зустріч зі змістом іншого, тобто з іншим змістом, це передбачає вміння чути, бачити партнера в діалозі, увійти з ним в інформаційний та емоційний резонанс;

– діалогове спілкування вимагає безоціночної в звичному сенсі реакції щодо отриманої від співрозмовника інформації; адекватна діалоговій позиції реакція передбачає увагу, інтерес і співчуття, вдячність за можливість доторкнутися до світу іншого і в такий спосіб розширити свій духовний та професійний досвід;

– міжсуб'єктні, діалогові відносини можливі, якщо є або може бути знайдено спільну мову, зрозумілу тій та іншій стороні.

Таким чином, діалог виявляє самоцінність міжсуб'єктної людської реальності – співіснування, причетності в умовах сучасної культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Розуміючи діалог як одну з умов і засобів культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України, розрізняють такі його функції:

– когнітивно-пізнавальну, в якій діалог виступає як джерело знань, спосіб пошуку істини, але цей пошук не означає загального, єдиного для всіх висновку;

– комунікативна, реалізуючи яку, діалог постає міжсуб'єктною взаємодією, коли суб'єкти не тільки і не стільки обмінюються інформацією, скільки намагаються всіма доступними діалогічному спілкуванню засобами передати своє ставлення до цієї інформації, зробити її значущою і для партнера;

– особистісно-розвивальну, засновану на можливості діалогу створити таку ситуацію, яка дозволяє особистості максимально розкрити себе, реалізувати свій творчий потенціал, утвердитися в думці інших і в своїй власній. Перераховані функції діалогу тісно перетинаються з функціями моделі культурологічного розвитку особистості, саме ця обставина дозволяє нам говорити про методику діалогу культур як одну з найважливіших умов культурологічного становлення особистості фахівця.

Відомо, що заклади освіти не повинні готувати для життя, вони самі повинні бути особливим життям, в якому живе людина, яка формується як особистість. В. Біблер пише, що відбувається якесь культивування і розвиток культури діяльності як преддіяльності, коли людина орієнтована не на сам результат діяльності, а на саму діяльність [59].

Важливим у роботі методики діалогу культур є роль викладача. Його роль і повинна полягати в тому, щоб, організовуючи діалог, залучати курсантів у ситуацію думки. Для цього викладач повинен мати свій клас і свою "групу". Це клас-майстерня, особиста (за іменем викладача) група, яка для успішного її функціонування, по-перше, не повинна бути велика, по-друге, повинні виникати відносини спілкування та діалогу всередині співтовариства "за вертикаллю". Подібні "заняття-діалоги" мусять бути включені до розкладу занять. І основою культурологічної підготовки

курсантів має бути не логіка предмета і психологія, а логіка культури (філософія культури) та філософія людини разом з гуманітарною освітою, що і є широкою та всебічною культурологічною підготовкою.

Результат такого характеру культурологічної підготовки – культурно-особистісний підхід. З позицій концепції діалогу культур він означає перегляд викладачем звичних трактувань:

- навчання переважно як повідомлення знань, формування умінь, навичок, тобто тільки як організація засвоєння навчального матеріалу;
- схеми спілкування, взаємодії викладача та курсанта;
- об'єкта навчання тільки як сукупності засвоєваних знань.

Культурно-особистісний підхід, передбачаючи діалог викладача та курсанта, спрямований на організацію самого процесу навчання як організацію та управління навчальною діяльністю, означає переорієнтацію загального процесу на постановку та вирішення спільно з викладачами конкретних навчальних завдань.

Культурно-особистісний підхід, визначаючи характер процесу та об'єкта навчання, передбачає також зміну основної схеми взаємодії викладача та курсантів. Замість досить поширеної схеми їх взаємодії (викладач – суб'єкт педагогічного впливу та управління, а курсант – об'єкт такого впливу), повинна бути схема суб'єкт-суб'єктного, рівнопартнерського навчального співробітництва, діалогу викладача і курсантів у спільному дидактично організованому викладачем вирішенні курсантами навчальних завдань. Інформаційно-контролюючі функції викладача повинні дедалі більше поступатися місцем власне координаційним.

"Учитель, з наукового погляду, лише організатор соціального виховного середовища, регулятор і контролер його взаємодії з кожним учнем", – це підкреслював ще Л. Виготський [130, с. 192].

Підхід до курсанта як об'єкта навчання і виховання призвів, врешті-решт, до його відчуження від освіти, перетворив його з мети на засіб роботи закладу освіти. У результаті навчання втратило сенс для курсантів, знання виявилися зовнішніми у ставленні до їх реального життя. Таким же відчуженим від освітнього процесу опинився й викладач, позбавлений можливості самостійно ставити освітні цілі, вибирати засоби і методи своєї діяльності. Він загубив людський орієнтир своєї професійної позиції – особистість курсанта.

По суті, і викладач, і курсант перетворилися в "різнокаліберні гвинтики освітньої машини" [266]. Ця характеристика професійного навчання значною мірою стосується і вищих навчальних закладів МВС України.

Таким чином, реалізуючи концепцію діалогу культур у навчальному процесі, особистість перебуває у центрі навчання, освіти. Відповідно вся освіта, зосереджуючись на курсанті, на його особистості, стає антропологічною та культурологічною за метою, за змістом та формами організації.

Аналіз зв'язку освіти і культури показує безпосередню залежність їх одна від одної, свідчить, що успішне подолання кризи як сучасної культури,

так і труднощів сучасної освіти може відбуватися лише на шляхах побудови всього педагогічного простору за принципами будови сучасної культури. Культура не тільки повинна бути сусідом освіти, культура повинна увійти в освіту, визначивши її структуру, логіку дії викладача та стратегію організації всього освітнього процесу. Викладена версія логіки будови культури і відносин культури і людини також може служити однією з методологічних засад визначення стратегії діяльності закладів освіти. Філософсько-педагогічна концепція діалогу культур відповідно до логіки культури дозволить скерувати її діяльність на формування "людини культури" [357].

З урахуванням вищевикладеного нами визначено основні принципи методики діалогу культур у культурологічній підготовці майбутнього фахівця МВС України:

- людина як суб'єкт культури, власного життя та індивідуального розвитку;
- професійна освіта як культурне розвиваюче середовище, що зрощує і живить особистість майбутнього фахівця, що надає її життю культурний сенс ;
- творчість і діалог як засоби існування та саморозвитку майбутнього фахівця МВС України в культурно-освітньому просторі.

Отже, сутність діалогу культур у навчальному процесі полягає в тому, що лекція або заняття-діалог починається з перевизначення загальної навчальної проблеми, з отримання кожним курсантом свого запитання як парадоксу, загадки, труднощів. Сенс методики діалогу культур полягає у постійному відтворенні ситуації "вченого незнання", у концентрації свого бачення проблеми, свого питання-парадоксу. Ставлячи навчальну проблему, викладач уважно вислуховує всі можливі варіанти її вирішення, запропоновані курсантами. У цих варіантах викладач допомагає виявити суперечку різних логік, різних форм мислення. У процесі застосування методики діалогу культур курсант виявляється в проміжку культур, у проміжку різних логік.

3.4. Обґрунтування концепції культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Одним із ключових понять теорії підготовки фахівців є поняття "концепція". Підходи до визначення поняття "концепція" в сучасній науці в цілому близькі за своїм змістовим наповненням. Але водночас це поняття дуже багатогранне, має безліч аспектів, і тому для його глибшого розуміння скористаємося системним підходом.

Так, "Електронний словник пізнавальних статей" трактує концепцію як "сукупність поглядів, що відображає певне розуміння сутності якого-небудь предмета чи явища та відношення до нього; сукупність принципів, які визначають напрям розвитку та способи вирішення поставлених завдань у рамках того чи іншого виду діяльності" [192].

Досить схожим до цього визначення є поняття, подане в "Українському радянському енциклопедичному словнику" (1988) та у "Великій енциклопедії

" (2006): концепція – 1) система поглядів на те чи інше явище, процес; спосіб розуміння, тлумачення яких-небудь явищ, подій, головна точка зору, провідна ідея теорії; 2) провідний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності [80, с. 212; 601, с. 128].

В іншому джерелі за редакцією В. Полонського знаходимо, що " концепція – система поглядів, принципів у якій-небудь галузі; загальна думка, провідна ідея праці, твору" [557, с. 93].

Таким чином, із наведених визначень терміна "концепція" випливає, що це поняття у загальному значенні означає систему поглядів, основну думку, провідну ідею теорії тощо.

У рамках нашого дослідження цікавим є філософський підхід до визначення поняття "концепція". Так, у "Тлумачному словнику основних філософських термінів" за редакцією В. Петрушенка зазначається, що концепція – це сукупність положень, що виникає на основі концепту і покликана його підкріпити, довести, обґрунтувати; інколи – спосіб тлумачення, ідея, задум, вчення, що ґрунтується на сукупності концептів. Концепція також може бути стислим виразом ядра певної теорії або сукупності поглядів. Концепт – дослівно – схоплене, надане разом із сприйняттям; інтелектуальне утворення, яке надає сприйняттю значення та сенсу, що виходить далеко за його чуттєво фіксовані межі, набуваючи певного предметного або смислового визначення [483, с. 88].

Найзмістовніше, на нашу думку, схарактеризовано поняття концепції у "Філософському словнику" (2006), де подано три різні, зовсім не пов'язані між собою, аспекти, які вдало характеризують і пояснюють значення відповідного терміна:

- 1) провідний задум, конструктивний принцип художнього, технічного та інших видів діяльності;
- 2) зумовлюючий засіб розуміння, трактування будь-чого, основна ідея систематичного підходу, основний погляд на предмет, процес чи явище;
- 3) одна із форм наукового знання (поряд з ідеями, теоріями та ін.) [609, с. 439].

Іноді терміном "концепція" деякі філософи користуються тоді, коли хочуть висловити думку про неусталене знання та його гіпотетичність. Зміст "концепції" як поняття характеризується цілісністю розуміння, єдиною теоретичною спрямованістю тощо. Концепція є своєрідним засобом інтерпретації, засобом розуміння несамоочевидних наукових висловлювань. Виділення концепції як специфічної форми наукового знання зумовлене кризою очевидності в науці у другій половині ХХ ст. і безпосереднім включенням наукового фактора у сферу наукової творчості. Концепція фіксує, насамперед, соціокультурний аспект знання, його смислотвірну структуру, а також можливість практичного застосування знань.

І. Андрущенко, О. Вусатюк, С. Линецький та А. Шуба виділяють такі елементи філософської концепції:

- 1) зміст відповідних категорій, ідей, норм;

- 2) соціокультурний зміст та аксіологічні висловлювання, які розкривають розуміння тих чи інших наукових тверджень;
- 3) висловлювання, які відтворюють цілісність об'єкта знань;
- 4) висловлювання, які пояснюють процес втілення знань у практичну діяльність людини [609, с. 439].

Отже, аналіз різноманітних точок зору, представлених у довідковій літературі, дає підстави стверджувати, що "концепція" є вихідним засобом оформлення та організації дисциплінарного знання. Оскільки предметом нашого дослідження є навчально-виховний процес, то для нас важливо перейти до розгляду поняття "концепція" з погляду педагогічної науки, де одночасно вживається термін "концепція" і "педагогічна концепція".

У педагогіці концепція в основному визначається як "основоположний задум, ідея педагогічної теорії, яка показує спосіб побудови системи засобів навчання та виховання на основі цілісного розуміння сутності цих процесів. Вона і представляє собою стратегію педагогічної діяльності, визначаючи розробку відповідних теорій" [83, с. 216].

Автор "Українського педагогічного словника" (1997) С. Гончаренко зазначає, що концепція походить від лат. *conceptio*, яке означає сукупність або систему. Тому педагогічну концепцію він тлумачить як "систему поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій; провідну ідею педагогічної теорії" [602, с. 177].

Російський вчений М. Буланова-Топоркова вважає, що педагогічна концепція – це одна із форм проектування, за допомогою якої викладається основна точка зору, провідний задум, теоретичні вихідні принципи побудови педагогічних систем або процесів. Як правило, зазначає автор, педагогічна концепція будується на результатах наукових досліджень. Хоча вона буває досить узагальнена та абстрактна, але все-таки має велике практичне значення. Практичним призначенням педагогічної концепції є виклад теорії в конструктивній, прикладній формі [101, с. 123].

Інші дослідники, Є. Шиянов і С. Бобришев, розглядають "концепцію" як генезу теорії, стверджуючи, що педагогічна концепція та педагогічна теорія генетично взаємопов'язані і фактично дуплетно відображають структуру, стратегії та логічні етапи раціонального пізнання та опису педагогічної діяльності. Концепція є основою педагогічної теорії, її ядром, виконує функцію своєрідного дотеоретичного оформлення та опису наукового знання. Згадані автори висувають положення про те, що в рамках однієї теорії може існувати декілька концепцій. Для прикладу вони наводять гуманістичну педагогіку, яка представлена різноманітними концепціями: психолого-педагогічна концепція особистісно орієнтованого виховання (І. Якиманська), аксіологічна концепція особистісного виховання (І. Котова, А. Петровський, Є. Шиянов), дидактична модель особистісно орієнтованої освіти (В. Сериков), проектна модель особистісно орієнтованого навчання (Н. Алексєєв) [662, с. 13].

Говорячи про педагогічну концепцію, Н. Боритко виділяє такі її ознаки.

Стислість – педагогічна концепція має бути настільки короткою, щоб її можна було відтворити в будь-якій, навіть екстремній, ситуації.

Логічність – кожне положення концепції має продовжувати і доповнювати попередні. У цілому концепція має бути несуперечливою та узгодженою.

Завершеність – концепція має охоплювати основні педагогічні проблеми у професійній діяльності вчителя, бути універсальним варіантом їх вирішення.

Обґрунтованість – дієвою може бути лише та концепція, яка вибудована на науково вивірених закономірностях педагогічної діяльності, що є результатом теоретичного аналізу навколишньої дійсності та індивідуальних особливостей педагога.

Конкретність – концепція повинна бути "прив'язана" до індивідуальних особливостей педагога та умов, у яких він працює. Вона може змінюватися з плином часу або при зміні умов роботи (інший вік дітей, рівень домагань та ін.).

Доступність – формулювання концепції повинно бути настільки простим, щоб її могли однаково зрозуміти і колеги, і учні, і їхні батьки [90, с. 166].

Дослідники І. Ісаєв, В. Сластьонін та Є. Шиянов дотримуються думки, що педагогічна концепція є результатом фундаментальних досліджень у педагогіці. Це означає, що вона підводить підсумки теоретичних і практичних досягнень педагогіки або пропонує моделі розвитку педагогічних систем на прогностичній основі. Основними критеріями будь-якої педагогічної концепції, на думку дослідників, є актуальність, новизна, теоретична та практична значущість [552, с. 108].

Науковці Н. Михайлова і С. Юсфін стверджують, що педагогічна концепція відображає:

- світоглядні, філософські уявлення авторів про те, якою має бути освіта;

- знання автора в галузі педагогіки, психології, методології та управління;

- вибір авторів (що є метою, а що – засобом), який повинен бути логічно чітким, оскільки призначення освіти визначає зміст і спрямованість подальших виборів, що в цілому задають визначеність особистісно-професійному самовизначенню;

- можливість реформування існуючого і перетворення його в належне [424, с. 92].

Не можна обійти увагою й зарубіжний досвід у вивченні цієї проблеми. Проаналізувавши американські педагогічні і тлумачні словники, ми дійшли висновку, що тлумачення поняття "концепція" як такого з педагогічної точки зору не існує. Так, педагогічний словник ("Dictionary of Education") подає таке визначення терміна: з психологічної точки зору – формулювання загальної ідеї, що є загальним елементом чи атрибутом групи або класу [682, с. 119]. Тлумачний словник видавництва Longman пропонує визначення

педагогічної концепції в такому формулюванні: 1) ідея про щось чи загальне розуміння чогось; 2) процес, у результаті якого формується план чи ідея [695, с. 318]. В американській енциклопедії "Americana", виданій у Нью-Йорку в 1973 р., "педагогічна концепція" визначається як "думка чи ідея" [705, с. 500].

Отже, аналіз наявних у різних джерелах визначень сутності терміна "педагогічна концепція" дозволяє зробити висновок про те, що:

- по-перше, концепція розглядається як одна з основних категорій педагогіки;
- по-друге, поняття педагогічної концепції надзвичайно багатозначне;
- по-третє, серед великої кількості трактувань можна виокремити чотири ключових слова, які входять у визначення: сукупність, система, ідея, задум.

Саме ці поняття і передають сутність терміна "педагогічна концепція".

Враховуючи проблематику дослідження, варто, на наш погляд, окреслити процес формування чи побудови будь-якої концепції. Зауважимо, що автори по-різному розглядають цю проблему, тому вивчати її слід багатогранно. В американських джерелах досить часто натрапляємо на поняття "формування концепції". Його визначення є чітким: "Це процес, у результаті якого людина об'єднує всі ті об'єкти, які поділяють деякі загальні властивості" [705, с. 500] або "процес, у ході якого особа навчається класифікувати свій специфічний досвід у правила чи класи" [706, с. 1062].

Отже, "формування концепції" – це, по суті, термін, що використовується в американській літературі на позначення процесу, результатом якого є вміння формувати чи об'єднувати положення в класи.

Ми погоджуємося з думкою, висловленою в деяких американських джерелах [705; 706], що багато сучасних теоретиків та практиків педагогіки вбачають процес формування концепції в новому світлі – з точки зору творчого підходу. Більшість концепцій, що створюються, беруть свої витoki з того культурного середовища, в якому вони існують. Створення концепцій є складним процесом, який передбачає наявність в особи вміння розробки нових, не досліджуваних досі, комбінацій та критичної творчості.

Щодо російськомовних педагогічних джерел, то процес "формування концепції" окреслюється в них як "проектування концепції" чи "проектна розробка концепції". Проаналізувавши дослідження російського теоретика І. Колесникова, ми виділили два стратегічні підходи в проектуванні педагогічної концепції:

- 1) від спеціалістів різного профілю (методологів, представників педагогіки, методистів, викладачів-практиків, менеджерів тощо);
- 2) від безпосередніх "споживачів" (учнів та їхніх батьків, а також роботодавців, якщо мова йде про професійну освіту) [313, с. 184].

Відповідно до першого підходу проектна розробка концепції відбувається за такими етапами:

- 1) вивчення філософських, загальнонаукових і соціокультурних аспектів, пов'язаних із досліджуваною проблемою;

- 2) вироблення комплексного розуміння якості кінцевого результату навчання і виховання, яке буде здійснюватися в рамках відповідної концепції;
- 3) відбір структурних компонентів змісту концепції;
- 4) конкретизація структурних компонентів за предметними галузями, навчальними дисциплінами з урахуванням вимог чинних державних стандартів;
- 5) аналіз наявного у вітчизняній та міжнародній практиці аналогічного досвіду;
- 6) проектування оптимальних умов, необхідних для реалізації змісту відповідної концепції;
- 7) розробка власне тексту концепції [313, с. 184-186].

Другий стратегічний підхід передбачає такі етапи:

- 1) попереднє вивчення реальних потреб будь-якої категорії учнів (населення) в освоєнні певної предметної сфери;
- 2) подальше структурування і диференціація цих потреб за категоріями, віком і рівнями освіти;
- 3) аналіз можливостей наявних навчальних предметів і дисциплін у вирішенні зазначених проблем та констатація прогалин, які не дозволяють повністю задовольнити виявлені потреби учнів (студентів, фахівців) у спеціальних знаннях, уміннях та навичках;
- 4) побудова стратегічних ліній розвитку змісту за рахунок посилення міжпредметних зв'язків, запровадження принципово нових змістовних блоків , предметних курсів;
- 5) подальше концептуальне опрацювання кожного з виділених структурних компонентів змісту [313, с. 187].

Для нашого дослідження важливими є визначені С. Бобришевим і Є. Шияновим базові етапи формування педагогічної концепції:

- 1) емпіричний (впорядкована і взаємопов'язано вибудована система педагогічних фактів, які пояснюють емпіричну сутність, контури і загальні закономірності прояву досліджуваного феномена);
- 2) теоретичний (система науково обґрунтованих опорних ідей, суджень, понять, що представляють і описують явища, які вивчаються);
- 3) методологічний (система принципів, що дозволяє генерувати і відбирати ідеї, встановлювати між ними взаємозв'язок, фіксувати факти, виявляти педагогічні закономірності тощо) [662, с. 14].

Досліджуючи концепцію як особливий жанр педагогічних творів і розглянувши кілька визначень цього поняття, відома російська дослідниця Є. Бондаревська дійшла висновку, що концепція передбачає початковий задум зміни педагогічної дійсності, включаючи й систему уявлень про те, яким чином повинні відбуватися зміни. На її думку, спираючись на провідні ідеї тієї чи іншої парадигми освіти, автори концепцій ніби "моделюють ідеальний (бажаний) образ освітнього простору, системи (еталон), потім проводять діагностику педагогічних реалій і створюють його реальний образ, а відтак конструюють механізми переходу освітньої системи в новий якісний стан, моделюють інноваційні процеси" [83, с. 34].

Таким чином, у процесі проектування будь-якої концепції, в нашому випадку педагогічної концепції, відбувається розробка стратегії навчально-виховного процесу, методології побудови змісту та основних принципів педагогічної діяльності. Призначення педагогічної концепції – виклад теорії в конструктивній, прикладній формі, що, своєю чергою, зумовлює наявність різноманітних її класифікацій.

КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Вступ

Концепція культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України (далі – Концепція) визначає цілі, завдання, систему та організаційно-педагогічні умови формування професіоналізму майбутніх фахівців МВС України у контексті полікультурного громадянського суспільства, вдосконалення функціонування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців МВС для здійснення професійної діяльності.

Концепція ґрунтується на положеннях Конституції України, Законах України "Про освіту", "Про вищу освіту", Наказ № 69 МВС України від 14.02.2008 "Про затвердження положення про організацію навчального процесу у ВНЗ МВС України", Наказ № 62 МВС України від 14.02.2008 "Про затвердження положення про ВНЗ МВС України", Наказ № 346 МВС України від 21.07.2008 "Про затвердження положення про підготовку фахівців у ВНЗ МВС України за заочною та дистанційною формами навчання", Наказ № 30 МВС України від 25.01.2008 "Про затвердження положення про практичну підготовку слухачів та курсантів ВНЗ МВС України", а також враховує міжнародний досвід організаційного, управлінського та інформаційно-технологічного забезпечення окремих напрямів професійної діяльності.

Передумовами розробки Концепції культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС є процеси становлення України як демократичної, правової, соціальної держави, також актуалізувався розвиток засад громадянського суспільства та інтеграція України до Європейського співтовариства, проведення реформи вищої освіти, зокрема, реформування в контексті особистісно орієнтованого підходу, спрямованого на вдосконалення підготовки сучасного фахівця МВС України.

Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України – спеціальна теоретична, практична і методична професійна підготовка фахівців шляхом формування, поглиблення, розширення та оновлення їх професійних знань, умінь і навичок у галузі міжособового та міжнаціонального спілкування.

Багатоаспектність функцій і завдань, які виконують фахівці МВС України, актуалізує необхідність визначення концептуальних основ їх професійної підготовки, постійного оновлення змісту культурологічної

складової відповідно до потреб національного та соціального розвитку України.

Актуальні потреби державотворення, тенденції розвитку багатонаціонального суспільства, реформування системи вищих навчальних закладів МВС України зумовлюють необхідність вирішення низки проблем, серед яких:

- визнання культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України як обов’язкової та невід’ємної складової частини їх професійної освіти та забезпечення гарантованих державою умов для такої підготовки;
- розробка нормативно-правової бази, що сприятиме функціонуванню і подальшому вдосконаленню культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- забезпечення єдності і дієвості управління та регулювання діяльності всіх елементів системи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- обґрунтування змісту культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України та організація навчального процесу курсантів відповідно до результатів сучасних наукових досліджень проблем культурологічного розвитку особистості, широкого використання вітчизняного та зарубіжного досвіду в сфері професійної підготовки фахівців МВС України;
- упорядкування та систематизація професійної підготовки викладачів вищих навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку майбутніх фахівців МВС України відповідно до потреб органів внутрішніх справ;
- розширення культурологічної підготовки при отриманні вищої освіти та підвищенні кваліфікації фахівців МВС України шляхом внесення відповідних пропозицій до існуючої освітньо-професійної програми з урахуванням різних спеціальностей та спеціалізацій при підготовці за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр та магістр відповідно до потреб установ МВС України в кожному регіоні;
- активізація наукової діяльності науково-педагогічної спільноти з питань розробки ефективної системи культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України.

Система культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України передбачає професійне навчання фахівців, які характеризуються:

- компетентністю здійснювати міжособистісне спілкування з урахуванням культурологічних основ людини, проводити професійно-діагностичні заходи в контексті культурологічного розвитку особистості;
- креативними професійними вміннями та навичками, що ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях, критичному мисленні, здатності застосовувати наукові надбання в галузі культурологічного розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Мета і завдання культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Метою культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України є задоволення індивідуальних потреб громадян у особистісному та професійному зростанні, а також забезпечення потреб держави у кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції.

Серед основних завдань культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, основними є:

- зведення обсягів та змісту підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України до відповідності з існуючими та перспективними потребами держави в галузі міжкультурного та міжнаціонального спілкування;
- формування змісту навчання майбутніх фахівців МВС України, враховуючи можливість їх спеціалізації на основі попередньо здобутої ними освіти, досвіду діяльності, індивідуальних інтересів і потреб;
- постійне вдосконалення змісту культурологічної підготовки з урахуванням можливості здобуття професійної освіти на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях;
- забезпечення органічної єдності з системою фахової підготовки шляхом урахування індивідуальних потреб особистості та визначених вимог за обраною спеціальністю;
- застосування сучасних навчальних технологій, що передбачають диференціацію, індивідуалізацію, запровадження дистанційної, очно-заочної та екстернатної форм навчання.

Завдання мають вирішуватись на основі вдосконаленої нормативно-правової бази загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців МВС України.

Структура та компоненти культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Структура культурологічної підготовки фахівців МВС України складається з педагогічних підсистем. Дидактична підсистема характеризує ступінь оволодіння курсантом змістом навчального матеріалу, формами, методами, способами ефективно організації професійної діяльності у контексті дотримання культурологічних цінностей, а також реалізації плану, мети, самоаналізу і корегування своєї діяльності з розвитку власного культурно-особистісного потенціалу.

Виховна підсистема – характеризує культурологічну діяльність із забезпечення психолого-педагогічних умов для формування майбутнього фахівця як інтелігентної особистості через його активну життєву позицію, творчий розвиток, самореалізацію своїх потенційних можливостей у різних видах діяльності.

Організаційно-управлінська підсистема характеризує культурологічну діяльність фахівця з саморозвитку в нього здатності до самоврядування та комунікації, а також ступінь оволодіння ним формами, методиками та способами управління.

Підсистема культурно-особистісного зростання характеризує культурологічну діяльність фахівця з підвищення своєї загальної та професійної культури з самовиховання та саморозвитку професійно-значущих якостей, особистісних властивостей.

Творча підсистема передбачає використання різновидів креативної професійної діяльності. У творчому стилі діяльності фахівця акумулюється та відображається творчий досвід попередніх поколінь, причому він ніби виходить за рамки конкретного змісту діяльності і завдяки цьому набуває узагальненої соціокультурної значущості.

Громадська підсистема характеризує професійний та особистісний рейтинг фахівця, ефективність його взаємодії з колегами та громадськістю.

Компоненти культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Аксіологічний компонент пов'язаний з розумінням смислових цінностей філософії культури та освіти. Професійна діяльність у сучасних умовах орієнтується на творчу основу різноманітного філософсько-світоглядного арсеналу людства, його історію, на інтерпретацію людини, що володіє "вселенською свідомістю". Звідси впливає визначення місця фахівця МВС України у соціально-природному контексті як носія своєї культури існування у світі, в суспільстві, який сприймає не тільки глобальні, земні, а й вселенські, космічні процеси. Культурний досвід не просто розкривається людям через фахівця МВС України як представника влади, а й опосередковується його особистістю, переломлюється через індивідуальний досвід, емоційно-ціннісні відносини і стає не просто сумою соціальної та особистісної позиції, але породжує певну світоглядну систему.

Когнітивний компонент відображається в таких функціях, як систематизація інформації на єдиній концептуальній основі, в єдиній логіці. Взаємодія категорій "освіта" та "інформація" виявляється істотною, оскільки саме інформація може бути використана в освітніх системах як засіб маніпуляції людиною або як засіб забезпечення свободи дій і суб'єктивних проявів. Когнітивний компонент передбачає також врахування принципу історизму в оцінці предметів і явищ дійсності. Когнітивний компонент виявляється в таких функціях, як аналітичний характер мислення, творчий підхід до досліджуваного знання, критичність у сприйнятті інформації.

Процесуальний компонент забезпечує створення нових професійних технологій, проектування культуровідповідними засобами впливу нестандартних творчих методик вирішення професійних завдань, вирішення теоретичних і практичних проблем, нових цілей та професійних принципів. Нові професійні засоби, методи та прийоми дозволяють вибрати альтернативні концепції культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Управлінсько-регулятивний компонент визначається саморозвитком психологічної культури особистості майбутнього фахівця МВС України, умінням і готовністю особистості виявляти особистісне ставлення до оточуючої дійсності. Він допомагає адекватно реагувати на ситуацію зіставити зовнішні ознаки ситуації зі своїми уявленнями про неї.

Оцінювання результативності культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Для діагностування та оцінювання результативності культурологічної підготовки фахівців МВС України використовуються такі критерії.

Потреба в культурологічному саморозвитку як провідної життєвої цінності, цілісне сприйняття концепції культурологічного розвитку та актуальних можливостей її доцільного професійного застосування, інтерес та потреба до творчого перетворення культуротворчого досвіду.

Прагнення до пізнання культурозначущого ідеалу, на основі цього здатність до рефлексії та пізнання самого себе, співвіднесення ідеалу культурного "Я" з реальним станом, психологічно грамотною самокорекцією та самовдосконаленням, прагнення постійного наближення та самоствердження себе в культурі.

Готовність до оволодіння культуровідповідними, особистісно-розвивальними, психолого-педагогічними технологіями на культуротворчому рівні як важливими умовами формування професійної культури особистості.

Ступінь орієнтування в культурологічній, психолого-педагогічній, філософській та соціологічній інформації з питань розвитку особистості, її культури та інтелігентності.

Суб'єктність, авторство у визначенні цілей культурологічного саморозвитку, вироблення змісту та розробці засобів і форм професійної взаємодії в процесі культурологічної діяльності.

Співпраця фахівців МВС України та інших людей у процесі їх спільного культурологічного розвитку та пізнання культури.

Цілісність аксіологічно-змістовного та когнітивного аспектів особистісного розвитку, уміння на основі цього діагностувати і стимулювати власне культурологічне самовдосконалення.

Очікувані результати реалізації Концепції культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Реалізація Концепції сприятиме створенню єдиного освітнього простору спрямованого на культурологічну підготовку фахівців МВС України за різними спеціалізаціями.

Планомірне досягнення мети та реалізація завдань культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України відповідно до цієї Концепції має створити умови для ефективно професійної підготовки фахівців, що дозволить забезпечити вільне та безконфліктне входження майбутніх фахівців у ринок праці з чітким визначенням свого майбутнього професійного шляху в системі установ внутрішніх справ України.

Висновки до третього розділу

У зв'язку з необхідністю узагальнення підходів до культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в сучасних умовах були сформульовані дидактичні принципи культурологічної підготовки курсантів на основі особистісно орієнтованого, синергетичного та аксіологічного підходів: вільного вибору індивідуального напрямку культурологічної підготовки; забезпечення наступності культурологічної підготовки; відповідності культурологічної підготовки вимогам до особистості сучасного фахівця; відкритості культурологічної підготовки; розвивального потенціалу культурологічної підготовки; системності культурологічної підготовки; взаємозв'язку методів та форм культурологічної підготовки.

Педагогічні умови розподілені за трьохкомпонентною структурою. Процесуальний компонент: створення можливостей кожному курсанту для виявлення і розвитку особистісних творчих культурологічних якостей шляхом використання методів активізації навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи та практики; наявність спеціально розробленого для курсантів вищих навчальних закладів МВС України методичного забезпечення (тематичний план, навчальні програми, навчальні посібники та методичні рекомендації з організації та проведення культурологічної підготовки); забезпечення реалізації принципів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; наявність творчої групи курсантів, об'єднаної спільними цілями, інтересами і цінностями.

Мотиваційний компонент: актуалізація потреби культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; стимулювання та мотивація курсантів до отримання особистісно значущого освітнього продукту в галузі культурології.

Змістовий компонент: визначення обсягу знань, необхідних для засвоєння в межах культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; відбір і структурування змісту психолого-педагогічних і професійних дисциплін на основі інтегративності та міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього фахівця МВС України.

Важливим аспектом підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України є культурологічна компетентність, спрямована на розвиток світосприйняття курсанта, усвідомлення себе як носія національних цінностей, підготовку до сприйняття як історії своєї країни і народу, так і всього людства, взаємодії між усіма людьми у пошуку вирішення глобальних проблем; потреби в самоосвіті та самонавчанні, комунікативної культури курсантів, загальнопланетарного способу мислення, усвідомлення відповідальності за своє майбутнє та майбутнє своєї країни; етики дискусійного спілкування і взаємодії з людьми, які дотримуються різних поглядів, етично прийнятним формам самовираження в суспільстві.

Розглянуті вище змістовні характеристики дозволяють припустити, що процес розвитку культурологічної компетентності включає формування у курсантів певного запасу фонових знань, що складають основу міжкультурного спілкування; оволодіння курсантами лексичними одиницями, в яких вербалізуються міжкультурні концепти; оволодіння ними певними моделями поведінки в ситуаціях міжкультурної комунікації.

Реалізуючи концепцію діалогу культур у навчальному процесі, особистість знаходиться в центрі навчання, освіти. Відповідно, вся освіта, центруючись на курсанті, на його особистості, стає антропологічною та культурологічною за метою, за змістом та формами організації.

Аналіз зв'язку освіти та культури показує безпосередню залежність їх одна від одної, свідчить, що успішне подолання кризи як сучасної культури, так і труднощів сучасної освіти може бути знайдено лише на шляхах побудови всього педагогічного простору на принципах будови сучасної культури. Культура не тільки повинна бути сусідом освіти, культура повинна увійти в освіту, визначивши її структуру, логіку дії викладача та стратегію організації всього освітнього процесу. З урахуванням вищевикладеного нами визначено основні принципи методики діалогу культур у культурологічній підготовці майбутнього фахівця МВС України: людина як суб'єкт культури, власного життя та індивідуального розвитку; професійна освіта як культурне розвиваюче середовище, що зрощує і живить особистість майбутнього фахівця, що надає її життю культурний сенс; творчість і діалог як засоби існування та саморозвитку майбутнього фахівця МВС України в культурно-освітньому просторі.

Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України – спеціальна теоретична, практична та методична професійна підготовка фахівців шляхом формування, поглиблення, розширення та оновлення їх професійних знань, умінь і навичок у галузі міжособового та міжнаціонального спілкування

Результати даного розділу висвітлені в таких публікаціях автора [221; 224; 220; 228; 233; 235; 237; 238; 243; 255; 256].

РОЗДІЛ 4

МОДЕЛЮВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

4.1. Визначення особливостей моделювання культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України

На певному етапі дослідження, наявність чіткого уявлення про сутність, структуру та зміст культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України вимагає звернення до процесу моделювання досліджуваного явища, до застосування методу теоретичного експерименту. Побудувати модель – означає матеріально або уявно зімітувати реальні сутності системи шляхом створення спеціальних аналогів, в яких відтворюються принципи організації та функціонування цієї системи [356].

Слід зазначити, що поняття "модель спеціаліста" має безліч трактувань. Більшість вчених розуміють під моделлю спеціаліста описовий аналог, який відображає основні характеристики досліджуваного об'єкта, яким є узагальнений образ спеціаліста певного профілю. Загалом таке розуміння не суперечить філософському визначенню моделювання як "відтворення характеристик деякого об'єкта ... на іншому об'єкті, створеному для їх вивчення" [610, с. 252].

Цікавим, у зв'язку з цим, є визначення моделі, дане І. Сіговим: модель фахівця можна трактувати як образ фахівця, яким він має бути для певного періоду часу, що виражений певною документацією, модель фахівця, перш за все, включає в себе паспорт фахівця як опис об'єктивних вимог системи народного господарства до нього [500, с. 8].

Дещо інший зміст у це поняття вкладає Ю. Лавриков. Він вважає, що модель професійної підготовки фахівця у найзагальнішому вигляді є схематичним відображенням обсягу і структури суспільно-політичних, специфічно професійних, організаційно-управлінських, морально-етичних знань, властивостей та навичок, необхідних для трудової діяльності [423, с. 19].

Подібне тлумачення, що містить одночасно і визначення моделі в описовій формі, і "технологію" її побудови представлено в різних модифікаціях.

Наприклад, І. Хейстер вважає, що "оптимальний навчальний план може бути складений лише на основі моделі знань випускника, яка повинна розроблятися з урахуванням думок підприємств" [625, с. 33].

Нам видається цікавим підхід І. Хейстера, бо саме адміністрація вищих навчальних закладів недостатньо прислухається до думки керівників підрозділів МВС різного рівня: яким має бути сучасний фахівець, якими якостями він повинен володіти в умовах зміненої соціокультурної ситуації.

Існують й інші точки зору, прихильники яких включають у поняття моделі фахівця, крім знань, умінь і навичок, його особистісні якості, його

особистісну культуру та інші характеристики. Саме тому думку про те, що модель спеціаліста – це лише навчальний план, програма, ми вважаємо неспроможною, бо вона не передбачає вивчення процесів моделювання особистості фахівця.

Основним завданням вищих навчальних закладів є задоволення потреб країни у фахівцях вищої кваліфікації. Саме тому, вказуючи на нерозривний зв'язок очікуваного результату та шляхів його досягнення, Н. Тализіна зазначає: "Проблема моделі фахівця є ключовою для визначення вмісту як навчальних планів, так і навчальних програм" [584, с. 75-84].

Власне бачення моделі фахівця ми знаходимо в роботі М. Нечаєва, який вважає, що модель фахівця – це не стільки відображення окремих сторін і якостей фахівця, які можуть бути встановлені емпірично, скільки еталон фахівця, до досягнення якого необхідно прагнути в процесі практичної діяльності [444, с. 29].

Особистісна модель фахівця, а в нашому випадку фахівця МВС України, необхідна і для прогнозування його майбутньої професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах.

Б. Бенедиктов та С. Бенедиктов у модель професійної підготовки особистості студента вводять досліджуваний об'єкт – його індивідуальність; динамічні характеристики об'єкта – зміну особистості студента з першого курсу внаслідок становлення професійної спрямованості та підготовки; цілісну систему – систему підготовки фахівців; конкретний зміст моделі – формування особистості в процесі професійної підготовки, починаючи з першого курсу; точність визначення або вимірювання процесів – формування особистості, що залежить від умов розвитку та досвідченості (кваліфікації) викладачів; спосіб визначення – якісний, переважно феноменологічного рівня, заснований на досвіді викладачів вищих навчальних закладів; головний засіб – професійна спрямованість навчально-виховного процесу [47, с. 156].

Основним завданням нашого дослідження є створення не просто моделі фахівця, а побудова моделі соціокультурної особистості майбутнього фахівця МВС України, яка є результатом культурологічної підготовки. Її вирішення включає в себе кілька етапів, серед яких, ґрунтуючись на дослідженні О.

Смирнова, можна виділити такі [560, с. 111]:

1. Визначення основних параметрів моделі спочатку на гіпотетичному, а потім на дослідницькому рівнях.

2. Відбір, конструювання, стандартизація та налагодження комплексу методик для формування моделі.

3. Розробка методичних основ для прогнозу та їх реалізації при створенні конкретної моделі.

У нашому дослідженні розуміння сутності поняття "структура" також є актуальним, оскільки ми розглядаємо культурологічну підготовку майбутнього фахівця МВС України, що є достатньо складною за змістом та взаємозв'язками між елементами.

У словниках слово "структура" позначено як "будова". Специфічне розуміння самостійного значення слова "структура" складається приблизно у 1500 р. Раніше, у XIV ст., воно вживалося тільки в сенсі "будова", "споруда", що відповідало лат. слову *structure*, від *structaere* – будувати, споруджувати. Англійський учений Б. Рассел пише: "Виявити структуру об'єкта – означає проаналізувати його частини і способи, за допомогою яких вони вступають у взаємини" [505, с. 248].

До необхідності створення структури наукового об'єкта приходять Б. Єрасов, який зазначає, що як і в інших соціальних науках, у соціальній культурології існує серйозна проблема співвідношення між розумінням емпіричної реальності і теоретичними конструкціями. Як відомо, реальні явища і процеси підкоряються закону причинності, у той час як теорія конструюється за принципами логічної несуперечності. Дослідження конкретних причин тих чи інших явищ зосібна ще не дає нам загального розуміння цих явищ, оскільки зіштовхує нас з величезною різноманітністю фактів і тенденцій. Тому конструюються (ідеальні) поняття, які абстрагуються від безлічі деталей реальності та вибудовують у логічний зв'язок окремі ознаки та риси. Така конструкція показує, якими повинні бути соціальний об'єкт або процес, якби вони відповідали логічно несуперечливій схемі. Узагальнення здійснюються на основі абстракції, схематизації, ідеалізації та інших подібних прийомів, завдяки яким ті чи інші суттєві параметри досліджуваного предмета співвідносяться із загальними принципами та побудовами певної наукової дисципліни [194, с. 33].

Простежує визначення поняття структури і відомий психолог К. Платонов. "У "Короткому філософському словнику", за редакцією М. Розенталя і І. Юдіна в 1940 р., – пише він, – як і в 1954 р. цього слова не було. У філософському словнику в 1963 р. воно з'явилося з визначенням як "закономірний, стійкий зв'язок і взаємовідношення частинок та елементів цілого, системи... . Вона залишається незмінною, незважаючи на постійну зміну частин і самого цілого, і зміниться тільки тоді, коли все ціле зазнає якісного стрибка" [333, с. 150].

У філософському словнику структура містить сенс атрибута системи: "...будова і внутрішня форма організації системи, яка виступає як єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків. Структура – невід'ємний атрибут усіх реально існуючих об'єктів і систем" [609, с. 127].

У цьому зв'язку надзвичайно цікавий взаємозв'язок понять "структура" і "система" особистості, оскільки і те, і інше в нашому дослідженні включені в процес культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Структура – явище, що існує, на наш погляд, незалежно від нас, тобто це об'єктивна реальність. Структура, як і її компоненти – підструктури та елементи, існують реально і не залежать від волі людини. Вони не можуть бути істинними чи хибними, а тільки більш-менш правильно і повно пізнаними.

Система ж – це поняття суб'єктивне. Якщо система досить точно відображає структуру, вона цілком, а іноді й повністю, реальна. І в цьому випадку ці два терміни – синоніми.

Для того, щоб глибше зрозуміти співвідношення систем і структур, К. Платонов пропонує використовувати категорії "явища" та "сутності". Система з цих позицій – це явище, взяте за ціле, що складається з взаємопов'язаних елементів і підсистем, які їх об'єднують, але більшого, ніж (як і будь-яке явище) тільки сума цих компонентів. Структура – це сутність пізнаваного явища, причому сутність різних порядків, бо її підструктури вже розкривають її сутність, хоча і мають свої структури як сутності другого порядку, а структури елементів підструктур і структури наявних зв'язків – це вже сутність наступних порядків. Отже, доходить висновку К. Платонов, незважаючи на доцільність застосування системного підходу до вивчення особистості, єдиного погляду на співвідношення понять "система" і "структура" в науці ще немає [489, с. 119-124].

Так, застосовуючи системно-структурний аналіз питання культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, на його першому етапі нами взято за основу процес розвитку особистості, її діяльність та професійні поодинокі дії. І особистість, і її спрямованість, і її діяльність, і окремі дії, взяті в їх загальному, особливому або одиничному значенні. Необхідно лише цю цілісність обов'язково виокремити та визначити.

На другому етапі з'ясовано, які є елементи цієї цілісності. У рамках певної системи елементи розуміються як відносно автономні її частини.

На третьому етапі нашого дослідження розкрито найбільш істотні і загальні зв'язки між елементами і між кожним з них та цілісністю. Це були як односторонні причинні зв'язки, так і взаємозалежні у процесах функціонування, поведінки та розвитку цілого явища.

На четвертому етапі виявлено необхідну і достатню кількість підструктур у моделі культурологічної підготовки, в якій або на перетині яких містяться всі елементи аналізованої цілісності.

У психології існує кілька напрямів аналізу та формування структури особистості, взаємовплив яких сприяє розвитку теорії формування особистості.

Це теорія відносин В. Мясіщева [436], теорія свідомості і діяльності С. Рубінштейна [526], культурно-історична теорія Л. Виготського [129], теорія основної життєвої спрямованості Б. Ананьєва [8], теорія діяльності А.

Леонт'єва [365], теорія установки Д. Узнадзе [599], теорія типологічних рис особистості Б. Теплова [591], теорія інтегрального дослідження індивідуальності В. Мерліна [416]. Всі ці теорії тією чи іншою мірою пов'язані між собою, і розглядати соціокультурний розвиток особистості фахівця МВС України доцільно саме з урахуванням цих концепцій.

Вивчення питання про моделювання культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України доцільно почати, на наш погляд, з положення С. Рубінштейна [527], що досі не втратило актуальності: "У

психічному відображенні особистості виділяються різні сфери чи області рис, що характеризують різні сторони особистості, але при всьому різноманітті, відмінності та суперечності основні властивості особистості, взаємодіючи одні з одними в конкретній діяльності людини та взаємно проникаючи одні в одні, об'єднуються все ж у реальній особистості. Тому лише одна точка зору не є правильною, для якої єдність особистості виражається в аморфній цілісності, що перетворює її психічний вигляд на безформну туманність, так й інша, протилежна їй, яка бачить в особистості лише окремі риси і, втрачаючи справжнє, внутрішню єдність психічного обличчя особистості, марно потім шукати "кореляцію" між зовнішніми проявами цих рис" [525, с. 518].

Свого розуміння структури особистості С. Рубінштейн, на жаль, не залишив. Але він не тільки чітко окреслив шлях до її розуміння, а й застеріг від повернення до колишніх помилок. А вони існують у двох формах. По-перше, недооцінка наявності динамічних структур взагалі та властивої особистості зокрема, страх перед структурою, яка нібито завжди статична, призводять до розуміння особистості як аморфної цілісності. По-друге, недооцінка зв'язків структури особистості призводить до розуміння особистості як "профілю" окремих властивостей.

Розглядаючи проблему змісту культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, слід зазначити, що сама особистість як феномен у системі такої підготовки є складною та багатогранною. Тому не дивно, що, незважаючи на численні спроби вчених розкрити структуру особистості в системі відносин або в системі діяльності, а в нашому випадку, це система культурологічної підготовки, у психологічній науці немає ще єдиного, загальноприйнятого уявлення про неї.

Першим став розглядати структуру особистості В. М'ясищев, але тільки як одну з її сторін, поряд із спрямованістю, рівнем розвитку та динамікою. Суттєвим моментом є також структурний аспект особистості.

На його думку, структурна характеристика висвітлює нам людину зі сторони її цілісності або розчленування, послідовності або суперечливості, стійкості чи мінливості, глибини або поверховості, переважання або відносної недостатності тих чи інших психічних функцій [436, с. 35].

Аналізуючи підхід В. М'ясищева до структури особистості, Б. Ананьєв справедливо підкреслив, що у структуру особистості В. М'ясищева включається характеристика функціонального розвитку людини [8]. Риси спрямованості, у тому числі й професійної, а також темпераменту й емоційності, за поглядами В. М'ясищева, до структури особистості не входять

Як об'єкт вивчення трактує структуру особистості і П. Кряжев, який зауважує, що формою, яка об'єднує різні компоненти духовного змісту особистості (наукові знання, мораль, політичні погляди, світогляд, естетична культура тощо) в єдиний і порівняно самостійний комплекс, є психологічна структура особистості, яка сама розвивається під впливом свого змісту [338, с. 65].

У першому виданні своєї книги "Психологія особистості" А. Ковальов також висвітлив проблему структури особистості. У другому виданні його роботи містилися вже докладніші уявлення про це явище: "З психічних процесів на тлі станів утворюються властивості особистості. У процесі діяльності властивості певним чином зв'язуються одна з одною відповідно до вимог діяльності, і утворюються складні структури, до яких ми відносимо темперамент (система природних властивостей), спрямованість (система потреб, інтересів та ідеалів), здібності (ансамбль інтелектуальних, вольових і емоційних властивостей), характер (синтез відносин і способів поведінки)" [307, с. 41].

Проблему розгляду структури особистості продовжили Р. Зацепицький та Є. Яковлева, які чіткіше, ніж інші, сформулювали, що складну структуру особистості можна розглядати як динамічну єдність здібностей, темпераменту, характеру і свідомих її відносин, що проявляються в поглядах, принципах, інтересах та схильностях [217, с. 113-114].

Найвдаліше розуміння структури особистості ми спостерігаємо у Б. Ананьєва, який бачив її в переході "від психічних процесів до психічних станів і від них до психічних властивостей особистості". Доповнюючи своє розуміння структури, він представляє цей структурний ряд у вигляді п'яти ієрархічно пов'язаних підструктур, включаючи в них ще психофізичні функції (сенсорні, мнемічні тощо) і загальну елементарну мотивацію поведінки (потреби та установки) [7].

Цікавий підхід до розглянутого явища ми знаходимо у В. Мерліна, який у своїх роботах намагається уточнити розуміння структури особистості. Оригінальність його підходу полягає в тому, що він виходить з двох підструктур, або, як він казав, "груп індивідуальних особливостей". Перша група, яку він називав "властивостями індивіда", своєю чергою, має дві підструктури: темперамент і індивідуальні якісні особливості психічних процесів. Друга підструктура особистості, названа ним "властивостями індивідуальності", має три показники: мотиви і відносини; характер; здібності. Зв'язки цих підструктур і визначають як соціально-типове, так і індивідуально-особистісне [416].

При розгляді взаємодії особистості та діяльності доцільно ґрунтуватися на твердженні С. Рубінштейна, який писав, що психічні властивості особистості виявляються і формуються в її поведінці, діях і вчинках, які вона здійснює [525]. Особистість, проявляючись у діяльності, є її причиною, але, формуючись у діяльності, вона є її наслідком: діяльність як прояв особистості – її наслідок, а як фактор її формування – причина. Так, при взаємодії процесуального та змістовного процесуального, без якого не може бути змістовного, є причиною останнього, але змістовне, стаючи процесуальним, не стає його причиною.

Викладені вище теорії розвитку особистості є для нас класичними. Проте на наші уявлення про механізми розвитку особистості також значно впливають і класичні психологічні теорії А. Асмолова [25], Г. Балла [35], В. Петровського [482].

Так, для В. Петровського в узагальненому вигляді "розвиток особистості" є становленням особливої форми цілісності, що включає в себе чотири форми суб'єктності – суб'єкта відкритого ставлення до світу ("Природа"), суб'єкта предметних відносин ("Предметний світ"), суб'єкта спілкування ("Світ інших"), суб'єкта самосвідомості ("Я сам"). Інакше кажучи, розвиваючись як особистість, людина формує і розвиває свою власну природу, привласнює і творить предмети культури, проявляючи себе перед самим собою [482, с. 233-234].

Критерієм розвитку особистості автор вважає "спрямованість", під якою розуміє "спрямованість людини на продукування таких дій, процес самоздійснення яких сам по собі переживається як насолода", а задоволення бажань "породжує зростання можливостей для дій" [482, с. 136].

Логічним розвитком теорії особистості стала "смилова" концепція розвитку особистості Б. Братуся. Провідним, визначальним для людського розвитку він вважає процес самостворення, предметом якого стає родова людська сутність, прагнення до залучення, злиття з нею і набуття цим усієї можливої повноти свого існування як людини [95, с. 9].

Під умовами й одночасно критеріями розвитку самоздійснення Б. Братуся розуміє ставлення до іншої людини як самоцінності, як до істоти, що втілює в собі безкінечні потенції роду "людина", здатність до децентрації, самовіддачі, любові як способу реалізації цього ставлення, творчий характер життєдіяльності, потребу в позитивній свободі, можливість самопроекування майбутнього, внутрішню відповідальність перед собою та іншими, минулими та майбутніми поколіннями, прагнення наскрізного загального сенсу свого життя [94, с. 50].

Концепція Б. Братуся не є вичерпною. Предметом пильної уваги дослідників стало моделювання особистості як суб'єкта соціальної групи, культури. Так, А. Асмолов показав, що внаслідок зміни механізму формування особистості при перетворенні її з об'єкта громадського розвитку на суб'єкт цього процесу минулі події і власні дії суб'єкта фактично перестають бути "пластами його досвіду". Вони стають предметом його відносин, дій і тому змінюють внесок в особистість [25, с. 310].

В. Мухіна запропонувала розглядати процес моделювання особистості через привласнення людиною суспільно важливих цінностей, через засвоєння соціальних нормативів та установок. Людська істота може піднятися в своєму розвитку до рівня особистості тільки в умовах соціального оточення, через взаємодію з ним і присвоєння того духовного досвіду, який накопичений людством. Ідею "привласнення" В. Мухіна з'єднує з ідеєю залежності внутрішньої сутності людини, її активності від "самоздійснення індивіда" і з ідеєю самовизначення особистості [435, с. 93].

Л. Анциферова визначає модель розвитку особистості як закріплені в її психологічній організації способи та інструменти самоперетворення. Розвиток особистості постає як свого роду самоконтроль індивідом свого внутрішнього інтимного світу. Способами "роботи" індивіда зі своєю чуттєвою сферою є словесний звіт, внутрішнє висловлювання,

формулювання власної думки, свідоме виконання "особистісної дії" – вибору, прийняття відповідального рішення, заяви у своїй позиції [18, с. 8].

Прогресивним кроком у теорії була спроба покласти в основу розгорнутої моделі особистості мету виховання. Так, В. Ільїн, один із основоположників теорії цілісного навчально-виховного процесу, висунув концепцію цілей виховання, в якій розглянув необхідність ієрархії педагогічних цілей – відбиток структури особистості; генезис цілей – вираз логіки та рівнів її розвитку. Але водночас дослідник вважав, що особистість, яка відповідає вимогам суспільства, і є всебічно розвиненою особистістю, в якій кожна зі сторін (граней) висловлює активність щодо того, що становить сутність суспільної системи, найважливіші її цінності [279, с. 7]. Головною з таких цінностей він вважав ідеологію нашого суспільства. Однак, оскільки в основі моделі особистості були ідеологізовані уявлення про людину, в науковості та прогностичності такої моделі виникає чимало сумнівів.

Ряд дослідників (Ш. Амонашвілі [REF _Ref331350610 \r \h * MERGEFORMAT 6], О. Газман [REF _Ref331350781 \r \h * MERGEFORMAT 134], О. Гребенюк [REF _Ref331349874 \r \h * MERGEFORMAT 157]) моделювання майбутнього фахівця проводять за ознакою наявності та розвитку індивідуальних і психологічних якостей.

Наприклад, О. Гребенюк модель особистості пропонує створювати у двох аспектах: з погляду об'єктивно заданого соціального замовлення, що відображає суспільні потреби певної особистості, і з погляду суб'єктивно заданого, що диктується особливостями й потребами розвитку власне особистості [157, с. 6].

Оригінальним, на наш погляд, є підхід І. Колесникової, який вона позначає як індивідуально-креативний. На її думку саме такий підхід дозволить забезпечити усвідомлене формування самою людиною "цілісного індивідуального контексту", з'єднати соціальний запит з індивідуальними сутнісними характеристиками людини [314].

Тому стає очевидним, що на сучасному етапі традиційний характер освіти не може готувати людину до виконання соціальних чи професійних функцій на належному рівні. Отже, в основі педагогічного моделювання повинна лежати не просто модель особистості, а модель особистості, яка відповідає ситуації вільного життєвого прояву індивідуума. Модель особистості фахівця формулюється не тільки в поняттях "якостей особистості", але й в термінах, що описують той соціальний досвід, який передбачає ці якості і технологію, відбирає та використовує культуро-творчий "досвід" [337, с. 97].

Культурологічний підхід у системі професійного становлення майбутнього фахівця зумовлює наявність трьох джерел постановки цілей його підготовки: соціальне замовлення; особистість як суб'єкт культури; особистість викладача як носія культурно-людської сутності [289, с. 11].

Таким чином, ми бачимо, що дослідження проблеми моделювання розвитку особистості як цілісності – менш досліджений феномен, ніж, моделювання, наприклад, індивідуальності. Специфіка підходу до

особистості майбутнього фахівця МВС України з позицій використання теоретичної моделі його культурологічного розвитку в тому, що акцент переноситься із зовнішнього боку організації фахової діяльності з підготовки професіонала на "її внутрішню сторону". У центрі такого підходу перебуває майбутній фахівець як суб'єкт професійного розвитку, а сама підготовка здійснюється з позицій культуровідповідного особистісно орієнтованого навчання.

Отже, під моделлю ми розуміємо зображення, схему, опис якого-небудь об'єкта або системи, яка спрощує структуру оригіналу. Поняття моделі – не альтернатива "професіограмі". Воно використовується як базове для визначення професійних якостей і властивостей майбутнього фахівця і покликане, на наш погляд, посилити "вихід" цих якостей на формування культури особистості, її бажаний образ.

З урахуванням цих положень у своєму дослідженні ми ставимо завдання побудови моделі культурологічної підготовки майбутнього фахівця як цілісної системи, здатної формувати знання та вміння курсанта разом із його особистісною культурою.

Модель культурологічної підготовки при такому підході уявляється нами як єдність особистісних "блоків", які містять опис властивостей і характеристик особистості, що виражають морально-світоглядні та громадянські позиції з урахуванням сучасних запитів суспільства й особистості, характеристики нових знань випускника, система яких повинна адекватно представляти цілісну наукову картину майбутньої культурологічної діяльності, необхідної для реалізації особистісних установок фахівця. Така "конструкція" моделі адекватно представляє структуру особистості майбутнього фахівця, його готовність до культуротворчої діяльності, бо, за словами С. Рубінштейна, відображає особистість [524].

Теоретична модель є регулятором культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в ході їх професійної підготовки.

Підкреслюючи важливість опису та структурування культурно значущих якостей при створенні моделі фахівця, М. Каган пише: "Вихідний пункт формування культури – і логічно, й історично – людина. Необхідно тому з'ясувати: якими якостями вона повинна володіти для того, щоб здійснити свою культурологічну функцію, щоб бути здатною творити культуру [391, с. 9-11].

Отже, модель культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України повинна бути "сконструйована" таким чином, щоб були можливі виміри, які характеризують ступінь наближення майбутнього фахівця до еталонних характеристик. А це, своєю чергою, є нездійсненним без опори на цілісні, обґрунтовані уявлення про людину.

Підготовка майбутніх фахівців МВС України, які володіють сучасною гуманітарною культурою, здатних формувати соціокультурний, духовний розвиток своїх підлеглих та оточуючих, значною мірою залежить від вдосконалення та розвитку особистості фахівця.

У теорії та практиці вищої школи було розроблено декілька моделей майбутнього фахівця. Так, на IX міжнародному конгресі (1986) була схвалена модель, розроблена вченими Бельгії. Вона включає 3 блоки характеристик:

1. Вимоги до фахівця як до особистості.
2. Вимоги до фахівця як до фахівця (солідна академічна освіта, глибокі знання в професійній галузі тощо).
3. Вимоги до фахівця як до професіонала (володіння методиками роботи).

На наш погляд, така модель не зовсім коректна, показники дублюються, не відображають таких важливих сторін особистості фахівця, як його духовна, естетична та психологічна культура. У представленій моделі немає також належної систематизації параметрів та якостей особистості фахівця.

Особливе місце в побудові моделі культурологічної підготовки займають дослідження Є. Бондаревської [83], В. Краєвського [331], Л. Разбєгаєвої [504], В. Серикова [542] та Н. Сергєєва [540], які можна визначити як культурно-аксіологічні. Суть такого підходу полягає в створенні умов для розвитку особистості, здатної до саморозвитку. При цьому особистість не визначається набором єдиних соціально заданих ролей, а є сутнісним проявом індивіда як людської істоти. Пошук цих проявів ведеться в руслі розкриття людських здібностей до творчості, подолання заданості та обмеженості свого буття і пізнання, "проекування" себе і свого життя, відповідальності за реалізацію свого проекту [337].

На відміну від попередньої концепції, Л. Рахлевська пропонує структуру особистості фахівця визначити як низку цілей: "Головна мета, – вважає вона, – це підготовка фахівця, який здатний на практиці здійснити формування культури, гуманістичного виховання молоді. Супутня мета – це підготовка фахівця, який володіє культурою свого внутрішнього світу і розуміє його процеси, здатний постійно вдосконалювати своє життя і фахову діяльність, а також володіє готовністю до змін і до зміцнення свого професійного вдосконалення". І третю мету автор визначає як урахування сукупності аспектів культурологічного підходу до виховання особистості.

Цими аспектами є: аксіологічний, змістовний, організаційно-педагогічний і технологічний. Л. Рахлевська розшифровує ці аспекти: "Аксіологічний аспект включає визнання людини метою освіти та головною його цінністю. Змістовний аспект спирається на цілісне знання про культуру і про людину, на пізнання і розуміння внутрішнього світу культури кожної людини. Технологічний аспект передбачає первинну розробку психологічних основ культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця. І організаційно-педагогічний аспект передбачає спеціальну підготовку фахівців із професійної культурології [506, с. 28].

Підкреслюючи думку про те, що культурологічна підготовка є цілісним утворенням, В. Рябцев також виділяє такі її компоненти: "Мотиваційний, інтелектуально-інформаційний, духовно-моральний та діяльнісно-практичний, що у своїй сукупності забезпечать процес соціокультурного розвитку особистості майбутнього фахівця" [530, с. 25].

Аналіз та узагальнення сучасної психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку особистості (В. Андреев [REF _Ref330425970 \r \h * MERGEFORMAT 11], М. Коган [REF _Ref330416703 \r \h * MERGEFORMAT 310], О. Лук [REF _Ref331352988 \r \h * MERGEFORMAT 382], А. Матюшкін [REF _Ref330464104 \r \h * MERGEFORMAT 412], К. Платонов [REF _Ref330468472 \r \h * MERGEFORMAT 489], Я. Пономарьов [REF _Ref331352790 \r \h * MERGEFORMAT 495]), власні багаторічні спостереження і дослідження дозволили нам створити робочий варіант теоретичної моделі культурологічної підготовки майбутнього фахівця, яку можна використовувати в системі професійної підготовки майбутніх фахівців МВС України. Як показала практика, у подальшому її зміст є необхідним і достатнім для організації майбутнім фахівцем самодіагностики своїх культурно значущих якостей у ході практичної діяльності.

Способи впливу на розвиток окремих компонентів культурологічної підготовки, запропоновані нами далі, розглядаються як взаємопов'язані компоненти цілісної системи підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Однак існування моделі як теоретичної структури відповідного психолого-педагогічного явища при аналізі окремих компонентів соціокультурного розвитку самотужки жорстко не зумовлює незмінних засобів і шляхів досягнення мети.

Взявши за основу ці положення, можна припустити, що дидактична підсистема характеризує ступінь оволодіння курсантом змістом навчального матеріалу, формами, методами, засобами ефективно організації професійної діяльності у контексті дотримання культурологічних цінностей, а також реалізації плану, мети, самоаналізу і корегування своєї діяльності з розвитку власного культурно-особистісного потенціалу.

Виховна підсистема характеризує культурологічну діяльність із забезпечення психолого-педагогічних умов для формування цілісної високоосвіченої, культурної особистості фахівця, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкритої до сприйняття власного досвіду, здатну на свідомий та відповідальний вибір в різних життєвих ситуаціях.

Організаційно-управлінська підсистема пов'язана з культурологічною діяльністю фахівця із забезпечення його широкої компетентності, комунікативних умінь, навичок спільної проектної діяльності, а також ступінь оволодіння ним формами, методиками та способами управління.

Підсистема культурно-особистісного росту характеризує культурологічну діяльність фахівця з формування його професійно-особистісної культури, якостей та особистісних властивостей в освітньому процесі ВНЗ, оснований на парадигмах взаємодії освіти і культури.

Творча підсистема пов'язана з оволодінням професійно-творчою діяльністю, реалізація якої передбачає розвиток умінь і навичок, творчого мислення та креативних особистісних якостей, вироблення індивідуальних способів і прийомів виконання професійної роботи, оволодіння методологією професійної творчості, засвоєння творчого досвіду попередніх поколінь.

Громадська підсистема стосується професійного та особистісного рейтингу фахівця, ефективності його взаємодії з колегами та громадськістю.

Розробляючи модель культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, ми взяли за основу досить компактну систему уявлень про фахову культуру, типи та основні властивості особистості, вироблені шляхом теоретичного сутнісного аналізу, що знаходять повсякденне та експериментальне підтвердження.

Виходячи з цих позицій і враховуючи розглянуті вище аспекти проблеми, ми вважаємо, що модель культурологічної підготовки майбутнього фахівця повинна включати:

- якості особистості, знання та вміння, які повинні бути розвинені (або сформовані) у фахівця будь-якої галузі;
- специфічні якості, знання та вміння, які диктуються завданнями підготовки до конкретної спеціальності.

Теоретична модель культурологічної підготовки визначає мету і зміст підготовки майбутнього фахівця до культуротворчої діяльності. Алгоритмом моделі є діяльнісний підхід до здійснення соціокультурного розвитку особистості майбутнього фахівця. Така модель повинна мати прогностичну спрямованість, досить гнучко і динамічно враховувати різні зміни умов, конкретних ситуацій, що впливають на процес становлення та розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України.

При організації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України необхідно в різних аспектах використовувати певні підходи. Як уже зазначалось, основним у нашому дослідженні є культурологічний підхід, який враховується на всіх етапах дослідження. Водночас наголошуємо на необхідності врахування положень таких підходів, що використовуються в моделі культурологічної підготовки курсантів і розкриті на сторінках дисертації: особистісно орієнтований, діяльнісний, творчий (індивідуально-креативний), синергетичний, аксіологічний, акмеологічний, системний та різні аспекти інших підходів.

Основними критеріями ефективності функціонування моделі є позитивна динаміка рівня культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України та рівня його культуротворчої діяльності.

Підводячи підсумки теоретичного осмислення проблеми моделювання культурологічної підготовки, можна дійти таких висновків:

1. Цілі та завдання культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України можуть і повинні бути виражені у величинах, що підлягають вимірюванню за науково обґрунтованими параметрами психологічної структури особистості та діяльності майбутнього фахівця (як навчальної, так і майбутньої – професійної).

2. Будь-яка концептуальна модель, що претендує на ідеальне системно-структурне відтворення реальних процесів і явищ, так чи інакше містить у собі момент певного припущення і тим більше абстрагування дійсності. Моделювання ж процесів культури (і різних її форм), враховуючи велику складність і багатовимірність об'єкта, неминуче призведе до відбору тільки

найосновніших, фундаментальних компонентів системи. Саме тому при складанні моделі культурологічної підготовки фахівця ми обрали як стрижневий рівень і вихідне поняття "особистість", яка є в своєму справжньому бутті і метою, і результатом будь-якої діяльності, і суб'єктом суспільного прогресу та розвитку культури.

3. Цільовою установкою побудови цієї моделі є виокремлення узагальненої структури культурних сфер особистості майбутнього фахівця.

4. При побудові моделі не вводилися "додаткові сутності", як видно із запропонованої далі схеми, а використовувалося тільки апробоване та описане вище коло понять. Такий підхід зумовлений необхідністю уникнення термінологічної строкатості, поява якої можлива у зв'язку з багатозначністю визначень самої культури, не кажучи вже про її конкретні форми та складові.

Культурологічна орієнтація на процес професійної підготовки майбутнього фахівця МВС України неминує зумовлює розширення джерел постановки цілей підготовки фахівців. Відповідно до цієї орієнтації, на наш погляд, джерел цілепокладання може бути кілька. Перше – це соціальне замовлення, що виражається як в об'єктивних тенденціях розвитку суспільства, так і в свідомо визначених потребах громадян.

Друге джерело мети – особистість курсанта як суб'єкта культури, носія, виробника та споживача культурних цінностей. Культура, громадське ставлення до неї – критерії і джерела культурологічного характеру освіти, її гуманізації та демократизації.

Третій фактор визначення мети – особистість викладача вищого навчального закладу МВС України як носія культурно-людської сутності, як особливого культурно-громадського суб'єкта, який найефективніше реалізує "сутнісну здатність до творення".

Модель культурологічної підготовки сучасного фахівця – це модель його особистісного соціокультурного розвитку.

Якщо уявити, що запропонована модель перестає бути ідеалізовано-абстрактним вираженням суті і буде працювати, то реальним механізмом цієї "роботи" буде постійний процес відтворення культури на рівні як конкретних якостей особистості, так і в усій її цілісності. Модель спеціаліста повинна включати не тільки вузькопрофесійні знання та вміння, але також основні властивості особистості, гармонійний розвиток яких лежить в основі духовної і моральної культури, національної гідності, патріотизму.

4.2. Обґрунтування основних структурних компонентів культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України

Процес соціокультурного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України відбувається в результаті культурологічної підготовки, яка здійснюється в стінах професійного вищого навчального закладу. Саме тому наступним завданням нашого дослідження став розгляд змісту базових компонентів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України і реалізація цього потенціалу в особистісному розвитку.

Під базовим компонентом культурологічної підготовки курсантів розуміємо певний обсяг культурологічних, психолого-педагогічних, філософських знань, умінь і навичок, які прямо пов'язані із задоволенням професійних потреб фахівця МВС України для виконання своєї культуровідповідної професійної діяльності [282, с. 146].

При цьому важливим напрямком є посилення мотиваційної сфери курсантів у вдосконаленні морально-гуманістичних якостей особистості, у розвитку здібностей до самоактуалізації в культурі. Цілісне розуміння системи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України дає змогу виділити її системотвірні, інтегративні властивості, що не зводяться до властивостей окремих компонентів. До провідних інтегративних властивостей ми відносимо професійну спрямованість особистості фахівця МВС України та цілісність його професійної діяльності.

Тому такі компоненти культурологічної підготовки, як методологічна, дидактична, моральна, комунікативна та ін., утворюють цілісність та динамічність культури особистості. Вони характеризують соціокультурний розвиток особистості не сам по собі, а лише в тому контексті, який має безпосереднє відношення до професійної діяльності фахівця МВС України в частині моральної культури, перш за все, до професійної етики, аналізу та оцінки моральних вчинків, почуттів та якостей, які знаходять своє вираження у гуманізації професійних технологій; в частині естетичної культури, що становить світ естетичних цінностей фахівця та визначає його естетичне ставлення до професійної реальності в галузі комунікативної культури.

Це дає змогу намітити та реалізовувати професійну стратегію і тактику взаємовідносин із колегами, іншими особами, що і знаходять вираження у діалогізації цілісного професійного процесу.

На основі отриманих висновків стало можливим розроблення моделі культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

При розробці моделі нами враховувалися вимоги системно-цільового, цілісного особистісного та культурологічного підходів, положення теорії управління, узагальнювались погляди на сутність людини, розвиток її особистісного потенціалу, що розробляються у філософії, психології, соціології та фізіології.

Ряд дослідників розглядають сутність загальнокультурного розвитку через виділення його прогностичної та рефлексивної функції, підкреслюючи у такий спосіб здатність носіїв культури до передбачення і прогнозування професійних впливів [184, с. 19-23; 408, с. 40-41].

Багато дослідників відзначають, що у функції більше, ніж в структурі, відображаються природа цілого, його специфіка та сутність (У. Альжанова, Е. Крюкова, М. Коротя та ін.). Поняття "функція особистості" зустрічається в роботах Ф. Баррона – "... це базова здатність проектувати самого себе" [283, с. 153-159]; Г. Ковальова – "здатність людини конструювати власну життєдіяльність" [308]; С. Рубінштейна – "здатність визначати своє ставлення до світу" [524, с. 309]. Існує й уявлення про розвиток особистості як взаємодії функцій, що розвиваються (Е. Кириллова [297], М. Кларін [301], В. Коротова

[327]). Таким чином, виявити функції особистості в життєдіяльності людини – означає виявити ту роль, яку особистість виконує в процесі своєї життєдіяльності як цілісна істота.

У зарубіжній психології також є уявлення про культурну, "повноцінно функціонуючу особистість". Так, К. Роджерс дає їй таку характеристику: оптимальна, конструктивна актуалізація своєї позиції, насиченість життя, буття "тут-і-тепер", свобода вибору та відповідальність за його результати, творчість, рухливість, поєднання емоційності, емпатії та рефлексії, довіра до себе, самоприйняття та самообумовленість поведінки, відкритість світу та досвіду, націленість на зміну, саморозвиток [514].

За основу нами була взята концепція психологічної структури особистості К. Платонова, який виділяє в ній підструктури, характеризуючи їх таким чином: підструктура особистості об'єднує спрямованість і відносини особистості, які проявляються як її моральні риси. Елементи (рисини) особистості, що входять в цю підструктуру, не мають безпосередніх вроджених задатків, а відображають індивідуально-групову суспільну свідомість. Ця підструктура формується шляхом виховання. Вона може бути названа соціально зумовленою підструктурою, але простіше її можна назвати і спрямованістю особистості.

Спрямованість як ціле, своєю чергою, включає в себе такі підструктури: бажання, інтереси, схильності, ідеали світогляду та переконання. У цих формах спрямованості особистості виявляються і її відносини, і моральні якості, і різні форми потреб. Автор зазначає, що вивчення цієї підструктури вимагає соціально-психологічного рівня [489, с. 27].

Перша підструктура особистості в нашому дослідженні відповідає аксіологічному компоненту культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Друга підструктура особистості об'єднує знання, навички та звички, отримані в особистому досвіді шляхом навчання навіть генетично зумовлених властивостей особистості. Цю підструктуру іноді називають індивідуальною культурою або підготовленістю, ми будемо називати її професійною культурою майбутнього фахівця МВС України. Активність розвитку професійних навичок фахівця проявляється через його вольові навички, а його вивчення вимагає психолого-педагогічного рівня. Знання, вміння та навички їх застосування в процесі практичної діяльності склали процесуальний компонент культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Третя підструктура особистості об'єднує індивідуальні особливості окремих психічних процесів чи психічних функцій, що розуміються як форми психічного відображення: пам'яті, емоцій, відчуттів, мислення, сприйняття, почуттів та волі.

Вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі спостерігається чітко, оскільки форми відображення є функціями мозку і залежать від його стану.

Третя підструктура при взаємодії з трьома іншими підструктурами, формується здебільшого шляхом вправ переважно на індивідуальному психологічному рівні. Відомо, що всі ці якості становлять "портрет" ерудиції особистості, її загального кругозору. У нашому дослідженні ця підструктура відповідає когнітивному компоненту культурологічної підготовки.

Четверта підструктура особистості об'єднує властивості темпераменту чи типологічні властивості особистості, а також вікові особливості. Властивості особистості, що входять в цю підструктуру, значно більше залежать від фізіологічних особливостей мозку, а соціальні явища їх тільки субординують та компенсують. Тому коротко цю підструктуру можна назвати біопсихічною або управлінсько-регулятивним компонентом культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Отже, на основі аналізу робіт К. Платонова можна стверджувати, що чотири основні підструктури особистості включають в себе всі відомі властивості особистості, які вже досить добре вивчені.

Виходячи з цієї концепції, ми дійшли висновку, що для культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України інваріантно притаманні такі специфічні компоненти: аксіологічний, процесуальний (технологічний), когнітивний (соціально-пізнавальний) та управлінсько-регулятивний. Врахування зазначених методологічних підстав дає змогу обґрунтувати модель культурологічної підготовки, складовими елементами якої є описані вище компоненти.

Функціональне призначення компонентів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України полягає в такому:

1. Основу аксіологічного компонента становить розуміння смислових цінностей філософії культури та освіти, визначення місця правоохоронця у соціально-природничому контексті, оскільки він є носієм певної культури існування в світі, суспільстві і бере участь не тільки в земних, глобальних процесах, але й вселенських, космічних. У сучасних умовах професійна діяльність спрямована на творчу основу філософсько-світоглядного арсеналу людства, його історію, на тлумачення людини, яка володіє "вселенською свідомістю". Тому культурний досвід фахівця МВС України розкривається людям і через нього як представника влади, і через його особистість, індивідуальний досвід, емоційно-ціннісні відносини з іншими людьми. Внаслідок цього цей досвід правоохоронця стає не просто сумою соціальної та особистісної позицій, але й породжує певну світоглядну систему.

2. Одна з функцій когнітивного компонента виявляється в систематизації інформації на єдиній концептуальній основі, в єдиній логіці. Інформацію можна використовувати в освітніх системах і як засіб маніпуляції людиною, і як засіб забезпечення свободи дій і суб'єктивних проявів, тому видається важливою взаємодія категорій "освіта" та "інформація". До функцій когнітивного компонента також можна віднести аналітичний характер мислення, творчий підхід до досліджуваного знання, критичність у сприйнятті інформації. Когнітивний компонент також враховує принцип історизму в оцінці предметів і явищ дійсності.

3. Процесуальний компонент дотичний до забезпечення можливостей індивідуальної спрямованості навчального процесу з урахуванням індивідуального нахилу, можливостей, потреб та інтересів майбутніх фахівців, створення нових професійних технологій, нестандартних творчих методик вирішення професійних завдань з урахуванням культурного компонента, середовища, що сприяє прояву та розвитку активності, готовності та прагнення до її здійснення.

4. Управлінсько-регулятивний компонент враховує саморозвиток психологічної культури особистості майбутнього фахівця, її готовність виявляти своє адекватне ставлення до навколишньої реальності, зокрема вміння, що забезпечують самостійне цілепокладання, самооцінку, корекцію своєї навчальної діяльності, вміння керувати власною поведінкою.

Зазначимо, що сукупність названих компонентів і опис їхніх функцій не претендує на повну характеристику процесу культурологічної підготовки. Кожен з них зумовлюється відповідною структурою професійної свідомості курсантів вищих навчальних закладів МВС України, а також їх особистісними орієнтаціями.

Наочніше модель культурологічної підготовки фахівця МВС України можна представити у вигляді схеми (рис. 4.1).

Зупинимося детальніше на описі перерахованих нами компонентів.

Відомо, що основною умовою перетворення гносеологічного потенціалу в культуротворчий є перетворення знань про культуру у власні цінності і закріплення цих цінностей на особистісному рівні. Цьому сприяє аксіологічний компонент культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, де основним постулатом є знання не як самоціль, а знання культурне, яке сприяє як власному особистісному росту, так і розвитку прогресу суспільства, його культури, національної самосвідомості, та естетичні цінності, що також є основою аксіологічного компонента розглянутої нами моделі. Аксіологічний компонент культурологічної підготовки виділяється нами в зв'язку з тим, що людина постійно перебуває в ситуації моральної, естетичної, світоглядної оцінки подій, постановки завдань, пошуку і прийняття рішень з їх реалізації. Зміст оцінно-цільового та дієвого аспектів життєдіяльності визначається спрямованістю особистості на осмислення, визнання та актуалізацію загальнолюдських цінностей.

Рис. 4.1. Модель культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

На думку ряду дослідників (А. Арнольдов [21], І. Громов [162], Ю. Єфімов [196], В. Малахов [394], Л. Разбегаєва [504], В. Тугарінов [596]), звернення до духовних цінностей, створених людством, їх моральне осмислення й становить сутність культури.

Таким чином, людина завжди діє в рамках загальнолюдських цінностей, які є одночасно й об'єктом культурних впливів, і суб'єктом, творцем цінностей. Вивченням, аналізом цінностей культури займається галузь філософії – аксіологія.

До проблеми цінностей у своїх дослідженнях звернувся В. Тугарінов, що запропонував систему основних категорій ціннісного підходу і показав його роль як "необхідного містка", ланки між теорією та практикою [596, с. 15].

В останні роки проблема цінностей розглядалася в роботах С. Анісімова [14], В. Блюмкіна [76], М. Дьоміна [175], О. Дробницького [186], А. Здравомислова [219], Л. Разбегаєвої [504], Н. Розова [521], Л. Столович [573], Н. Чавчавадзе [641] та ін.

Аксіологічна функція культурологічної підготовки здійснюється за наявності низки рівнів: вищим з них є норми моралі. Звичайно, вони змінюються в ході історії від народу до народу. Однак зі зростанням духовної культури, розвитком засобів масової комунікації, скороченням відстаней і посиленням контактів та взаємообміну між народами зростає усвідомлення кожним жителем Землі своєї індивідуальності, національної ідентифікації і, одночасно, своєї належності до всього людства.

Аксіологічний компонент забезпечує творчий зміст культурологічної підготовки. Процес привласнення курсантом вироблених професійних цінностей відбувається на особистісно-творчому рівні. Засвоюючи цінності професійної культури, особистість здатна перетворювати, інтерпретувати їх, що визначається як особистісними особливостями майбутнього фахівця МВС України, так і характером його діяльності.

Зокрема, у дослідженнях з наукової творчості наголошується, що вчений, розглядаючи існуюче знання, розкриває метод діяльності творця цієї теорії та одночасно опредмечує свій спосіб мислення [146, с. 221-232].

Вступаючи у взаємодію з творцем теорії, вчений, студент чи курсант реалізовує свої інтелектуальні можливості, стає ніби співтворцем цінностей. У цих цінностях особистість опредмечує свої індивідуальні сили та опосередковує процес набуття моральних, естетичних, правових та інших відносин, тобто особистість, впливаючи на інших, творить себе, визначає свій власний розвиток, реалізуючи себе в діяльності [522, с. 364].

Саморозвиток таких якостей, як доброта, порядність, здатність до відповідального вчинку, толерантність, емпатія, становить основу основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Саме тому в нашому дослідженні аксіологічний компонент культури

посідає особливе місце в моделі культурологічної підготовки.

Виділені та охарактеризовані структурні компоненти культурологічної підготовки відображаються у функціональних компонентах:

- гносеологічному;
- гуманітарному;
- комунікативному;
- освітньому;
- виховному;
- творчому;
- нормативному;
- інформаційному.

У своїй взаємодії структурні та функціональні компоненти утворюють систему культурологічної підготовки, аналіз якої буде наведено нижче.

Когнітивний компонент полягає в поглиблених знаннях про культуру, про процеси культурного розвитку суспільства та особистості, про культурно-історичний досвід свого народу, своєї історії. До когнітивного компонента культурологічного розвитку належить також вивчення життєвого і трудового досвіду видатних фахівців системи внутрішніх справ.

Обов'язковий мінімум загальнопрофесійних знань, умінь і навичок для широкопрофільної підготовки кваліфікованих фахівців вимагає певних знань з гуманітарних дисциплін. Останні, своєю чергою, є теоретичною основою для оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, основними компонентами культурологічної діяльності курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Аналіз показав, що в умовах розгортання процесу соціокультурної діяльності виникла тенденція до формування єдиного мінімуму культурологічного змісту професійної освіти.

Але цим аспектом вимоги до когнітивного компонента змісту культурологічної підготовки не обмежуються. Він повинен відображати вже досягнутий рівень розвитку культурологічних знань, тенденцію їх осмислення. Крім того, необхідно зробити особливий акцент на другу частину базового компонента змісту культурологічної підготовки в системі професійної підготовки відомчих навчальних закладів, яка виконує функціональну соціалізацію особистості майбутнього фахівця МВС України, його духовного розвитку. Ця функція реалізується також через гуманітарні дисципліни. Вони формують його як особистість, його загальну культуру, моральність, дозволяють реалізовувати потребу в інтелектуальному та культурному розвитку.

Когнітивний компонент передбачає і цілепокладання, що фіксує цілі, перспективи та проекти людської діяльності.

У структурі духовного виробництва, тобто вироблення суспільної свідомості, створення, розповсюдження і споживання духовних цінностей, когнітивна функція переслідує такі цілі:

- а) створення нових знань, норм, цінностей, орієнтації та значень;

б) накопичення, зберігання і розповсюдження (трансляція) знань, норм, цінностей та значень;

в) відтворення духовного процесу через підтримку його наступності;

г) процес комунікації, що забезпечує знакову взаємодію між суб'єктами діяльності, їх диференціацію та єдність;

д) соціалізацію суспільства через створення структури відносин, опосередкованих культурними компонентами [282, с. 246].

Звичайно, до відтворення такого досвіду курсанти готуються не тільки в процесі оволодіння культурологічними знаннями. Велике значення мають як інші загальноосвітні та професійні дисципліни, так і середовище, соціум, в якому живе і діє майбутній фахівець МВС України.

Таким чином, при визначенні базового компонента змісту культурологічної освіти в процесі підготовки курсантів необхідно мати на увазі, що він покликаний одночасно враховувати як загальні, так і диференційовані цілі.

Загальні цілі змісту культурологічної підготовки передбачають закласти в майбутнього фахівця МВС України основи морально-психологічного розвитку, забезпечити розвиток і вдосконалення його професійної культури та творчості.

Диференційовані цілі змісту культурологічної підготовки передбачають повніше відображення цільової орієнтації кожного типу навчального закладу, створення оптимальних умов для задоволення інтересів, схильностей, розвитку та особистісно орієнтованого підходу до процесу формування професійної готовності майбутнього фахівця МВС України до культурологічної діяльності.

Управлінсько-регулятивний компонент культурологічної підготовки спрямований на оволодіння фахівцем МВС України основ психологічної культури, яка полягає в їх готовності проводити психолого-педагогічні експерименти, оволодівати методами і формами психологічного дослідження, пізнання самого себе як особистості та пізнання інших. Це також знання і психологічних мотивів, які зумовлюють той чи інший тип поведінки особистості, знання основ конфліктології тощо.

На основі пізнання психології власної особистості набагато ефективнішою є робота над власним культурно-особистісним самовдосконаленням.

Психологічна культура включає в себе як освіченість (навченість і вихованість) у галузі психології, так і основні параметри розвитку особистості. Це відповідає вихідному розумінню терміна "культура" ("Пайдейя"), прийнятому ще у Стародавній Греції. Причому психологічна культура особистості не може розглядатися поза контекстом тієї культури, в якій людина виросла та живе. Вона містить в собі риси як загальнолюдської, так і національної, соціальної культури, "черпаючи" її надбання в просторі та часі. На жаль, останнім часом спостерігається розрив тимчасового зв'язку між поколіннями в культурі, у тому числі психологічній, причини та основні напрямки якої ще належить вивчити [329, с. 7-26].

Не зупиняючись більше на аналізі змісту, що вкладається в ці поняття різними авторами, відзначимо, що нами виділено такі складові психологічної культури особистості, які можуть бути предметом розгляду, діагностики, а також параметрами, що визначають цілі та завдання освіти:

1. Психологічна грамотність.
2. Психологічна компетентність.
3. Ціннісно-смысловий компонент.
4. Рефлексія.
5. Культуротворчість.

Психологічна грамотність є "основою" психологічної культури, з якої починається її засвоєння з урахуванням віку, індивідуальних, національних та інших особливостей людини. Психологічна грамотність означає оволодіння психологічними знаннями (фактами, уявленнями, поняттями, законами тощо), вміннями, символами, правилами і нормативами у сфері спілкування, поведінки, психічної діяльності тощо. Психологічна компетентність є одночасно різновидом і самостійним видом професійної компетентності.

У характеристиці психологічної компетентності ми дотримуємося визначення компетентності, даного М. Холодною: "Компетентність – це особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності" [628, с. 175].

Психологічна компетентність – це структурована система знань про людину як індивіда, суб'єкта праці та особистості, включену в індивідуальну або спільну діяльність, яка здійснює професійні або інші взаємодії [209].

Основна відмінність психологічної грамотності від компетентності полягає, на наш погляд, в тому, що грамотна людина знає, розуміє, наприклад, як поводити себе, як спілкуватися в тій чи іншій ситуації, а компетентна – реально та ефективно може використати знання для вирішення тих чи інших проблем. Завдання розвитку компетентності – не просто більше і краще знати людину, а включати ці знання в "психологічну практику" життя.

Ціннісно-змістовний компонент психологічної культури особистості є сукупністю особистісно значущих і особистісно цінних прагнень, ідеалів, переконань, поглядів, позицій, відносин у галузі психіки людини, її діяльності, взаємовідносин з оточуючими тощо. Цінність, на відміну від норми, передбачає вибір особистістю власного морального вчинку.

Рефлексія як компонент психологічної культури особистості майбутнього фахівця є сукупністю всіх знань про себе, пов'язаних з їх оцінкою. Саме в процесі рефлексії відбувається аналіз структури та функцій власного "Я". Це усвідомлення і дієвість "Я" як регулятивного начала професійного життя та мотиваційного ядра особистості.

Таким чином, рефлексія – це особливий пізнавальний процес, об'єктом якого є сам суб'єкт, а також відображене самосприйняття, тобто те, що про суб'єкта думають інші.

Особистість у процесі рефлексії інтегрує всю інформацію про себе, і чим ширша ця інформаційна база, тим багатоаспектнішим може бути рівень розвитку образу "Я" [574, с. 249].

Як вказує К. Свасьян, культуротворчість означає, що людина вже в дитячому віці є не тільки творінням культури, а й її творцем [534].

Культуротворчість – реалізований у виконанні людини процес креації та буття культури, її збереження і вдосконалення; це продукування культурних явищ, кожне з яких – конкретна єдність культурних смислів, які виявляють себе через афірмацію (тобто утвердження) і культурні форми. У культуротворчості, яка за походженням та глибинною суттю є стратегією Homo Sapiens, людина стверджує себе як особистість, що перетворює своє життя на буття-в-культурі [367].

Культуротворення – не лише привнесення у світ "принципової новизни", а й підтримка наявного буття світу культури, а також особової структури людини. Культуротворення – спосіб зберегти особову ідентичність за допомогою засвоєння і трансформації культурних форм і оволодіння створеними раніше культурними смислами. Культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, а також матеріальних і духовних цінностях, що ними створюються; це загальний об'єм творчості людства, позитивний досвід і знання людини. Людина є одночасно і суб'єктом, що впливає на культуру, і об'єктом, на який пізніше буде спрямована її дія. Людина-суб'єкт культуротворчості впливає на культуру як факт афірмації або культурного виявлення. Формування і розвиток людини як суб'єкта культуротворення відбувається через засвоєння соціально-культурних традицій, залучення до них у процесі соціалізації, виховання, освіти. Людина-об'єкт культуротворчості є тим, на що спрямований вплив культурної самості (архетипності, цілісності). Структура культуротворчості включає в себе форми, механізми та способи її виявлення. Форми – наймасштабніші загальні головні ідеї; механізми – головний вид носія інформації; спосіб – знакова система [141, с. 150].

Об'єктом психологічної творчості можуть бути образи та ідеї, символи і поняття, вчинки і відносини, цінності та переконання. Спираючись на досягнутий рівень культури, людина створює нові способи дій та поведінки, способи і форми спілкування, творить в собі Людину. Творчість може виявлятися стосовно норм (нормотворчість), нових особистісних смислів (переоцінка цінностей, змістотворчість), знань (відкриття, теорії), способів діяльності, власного життя (життєтворчість, побудова свого майбутнього) і себе самого (визначення перспективи особистісного зростання, самовдосконалення). Культуротворчість ми розглядаємо як вищий прояв культури особистості, що стосується всіх вищеназваних складових.

Таким чином, розглянуті нами компоненти та умови формування психологічної культури особистості дозволяють відкрити нову грань у побудові моделі культурологічної підготовки курсанта вищого навчального закладу МВС України, що, своєю чергою, дозволяє оптимізувати процес становлення і культурологічного розвитку особистості курсанта.

Процесуальний компонент розглянутої нами моделі передбачає готовність фахівця МВС України до професійного самовдосконалення. Знання передових професійних технологій, вміння їх творчо застосовувати у власній професійній діяльності, здатність до творчості, прогнозування власної діяльності, знання основ професійної майстерності, яке передбачає і культуру мови, й елементи ораторського мистецтва, все це істотно впливає на рівень професійної культури фахівця МВС України, його професійну діяльність.

Ця ж думка простежується і в М. Кагана, який справедливо зазначає, що культура, яку несе в собі людина, виражається в сукупності її вмінь. Саме в них в чистому вигляді проявляється те, що знаходить застосування в житті, бо ніякі людські вміння, на відміну від умінь тварини, не є вродженими, успадкованими, інстинктивними – всі вони штучні та набуті. Культура постає тут як механізм соціального наслідування, бо, починаючи з раннього дитинства – і людства, і особистості, – люди отримують свої вміння в процесі залучення до вже накопиченого досвіду в ході навчання, до того, що вже вміють робити батьки, оточуючі [289, с. 171].

У результаті культурологічної підготовки курсант як суб'єкт соціокультурного розвитку повинен володіти такими критеріальними та рівневими характеристиками:

- 1) діапазон професійного мислення, його категоріально-понятійний та концептуальний апарат;
- 2) орієнтування в сфері навчального предмета, рівень володіння ним; здатність до трансформацій предметного змісту в діяльнісно-комунікативній формі;
- 3) мотиваційна і практична готовність до різних професійних функцій, обсяг і повнота яких реально забезпечуються;
- 4) володіння сучасними технологіями, виконання різних професійних функцій – інтелектуально-розвивальної, особистісно-формуючої, функціями професійного аналізу, проектування експертизи;
- 5) розвиток дослідницького та творчого потенціалу;
- 6) потреба в саморозвитку.

Функціонування професійної культури майбутнього фахівця МВС України забезпечується за допомогою такої сукупності психолого-педагогічних умов:

- становлення особистісно-творчої концепції професійної діяльності та її змісту, забезпечення цілісності професійної діяльності;
- розвиток рефлексивної та суб'єктної позиції курсанта;
- включення курсантів в інноваційну діяльність;
- орієнтація курсантів на творчу самореалізацію;
- диференціація та індивідуалізація системи навчання у вищому навчальному закладі з метою підвищення науково-фахової кваліфікації;
- впровадження варіативних форм підвищення професійної культури курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Процесуальний компонент культурологічної підготовки включає в себе також способи і прийоми професійної діяльності фахівця МВС України, цінності та досягнення професійної культури засвоюються і створюються особистістю в процесі діяльності, що підтверджує нерозривні зв'язки культури та діяльності.

Таким чином, з позицій системного підходу розглянута нами модель культурологічної підготовки включає чотири взаємопов'язані компоненти, які відображають специфічні напрями культурологічної підготовки курсантів, внаслідок чого здійснюється соціокультурний розвиток його особистості.

Опис базових компонентів моделі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України дозволяє розглянути це явище з боку статички і динаміки, сукупності індивідуально-професійних якостей, провідних компонентів і функцій цілісного системного утворення, яким є культура. Пояснення феномена соціокультурного розвитку особистості дозволяє представити його як умову та передумову здійснення ефективної культурологічної підготовки, як узагальненого показника професійної культури, як мету її професійного та особистісного самовдосконалення.

Наша основна методологічна позиція при організації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України полягала в тому, що вся сукупність культурно-значущих і професійних якостей є системою різних форм і рівнів суб'єктивного відображення майбутнім фахівцем своєї культурологічної підготовки.

Чим повніше та об'єктивніше курсант виявляє особливості свого соціокультурного розвитку, тим більше засобів він може використовувати для вдосконалення своєї професійної культури та соціокультурного розвитку в цілому. Бачення майбутнім працівником МВС України теоретичної моделі свого соціокультурного розвитку, її основних компонентів дозволяє йому в ході власної фахової підготовки створювати адекватний образ "власного Я" і на цій основі науково вибудовувати свою особистісно-професійну Я-концепцію.

Таким чином, розробляючи зміст основних компонентів культурологічної підготовки, ми дійшли таких висновків:

- культурологічна підготовка – це універсальна характеристика професійної реальності, що проявляється в різних формах існування;
- культурологічна підготовка є інтеріоризованою загальною культурою; вона виконує функцію специфічного проектування загальної культури в сферу професійної діяльності;
- культурологічна підготовка – це системне утворення, що включає в себе ряд структурно-функціональних компонентів, які мають власну організацію, вибірково взаємодіє з навколишнім середовищем, володіє інтегративною властивістю цілого і не зводиться до властивостей окремих частин;
- одиницею аналізу культурологічної підготовки є творча за своєю природою професійна діяльність;

– особливості реалізації та організації культурологічної підготовки курсанта вищого навчального закладу МВС України зумовлюються індивідуально-творчими, психофізіологічними та віковими характеристиками, на які впливає соціальний досвід особистості.

4.3. Обґрунтування критеріїв, показників та рівнів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Головною методологічною вимогою до будь-якого методу є те, що він завжди використовується в межах певної теорії, яку необхідно перевірити, підкріпити, уточнити чи спростувати. Як правило, зв'язок методу з теорією усвідомлено здійснюється творцем цього конкретного методу або його модифікації [331, с. 28].

Розглядаючи властивості особистості як компоненти її структури, необхідно завжди пам'ятати, що тільки врахування спрямованості фахівця – його потреб, мотивів, цілей, переконань, ідеалів – дозволяє зрозуміти дійсну природу, що проявляється ним у діяльності.

Поняття "спрямованість особистості" вперше ввів у понятійно-термінологічний апарат психології С. Рубінштейн, який пов'язав спрямованість з домінуванням одних мотивів над іншими, з їх стійкою ієрархією [526].

Із того часу спрямованість особистості як психологічний феномен багато разів була об'єктом дослідження вчених (Б. Ананьєв [7], Л. Божович [78], К. Платонов [489], Д. Узнадзе [599], Г. Мюррей [700], Х. Хекхаузен [626]). Узагальнюючи результати цих робіт, можна вважати доведеним той факт, що спрямованість особистості відображає мотиваційну структуру культурологічної особи і, зрештою, визначає динаміку продуктивного практико-пізнавального процесу.

При розробці моделі ми виходили з того, що реальним результатом зусиль, докладених педагогічним колективом відомчих вищих навчальних закладів МВС України, є ті зміни, які відбуваються в особистості курсанта за період навчання. Ці зміни, як відомо, пов'язані з:

- навчальною діяльністю курсанта;
- його участю в наукових дослідженнях;
- характером його суспільної активності та його поведінкою в побуті та у взаєминах з товаришами та викладачами.

Оцінюючи курсанта, ми фактично виходимо з поверхневих, а іноді й просто випадкових даних. Тим часом без урахування ступеня оволодіння раціональними прийомами навчальної та наукової роботи, динаміки інтелектуального розвитку курсанта, його наукового і громадського зростання, а також сформованості у нього таких якостей, як старанність, ініціативність, естетичний смак, національна гідність дуже важко, якщо взагалі можливо, правильно судити про сформованість його загальної та професійної культури.

Поряд з об'єктивними проявами навчальної, наукової та громадської активності курсанта надзвичайно важливо враховувати характер його поведінки в побуті, притаманні йому особливості міжособистісних відносин.

Для попередження однобічності в оцінці курсанта в цьому аспекті, що перешкоджає правильному розумінню його людських якостей, велике значення має можливість зіставлення думки про майбутнього фахівця викладачів, однокурсників, підпорядкованих йому за суспільною та адміністративною лінією курсантів, що перебувають з ним у рівному становищі. Велику діагностичну цінність (при зіставленні з об'єктивними фактами, котрі характеризують курсанта за всіма зазначеними вище аспектами) мають також знання про рівень його домагань (самооцінки), а також тих однокурсників, які перебувають вище за суспільною та адміністративною лінією [564, с. 27].

Аналізуючи особистість курсанта з боку його неформальних проявів, ми розрізняли індивідуальні особливості, зумовлені переважно типом вищої нервової діяльності (рухливість, повільність, замкнутість, товарицькість тощо), та особливості, що виражають його суспільну спрямованість.

За названими проявами активності майбутнього фахівця або, точніше, на їх основі можна виявити два важливі чинники, які необхідно особливо брати до уваги, – фізичне здоров'я курсанта, з одного боку, та його моральне здоров'я, або духовне обличчя, з іншого.

Виходячи із сказаного вище, можна зробити такі висновки: тільки враховуючи основне в особистості, найголовніше в ній, ми можемо зрозуміти "з чого починається" її культурність і відповідно, що сприяє її розвитку. Аналіз безлічі фактів, життєвого опису та експериментальні дослідження вчених дозволяють сформулювати закономірність, яка, на наш погляд, повинна посісти одне з провідних місць в системі культурологічного становлення особистості. Цілісність і розвиток культурологічного потенціалу особистості криється в її суспільній сутності та на ній тримаються (тобто на суспільно цінній творчій спрямованості), а при її порушенні вони розпадаються.

Необхідно відзначити, що за останні роки проведено ряд досліджень з розробки проблем педагогічної діагностики, у тому числі і виявлення ефективності формування соціокультурного потенціалу особистості майбутнього фахівця. Це роботи Т. Белоусової [82], Б. Бітінаса [72], Е. Гармаш [139], С. Єлканова [193], А. Маркової [399], В. Семиченко [538] та ін. Аналіз та вивчення робіт зазначених авторів дозволили нам розробити критерії та показники соціокультурного розвитку особистості майбутнього фахівця системи МВС України в результаті його культурологічної підготовки, а також методик її діагностування.

Так, А. Маркова виділяє критерії та етапи формування професіоналізму фахівця. До таких етапів вона відносить адаптацію, самоактуалізацію та вільне володіння професією на рівні майстерності [399, с. 55-63].

С. Єлканов визначає такі рівні готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності: репродуктивний, адаптивний, моделюючий і творчий [193].

Т. Кузина як критерії професіоналізму фахівця виділяє етапи формування професійної майстерності: репродуктивний, пошуковий, творчо-

новаторський [341, с. 54-59].

І. Ісаєв дає нам уявлення про чотири критерії, за якими можна оцінювати професійно-педагогічну культуру викладача вищої школи: адаптивний, який характеризується нестійким ставленням до педагогічної реальності, цілі і завдання власної педагогічної діяльності визначені в загальному вигляді і не є орієнтиром культуротворчої професійної діяльності; репродуктивний, в якому проявляється тенденція до сталого ціннісного ставлення до педагогічної реальності [282].

На відміну від адаптивного рівня викладачі успішніше вирішують не тільки організаційно-діяльнісні завдання, а й конструкторсько-прогностичні, що передбачають діяльність з планування професійних дій, завбачення їх наслідків. Евристичний критерій культурологічного потенціалу викладача вищої школи характеризується в загальному вигляді більшою цілеспрямованістю, стійкістю, усвідомленістю шляхів і способів професійної діяльності. На цьому етапі спостерігається високий рівень комунікативної та евристичної культури. Діяльність викладача на цьому рівні відрізняється вираженою гуманістичною спрямованістю, взаємодією з курсантами.

Четвертий критерій І. Ісаєв описує як креативний, який відрізняється високим ступенем результативності професійної діяльності, мобільністю знань, утвердженням відносин співробітництва і співтворчості з курсантами. У структурі особистості гармонійно поєднуються наукові та педагогічні інтереси і потреби; високий рівень педагогічної рефлексії і творчої самостійності створює умови для ефективної самореалізації індивідуально-психологічних та інтелектуальних можливостей особистості.

На основі проаналізованої нами літератури і вивчених підходів до опису критеріїв професійно-педагогічної культури фахівців для нас стало можливим виділення критеріїв культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України.

Критеріями розвитку особистості професіонала є якісні та кількісні, об'єктивні та суб'єктивні показники функціонування її провідних підструктур. Професійна продуктивність оцінюється на основі об'єктивних критеріїв (продуктивність, якість і надійність). Її вищим виявом є професійна майстерність, а визначальними компонентами – спрямованість, професійний досвід та здібності.

Професійна ідентичність оцінюється на основі суб'єктивних критеріїв (задоволеність працею, професійна самооцінка, реалізованість), вищим проявом якої є професійна задоволеність і самореалізація, а визначальним елементом – професійна мотивація.

Професійна зрілість оцінюється на основі об'єктивних (успішність професійної кар'єри) і суб'єктивних показників, її визначальним елементом є розвинена професійна самосвідомість.

Ми можемо говорити про аксіологічний, когнітивний, процесуальний, управлінсько-регулятивний види культурологічного розвитку, сукупність структурних і функціональних компонентів якого розкриває специфіку того чи іншого виду культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС

України.

Головне в динаміці культурологічної підготовки курсанта вищого навчального закладу МВС України – виявлення і використання свого особистого потенціалу як системотвірного фактора культуровідповідної професійної системи, сходження від окремих професійних функцій (дій, ситуацій) до їх системи, від типових технологій до культурно-особистісних і креативних.

Відомо, що проблема вимірювання рівнів культурологічної підготовки курсанта вищого навчального закладу МВС України пов'язана з проблемою критеріїв і показників їх сформованості.

Критерій – це ознака, на підставі якої здійснюється оцінка та судження. Критерії професійної культури визначаються нами, виходячи зі системного розуміння культури, виділення її структурних і функціональних компонентів, розуміння культури як стану, як процесу і як результату творчого засвоєння і створення професійних цінностей, технологій у процесі професійно-творчої самореалізації особистості курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Приступаючи до вивчення методики визначення рівнів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України і визначення системи їх діагностування, ми виходили з концепції А. Купріяна, який виділяє три основні функції в методології соціологічного дослідження: орієнтуючу, передбачувану та класифікуючу [356, с. 12]. Перша спрямовує зусилля дослідника на виділення основних показників чи ознак процесу або явища, за якими буде згодом відбуватися їх діагностування. Друга спирається на вибір певних критеріїв, за якими ці показники можуть бути оцінені та систематизовані, а третя допомагає отримані дані систематизувати шляхом виявлення їх істотних властивостей, зв'язків, психодіагностичних методик, що дозволяють діагностувати наявність цих ознак та критеріїв.

У теорії та практиці гуманітарних наук існують загальні вимоги до виділення та обґрунтування критеріїв, які зводяться, до того, що критерії повинні відображати основні закономірності формування особистості; за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між усіма компонентами досліджуваної системи; якісні показники повинні виступати в єдності з кількісними [282, с. 432]. Загальним показником розвиненості культури особистості Н. Крилова називає рівень різнобічної творчої активності [336, с. 15].

Розглядаючи зазначені вимоги як основні, вважаємо за необхідне доповнити їх вимогами, що відображають специфіку професійної культури. По-перше, критерії повинні бути розкриті через ряд якісних ознак (показників), залежно від рівня прояву яких можна судити про більший чи менший рівень виявлення цього критерію; по-друге, критерії повинні, за змогою, відображати динаміку вимірюваної якості в часі та в культурно-професійному просторі; по-третє, критерії повинні за можливістю охоплювати основні види професійної діяльності.

Запропонована нами система критеріїв оцінки рівня культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, що виявляються в конкретних ознаках, була розроблена на основі результатів теоретико-експериментальної роботи та оцінок експертів, у ролі яких виступали співробітники системи МВС України, викладачі відомчих вищих навчальних закладів та курсанти. Ми вважаємо, що кількість ознак з кожного критерію не повинна бути меншою за три. У разі встановлення або прояву трьох і більше ознак можна говорити про повний прояв певного критерію, якщо ж встановлений один показник або взагалі не виявлено жодного, то можна вважати, що цей критерій незафіксований.

Вважаємо також, що для визначення критеріїв культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України доцільно розглядати різні напрями його діяльності, оскільки культура особистості в різних видах роботи фахівця проявляється по-різному. Практика показує, що фахівець системи МВС України, який блискуче володіє формами і методами організації професійної діяльності, серйозно може відставати в плані особистісної культури, комунікативної взаємодії з оточуючими людьми. Але є й протилежні приклади.

Таким чином, культурологічна підготовка в різних видах професійної діяльності курсанта об'єктивно проявляється нерівномірно.

Готовність фахівця системи МВС України до засвоєння культуротворчого досвіду людства, до застосування на цій основі культуророзвиваючих технологій є інтегральною характеристикою його особистості, що відображає, з одного боку, оволодіння змістом і структурою культурологічної діяльності фахівця, а з іншого, передбачає розвиток тих особистісних якостей і властивостей, які забезпечують прийняття, орієнтування та успішне (технологічне) виконання культурологічної діяльності фахівця системи МВС України.

На основі розробленої нами моделі та описаних компонентів культурологічної підготовки для нас стало можливим виділення основних критеріїв, за якими можна діагностувати й оцінювати процес становлення соціокультурної особистості майбутнього фахівця МВС України:

1. Потреба в культурологічному саморозвитку як провідній життєвій цінності, цілісне сприйняття концепції культурологічного розвитку та актуальних можливостей її доцільного професійного застосування, інтерес та потреба до творчого перетворення культуротворчого досвіду.

2. Прагнення до пізнання культурозначущого ідеалу, на основі цього здатність до рефлексії та пізнання самого себе, співвіднесення ідеалу культурного "Я" з реальним, психологічно грамотна самокорекція і самовдосконалення, прагнення постійного наближення та самоствердження себе в культурі.

3. Готовність до оволодіння культуровідповідними, особистісно-розвивальними психолого-педагогічними технологіями на культуротворчому рівні як найважливішими умовами формування професійної культури особистості.

4. Ступінь орієнтування в культурологічній, психолого-педагогічній, філософській, соціологічній інформації з питань розвитку особистості, її культури та інтелігентності.

5. Суб'єктність, авторство у визначенні цілей культурологічного саморозвитку, вироблення змісту та розробка засобів і форм професійної взаємодії в процесі культурологічної діяльності.

6. Співпраця фахівців системи МВС України та курсантів у процесі їх спільного культурологічного розвитку та пізнання культури.

7. Цілісність аксіологічно-змістовного та когнітивного аспектів особистісного розвитку, уміння на основі цього діагностувати й стимулювати власне культурологічне самовдосконалення.

Розробляючи критерії культурологічної підготовки, нами поставлено завдання докладнішого опису показників цього розвитку особистості:

Аксіологічний компонент:

- потреба в удосконаленні духовно-моральної сфери;
- інтелігентність;
- здатність вибудовувати власні ціннісні орієнтації відповідно до цінностей культури та суспільства;
- високий рівень соціальної та моральної свідомості;
- здатність до відповідального морального вчинку;
- вміння будувати стосунки з оточуючими на основі етики, толерантності та емпатії;
- здатність до сприйняття прекрасного, естетизація всіх форм діяльності.

Стисліше вимоги до особистості фахівця системи МВС України, що належать до аксіологічного компонента, можна представити таким чином (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

**Вимоги до особистості фахівців МВС України
за аксіологічним компонентом**

<i>Майбутній фахівець МВС України знає</i>	<i>Майбутній фахівець МВС України вміє</i>	<i>Майбутній фахівець МВС України готовий</i>
Про людину як "продукт" культури і суб'єкт життєдіяльності, яка ставить цілі та здійснює проект власного життя	Регулювати і проектувати власну поведінку, емоційний стан, процес пізнання. Аналізувати проблеми інших людей, знаходити оптимальні шляхи їх вирішення та сприяти їх розвитку	До здійснення проекту власного життя, саморозвитку та реалізації прийнятих цінностей. До проектування особистісного розвитку іншої людини з урахуванням соціокультурної ситуації та її індивідуально-психологічних особливостей

Процесуальний компонент: це показники того, що діяльність фахівця в деякому фрагменті трудового процесу протікає на належному процесуально-технологічному рівні. Можна виділити такі показники:

- наявність чітко заданої мети, тобто коректно-вимірного подання понять, операцій, діяльності курсантів як очікуваного результату навчання, способів діагностики досягнення цієї мети;
- представлення змісту у вигляді системи пізнавальних і практичних завдань та орієнтовної основи і способів їх вирішення;
- наявність достатньо жорсткої послідовності, логіки, певних етапів засвоєння відомостей (матеріалу, набору професійних функцій тощо);
- визначення способів взаємодії учасників трудового процесу на кожному етапі, а також їх взаємодії з інформаційною технікою (комп'ютером, відеосистемою тощо);
- мотиваційне забезпечення діяльності людей, засноване на реалізації їх особистісних функцій у цьому процесі (вільний вибір, креативність, змагальність, життєвий і професійний сенс);
- визначення меж правилвідповідної (алгоритмічної) і творчої діяльності, допустимого відступу від однакових правил;
- застосування в професійній діяльності сучасних засобів і способів переробки інформації.

Якщо визначити ці показники у стислішому вигляді й адаптувати їх до навчального процесу у вищих навчальних закладах, що здійснюють професійну підготовку фахівців системи МВС України, то вони можуть бути зображені таким чином:

- методологічні знання загальних принципів вивчення закономірностей соціалізації навчання та виховання;
- теоретичні знання (знання цілей, принципів, змісту, методів і форм педагогічної діяльності та закономірностей формування і розвитку особистості курсанта);
- методичні знання (знання основ методики навчання та виховання);
- технологічні знання (знання методів і прийомів навчання і виховання, конструювання цілей);
- уміння викладати матеріал логічно та виразно;
- уміння спричиняти інтерес до наукової інформації;
- уміння виділити основне в інформації;
- уміння подавати матеріал проблемно та залучати оточуючих до дискусії;
- уміння враховувати в ході викладу матеріалу індивідуальні особливості слухачів, рівень сприйняття ними інформації, коригувати процес викладу матеріалу;
- уміння поєднувати виклад інформації з організацією самостійної пізнавальної діяльності.

Когнітивний компонент:

- потреба в постійному підвищенні знань про культуру, історію та мистецтво;
 - загальна ерудиція та кругозір;
 - пізнавальна активність;
 - дивергентність, критичність, аналітичність та асоціативність мислення;
 - врахування принципу історизму та соціальної детермінованості явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві;
 - науково-світоглядна оцінка феноменів культури та професійної діяльності;
 - методологічна культура курсанта вищого навчального закладу МВС України;
 - здатність мислення курсанта вищого навчального закладу МВС України сприймати й адаптувати на культуротворчому рівні соціальні ідеї та проекти;
 - наявність творчого мислення, творчої фантазії;
 - професійна інтерпретація культурних знань як активізація професійної творчості.
- Управлінсько-регулятивний компонент:
- психологічна компетентність курсанта вищого навчального закладу МВС України, його психологічна культура;
 - прогнозування розвитку особистості;
 - забезпечення умов для запиту особистісних функцій;
 - актуалізація внутрішніх сил саморозвитку людини, її самовизначення та становлення;
 - обґрунтування конкретних напрямів самовдосконалення особистості;
 - професійно-практична підготовка курсантів на основі професійно-етичних стандартів;
 - здатність до самопізнання, рефлексії;
 - здатність до корекції та самокорекції психологічних станів та поведінкових актів особистості;
 - етичність, вибірковість фахових, професійних, психодіагностичних та психокорекційних методик.

Таким чином, розроблена нами комплексна система критеріїв і показників культурологічної підготовки майбутнього фахівця системи МВС України дозволила описати рівні культурологічної підготовки курсантів.

Так, нами були виведені три рівні культурологічної підготовки курсантів: високий, середній, низький за чотирма блоками визначених компонентів: аксіологічний, когнітивний, процесуальний та управлінсько-регулятивний.

Виділені нами критерії та показники культурологічної підготовки дали нам можливість почати роботу над методикою їх діагностування. Зауважимо, проте, що створення задовільних діагностичних методик спричиняє певні труднощі, а отримати цілком достовірні дані щодо сформованості такого складного процесу розвитку особистості як її культурологічна підготовка

практично неможливо. Однак, враховуючи відносність результатів, отриманих унаслідок використання запропонованої автором методики, а також знання психологічних особливостей конкретної особистості, враховуючи соціокультурну ситуацію і середовище, в якому перебуває особистість, що діагностується, можна зробити відносні висновки про рівень сформованості основ культурологічної підготовки курсанта вищого навчального закладу МВС України.

Виходячи з описаних нами вище компонентів, які розкривають зміст кожної функції культурологічної підготовки, ми підібрали систему відповідних психодіагностичних методик.

Відповідність психодіагностичних методик компонентам соціокультурного розвитку особистості наведено в табл. 3.2.

Перший компонент, виділений як аксіологічний, розуміється нами як інтелігентність особистості, постійний прояв високогуманних і прогресивних громадських, моральних та інтелектуальних якостей в єдності із загальною культурою фахівця системи МВС України. Продіагностувати цю якість, поряд з іншими методиками, нам допоможе тест, запропонований В. Андреевим (Додаток Б).

Результати, отримані на основі цього тесту та за методиками, наведеними в табл. 3.2, дозволили нам порівняти і дати оцінку рівня аксіологічного розвитку особистості.

Одним із основних показників когнітивної функції описаної нами моделі є, на наш погляд, наявність творчого потенціалу. Виявити рівень здібностей до творчої діяльності у курсантів допомогли тести, наведені у Додатку Б. У цьому тесті використовується 9-бальна шкала самооцінки ступеня прояву особистісних якостей або частота їх прояву, які в сукупності і характеризують розвиток творчого потенціалу особистості.

Люди не народжуються, а стають тими, ким вони є. Ця мудра заповідь Гельвеція особливо актуальна зараз для фахівця системи МВС України. Це положення найкращим чином розкриває сутність такого показника когнітивної функції, як здатність курсанта до самоосвіти та самовиховання.

Діагностувати наявність цього критерію у майбутнього фахівця ми пропонуємо за допомогою тесту В. Андреева "Здатність до самоосвіти і самовиховання особистості", повний варіант якого наведений у Додатку Б.

Показники кожного курсанта, який досліджувався згідно із запропонованими вище методиками, заносилися в зведену таблицю.

Діагностування процесуальної функції культурологічного розвитку особистості, тобто професійних знань, умінь і навичок майбутнього фахівця системи МВС України, ми пропонуємо проводити, використовуючи таку шкалу:

– "5" – знання та вміння проявляються постійно, типові для даної особистості, мають високий рівень розвитку, використовуються при вирішенні теоретичних і практичних завдань;

– "4" – знання та вміння проявляються постійно, але не завжди застосовуються при вирішенні практичних завдань;

– "3" – знання та вміння досягають мінімально необхідного рівня, але не є системою;

– "2" – знання та вміння виражені слабо;

– "1" – знання і вміння відсутні.

Таким чином, наведений нами перелік ознак культурологічної підготовки можна використовувати в процесі оцінювання і самооцінювання курсантів і фахівців МВС України, які вже працюють, а також для розробки на основі цього програм самовдосконалення їх загальної та професійної культури.

Таблиця 4.2

Психодіагностичні методики

<i>Назва компонента</i>	<i>Психодіагностична методика</i>
Аксіологічний	<ul style="list-style-type: none"> – методика визначення локалізації контролю; – ціннісні орієнтації М. Рокича; – шкала вимірювання мотивації схвалення Д. Крауна та Д. Марлоу; – 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла; – тест-пиктограма "Ви і ваше оточення"; – шкала хвилювання (В. Норакидзе); – тест В. Андрєєва; – тест "Чи Ви толерантні?"
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> – опитувальник В. Гербачевського; – 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла (фактори В, L); – тест Г. Айзенка (IQ); – багатопрофільний особистісний опитувальник; – тест діагностики творчого потенціалу особистості В. Андрєєва; – тест: "Чи здатні Ви до творчості?"
Процесуальний	<ul style="list-style-type: none"> – аналіз професійної тривоги; – методика діагностики рівня навчальної стурбованості Філіпса; – диференційно-діагностичний опитувальник особистості Е. Климова (ДДО); – методика "Визначення кращого типу майбутньої професії"; – тест: "Чи вмієте Ви радіти?"; – шкала самооцінки професійних якостей фахівця
Управлінсько-регулятивний	<ul style="list-style-type: none"> – колірний тест М. Люшера; – тест Розенцвейга; – 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла; – шкала злоби (за Р. Новак); – опитувальник А. Басса та А. Дарки;

	– методика виявлення та аналізу конкретних психічних станів (за В. Бойко); – опитувальник (Ганс і Сибілла Айзенк); – тест: "Неіснуюча тварина"; – тест: "Чи знаєте Ви себе?"

Опис наведених вище методик самодіагностування культурологічної підготовки ліг в основу змісту практичних занять спецкурсу: "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України".

Після проведення практичних і лекційних занять за темами спецкурсу ми знову оцінювали сформованість соціокультурного розвитку за системою критеріїв, описаних нами вище. Результати дослідження і висновки, зроблені нами, ми описали в шостому розділі.

Крім запропонованих вище психодіагностичних методик, щоб на практиці реалізувати одну з цілей констатувального експерименту, а саме виявити стан дослідження цієї проблеми в умовах вищого навчального закладу МВС України, визначити типові недоліки цієї роботи, можливості вищих відомчих навчальних закладів у проведенні експериментальної роботи, ми використовували також методи збору первинної інформації: аналіз документації та результатів професійної діяльності фахівців системи МВС України, різні види інтерв'ювання.

Аналіз документів є важливим джерелом інформації, який дає відомості для опису тих чи інших структур досліджуваного явища, робить можливим простеження динаміки взаємин між різними групами професійного колективу й окремими колегами та може бути засобом для оцінки достовірності всього дослідження в цілому.

Для нас на етапі констатувального експерименту аналіз документів виявився найбільш важливим і корисним, тому що з його допомогою було отримано загальне цілісне уявлення про об'єкт дослідження. Аналіз документів може бути найбільш корисним і важливим на ранніх стадіях дослідження. З метою отримання додаткових відомостей про досліджувані явища та об'єкти ми використовували також метод спостереження. У ході спостереження ми вивчали курсантів експериментальної групи в різних ситуаціях їх діяльності та поведінки.

Тривале спостереження за поведінкою курсантів, їх ставленням до професійної діяльності, міжособистісними відносинами, проявом духовно-моральної, естетичної, громадянської сфер особистості дозволило нам об'єктивніше оцінити рівень їх культурологічної підготовки. Враховуючи, що спостерігач постійно порівнює, зіставляє те, що відбувається, зі своїм минулим досвідом, ми планували використовувати також результати спостережень досвідчених викладачів, які знають курсантів не один рік. І якщо на початковому етапі для нас головним була організація роботи з удосконалення культурологічної підготовки в цілому, то в кінці експериментальної роботи основним завданням стало отримання даних, що безпосередньо стосуються участі самих курсантів в її організації, потреба

курсантів у самоформуванні культурно значущих якостей, ступінь і рівень прояву цих якостей у їх повсякденній діяльності.

Програма спостереження побудована таким чином: по-перше, це оцінка в балах проявів культурно значущих якостей особистості, по-друге, оцінка виділених, значущих з точки зору дослідження елементів поведінки курсантів під час навчально-виховного процесу за ступенем прояву тієї чи іншої якості.

У процесі спостереження враховувалися всі виділені нами компоненти культурологічної підготовки: аксіологічний, когнітивний, управлінсько-регулятивний і процесуальний, а також їх критерії та показники.

Для діагностування сформованості когнітивного компонента культурологічної підготовки нами була проведена робота з семантики понять і термінів, які розкривають значення культурології та культурологічної підготовки майбутнього фахівця. На цьому етапі дослідження ми пропонували використовувати оціночні або рангові шкали. Рангова шкала визначає порядок інтенсивності ознаки виховних об'єктів: наприклад, складність виконуваних доручень, ступінь сформованості конкретної якості особистості (від стійкого прояву до повної її відсутності) тощо.

Основна особливість рангової шкали – використання числових значень для заміни ними слів (прикметників, дієприкметників, прислівників), що є якісними характеристиками оцінюваних об'єктів. Отже, під оцінюванням розуміється надання числових значень ознакам навчально-виховного процесу. Це здійснюється за певними правилами, серед яких головне – числовий порядок повинен відповідати порядку інтенсивності ознаки.

Курсантам було запропоновано приблизно 10-15 понять, які розкривають суть і структуру аналізованих нами понять: культурологія, базова культура особистості, професійна культура, діалог культур, культурологічна підготовка.

Результати дослідження розподілялися за чотирма групами:

- правильна, повна відповідь (3 бали);
- правильна, неповна (2 бали);
- неправильна (1 бал);
- відсутність відповіді (0 балів).

Для оцінки прояву культурологічної підготовки ми використовували метод експертних оцінок, ранжування і парного порівняння. Суть цього методу полягає в тому, що об'єкти, дані та ознаки процесу культурологічного становлення особистості пропонується групувати у фіксовану кількість груп, які ранжуються за ступенем інтенсивності оцінюваної ознаки.

Наприклад, курсанти експериментальних груп за ступенем вираженості у них такого показника, як творча активність у професійній діяльності або естетичне сприйняття дійсності, здатність бачити і перетворювати прекрасне, групуються у 7 груп, при цьому суб'єктивно оцінюваний інтервал у ступені сформованості досліджуваної якості повинен бути максимально однаковий. До першої групи ми зараховуємо курсантів, у яких за поданням оцінюють ці максимально виражені показники, до сьомої групи належать ті, в кого ця позиція не виражена зовсім. Інші групи курсантів розподіляються до інших

груп, що розташовані зі суб'єктивно рівним інтервалом.

У результаті всі експерти ділять курсантів на 7 груп, кожна з яких є послідовно накопиченою певною властивістю або якістю. Далі відбувається статистична обробка даних. Якщо оцінюються компоненти навчально-виховного процесу поза зв'язком з носіями (у нашому випадку це так, оцінюються культурно значущі якості особистості), тоді вдаються до методу парного порівняння. Кожен експерт зіставляв оцінювані об'єкти між собою за вказаною дослідником характеристикою і виставляв для кожної пари оцінку:

- 2 – перевага першого з порівнюваних об'єктів;
- 0 – перевага другого;
- 1 – об'єкти приблизно рівні.

Кожен експерт складає таблицю, статистично її обробляє. Цей метод ми успішно застосували під час експериментальної роботи, результати занесені в таблицю.

Потім нашим завданням було отримання точнішої оцінки культурологічної підготовки у майбутніх фахівців системи МВС України, визначення взаємозв'язку між результатами професійної практики, навчально-виховного процесу та сформованістю групи культурно-значущих якостей особистості. Для вирішення цього завдання ми пропонували групі експертів оцінювати культурно значущі якості фахівця за такою схемою:

- 5 балів – якість проявляється сильно і постійно;
- 4 бали – якість проявляється сильно і часто;
- 3 бали – якість виявляється, але не проявляється однаково;
- 2 бали – якість проявляється слабо та рідко;
- 1 бал – якість виявляється слабо або взагалі не проявляється.

У ході експериментальної роботи ми проранжували курсантів за сумою балів, отриманих ними за кожен з критеріїв (показників) культурологічного розвитку, що виділені нами.

Результати цієї роботи ми наводимо в шостому розділі.

Окремим випадком рейтингу є метод незалежних характеристик. Цей метод також знайшов застосування в нашому дослідженні. Суть його полягає в тому, що викладачі-експерти дають розгорнуті характеристики курсантам експериментальних груп. Після цього використовується контент-аналіз, визначаються основні смислові одиниці, виділяються індикатори тощо. У результаті ми приходимо до оцінки, яка відображає змістовну характеристику кожного курсанта.

До методів рейтингу належить також і метод семантичного диференціала, розроблений у 30-ті роки Ч. Осгуд. Його суть полягає в такому: Слід уявити лінійку, на одному кінці якої написано "дуже багато", "максимально", "дуже добре"; на іншому кінці – "дуже мало", "мінімально", "дуже погано". Відстань між відмітками розбито на рівні відрізки, що позначають на шкалі відстань між "багато" – "не дуже багато" – "ні мало, ні багато" – "не дуже мало" – "мало". Таким чином, вся лінійка має 5, 7 або 9 значень від "дуже багато" до "дуже мало", тобто кожне значення має своє числове вираження. Така шкала була передана нами експертам, і вони за нею

оцінювали курсантів.

Цей спосіб оцінки якісних значень різних об'єктів, названий принципом вимірювання за допомогою семантичного диференціала, є в сучасних соціальних науках настільки поширеним, що за частотою вживання вийшов на одне з перших місць.

Ми вважаємо, що заслуга Ч. Осгуда в тому, що він поставив питання і встановив мінімально необхідну кількість вимірюваних параметрів для однієї ознаки. Сенс в тому, що для кожного поняття є так званий семантичний простір, в якому розташовуються всі визначення, що характеризують досліджуване нами поняття.

Безумовно, необхідно враховувати той факт, що культурологічна підготовка має свої індивідуальні особливості, тому кожен курсант вимагає особливого індивідуального підходу.

Таким чином, цілісне уявлення про процес культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, обґрунтування її компонентів, функцій, критеріїв і рівнів сформованості є необхідною теоретичною передумовою для подальшого дослідження тенденцій, принципів та умов формування досліджуваного феномена, чому і буде присвячений наступний розділ.

Висновки до четвертого розділу

Розроблена модель культурологічної підготовки орієнтована на реалізацію особистісного потенціалу майбутнього фахівця МВС України. Кінцевою метою і результатом культурологічної підготовки є соціокультурний розвиток особистості. При такому підході модель зображається нами як єдність особистісних "блоків", що включають у себе опис властивостей і характеристик особистості, що виражають її морально-світоглядні та громадянські позиції з урахуванням сучасних запитів суспільства й особистості, характеристики нових знань випускника, система яких повинна адекватно представляти цілісну наукову картину майбутньої культурологічної діяльності, необхідної для реалізації особистісних установок фахівця МВС України. Така "конструкція" моделі адекватно представляє структуру особистості курсанта, його готовність до культуротворчої діяльності, оскільки відображає особистість як єдність спонукального, змістовного та виконавського компонентів.

Як системне утворення, процес культурологічної підготовки виступає у єдності педагогічних цінностей, технологій, якостей особистості майбутнього фахівця МВС України, спрямованих на творчу самореалізацію в різних видах професійної діяльності. Проводячи системний аналіз досліджуваного феномена, нами були виділені структурні та функціональні компоненти культурологічної підготовки майбутнього фахівця, що розкривають різноманіття існуючих між ними зв'язків та відносин і показують систему в статиці та динаміці. До числа структурних компонентів нами віднесені: аксіологічний, процесуальний, когнітивний, управлінсько-регулятивний. Взаємодія структурних і функціональних компонентів культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України розкрита нами,

виходячи з урахування специфіки його діяльності, різноманіття відносин і спілкування, системи ціннісних орієнтацій, можливостей творчої самореалізації особистості.

Результатом культурологічної підготовки майбутнього фахівця є всебічний розвиток його культури, інтелігентності та духовності.

Функціональне призначення компонентів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України полягає в такому:

1. Аксиологічний компонент пов'язаний з розумінням смислових цінностей філософії культури та освіти. Професійна діяльність у сучасних умовах орієнтується на творчу основу різноманітного філософсько-світоглядного арсеналу людства, його історії, на інтерпретацію людини, що володіє "вселенською свідомістю". Звідси випливає визначення місця фахівця МВС України у соціально-природному контексті як носія своєї культури існування в світі, в суспільстві, включеному не тільки в глобальні, земні, а й вселенські, космічні процеси. Культурний досвід не просто передається у вищому навчальному закладі, а й опосередковується особистістю, переломлюється через індивідуальний досвід, емоційно-ціннісні відносини і стає не просто сумою соціальної та особистісної позиції, але породжує певну світоглядну систему.

2. Когнітивний компонент відображається в таких функціях, як систематизація інформації на єдиній концептуальній основі, в єдиній логіці. Взаємодія категорій "освіта" та "інформація" видається суттєвим, оскільки саме інформація може бути використана в освітніх системах як засіб маніпуляції людиною або як засіб забезпечення свободи дій і суб'єктивних проявів. Когнітивний компонент передбачає також облік принципу історизму в оцінці предметів і явищ дійсності. Когнітивний компонент виявляє себе в таких функціях, як аналітичний характер мислення, творчий підхід до досліджуваного знання, критичність у сприйнятті інформації.

3. Процесуальний компонент забезпечує створення нових технологій проектування культуровідповідних засобів навчання, нестандартних творчих методик навчання, вирішення теоретичних і практичних проблем, проектування нових цілей та педагогічних принципів. Сучасні засоби, методи, прийоми дозволяють вибрати альтернативні концепції культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

4. Управлінсько-регулятивний компонент визначається саморозвитком психологічної культури особистості майбутнього фахівця, умінням і готовністю особистості проявляти особистісне ставлення до дійсності. Він допомагає адекватно реагувати на ситуацію, що відбувається, зіставити зовнішні ознаки ситуації зі своїми уявленнями про неї.

У результаті культурологічної підготовки майбутній фахівець МВС України як суб'єкт соціокультурного розвитку володіє такими критеріальними та рівневими характеристиками:

– високий рівень загальнокультурного розвитку, інтелігентності, духовності;

- широкий діапазон професійного мислення, його категоріально-понятійний і концептуальний апарат;
- орієнтування в сфері професійної діяльності, високий рівень розуміння, здатність до трансформації;
- мотиваційна і практична готовність до різних професійних функцій, обсяг і повнота яких реально забезпечуються;
- володіння сучасними технологіями, виконання різних професійних функцій – інтелектуально-розвиваючої, особистісно-формуючої, функціями педагогічного аналізу, проектування експертизи;
- розвиток дослідницького, творчого потенціалу;
- потреба в саморозвитку.

Результати даного розділу висвітлені в таких публікаціях автора [235; 241; 244; 245; 248; 249; 254; 261; 262].

РОЗДІЛ 5

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СИСТЕМІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

5.1. Визначення змісту, форм та методів культурологічної підготовки курсантів

У широкому розумінні культурологічна підготовка курсанта включає в себе аналіз і відбір культурологічних знань, які й становлять основний методологічний зміст культурологічної діяльності фахівця МВС України. Культурологічне знання має стати природним компонентом методологічних уявлень курсантів про морально-етичні, аксіологічні та соціальні функції, норми їх використання, про певні оціночні критерії їх продукції, професійної культури фахівця. Якщо співвіднести ці завдання з основними напрямками культурологічного знання, то можна висловити такі пропозиції з використання цих напрямів у професійній діяльності.

Мова йде про такий зміст освіти, оволодіння яким призводило б до власне соціокультурного розвитку індивіда, до становлення та розвитку його особистісних культурно значущих функцій. У процесі такої освіти курсант опановує особливим видом життєвого досвіду – бути особистістю, виконувати певні дії, які характеризують особистісний спосіб життєдіяльності індивіда. Особистісний досвід – це переживання сенсу, до певної міри залучення якогось предмета, діяльності (з її цілями, процесом, очікуваними результатами тощо) до контексту життєдіяльності особистості, це об'єктивна цінність, яка стала суб'єктивною установкою, поглядом, переконанням, власним висновком з пережитого.

Сформувати особистісний досвід майбутнього фахівця МВС України (якщо термін "формування" у цьому випадку використати у загальному значенні) – означає виробити в нього культуру виконання цієї особистісно-розвивальної, особистісно-творчої діяльності. Ця діяльність, точніше кажучи мета діяльність, складається з певних дій (метадій) [337, с. 127]. До сфери надпредметної діяльності (метадіяльність) можна віднести такі власне особистісні властивості індивіда:

- дії з визначення своїх ролей, статусу та функцій у соціумі;
- оцінювання своїх досягнень;
- прояв критичності у ставленні до ціннісного змісту отриманого досвіду;
- висунення та апробація власних ціннісних орієнтирів;
- актуалізація пережитого культурно значущого сенсу, зіставлення з мінімальним досвідом;
- рефлексія власної діяльності (логічних предметних компонентів та емоційно-ціннісного плану);
- визначення власної життєвої програми та прийняття відповідальності за її втілення (висування та перевірка своєї життєвої програми);

– забезпечення автономності та стійкості свого внутрішнього світу.

На думку Е. Крюкова, предметом метадіяльності, є змістоутворення, а своєрідною педагогічною функцією – розвиток особистісних, культурно значущих властивостей індивіда. Метадіяльність – це спосіб самоорганізації, духовного розвитку особистості [337, с. 29].

Важливо підкреслити, що особистість оцінює саме свою життєву ситуацію, а не просто знання чи навчальне завдання. Особистісний світ людини не менше потребує культури та освіченості, ніж у сфері грамотності, природного орієнтування. На це власне спрямовані поняття культурологічних особистісних функцій та особистісного досвіду майбутнього фахівця МВС України.

Оскільки фахова культурологія як самостійна дисципліна в програмах вищих навчальних закладів МВС України не передбачена, то навчальними предметами, у рамках яких культурологічна проблематика могла б знайти для себе найорганічніший простір, виявляються: історія української культурології, історія держави і права України та зарубіжних країн, філософія, українська та іноземна мови за професійним спрямуванням. Не можна сказати, що у вищих навчальних закладах МВС України зовсім відсутня культурологічна проблематика. Просто ці предмети подаються дуже фрагментарно, безсистемно, без будь-якого теоретичного узагальнення і зводяться знову ж таки до історії мистецтв.

Серйозні позитивні зрушення в необхідному напрямку представляють нові підручники В. Багацького [32], В. Павленко [352], Я. Чорненького [648], монографії Л. Зелісько "Культурологічна освіта майбутнього юриста" [264] та Т. Зюзіної "Культурологічна підготовка студентів у вищих навчальних закладах: теоретико-методологічні засади змісту освіти" [272], де проблеми духовної та методологічної культури фахівця МВС України подані з належною докладністю. Подальший рух у цьому напрямку бачиться в створенні аналогічних підручників, які обов'язково включають елементи теоретичного узагальнення та роз'яснення культурної типології аналізованих епох, систем ціннісно-нормативних пріоритетів та регуляторів життєдіяльності людей і їх екстраполяцію на професійну культуру майбутнього фахівця МВС України.

Головне полягає в необхідності істотного корегування самих навчальних програм з предметів професійного циклу, переакцентування їх з викладу просто окремих теоретико-практичних концепцій на переважно історію і теорію культури цивілізацій, що інтерпретують професійну взаємодію і суперництво різних народів і держав, насамперед, у ракурсі відмінностей в їх уявленнях про добро і зло, соціальну справедливість і благо, цінності життя і смерті, власності та права, відмінностей у формах їх соціальної організації та регуляції, принципів взаємодії людини і природи, в економічних культурах та системах традиційних потреб.

Як видається, стихійна тенденція до такого роду "культурологізації" викладання у вищій школі вже помітно проглядається за останнє десятиліття. Питання в тому, щоб забезпечити підтримку цієї тенденції на

інституціональному рівні, відрефлексувати та раціоналізувати її у вигляді формулювання відповідних цілей і завдань, визначення конкретних форм її реалізації та підготовки викладачів вищої школи, виконавців цих завдань [618, с. 124-145].

Зрозуміло, що розв'язання проблеми інкультурації (процес входження індивіда в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом) особистості курсанта вищого навчального закладу не вичерпується викладанням однієї історії української культури. Свій внесок у вирішення цього завдання повинна зробити також фахова культурологія, що дає розгорнутіше визначення та уявлення про сутність загальної і професійної культури майбутнього фахівця МВС України, параметри соціокультурного життя людини та суспільства, соціальну, аксіологічну, методологічну функції культурологічного розвитку особистості фахівця. І, звичайно ж, етика та естетика професійної діяльності демонструють еталонні зразки нормативної або антинормативної поведінки працівників МВС України, їх морального обличчя, що розкривають сутність естетичного як однієї з форм узагальнення та нормування соціального досвіду людських відносин, сприйняття та інтерпретації навколишнього світу і власної особистості [618].

Вища відомча освіта потребує розробки цілісної концепції інкультурації особистості курсанта як одного з найважливіших соціальних завдань підготовки фахівця, але слід пам'ятати, що основи фахової підготовки закладаються ще в системі загальної освіти. Тобто все вищесказане однаковою мірою стосується і загальноосвітньої компоненти програм середньої освіти, де завдання інкультурації особистості учня вирішуються в рамках тих же загальноосвітніх дисциплін [194, с. 245].

Значущість культурологічних знань у системі підготовки майбутніх фахівців МВС України вимагає введення елементів культурологічного навчання також на етапі їх перепідготовки та підвищення кваліфікації.

У майбутньому ж, коли в систему перепідготовки та підвищення кваліфікації включаться фахівці, які вже вивчали культурологію у вищому навчальному закладі, здається доцільним для них розробити спеціальний курс професійної культурології, який органічно включає в себе розділ сучасної філософії освіти й теорії культури особистості. Подібний курс, на наш погляд, буде дуже корисний для системи підвищення кваліфікації працівників МВС України будь-якого напрямку професійної діяльності.

Зрозуміло, обсяг та методика викладання курсантам культурологічних знань не можуть бути універсальними. Це пов'язано з тим, що основними "об'єктами" професійної діяльності фахівця МВС України будуть перш за все люди, їх соціокультурні інтереси та ментальні установки. Деякі з форм і методик викладання культурологічних знань ми наводимо в наших наступних підрозділах.

Так чи інакше, але без сучасних культурологічних знань дуже складно виробити у курсантів належні уявлення та навички загальної культури, соціальної адекватності відповідно до швидкоплинних параметрів способу життя та ціннісних орієнтирів сучасного суспільства, розвинути в них

національну, професійну, психологічну культуру, толерантність, розуміння і повагу до законів і норм суспільного буття як власної країни, так і інших держав і народів.

Першорядну роль тут мають відігравати дисциплінарні та міждисциплінарні курси, які містять найфундаментальніші знання, що є базою для формування загальної та професійної культури, швидкої адаптації до нових спеціальностей і спеціалізацій, які є теоретичною основою широкого розгортання прикладних досліджень та розробок.

Отже, мова йде про такі знання, які, по-перше, здатні формувати широкий, цілісний, енциклопедичний погляд на сучасний світ і місце людини в цьому світі; по-друге, дозволяють подолати предметну роз'єднаність та ізольованість, яка колись, у ХХ ст., була нормою і носила прогресивний характер, тому що допомагала оволодіти основами знань на рівні сформованих вже на той час наук як таких, що стояли поруч одна з одною і не мали міцних взаємозв'язків і взаємопроникнень, а сьогодні це стає все більшим гальмом на шляху формування цілісного наукового світогляду та оволодіння основами єдиної людської культури в її гуманітарній та природничій іпостасях.

Поки що проблема культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України (як і культурознавчих орієнтирів вищої школи), балансу національного, загальнокультурного і загальносвітового в цій підготовці залишається відкритою. На жаль, у ній ще не знайшлося місця такій дисципліні, яка б відображала культурну і мовну ситуацію в цілому, формування почуття патріотизму з позицій культури та моральності.

Тому актуальною у цей час стає ідея полікультурної освіти. Зближення країн та народів, посилення їх взаємодії – найважливіша закономірність розвитку сучасного співтовариства. Величезний, яким здавався раніше світ, в якому близько 2-х тисяч народів і більше 200 країн, перетворюється, за термінологією ЮНЕСКО, на "глобальне село" [390, с. 3-10].

Глобалізація з її суперечливими явищами, що мають тенденцію до посилення, висуває перед освітою складне завдання підготовки молоді до життя в умовах багатонаціонального та полікультурного середовища, формування умінь спілкуватися та співпрацювати з людьми різних національностей, рас та віросповідань. Важливо навчити молодь поряд з розвитком власної національної культури розуміти і цінувати своєрідність інших культур, виховувати її в душі миру та поваги до інших народів.

Особливістю культурологічної підготовки є, з одного боку, врахування в освіті етнокультурного чинника, з іншого, – створення умов для пізнання культур інших народів, виховання толерантних відносин між людьми.

Необхідно зазначити, що ідеї полікультурності та полікультурної освіти не є продуктом тільки сучасного життя. Вони порушувалися і розроблялися багатьма видатними умами людства в минулому.

Великий інтерес, наприклад, викликає програма "Панпедії", розроблена Я.-А. Коменським у XVI ст. Великий мислитель, виходячи з посилки про спільність людей, обґрунтовує Панпедію як програму універсального

виховання всього людського роду [317, с. 383].

Тенденції розвитку сучасної освіти мають одну спільну рису – фокусують увагу на діяльнісних аспектах навчального процесу, культуротворчості, пошуку альтернативних варіантів вирішення будь-якої проблеми, на готовності до прийняття власного відповідального рішення. На практиці ці тенденції виявляються, як правило, через зростання процесуальної активності (розвиваючі методи, включення в навчання всіляких ігрових форм тощо), хоча діяльнісні форми вимагають, насамперед, нового підходу до відбору змісту освіти та до принципів її організації.

Зокрема, ситуація змінюється радикально, якщо змістовне завдання навчання не зводиться лише до пізнання дійсності, але акцентується на її перетворенні, на "Я – участь" у культурно-цивілізованому процесі.

Стратегію сучасної культурологічної підготовки становить також суб'єктивний розвиток і саморозвиток особистості фахівця МВС України, здатного не тільки обслуговувати наявні професійні та соціальні технології, але й виходити за межі нормативної діяльності, здійснювати інноваційні процеси, процеси творчості в широкому сенсі. Ця стратегія втілюється і в принциповій спрямованості змісту та форм навчального процесу вищої школи на пріоритет особистісно орієнтованих технологій професійної освіти [543].

Розглядаючи детальніше тільки один аспект загальнофахової підготовки – культурологічний, доходимо висновку, що тут, безумовно, потрібні нові інноваційні підходи з максимальним залученням інтелектуального потенціалу країни: провідних науковців, педагогів, методистів усіх академій, науково-дослідних галузевих міністерств, державних університетів.

Велике значення в структурі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України ми надаємо особистісно орієнтованим технологіям навчання та виховання.

Технології цього типу передбачають перетворення суперпозиції викладача та субординованої позиції курсанта в особистісно-рівноправні позиції. Таке перетворення пов'язане з тим, що викладач не стільки вчить і виховує, скільки актуалізує, стимулює курсанта до загального культурологічного розвитку, створює умови для його самовдосконалення.

На жаль, в Україні, як і в усьому світі, відбувається відчуження викладача від ціннісних властивостей педагогічної діяльності як особливого виду духовного виробництва найвищої з існуючих цінностей – людини. Драматизм цієї ситуації посилюється тим, що сформована система фахової підготовки не блокує цей руйнівний процес, зберігаючи багато в чому безособовий характер, тиражуючи широко поширені у навчальній практиці авторитарність, інструментально-нормативну рецептурність, стереотипи, що позбавляють діяльність викладача духовно-моральних основ.

До того ж, наукова думка ще не дає однозначної та аргументованої відповіді на запитання про сутність психолого-педагогічних умов, що забезпечують процес розробки та впровадження особистісно орієнтованих

технологій у систему вищої освіти МВС України. Попри те, незважаючи на відомі труднощі, можна вказати на такі тенденції розвитку навчального процесу у вищому навчальному закладі, що виводять його на культурологічний рівень:

– фрагмент змісту освіти, що засвоюється у певній ситуації, має як системотвірний деякий ціннісний компонент, що розкриває значущість досліджуваного матеріалу для вдосконалення буття людини, затвердження його властивостей та переваг – моральних, інтелектуальних, естетичних, для поліпшення його економічного добробуту, практико-перетворювальної діяльності та збереження середовища існування;

– у процесі засвоєння цього матеріалу відтворюються такі основні функції особистості, як свобода вибору, свідоме рефлексивне ставлення до предмета своєї діяльності; цілепокладання, індивідуальність; моральна та естетична оцінка предметного середовища і людських відносин; економічна та екологічна доцільність рішень; безперервність зростання науково-технічної діяльності людини;

– способом подання навчального матеріалу та відповідно організуючим початком діяльності, яка володіє певними характеристиками, є моральний вибір, ситуація, завдання, при вирішенні яких особистість включається в нові змістовні відносини: сам зміст, його "виходи" в соціальну та духовну сфери, індивідуально-особистісні чинники наукової творчості знаходять сенс, цінність для оточуючих людей;

– зростання наукоємності проектів і моделей навчальної діяльності з позицій їх культуровідповідності, заснованих на моделюванні професійних ситуацій, на оволодінні професійним досвідом в умовах ділових ігор, тренінгів, моделювання професійних ситуацій.

В основі розробки форм і методів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України лежить проектування високоефективної навчальної діяльності курсанта та управлінської діяльності викладачів. Логіку такого проектування в узагальненому вигляді можна представити таким чином [337, с. 33].

1. Опис у характеристиках, що спостерігаються, та у вимірних параметрах очікуваного результату навчання (ступінь володіння поняттями, способами діяльності, характеристики інтелектуального розвитку тощо).

2. Визначення природи, складу, проявів тих психологічних процесів (орієнтовних, логічних, креативних, емоційних тощо), які повинні бути актуалізовані в свідомості курсантів, щоб наслідком їх став прояв тих новоутворень, які спроектовані з метою навчального процесу.

3. Обґрунтування змісту тієї предметної діяльності, на основі якої можуть бути актуалізовані спроектовані психічні процеси, розробка тих ситуацій спілкування, які можуть привести курсантів до отримання потрібного пізнавального та професійного досвіду.

4. Розробка змістовної і процесуальної сторін сучасних педагогічних технологій: надання досвіду, що підлягає засвоєнню у вигляді системи пізнавальних або практичних завдань, пошук спеціальних дидактичних

процедур його засвоєння (організація індивідуальної та колективної навчальної діяльності, імітаційних моделей досліджуваних процесів, навчально-ділових ігор).

5. Розробка процедур контролю, діагностики, вимірювання якості засвоєння, способів індивідуальної корекції навчальної діяльності.

Високу ефективність виявляє створення комунікативних ситуацій у навчальному процесі вищих навчальних закладів. Взаємодія в процесі навчання, що має форму спілкування між викладачами і курсантами, а також курсантів між собою – один із найпоширеніших засобів трансляції інформації. Вона відрізняється високим рівнем взаєморозуміння, низьким рівнем надмірності інформації, економією часу її передачі.

Активізації навчального процесу сприяють фронтальні, колективні, групові та дидактичні комунікативні ситуації [142, с. 26].

Фронтальні комунікативні ситуації передбачають взаємодію викладача з групою курсантів (чи то академічна група, чи потік або курс), в якій у визначені моменти курсанти можуть опинитись у суб'єктивній ситуації (тобто вони стають суб'єктами активної взаємодії з викладачем), або між курсантами виникає зумовлена навчальними завданнями взаємодія. Типовою фронтальним ситуацією є лекція.

Комунікативні ситуації у навчальному процесі, які можна віднести до типу колективних, передбачають включення курсантів до спілкування між собою та з викладачами в рамках контактної ситуації (академічної групи) в процесі реалізації пізнавальної діяльності. Комунікативна ситуація на заняттях в академічній групі стає колективною, якщо мета заняття досягається. Це трапляється тоді, коли:

- всі члени групи (або більша її частина) об'єднують для цього свої зусилля;
- члени групи повинні вступити у взаємодію для оволодіння певними знаннями та для створення суб'єктивно нових знань;
- члени групи неминуче змушені вступати у вербальну взаємодію на всіх етапах пізнавальної діяльності (або частині з них);
- здійснюється визначення цілей, планування, розподіл функцій, реалізація планів, підбиття підсумків, аналіз у процесі пізнавальної діяльності (комунікативна процесуальність);
- члени групи розробляють і засвоюють певні норми колективної пізнавальної діяльності (продуктивність), комунікативні ситуації, які віднесені до типу колективних і є найефективнішими в процесі семінарських занять.

Групові комунікативні ситуації в навчальному процесі передбачають вирішення пізнавальних завдань групами курсантів (оптимально п'ять осіб) переважно на лабораторно-практичних заняттях. У зв'язку з посиленням уваги до самостійної роботи курсантів та проблем керівництва нею з боку викладачів особливої актуальності набувають дидактичні комунікативні ситуації, учасниками яких є курсанти-викладачі. Під час індивідуальних консультацій, пов'язаних з організацією самостійної роботи курсантів та

керівництвом нею, дидактична комунікативна ситуація виникає тому, що курсант об'єктивно потребує інструктування, а суб'єктивно (головним чином, хоча і об'єктивно теж) відчуває потребу в отриманні інформації, поради, допомоги та розуміння з боку викладача.

Більшій актуальності набуває акмеологічний підхід до розробки сучасних технологій навчання професійної майстерності. Такі технології орієнтовані на розкриття психологічних резервів і особистісного потенціалу професіонала – його здібності, компетентності, уміння, на збільшення рівня його особистісної свободи, стимулювання процесу визначення цілей діяльності [107].

Освітня практика породжує складне і суперечливе різноманіття методів, методик, технік і технологій навчання у вищій школі. Проте методологічно неправильно і практично неможливо брати їх на озброєння в первісному вигляді.

Зберігає свою актуальність висловлена К. Ушинським [604] думка про те, що передача готових порад, незалежних від конкретних умов навчання та виховання, неможлива, тому що передається ідея, виведена з досвіду, але не сам досвід.

Надійну основу для переконливого відтворення і творчого впровадження передового досвіду, для пошуку та прийняття інноваційних рішень створює професійно-технологічна культура майбутнього фахівця МВС України. Технологія культуротворчої діяльності фахівця МВС України як компонент його культурологічної підготовки реалізується в процесі вирішення бінарних груп професійних завдань:

- аналітико-рефлексивних – завдання аналізу та рефлексії цілісного професійного процесу та його елементів, суб'єкт-суб'єктних відносин, труднощів, що виникають, тощо;

- конструктивно-прогностичних – завдання побудови цілісного професійного процесу відповідно до загальної мети професійної діяльності, вироблення та прийняття рішення, прогнозування результатів та наслідків прийнятих рішень;

- організаційно-діяльнісних – завдання реалізації оптимальних варіантів професійного процесу, поєднання різноманітних видів фахової діяльності;

- інформаційно-оціночних – завдання збору, обробки та зберігання інформації про стан і перспективи розвитку професійної системи, її об'єктивної оцінки;

- корекційно-регулюючих – завдання корекції перебігу, змісту і методів професійного процесу, встановлення необхідних комунікативних зв'язків, їх регулювання та підтримки [116].

Таким чином, зі зміною освітніх парадигм у вищій школі закономірно здійснюється перехід до нових технологій навчання, орієнтованих не на пріоритет знання та виконання, а на культуровідповідність, варіативність, суб'єктивність, індивідуально-творчі, особистісно центровані форми та методи професійного навчання та виховання.

Культурологічні технології навчання проектують механізм управління перетворенням і розвитком особистості (за допомогою пізнавально-інструментальної сукупності дій фахівця та оточуючих людей). При цьому змістовно-інформаційний аспект управління визначається переважно освітніми технологіями, а процесуальний – технологіями навчання, хоча чіткі розмежування цих технологій у науці не встановлені. Всі відомі моделі управління реалізуються в навчальних системах за допомогою ефективних стратегій вирішення навчально-пізнавальних завдань і завдяки цьому безпосередньо інтегруються в інтелектуальні та ціннісні структури цілеспрямованої людської діяльності [392].

В основі розробки освітніх технологій лежить проектування високоефективної навчальної діяльності курсантів та управлінської діяльності викладачів.

Ступінь ефективності особистісно орієнтованих педагогічних технологій істотно залежить від того, на якому рівні представлена в них людина в її різноманітні суб'єктності та суб'єктивності, як враховані її професійно-психологічні особливості, які перспективи їх розвитку. Звідси – пріоритет суб'єктно-змістовного навчання порівняно з інформаційним, спрямованість на формування в курсантів безлічі суб'єктних картин світу на відміну від однозначних "програмних" уявлень, діагностика особистісного розвитку, ситуаційне проектування, включення навчальних завдань у контекст життєвих проблем.

Особистісно орієнтовані технології означають персоналізацію педагогічної взаємодії, яка вимагає адекватного включення в цей процес особистісного досвіду (почуттів, переживань, емоцій, відповідних їм дій і вчинків). Деперсоналізована педагогічна взаємодія жорстко детермінується рольовими приписами, що суперечить полісуб'єктному (діалогічному) підходу.

Персоналізація та діалогізація освітнього процесу – це не повернення до "парної педагогіки", оскільки вони спираються на застосування цілої системи форм співробітництва. При їх впровадженні повинна дотримуватися певна послідовність, динаміка: від максимальної допомоги викладача курсантам з вирішення навчальних завдань до поступового наростання їх власної активності, до повної саморегуляції у навчанні та появи стосунків партнерства між ними. Перебудова форм співробітництва, пов'язана зі зміною позицій викладача і курсанта, призводить до можливості самозміни суб'єкта навчання, він самостійно прокладає собі шляхи культурологічного саморозвитку [469].

У той же час здійснення процесу культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України залежить від ступеня індивідуалізації та творчої спрямованості всього освітнього процесу. Така закономірність є основою культурологічної підготовки фахівця. Вона передбачає безпосередню мотивацію навчальної та інших видів діяльності що до організації саморуху до кінцевого результату. Це дає можливість курсанту відчувати радість від самосвідомості власного росту та розвитку. Основне

призначення культурологічного підходу полягає у створенні умов, які "запускають" внутрішні механізми саморозвитку і самореалізації особистості фахівця.

Особистісно орієнтовані технології значною мірою пов'язані з реалізацією принципу професійно-етичної взаємовідповідальності. Він зумовлений закономірністю, згідно з якою готовність учасників педагогічного процесу взяти на себе турботи про долі людей, про майбутнє нашого суспільства неминуче передбачає їх гуманістичний спосіб життя, дотримання норм професійної етики. Цей принцип вимагає такого рівня внутрішньо детермінованої активності особистості, при якому вона не залежить від обставин, що складаються в педагогічному процесі, а сама творить ці обставини, виробляє свою стратегію, свідомо і планомірно вдосконалює себе. Особистісно орієнтовані технології та їх застосування в педагогічній діяльності сприяють культурологічному розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України, оскільки їх різновиди повністю відповідають факторам культурологічного розвитку особистості, що нами виділені: аксіологічному, когнітивному, управлінсько-регулятивному, процесуальному [542, с. 42-45]. Проаналізуємо класифікацію педагогічних технологій.

1. За концепцією засвоєння (управлінсько-регулятивна функція культурологічного розвитку):

- асоціативно-рефлекторні;
- біхевіористичні;
- гештальт-технології;
- інтеріоризаторські;
- сугестивні;
- нейролінгвістичні.

2. За провідним фактором психічного розвитку (управлінсько-регулятивна функція):

- біогенні;
- соціогенні;
- психогенні;
- ідеалістичні.

3. За орієнтацією на особистісні структури (аксіологічна функція культурологічного розвитку):

- інформаційні (формування знань, умінь та навичок);
- операційні (формування способів розумових дій);
- емоційно-художні (виховання естетичних відносин);
- емоційно-моральні (виховання моральних відносин);
- саморозвиток (формування самоуправлінських механізмів);
- евристичні (розвиток творчих здібностей).

4. За характером змісту освіти (когнітивна функція культурологічного розвитку):

- навчально-виховні;
- світсько-релігійні;
- загальноосвітньо-професійні;

- гуманітарно-технократичні;
- предметні.

5. За типом управління пізнавальною діяльністю (процесуальна функція культурологічного розвитку):

- класичне лекційне;
- навчання за допомогою технічних засобів навчання;
- навчання за книгою;
- технологія малих груп;
- комп'ютерне навчання;
- програмне навчання.

6. З організаційних форм (процесуальна функція культурологічного розвитку):

- академічно-клубні;
- індивідуально-групові;
- колективний спосіб навчання;
- способи диференційованого навчання.

7. За ставленням до людини (аксіологічна функція культурологічного розвитку):

- авторитарні;
- дидактоцентричні;
- особистісно орієнтовані;
- гуманно-особистісні;
- технології співпраці.

8. За переважаючим (домінуючим) методом (процесуальна функція культурологічного розвитку):

- догматичні, репродуктивні;
- пояснювально-ілюстративні;
- розвивальне навчання;
- проблемні, пошукові;
- творчі;
- програмне навчання;
- діалогічні;
- ігрові;
- навчання в процесі саморозвитку;
- інформаційні (комп'ютерні).

Наступним напрямом культурологічної підготовки є вдосконалення комунікативної культури курсантів і демонстрування її в процесі навчальної та позааудиторної роботи.

Специфіка фахової діяльності полягає в тому, що дуже часто це – діяльність спілкування. Спілкування при цьому слід розглядати як цілісний процес у єдності трьох його сторін: перцептивної, комунікативної та інтерактивної. Тому різні аспекти професійного спілкування правомірно розглядати як найважливіші умови формування культури особистості майбутнього фахівця МВС України.

Професійна діяльність характеризується такою структурою комунікативного впливу [182, с. 231] (рис. 5.1).

Нас цікавить у культурологічному плані те, що акцент необхідно зробити на вдосконаленні соціально-психологічних властивостей особистості курсанта та оптимізації засобів професійного впливу. Зрозуміло, що вдосконалення цих параметрів повинно охоплювати як перцептивну, так і комунікативну та інтерактивну складові процесу спілкування. Важливо також підкреслити, що названі три сторони спілкування тісно пов'язані з основними компонентами культурологічної підготовки: когнітивним, аксіологічним, управлінсько-регулятивним та процесуальним. Тому формування культури професійного спілкування означає одночасно і вдосконалення культурологічної підготовки курсанта в цілому.

Рис. 5.1. Структура комунікативного впливу

Для формування культури професійного спілкування видається ефективним "занурення" курсанта в такі ситуації професійної взаємодії, в яких відповідні думки інтенсивно розвиваються, а потім реалізуються в професійній діяльності. При цьому, скеровуючи свої зусилля на вдосконалення окремих умінь спілкування в курсантів, необхідно будувати ситуацію професійного спілкування як суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Мається на увазі розгляд людини не тільки і не стільки як об'єкта професійного впливу, але й більшою мірою як суб'єкта власної діяльності.

Культурологічна діяльність майбутнього фахівця МВС України, безумовно, є діяльністю співпраці з людьми, тому багато особливостей культури фахівця випливають з цієї характеристики. У традиційній педагогіці, на жаль, досить поширена репродуктивна форма взаємодії викладача та курсанта. У такий спосіб основне навантаження лягає на самого викладача і носить нетворчий характер, коли курсант пасивно сприймає та засвоює знання, що подаються в готовому вигляді, у такий спосіб перетворюючись на "інтелектуального дармоїда". Особистість курсанта виявляється задіяною в мінімальному ступені і ні про який культурологічний розвиток при такому стані справ говорити не доводиться.

При співпраці з курсантами зміст навчання і виховання стає загальним об'єктом пізнавальної активності як з боку викладача, так і з боку курсанта: викладач ставить проблеми, завдання, обговорює їх спільно з групою, проводить дискусії та планування діяльності, а курсанти вирішують поставлені перед ними завдання, оцінюють отримані результати. Така взаємодія є суб'єкт-об'єкт-суб'єктним спілкуванням, тому що предметом педагогічного спілкування завжди є якийсь зміст (об'єкт), щодо якого воно здійснюється [64, с. 102-105].

З цих позицій важливо сформулювати у курсантів вищих навчальних закладів МВС України бажання і вміння орієнтуватися у своїй майбутній професійній діяльності на особистість людини: на її можливе сприйняття змісту професійної діяльності та самого фахівця, на його ставлення, навіть в

тому випадку, якщо відсутній дійсний зворотний зв'язок щодо того, як він засвоює зміст навчання, як оцінює особистість викладача та себе в цьому процесі. Звідси необхідність розвитку в курсантів рефлексивності мислення та спілкування в процесі професійного впливу. Під рефлексією зазвичай розуміють, з одного боку, здатність особистості аналізувати власні думки, почуття, наміри, з іншого, – здатність прогнозувати думки, почуття, дії інших людей щодо себе або третіх осіб.

Наприклад, рефлексія, що є усвідомленням або прогнозуванням фахівцем того, яким його сприймають і оцінюють оточуючі люди в конкретній ситуації або в цілому, дозволяє фахівцю здійснювати корекцію своєї професійної поведінки в процесі професійного спілкування, перебудовувати зміст тощо. У контексті рефлексії найвиразніше виступає і взаємозв'язок трьох сторін спілкування: сприйняття – обмін інформацією – взаємодія.

Майбутньому фахівцю МВС України необхідно володіти умінням займати рефлексивну позицію, тобто здатністю дивитися на себе і свою діяльність ніби з боку. Помістивши себе в рефлексивну позицію, фахівець створює уможливлені зворотний зв'язок з людьми, що істотно підвищує адекватність професійного спілкування. Такий уможливлені зворотний зв'язок, створений рефлексією, може ввести фахівця в оману, але врешті він перевіряється реально отриманим зворотним зв'язком від людей і відповідно корегується.

Таким чином, наведені вище принципи відбору змісту педагогічної освіти, інноваційні особистісно орієнтовані технології, що застосовуються в сучасній вищій школі, методики формування культури професійного спілкування є основними педагогічними засобами, які, на наш погляд, становлять змістову та процесуальну сторони культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

5.2. Засоби сприяння розвитку культурологічної компетенції курсантів у процесі вивчення іноземної мови

Відповідно до завдань нашого дослідження розглянемо спочатку деякі дефініції самого поняття "засіб", оскільки автори часто по-різному підходять до інтерпретації цього важливого визначення.

Засіб – це методи, посібники, знаряддя, все, що служить для досягнення мети. У тлумачному словнику "засіб" визначається як предмет для здійснення будь-якої діяльності [456, с. 342].

Трактування терміну "засіб" у педагогічній, психологічній і філософській літературі здійснюється з різних точок зору. Іноді в нього вкладається дуже широкий зміст – все те, що стоїть між суб'єктом і продуктом діяльності: поняття, методи цієї діяльності.

Так, наприклад, А. Ростовцев у своєму дослідженні пише: оскільки кінцева мета досягається в цілому ряді дій, результат кожної з цих дій, будучи у співвідношенні до кінцевої мети засобом, водночас є для цієї дії метою [523, с. 177].

Л. Виготський у дослідженнях з розвитку вищих психічних функцій стверджує, що прикладом психологічний знарядь і їх складних систем можуть служити мова, різні форми нумерації та обчислення, механічні пристрої, символіка, твори мистецтва, листи, схеми, діаграми, карти, креслення, всілякі умовні знаки тощо [129, с. 235].

Аналіз його роботи призводить до думки, що Л. Виготський [40, с. 270] підкреслює те загальне, що характерне для засобів усіх видів людської діяльності. Засоби, що застосовуються в діяльності з матеріальними речами, є матеріальними ж речами, це власне знаряддя. У діяльності з інформаційними системами суб'єкт застосовує специфічні засоби, які мають інформативний характер. Фактично це сигнали. Засоби, що впливають на інформаційну систему, є для неї орієнтирами або критеріями вибору того чи іншого типу стану або активності.

Н. Гальскова розглядає засіб як образ дій, що становлять процес навчання. Ми вважаємо за краще слово "засіб" як термін, який охоплює види людської діяльності [137, с. 9].

Під засобами навчання зазвичай розуміють різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, за допомогою яких більш успішно і раціонально досягаються поставлені цілі навчання. Засоби завжди підпорядковані цілям і вибираються відповідно до них.

Головне дидактичне призначення засобів навчання – прискорити процес засвоєння навчального матеріалу і сприяти його закріпленню, тобто наблизити навчальний процес до найефективніших характеристик, наприклад, у навчанні іноземних мов – створити навчальну ситуацію спілкування в іншомовному середовищі.

У дидактиці термін "засоби навчання" не має достатньо чіткого визначення і часом трактується дуже широко завдяки семантиці слова "засіб". Внаслідок цього до засобів навчання іноді зараховують навіть зміст освіти, який для курсанта є "засобом". До засобів навчання в ряді випадків поряд з навчально-наочними посібниками, приладами, механізмами, інструментами також зараховують слово викладача, тексти та вправи.

Так, наприклад, Р. Міньяр-Белоручев [420, с. 55], М. Ляховицький [388, с. 113], пропонуючи класифікацію засобів навчання іноземних мов, називають їх допоміжними засобами і зараховують до них традиційні (нетехнічні) і технічні засоби навчання.

Г. Рогова [513, с. 89] засобами навчання вважає матеріальні об'єкти педагогічної праці (частина навчально-матеріальної бази), носії навчальної інформації, призначені для використання в навчально-виховному процесі. Нам видається, що таке визначення найближче відображає суть поняття "засоби навчання" в такій галузі знання, як дидактика.

Пізніше це визначення було уточнено. Засобами навчання стали називати матеріальні об'єкти, носії навчальної інформації та предмети природи, а також штучно створені людиною і використані педагогами та учнями в навчально-виховному процесі як інструмент їх діяльності (Е. Полат) [492].

До технічних засобів навчання слід зарахувати ті засоби, що вимагають для прояву закладеної в них інформації застосування спеціальної апаратури.

І, нарешті, наведемо визначення терміна "засіб", яке наводиться в Педагогічному енциклопедичному словнику: "... різні матеріальні об'єкти, в тому числі штучно створені спеціально для навчальних цілей і залучені до навчально-виховного процесу як носії інформації та інструмент діяльності педагога та учнів" [474, с. 279].

Ми не зараховуємо до засобів навчання ні слово викладача, ні окремі тексти підручника, розглядаючи підручник як цілісний засіб навчання зі своїм змістом, який власне й містить вправи, тексти та інше методичне забезпечення. Що ж до слова педагога, яке розглядається як інтегральний засіб навчання, то це радше належить до семантики слова "засіб", ніж до суті поняття. Слід розмежувати поняття "матеріальні засоби навчання", зняряддя праці викладача та курсантів, що спеціально розробляються для цілей навчання і виховання, і "вербальні засоби", які, без сумніву, мають певну силу впливу на курсанта і в цьому сенсі, звичайно, є засобом цього впливу.

Однак якщо ми говоримо про категорію дидактики, компоненти системи навчання, треба чітко відмежувати поняття матеріальних засобів навчання та інших засобів впливу на курсанта (вербальні, екстралінгвістичні – міміка, жести, інші поведінкові елементи). Важливо мати на увазі, що слово педагога не можна відокремити від особи самого викладача. Роль же викладача занадто багатогранна, щоб зводити її до засобу навчання, хоча і така точка зору присутня в дидактичній літературі [699, с. 167].

Зараз доцільно ввести поняття "інформаційно-освітнього середовища" навчання, яким, наприклад, є інформаційні ресурси Інтернету. Навряд чи Інтернет можна назвати засобом навчання. Це саме інформаційно-освітнє середовище в певній своїй частині, в якій викладач та курсант, на думку Е. Полат, можуть знайти необхідну для себе і корисну для цілей освіти інформацію, а також, користуючись послугами Інтернету, вирішувати дидактичні завдання [492, с. 52].

У такому середовищі використовуються найрізноманітніші засоби:

- вербальні (причому не тільки слово викладача);
- візуальні;
- мультимедійні.

І хоча сам Інтернет до засобів масової інформації поки не належить, однак його інформаційні ресурси включають самі ці засоби (наприклад, електронні газети, журнали, навіть фільми, твори мистецтва тощо). До інформаційно-освітнього середовища можна зарахувати, крім Інтернету, і засоби масової інформації, у тому числі електронні (телебачення, радіо).

Таким чином, ми визначилися з понятійним апаратом, що використовується в нашому дослідженні:

– до засобів навчання як до самостійної категорії дидактики ми зараховуємо матеріальні та ідеальні засоби, носії навчальної інформації, що призначені для досягнення цілей освіти;

– до інформаційно-освітнього середовища ми зараховуємо інформаційні ресурси: Інтернет, засоби масової інформації, що містять корисну для культурологічної підготовки курсантів при навчанні іноземних мов інформацію.

Важливо також визначитися з поняттями "дидактичні властивості" та "дидактичні функції". Дидактичні властивості – це ознаки, сторони засобів навчання, що відрізняють їх від інших; особливості проявляються в дидактичних функціях, які відображають потенційні можливості, що притаманні засобу навчання.

Функція, згідно з Енциклопедичним словником – це зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта у певній системі відносин. Дидактичні функції, отже, характеризують сутнісні властивості та можливості засобів навчання в певному освітньому середовищі.

Дидактичні функції можуть відігравати різну роль:

- інформаційну;
- адаптивну;
- інтегративну;
- інтерактивну;
- компенсаторну;
- мотиваційну.

У реальному педагогічному процесі всі зазначені функції засобів навчання представлені комплексно, вирішуючи, таким чином, важливі методичні проблеми навчання. В окремому ж засобі навчання може домінувати та чи інша функція, визначаючи її роль і місце в навчальному процесі, в системі засобів навчання. Саме ці функції повинні враховуватися при проектуванні системи навчання, визначенні методики комплексного використання засобів навчання.

Підтвердження такої думки ми знаходимо в роботах ряду вчених: Е. Баллер [36], А. Валицької [109], В. Залеського [213], В. Межуєва [415], Я. Розіна [518], А. Флієр [617] та ін.

Іноземна мова належить до групи навчальних предметів, де провідним компонентом змісту навчання є способи діяльності. Специфіка предмета полягає в тому, що необхідність в активній пізнавальній та мовленнєвій діяльності для кожного курсанта групи з урахуванням його можливостей і здібностей є тим абсолютним фактом, з яким доводиться рахуватися як при відборі адекватних цій специфіці методів, прийомів навчання, так і засобів навчання.

Саме тому прагнення авторів навчальних комплексів, викладачів використовувати на занятті демонстраційні засоби (відеозаписи, картини, діафільми тощо) повинно бути чітко методично обґрунтовано. Такі засоби навчання вирішують завдання створення предмета для обговорення, але саме обговорення повинно будуватися з урахуванням зазначеної вище специфіки навчання.

Наприклад, фронтальні питально-відповідні вправи, які часто називають "дискусіями", мають малу користь, бо лише 5-6 студентів

встигають сказати по одній фразі. Це не практика, як пише Р. Мільруд, принаймні, недостатня практика для формування необхідних навичок та умінь [419, с. 18]. Ось чому при відборі засобів навчання, насамперед, необхідно вирішити питання, де і за яких умов цей засіб планується використовувати.

Якщо на занятті, то пріоритет, як вважає І. Зимня, повинен бути наданий роздатковим посібникам, що організують діяльність кожного на різних рівнях засвоєння мовного матеріалу, причому здебільшого спрямованих на організацію усних вправ, ситуацій спілкування, з урахуванням диференційованого підходу [267, с. 147]. Якщо у позааудиторний час – то це можуть бути засоби для індивідуальної роботи курсантів (CD- або DVD-диски, комп'ютерні програми, Інтернет тощо).

За останнє десятиліття принципово змінилася номенклатура засобів навчання. Навчальні кінофільми, діафільми, грамплатівки більше не випускаються. Їм на зміну прийшли сучасні електронні засоби навчання: відеозаписи, аудіокасети, CD-ROM диски, інформаційно-освітні середовища типу Інтернет.

Перш, ніж давати характеристику сучасним засобам навчання іноземної мови, необхідно звернутися до їх класифікації, щоб позначити ті суттєві ознаки, за якими ці засоби навчання можна відбирати [419; 492]. Потім, звертаючись до їх природних властивостей, важливо показати їх дидактичні властивості і функції, тобто роль і місце в навчальному процесі. Лише тоді можна з упевненістю говорити про те, які засоби навчання необхідні для вирішення тих чи інших дидактичних завдань відповідно до використаної концепції навчання і позначених вище цілепокладанням.

В основу запропонованої класифікації засобів навчання іноземних мов у контексті культурологічної підготовки покладені ознаки, істотні для навчального процесу [267]:

- способи сприйняття інформації: візуальні, звукові, аудіовізуальні, мультимедійні;
- способи прояву інформації: технічні, нетехнічні;
- характер візуального зображення: статичні, динамічні;
- спосіб застосування на занятті (демонстраційні, роздаткові).

До нетехнічних засобів навчання належать так звані традиційні засоби навчання, роздаткові та демонстраційні.

Роздаткові візуальні засоби навчання – це підручник, робочі зошити, дидактичні матеріали для групової роботи, книги для читання. Ці засоби навчання, за винятком матеріалів для групових форм роботи, входять практично в усі навчально-методичні комплекти з іноземної мови.

Крім цього, обов'язковим компонентом комплекту стали аудіодиски, які можуть використовуватися і як демонстраційний посібник, і як роздатковий при використанні вдома для виконання індивідуальних завдань. Педагогам добре відомі й такі демонстраційні посібники, як таблиці, картини, які також належать до нетехнічних засобів навчання.

Як уже згадувалося вище, сучасний навчально-методичний комплект, як правило, містить підручник (книгу для курсантів), робочий зошит, книгу для читання, аудіокасету [388]. За винятком аудіокасет, усі перераховані компоненти навчально-методичного комплекту – нетехнічні, роздаткові засоби навчання.

Підручник іноземної мови – друкований роздатковий посібник, який може забезпечити кожного курсанта практикою в читанні, включає певну кількість текстів. Будь-які вправи, що містяться в підручнику, також передбачають їх попереднє прочитання, формування лексичних і граматичних навичок (для цього в підручнику передбачені відповідні вправи), а також говоріння (визначені завдання, які спонукають курсантів до різних форм говоріння: монологічного, діалогічного).

Однак, як зазначає Е. Пассов [473, с. 41], одночасною усною практикою лише підручник забезпечити кожного студента на занятті не може: тут не забезпечується зворотний зв'язок. Книга для читання – також роздатковий посібник для курсантів. Сама назва свідчить про те, що цей посібник призначено для розвитку вмінь читання. Робочі зошити – це, як правило, зошити з друкованою основою, які передбачають виконання письмових вправ лексичних, граматичних безпосередньо в цих зошитах. Вони можуть містити й базові тексти, на основі яких пропонуються ті чи інші види письмових вправ.

Отже, підручник, книга для читання, робочі зошити завдяки своїм дидактичним властивостям здатні надати одночасну практику всім курсантам в читанні, письмі, обмежену усну практику, виявити закладену в них навчальну інформацію через спеціальні технічні засоби: магнітофон, відеомагнітофон, телевізор, графопроектор, комп'ютер, мультимедійний проектор тощо. У цьому випадку власне засобом навчання є транспаранти, відеозапис, звукозапис, комп'ютерні програми, компакт-диски.

Сама ж апаратура належить до розряду технічних засобів. Вона нейтральна за своїми природними якостями до тієї інформації, яка в неї закладається для прояву. Інакше кажучи, не магнітофон навчає, а той звукозапис, який спеціально підготовлений для цілей навчання і містить відповідну навчальну інформацію.

Для формування навичок і вмінь говоріння, аудіювання потрібні додаткові засоби, методи і прийоми роботи на занятті і вдома. Відзначимо цей факт як вказівку на те, що навчально-методичні комплекти об'єктивно потребують подальшого вдосконалення в частині включення додаткових засобів навчання для організації одночасної усної практики для кожного курсанта навчальної групи. Аналіз роботи курсантів з використанням аудіозасобів з досліджуваних тем показує, що аудіозаписи з висловлюваннями носіїв мови позитивно впливають на розвиток культурологічної компетентності і в цілому сприяють культурологічній підготовці курсантів у вищих навчальних закладах МВС України.

Демонстраційні нетехнічні засоби навчання відіграють свою досить істотну роль у навчальному процесі. Сюди можна зарахувати таблиці,

навчальні картини. Так, таблиці завдяки притаманним їм дидактичним властивостям, можуть вирішувати специфічні дидактичні завдання ефективніше, ніж інші засоби навчання.

Таблиця – демонстраційний друкований посібник, який може перебувати перед очима курсантів тривалий час, нагадуючи всім і кожному про ті чи інші граматичні правила, правила читання, словотворення, вимови тощо. І кожен курсант відповідно до особливостей його пам'яті та сприйняття може в будь-який момент звернутися до потрібного йому знання при виконанні вправ.

Не варто ігнорувати і такий традиційний засіб навчання, як картини, які можуть відігравати свою роль при первинному закріпленні лексичного матеріалу, коли увага курсанта зосереджена не на тому, що сказати, а на тому, як сказати. Інакше кажучи, іноді важливо, щоб курсант, спираючись на готову ситуацію, міг використовувати відповідний новий граматичний чи лексичний матеріал.

Якщо продовжити цю логіку міркування, можна з упевненістю стверджувати, що і зміст того чи іншого засобу навчання буде тільки в тому випадку дійсно ефективним для цілей навчання, якщо при його розробці будуть враховуватися його дидактичні властивості та відповідні функції.

Співвіднесення дидактичних завдань і дидактичних функцій засобів навчання і дає точне прогнозування відбору змісту, з одного боку, його структурування і композиції, з іншого. Для ілюстрації цієї думки можна, спираючись на дидактичні функції гіпотетичного засобу навчання, призначеного для організації одночасної усної практики курсантів, назвати таке: така допомога повинна забезпечувати зовнішній чи внутрішній зворотний зв'язок (щоб курсанти могли точно знати, виконують вони завдання правильно чи ні). Відповідно він може бути орієнтований на формування лексичних чи граматичних навичок. Це можуть бути посібники друковані (наприклад, для роботи в парах, у малих групах) або звукові.

У наш час найбільшою популярністю в навчанні іноземних мов і в процесі культурологічної підготовки користуються аудіовізуальні засоби навчання. Сюди належать, як зазначає З. Нікітенко, відеозаписи, компакт-диски та комп'ютерні програми [446, с. 15]. Це – технічні засоби навчання. Відеозаписи, як і компакт-диски, можуть бути демонстраційним або роздатковим засобом навчання залежно від способу їх застосування (на занятті для всієї групи або вдома для особистого користування). На заняттях іноземної мови частіше використовуються відеозаписи, оскільки вони барвисті і мають цікавий демонстраційний характер.

Максимальна наближеність до життєвих реалій спричиняє інтерес у курсантів, а велика кількість повторів робить процес засвоєння матеріалу результативним. Відсутність надлишкової інформації дає можливість однозначної семантизації матеріалу, що робить процес навчання економічнішим, а це важливо в умовах немовного факультету, де кількість годин, що відводиться на навчання іноземної мови, обмежена.

На думку Н. Шамової, ефективність використання відеофільму залежить не тільки від правильного визначення його місця в структурі заняття, але й від того, наскільки раціонально організовано саме заняття, як погоджені навчальні можливості відеофільму із завданнями навчання. Вона виділяє три етапи в структурі заняття з використанням відеофільму: допереглядний, переглядовий та післяпереглядний [REF _Ref330427464 \r \h * MERGEFORMAT 651].

Використання відеофільмів при навчанні іноземної мови вирішує такі методичні завдання:

- навчання курсантів усвідомлено сприймати інформацію;
- наслідування автентичним зразкам усномовних висловлювань;
- використання мовних засобів, що містяться у відеофільмі;
- формування культурологічної компетентності.

Як уже зазначалося вище, будь-які засоби навчання повинні чітко виконувати певну дидактичну задачу. У нашому випадку це – розвиток певних умінь і навичок, а також культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Відеозаписи, призначені для занять з іноземної мови, як правило, ситуативні за своїм характером (знімальні чи монтажні записи). Бажано, щоб всі вони відображали різні сторони культури країни, мова, якої вивчається, тобто несли в собі соціокультурну інформацію. У цьому випадку глядача приваблює саме відеоряд, "нова, незнайома картинка", що знайомить курсантів з країною, традиціями, побутом носіїв мови [606, с. 24].

Звуковий ряд або "йде" услід зоровому ряду, або "веде" його за собою. Поєднання зорового і звукового рядів створює особливу атмосферу пізнавальної активності та співучасті. Вони доповнюють і пояснюють один одного. Водночас саме на основі відеоряду часто будуються подальші завдання, спрямовані на самостійні висловлювання курсантів, часто без урахування цікавого лінгвістичного, соціолінгвістичного (реалій, ідіом) і соціокультурного матеріалу, яким буває багатий звуковий ряд [155; 342; 455].

Завданням дослідження є й активне використання мультимедійних технологій у навчанні іноземних мов при культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Мультимедійні технології дозволяють інтегрувати різні носії інформації: текст, графічні зображення, звук, анімацію та відеофрагменти. Сучасні програми для навчання курсантів іноземної мови задовольняють вимоги комунікативного підходу до навчання іноземних мов у контексті культурологічного підходу.

Використання мультимедійних технологій дозволяє моделювати будь-яку мовну ситуацію, ситуацію реального спілкування. Реакція курсанта полягає в конкретній дії за допомогою інтерфейсу комп'ютера, цією дією може бути і мовне висловлювання.

Як показує досвід нашої дослідницької і викладацької діяльності, використання комп'ютерних програм сприяє швидкому формуванню мовних навичок. Спільне використання різних видів подання інформації дозволяє значно прискорити процес запам'ятовування, реалізується комплексний

підхід до навчання іноземних мов – ми можемо одночасно навчати всім видам мовленнєвої діяльності в їх взаємозв'язку,

Мультимедіа дозволяє інтегрувати країнознавчі аспекти в процес навчання і надає можливість повніше познайомитися з країнами, їх культурою і національними особливостями, що, без сумніву, розвиває культурологічну компетентність курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

У роботах В. Гури [168], А. Миролубова [421] підтверджується, що використання комп'ютерів на заняттях посідає важливе місце в здійсненні індивідуального підходу. За допомогою комп'ютерних програм можна вивчати мову в індивідуальному темпі і послідовності, що дозволяє враховувати психологічні особливості кожного курсанта.

Ефективність навчання збільшується за рахунок того, що курсанти отримують інформацію в момент, коли вона їм потрібна, вони в будь-який час можуть повернутися і повторити раніше пройдене і попросити у комп'ютера підказку – здійснюється зворотний зв'язок.

Мультимедіа дозволяють вирішувати принципово різні завдання в процесі вивчення іноземної мови: засвоєння певного обсягу теоретичної інформації про мову, що вивчається, та набуття умінь практичного володіння цією мовою в різних видах мовленнєвої діяльності (комунікативних умінь).

Очевидним стає той факт, що мультимедійні компакт-диски (CD, DVD) дуже привабливі для цілей освіти завдяки своїй інтерактивності. Якщо їх методично грамотно використовувати, вони можуть служити основою мультимедійного інтерактивного електронного підручника. Такий підручник є досить ефективним, наприклад, при виконанні домашніх завдань, самостійної діяльності курсантів з формування необхідних граматичних та лексичних навичок (І. Бім) [68, с. 36-40].

Використання звукових і відеопрограм значно розширює можливості компакт-дисків. Формування і вдосконалення умінь аудіювання, читання також цілком вписується в дидактичні функції цього засобу навчання. Треба тільки розуміти, що це засіб для самостійної роботи курсантів у позааудиторний час.

Після появи сучасних комп'ютерних технологій навчання іноземної мови багато науковців відзначають, що такі технології мають загальний суттєвий недолік: розробляються на алгоритмічній основі, однаково програмують процес оволодіння мовними операціями, які:

- мають структурно різну організацію і, отже, не можуть бути однаково формалізовані;

- виконуються не в лабораторних умовах, а в контексті різних мовних позицій і тому далеко не завжди здійснюються за стандартною схемою.

Їм протистоять технології навчання, що забезпечують для курсанта можливість як алгоритмічних, так і евристичних рішень, а також інтерактивний режим взаємодії з навчальною системою. Передбачається, що такі технології можуть реалізуватися на базі відеокомп'ютерного комплексу і спеціально розробленого для нього програмного забезпечення.

Функціональне призначення комп'ютерного компонента такого комплексу достатньо визначене. Він повинен забезпечувати формування так званих моторних навичок володіння мовою. У той же час, як показали наші спостереження, призначенням відеокомпоненти є:

- забезпечення наочної ситуативно драматичної основи засвоєння іншомовного матеріалу (моделююча функція);
- забезпечення мотивованого засвоєння іншомовного матеріалу (мотиваційна функція);
- демонстрація різних засобів вирішення комунікативного завдання залежно від змісту комунікативної ситуації (демонстраційна функція).

Кожен відеофрагмент використовується для вирішення конкретного лінгводидактичного завдання або комплексу завдань і може бути забезпечений детальним планом роботи. Реалізація цього плану зі зверненням у разі необхідності до довідкового і допоміжного дидактичного матеріалу може здійснюватися за допомогою персонального комп'ютера, який також дозволяє цілеспрямоване звернення до певного фрагмента відеоматеріалу, безпосередньо пов'язаного з лінгводидактичним завданням, яке розв'язується в цей момент. Ці ж технології навчання, можливо, ефективно використовувати і з метою самонавчання.

Все це є значною мірою актуальним, якщо орієнтуватися на рівень застосування цих технологій у вищих навчальних закладах. Але якщо взяти до уваги тенденції стрімкої комп'ютеризації всієї країни і комп'ютеризацію навчальних закладів, роль мультимедійних комп'ютерних програм у навчанні може бути набагато значнішою. Адже сама назва "мультимедійні" вже вказує на те, що в них використовуються компоненти всіх засобів, що застосовувалися до їх появи, а також багато іншого.

Комп'ютерні програми можуть використовуватися, як показує наш досвід, для навчання різних аспектів іноземної мови, починаючи з вивчення алфавіту. За їх допомогою можна навчати читання, правильній вимові і написанню слів, аудіюванню та говорінню, а також відпрацьовувати практично будь-який граматичний і лексичний матеріал. Є програми навчальної роботи з тлумачним словником і підручником з країнознавства. Дуже ефективні програми граматичних вправ і контрольних робіт з миттєвою перевіркою і оцінкою результатів. Є й програми, що забезпечують корегування слухо-вимовних навичок, оскільки вони дають можливість запису і відтворення власного голосу для порівняння із зразками.

Доступ до Інтернету також надає досить ефективні можливості щодо забезпечення пошуку і використання в навчанні іноземної мови текстової, графічної, звукової та відеоінформації. Слідом за Е. Полат [492, с. 68], перерахуємо ці можливості;

- викладач може дібрати ті чи інші автентичні тексти для читання з обраної теми до занять у бібліотеці університету;
- на комп'ютер можна записати звукову інформацію (мова політичних чи державних діячів, цікаві виступи на різні теми носіїв мови);

- провести усне обговорення отриманих електронною поштою листів партнерів за проектом;
- провести в групах дискусію з тієї чи іншої проблемної ситуації, а потім організувати загальне обговорення;
- проаналізувати висловлювання носіїв мови, що містять фразеологізми, реалії, ідіоми, прислів'я, приказки, які відображають специфіку вивчення мови та культури народу;
- використовувати хоча б фрагментарно художні твори авторів країни, мова якої вивчається, отримані у віртуальних бібліотеках;
- використовувати матеріали електронних граматичних довідників, словників, довідників країнознавчого характеру, матеріалів дистанційних курсів тощо.

Використання в практиці навчання ресурсів Інтернету дозволяє спілкуватися з реальними носіями мови, ділячись враженнями і задаючи актуальні запитання відразу безлічі користувачів, що перебувають у різних частинах світу, за допомогою коротких повідомлень. Широко використовується метод навчальних проектів, що здійснюється у вигляді створення спільних публікацій, електронних журналів, комп'ютерних презентацій.

Завдяки можливості доступу до системи Інтернету виникають нові перспективи творчої роботи, нові горизонти спілкування та особистого досвіду. Існує ряд e-mail-проектів, мета яких – розширення знання і розуміння світу і людей, що його населяють. Участь у такому проекті особливо ефективно розвиває культурологічну компетентність курсантів [699, с. 75].

Обмін індивідуальними листами електронною поштою в системі інтерактивного спілкування дає унікальну можливість вести реальний діалог з партнером, перевірити своє писемне мовлення, вміння виразити себе, перевірити, чи партнера правильно зрозуміли, запросити додаткову інформацію. Окрім того, під час такого спілкування створюється позитивний фон.

У проектній роботі весь навчальний процес орієнтований на курсантів, і, перш за все, враховуються їх інтереси, життєвий досвід та індивідуальні здібності. Участь у e-mail-проектах посилює індивідуальну та колективну відповідальність за конкретну роботу: адже кожен учасник повинен представити результат своєї діяльності. У цьому полягає ефективність навчання основам культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України на заняттях з іноземної мови.

Міжнародні телекомунікаційні проекти як засоби культурологічної підготовки унікальні тому, що дають можливість створити реальне мовне середовище.

Міжнародні проекти, які організовуються в мережі Інтернету на основі якоїсь загальної проблеми, дослідження якої, її рішення однаково цікаві та значущі для партнерів різних країн, створюють справжнє мовне середовище. Учасники стурбовані роздумами, дослідженням, пошуком, збиранням

необхідної інформації, її обговоренням між собою і з партнерами.

Головне, що мова тут виконує свою пряму функцію – засобу формулювання думок. Ось це і є справжнім навчальним середовищем, справжнім зануренням не тільки в досліджувану проблему, а й у саму іншомовну діяльність, в культуру іншого народу. При роботі над проектом задіяні найрізноманітніші можливості і ресурси мережі Інтернету: віртуальні бібліотеки, бази даних, віртуальні кафе та музеї, різні інформаційні та освітні сервери.

Необхідність живого спілкування з реальними партнерами звертає його учасників до можливостей електронної пошти, телеконференцій, чат-технологій. Підготовка спільного продукту того чи іншого проекту вимагає звернення до текстових, графічних редакторів, застосування різних мережевих програм, що дозволяють використовувати графіку, анімацію, мультиплікацію, тобто мультимедійні засоби. Таким чином, проект стає міждисциплінарним. У ході реалізації проектів використовуються найпопулярніші можливості інформаційно-комунікативних технологій, таких як:

- інформаційні банки (з можливістю перегляду, роздруківки, конспектування тощо) лекцій, матеріалів для самоосвіти, текстів і завдань, методичних рекомендацій та посібників;
- інтегровані системи;
- програмно-керовані комплекси;
- аудіозасоби, відеокурси та навчальне телебачення;
- інформаційні комунікації.

У процесі навчання слід обговорювати переваги і недоліки різних видів комп'ютерних технологій, розглядати запропоновані варіанти рішень, аналізувати допущені недоліки, проектувати можливі варіанти вирішення. Врешті в учасників проекту формується не тільки мовна компетентність, а й розвивається культурологічна компетентність. Вільний обмін думками під час індивідуального і групового вирішення проблеми сприяє зміцненню інтересу до співпраці. Емоційно-сприятлива атмосфера навчання, що постійно підтримується ситуацією цікавості – все це орієнтує курсантів на оптимальну творчу діяльність.

Ґрунтуючись на матеріалах ряду досліджень, а також на досвіді роботи викладачів, можна стверджувати, що ефективність вирішення дидактичних завдань при навчанні іноземної мови з використанням інформаційних ресурсів Інтернету підвищується, що дозволяють:

- удосконалювати навички та вміння читання, аудіювання, монологічного і діалогічного висловлювання, письмового мовлення;
- поповнювати свій словниковий запас лексикою сучасної іноземної мови, що відображає певний етап розвитку культури народу, соціального та політичного суспільства;
- знайомитися з культурознавчими знаннями, що включають у себе мовний етикет, особливості мовної поведінки різних народів в умовах спілкування, особливості культури, традицій країни мови, яка вивчається.

Деякі автори обережно підходять до ідеї ширшого використання комп'ютерних програм як засобу культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, вважаючи, що такі програми можуть мати лише допоміжну роль. Часто і зовсім заперечують доцільність застосування комп'ютера на занятті, стверджуючи, що його можна використовувати тільки для самостійних занять у позааудиторний час. Не заперечуючи центральну роль викладача та підручника в організації процесу навчання, ми все ж вважаємо, що відхилення доцільності роботи з комп'ютером на занятті не витримує суворої критики. Марно заперечувати, що комп'ютер виконує багато видів робіт і є набагато швидшим і точнішим за людину. Практично на кожному занятті робляться вправи або проводяться контрольні роботи, а для перевірки цього, безумовно, варто використовувати комп'ютер.

Таким чином, можна зробити висновок, що проведене нами дослідження підтверджує і поглиблює тенденції використання засобів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в методиці викладання іноземних мов:

- матеріальні та ідеальні засоби (вербальні та невербальні носії навчальної інформації);
- інформаційні засоби (засоби масової інформації, Інтернет);
- технічні засоби (CD- або DVD-диски, відеозаписи, аудіокасети);
- нетехнічні засоби (демонстраційні, роздаткові).

Дослідження показало, що до засобів навчання як до самостійної категорії дидактики належать матеріальні засоби, носії навчальної інформації, призначені для досягнення цілей освіти; до інформаційно-освітнього середовища – інформаційні ресурси: Інтернет, засоби масової інформації, що містять корисну інформацію для розвитку культурологічної компетентності курсантів вищих навчальних закладів МВС України при навчанні іноземних мов.

5.3. Методика культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Для узагальнення та підсилення розглянутих вище форм та методів, що становлять сутність процесу культурологічної підготовки курсантів, необхідним, на наш погляд, є введення в навчальний процес вищого навчального закладу дисципліни або хоча б спецкурсу, в якому в систематизованому вигляді викладалися б проблеми, описувалися б зовнішні та внутрішні умови культурологічного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України.

Проведений аналіз досліджень і накопичений досвід роботи переконав у необхідності створення спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", а результати його впровадження в навчальний процес підтвердили високу цінність для курсантів і підвищення якості їх культурологічної підготовленості (Додаток В).

Спецкурс "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" передбачає такі компоненти:

Когнітивний – знайомство курсантів з історією виникнення проблеми культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, професійною культурологією, основами формування нового мислення, з механізмами формування морально-духовної сфери особистості, філософією освіти.

Процесуальний – знайомство курсанта з прийомами, методами та формами соціокультурного розвитку та загальної культури особистості: особистісно орієнтованими технологіями, методиками, спрямованими на оптимізацію комунікативної культури фахівця МВС України, персоніфікацію та діалогізацію навчально-виховного процесу на основі діалогу культур тощо. Тренінгові заняття спецкурсу були спрямовані на відпрацювання та застосування їх у професійній діяльності.

Аксіологічний компонент у тематичному змісті спецкурсу був своєрідним зрізом або результатом вивченого: у процесі різних тренінгових занять, практичних ситуацій, лекцій і семінарів курсанти вивчали, аналізували, спостерігали еволюцію власних поглядів, думок, вчинків з позицій морально-етичної сфери особистості.

Управлінсько-регулятивний компонент представлений у спецкурсі наявністю достовірних психолого-діагностичних методик, що дозволяють виявити "психологічний портрет" особистості, потім у процесі навчання проводилася психолого-корекційна робота з удосконалення та розвитку культурно значущих якостей і виправлення наявних недоліків, або "слабих ланок" (за словами курсантів). У кінці вивчення спецкурсу вони самі оцінювали себе за допомогою ряду методик, отримані результати було проаналізовано.

Досягнення цих цілей можливе за умови завершення вивчення повного обсягу психологічних і фахових дисциплін, знайомства з усіма основними психолого-культурологічними поняттями. Забезпечуючи вивчення культурологічного компонента в загальнофаховій підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України, цей спецкурс сприяє інтеграції та фундаменталізації професійної освіти. Особливо важливо, що відбувається це перед початком практики, під час якої курсанти отримують можливість реалізувати отримані знання в професійній діяльності. Інтегративність курсу в поєднанні з прикладною спрямованістю створює ті природні зовнішні умови, в яких курсант з об'єкта професійної підготовки перетворюється на суб'єкт соціокультурного розвитку. Зміст курсу узгоджується зі змістом курсів "Історія української культури", "Історія держави і права України та зарубіжних країн", "Філософія", "Українська та іноземна мови за професійним спрямуванням" та доповнює їх, а також узгоджується з вимогами практики курсантів.

Логіка побудови спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" зумовлена організацією дослідницької роботи курсанта з осмислення своїх особистісних та професійних особливостей: від

усвідомлення сутності поняття "культурологічна підготовка", психолого-педагогічних основ розвитку особистості, розуміння її ролі в ході професійної діяльності до філософського усвідомлення цієї проблеми в контексті сучасної освітньої парадигми. Поняття "культурологічна підготовка" розглядається в курсі із загальноприйнятих у вітчизняній науці позицій про людину та культуру: культура – суспільство – людина – освіта. Показується, що на процес здійснення культурологічної підготовки курсантів впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники. Роль регулятора культурологічної підготовки може відігравати теоретична модель як зразок, який курсант наповнює своїм змістом.

Виділення окремих компонентів у структурі культурологічної підготовки є умовним, оскільки їх складові глибоко взаємопов'язані між собою та не можуть бути чітко розділені. Однак це полегшує курсанту процес самодіагностування культурно значущих якостей і відображає динаміку самодетермінації в процесі культурологічної підготовки.

На основі цього можна зробити висновок, що залежно від специфіки спеціальності та індивідуальної підготовленості викладача, який читає цей курс, окремі його розділи можуть викладатися в нетрадиційних формах із застосуванням нових нестандартних методик. На практичних заняттях курсанту надається допомога в отриманні досвіду самодослідження, прищеплюється інтерес і потреба в ньому, виробляється практична готовність до професійного і соціокультурного саморозвитку та самовдосконалення.

Тому в експериментальній роботі необхідно використовувати більше активних методів навчання, вправ тренінгового характеру. Однак не слід забувати, що вивчення спецкурсу є лише освітньо-розвивальним середовищем, у рамках якого провідна роль відводиться глибокій, систематичній роботі курсанта зі своїми професійно-особистісними якостями. Спецкурс сприяє позитивному протіканню природним шляхом загальнокультурного розвитку конкретного курсанта.

У ході вивчення спецкурсу, крім самодослідження, курсанти проводили науково-теоретичні дослідження з проблеми культурологічного підходу до розвитку особистості (Е. Бондаревська [84], В. Краєвський [332]) і на їх основі готували курсові роботи, що значно підвищило їх загальну результативність роботи над собою.

Оскільки спецкурс "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" є однією з перших таких спроб впровадження у вищі навчальні заклади МВС України, то він не претендує на всеосяжне і остаточне трактування основних теоретичних понять та рекомендацій. Наше завдання полягало в тому, щоб намітити акценти, окреслити орієнтири подальшої цілеспрямованої роботи педагогів, науковців, психологів, скерованої на культурологічну підготовку курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Одним із завдань розробленого та апробованого спецкурсу є визначення загальних тенденцій і умов, що сприяють розвитку культурологічної підготовки в умовах гуманізації та гуманітаризації освіти.

Зміст кожної теми заняття включає в себе не тільки теоретичні аспекти розглянутих проблем, а й практичні засоби й методи, що сприяють культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Розглянемо загальну характеристику принципів відбору, змісту й структуризації навчального матеріалу спецкурсу.

Відбір змісту та форм засвоєння змісту спецкурсу курсантами багато в чому залежить від особистісних орієнтації викладача і його можливостей: специфіки, отриманої освіти, кола актуальної для нього літератури, професійного досвіду. Цей вибір повинен також бути зумовлений і особливостями сприйняття курсантів, їх установками, готовністю і вмінням працювати в різних освітніх режимах, наявністю або відсутністю позитивного досвіду, індивідуальними можливостями в усвідомленні спецкурсу.

У кінцевому підсумку спецкурс "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" служить цілям створення передумов для максимально ефективного особистісного просування кожного курсанта у власному культурному розвитку.

Необхідно відзначити, що на варіативність курсу, розширення і поглиблення його тематичних розділів будуть впливати й інші чинники, що відображають специфіку відповідного етапу розвитку системи вищої освіти.

Критеріями результативності засвоєння курсу можуть служити:

1. Розуміння курсантами різниці між буденним, науковим і культурно значущим соціальним знанням, сформованість орієнтації на соціокультурний розвиток, що виражається в читанні та усвідомленні спеціальної фахової, психологічної, філософської та іншої літератури, інтерес до аналізу різних фактів і явищ дійсності з фахової точки зору, активна участь у професійній діяльності.

2. Включення курсантів у процес самосвідомості в цілях культурно-освітнього та професійного вдосконалення.

Проаналізуємо зміст тематичних напрямів розробленого спецкурсу.

Вивчення перших тем переслідує суто теоретичну мету і наповнює зміст когнітивною функцією культурологічної підготовки. Курсанти працюють над понятійним апаратом проблеми і дають визначення поняттям: "культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", " професійна культура особистості", "професійна культурологія", " соціокультурний розвиток". Під час вивчення цих понять курсант знаходить для себе відповіді на такі запитання:

1. Історичні передумови виникнення культурологічного підходу до професійної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

2. Сутність і структура культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

3. Сучасний стан проблеми культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

4. Семантика понять, що визначають структуру культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Виклад матеріалу викладачем починається з постановки проблемних питань. Використовуючи методику діалогу культур, яка є складовою частиною професійної культури фахівця, курсант веде діалог з групою.

Курсанти на базі актуалізованих знань з курсу історії роблять висновок про те, що проблема становлення та розвитку культурологічного підходу до особистості була предметом дослідження ще з часів Сократа й Платона. Теза про те, що Платон, так само як і його вчитель, Сократ, підійшов до вивчення взаємин між людьми не тільки з боку логіки, але і з боку культурології та етики, пронизує всі заняття. У процесі вивчення першої теми спецкурсу курсанти займаються реферуванням різних історичних підходів до формування особистості, що дозволяє розглянути проблему культурологічного підходу до розвитку особистості від Сократа до сучасності. Курсанти з позицій розглянутих підходів вступають у суперечку між собою з позицій тих ідей, що розглядали. Таким чином, утворюється насичений і щільний навчальний процес, в якому голоси різних культур, що реально створили культурологічні теорії розвитку особистості, перехрещуються, обговорюються та аналізуються з різних сторін.

Потім курсанти переходять до вивчення сутності і структури культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Проведений аналіз філософської, історичної та психолого-педагогічної літератури, дозволяє їм зробити висновок про те, що культурологічна підготовка – це міра та спосіб творчої самореалізації особистості фахівця в різноманітних видах професійної діяльності, спілкування, спрямована на засвоєння, передачу і створення професійних цінностей.

Викладене уявлення сутності культурологічної підготовки дає їм можливість вписати це поняття до категоріального ряду: культура професійної діяльності, культура професійного спілкування, культура особистості фахівця МВС України.

Процес культурологічної підготовки фахівця МВС України розкривається перед курсантами як загальна характеристика різноманітних видів діяльності, забезпечуючи прояв закономірного розвитку потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, здібностей особистості щодо професійної діяльності. У кінці заняття курсанти доходять висновку, що культурологічна підготовка – це поняття вищого рівня абстракції, яке конкретизується в поняттях: "культура особистості", "культура професійної діяльності", "культура професійного спілкування".

Розвитку аксіологічного компонента сприяли заняття-практикуми та заняття-дискусії, на яких курсанти могли не тільки вільно висловлювати свої думки, але й, спілкуючись, розвивати морально-етичну та чуттєво-емоційну сфери своєї особистості.

Пропонуючи курсантам завдання для обговорення, ми виходили з того, що вони вже знайомі з твердженням І. Канта про примат моралі над знаннями та політикою і від них вимагається лише перенесення цих знань у нову

ситуацію. Крім того, знаючи чесноти кантівської етики, можна знайти правильний шлях пошуку рішення, конструюючи його "кроки". Як показав аналіз результатів, близько 75% курсантів пішли саме таким шляхом – від чеснот моральної етики до затвердження примату моралі над "освітою" та "соціально-політичною" кон'юнктурою.

Таким чином, ми вважаємо, що завдання такого типу змушують курсантів шукати конструктивні рішення, формуючи власну духовно-моральну культуру, етику та людяність.

У результаті проведених нами диспутів курсанти не тільки показували зразки чудового володіння словом, методикою переконання, приведення аргументів і доказів, а й виявляли свої морально-етичні погляди, культуру світосприймання, ерудицію та кругозір.

Спецкурс був спрямований на розвиток психологічної культури майбутнього фахівця через формування "Я-концепції фахівця МВС".

Питання з цієї проблематики були дискусійними: Чи є гарантія, що джерелом проблем сучасної системи МВС є не сам фахівець? Чи можна бути переконаним, що авторитарна позиція з самого початку не викликає опору або неприйняття? Чи не є фахівець конструктором власних невдач? Відповідь на всі ці запитання можна отримати, аналізуючи названу вище проблематику.

На занятті курсанти давали визначення поняттю "Я – концепція": Я-концепція – це система, що складається з уявлень людини про себе та її ставлення до цих уявлень. Описову (когнітивну) складову Я-концепції найчастіше називають "образом Я" або "картиною Я". Оціночну складову називають "самооцінкою".

Для повнішого засвоєння цієї теми нижче наведена інформація, що надавалась курсантам як вихідна.

Найчастіше в Я-концепції виділяють три елементи:

1. Образ "Я" – уявлення людини про себе.
2. Самооцінка – те чи інше ставлення до конкретних рис образу "Я".
3. Потенційні дії людини, спрямовані на зміну (підтримку) образу "Я" відповідно до самооцінки.

Під час заняття в процесі вивчення та аналізу робіт Р. Бернса "Розвиток Я-концепції і виховання" [52] і Е. Берна "Люди, які грають в ігри. Ігри, в які грають люди" [51] курсанти дійшли висновку, що образ "Я" – це те, що я знаю про себе. Самооцінка – хочу чи не хочу бути таким. Потенційна поведінка – потенційна "дія", не вистачає тільки ідеального уявлення, того самого "образу-мети", з яким людина погоджує свої домагання. Їм запропоновано ввести поняття "ідеалу" в структуру Я-концепції. Таким чином, вони отримали другий варіант моделі Я-концепції. До неї увійшли: Реальне "Я", Ідеальне "Я", Дзеркальне "Я".

Реальне "Я" – це та частина Я-концепції, в якій знаходить своє відображення сприйняття людиною її реальних об'єктивно існуючих властивостей, тобто того, якою вона є насправді.

Ідеальне "Я" – це уявлення людини про те, якою би вона хотіла бути.

Дзеркальне "Я" – це уявлення людини про те, якою її бачать інші.

У ході заняття курсанти запропонували ще одну широковідому модель. Самооцінка – це образ "Я" у зіставленні з Ідеалом.

Але, так чи інакше, яку б ми модель не будували, ми говоримо про побудову особистісної Я-концепції як про процес, в якому людина намагається пізнати сама себе, сформуванню самооцінку та виробити стійкі поведінкові тенденції. Основою для формування Я-концепції є об'єктивні знання про себе, уявлення про себе, ставлення оточуючих і Ідеал, який виступає як "образ-мета" та планований рівень досягнення.

На занятті курсанти знайомилися з оригінальною концепцією Т. Харріса, який є автором своєї моделі Я-концепції. Вона носить назву "О'кей-концепції" і описує не тільки реальне чи ідеальне "Я" людини, але й допомагає відобразити його дзеркальне "Я". Концепція описується однією з чотирьох життєвих позицій. Позиція перша: "Я – О'кей (я – хороша людина) – Ви – О'кей". Це симпатична позиція доброї, здорової, впевненої в собі людини. Позиція друга: "Я – О'кей – Ви – не О'кей". Тобто Я – хороший, Ви – поганий. Позиція третя: "Я – не О'кей – Ви – О'кей". Позиція людини в собі невпевненої, залежної від інших. Позиція четверта: "Я – не О'кей – Ви – не О'кей". Людина повністю незадоволена життям [623].

У кінці заняття курсанти роблять висновок, що процес культурологічного розвитку особистості дає можливість сформуванню точнішу модель для дослідження "образу-Я", досвід надає дані для самооцінки, визначення ставлення до себе та інших, до своїх та чужих вчинків. У процесі життя змінюється й уявлення про "ідеальне Я", а відповідно до цього змінюється і самооцінка.

У процесі вирішення цієї проблеми курсантам пропонувався пакет методик, а також допомога кваліфікованого викладача-психолога для діагностування їх особистісних культурно значущих якостей. Потім на основі результатів тестування проводилася систематична робота з психологічного консультування та корегування психологічних труднощів курсантів. Далі під час вивчення спецкурсу курсанти вели щоденник культурологічного саморозвитку. За допомогою цього щоденника курсанти продовжували самодослідження та самопізнання культурно значущих якостей, виявляли "вразливі" місця своєї майбутньої професійної діяльності, визначали особливості власної програми культурологічного вдосконалення.

Когнітивна функція культурологічної підготовки особистості вирішувалася в процесі проведення дидактичної гри, яка відбувалась у формі прес-конференції на тему: "Культурологічна підготовка фахівця МВС: проблеми і перспективи". У процесі цієї гри важливо було домогтися, щоб курсанти не відтворювали "життєві" точки зору і стереотипи поведінки фахівця МВС, а мислили на науковому рівні, використовуючи теоретичні та практичні знання і навички, засвоєні ними в процесі вивчення спецкурсу. Дидактична функція цієї гри полягала у виробленні в курсантів професійних поглядів, переконань, оцінок з позицій культурологічного осмислення існуючої дійсності; критичного ставлення до рішень, які лежать в площині буденної свідомості; стимуляції внутрішніх регуляторів професійної

діяльності.

Дидактична мета гри полягала у використанні курсантами культурологічних знань в умовах імітації реальної професійної діяльності. Дослідницькою метою було виявлення значущості для курсантів культурологічного знання як необхідного "інструмента" для професійної роботи.

При проведенні гри ми виходили з того, що прес-конференція – це зустріч державних, громадських діячів з представниками преси для висвітлення певного питання, що має різноманітне тлумачення. Тому кілька курсантів виступали в ролі представника міністерства внутрішніх справ, вченого-культуролога, фахівця, керівника установи МВС, курсанта. Частина курсантів грали роль "референтів", усі інші зображали кореспондентів різних друкованих видань, телекомпаній, у тому числі і закордонних.

За умовами гри кожен "представник" мав по 2-3 референти, які допомагали у відборі матеріалу та підготовці відповідей.

Спочатку з короткими повідомленнями виступили "представники" державних і громадських інститутів, які охарактеризували свій погляд на обговорювану проблему. Основну частину часу зайняли запитання кореспондентів і відповіді на них.

Наприклад:

– Що ви вкладаєте в поняття "культурологічна підготовка фахівця МВС України"?

– У чому ви бачите різницю понять "Професійна майстерність" і "Культурологічна підготовка"?

– Що заважає ефективній культурологічній підготовці майбутнього фахівця МВС України?

– Які функції в культурологічній підготовці фахівця МВС України виконують культурологія, філософія, соціологія та психологія?

– Які категорії культурології, на вашу думку, мають значення для сучасної системи підготовки фахівців МВС?

– Чи необхідний для сучасного фахівця МВС України культурологічний підхід до його професійної підготовки? Чим це зумовлено?

Результати гри. Курсанти-експерти зазначили, що вона дуже корисна в плані їх культурологічного розвитку, оскільки імітує живий реальний процес, вчить практично всім елементам професійної культури: вмінням вести полеміку, прийомам безконфліктного спілкування, культурі мови, толерантності тощо. Ця гра дозволяє курсантам серйозно замислитися над співвідношенням професійної та культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі МВС України, розвиває професійне мислення, навчає вмінню цілісно і всебічно підходити до вирішення конкретних ситуацій, використовуючи культурологічні знання.

Спільне обговорення, на наш погляд, дозволило кожному курсанту виявити своє особистісне ставлення до проблеми, усвідомити своє розуміння професійної значущості культурологічних знань для майбутньої професійної діяльності. Навчальний процес, таким чином, був виведений на

культурологічний рівень, посилив рефлексивні процеси у свідомості курсантів, а спілкування та діалог у процесі вирішення професійної проблеми стали джерелом усвідомлення досліджуваного матеріалу, засвоєння його життєвого сенсу. Крім того, проведення такої гри дозволяє здійснити інтеграцію культурології з соціологією, філософією, психологією, спеціальними дисциплінами тощо.

У процесі вивчення спецкурсу курсантами широко використовувався метод діалогу культур. Причому позитивним, на наш погляд, було те, що ми не лише вводили в процес навчання теоретичні концепції діалогу культур М. Бахтіна – В. Біблера, а й на конкретних заняттях "програвали" окремі професійні теми, спираючись на основні положення цієї теорії-методики. Курсантам запам'яталася сконструйована ними "суперечка" "на рівних" між відомими представниками різних епох, культур та поглядів. Причому ролі всіх великих мислителів виконували самі курсанти. Копітка підготовча робота курсантів з вивчення особливостей історичних епох, орієнтирів, ціннісних позицій мислителів, дала свої позитивні результати на навчальному занятті.

Розвитку процесуальної функції сприяли тренінгові та практичні заняття з розвитку у курсантів певних якостей професійної майстерності, таких як увага, уява, творчість. У нашому дисертаційному дослідженні ми маємо можливість навести лише окремі фрагменти таких занять. Так, одне із занять нашого спецкурсу було присвячено розвитку і вдосконаленню таких важливих якостей, як уява та творчість. Враховуючи те, що ці якості вивчалися і формувалися у курсантів в циклі професійно-практичних дисциплін, ми ставили собі за мету розвинути їх у культурологічному контексті, спираючись на вивчений ними матеріал.

Заняття умовно можна поділити на дві частини: одна присвячена обговоренню теоретичних аспектів формування певної якості, а інша частина – практична, де в процесі ділових ігор, вправ та тренінгів курсанти мають можливість сформувати ці якості для своєї майбутньої професійної діяльності

У процесі вивчення теоретичної частини курсанти, актуалізувавши знання, отримані ними з психології, з'ясували для себе, що уява – складний психічний процес, який полягає в створенні нових уявлень і думок на основі наявного досвіду. В основі діяльності уяви лежить випереджаюче відображення дійсності, що здійснюється в конкретно-образній формі.

Отже, до основ професійного та соціокультурного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України належать розвиненість уяви і творчості.

Друга частина заняття полягала в практичній роботі курсантів з формування в них цієї якості. Приклади тренінгів, ігор і методик формування уяви і творчості майбутніх фахівців розглянемо нижче.

1. Поспостерігайте протягом 5 хвилин за бесідою незнайомих вам людей. Спробуйте визначити характер їх відносин (родичі, колеги, приятелі, любовні відносини, подружні). Чи природно поведуться співрозмовники? Спробуйте передбачити кінець бесіди.

2. Кожен з нас проводить досить багато часу в громадському транспорті . Привчіть себе щоразу, обравши незнайому людину, "вгадувати" її професію, службовий, громадський, сімейний стан, біографію тощо. Намагайтесь усвідомити, що саме в зовнішності, поведінці, мові допомагає вам скласти те чи інше уявлення про неї. Уявіть особу, за якою спостерігаєте, усміхненою, гнівною та ніжною [53, с. 125-126].

3. Автор наступної вправи відомий американський психолог Дж. Рейнуотер. У своїй книзі "Як стати власним психотерапевтом" вона пропонує таке. При виконанні цієї вправи, якщо є можливість, можна лягти. Закрийте очі та протягом деякого часу зосередьтеся на своєму диханні. Уявіть великий білий екран. Уявіть на екрані будь-яку квітку. Приберіть квітку з екрану, а замість неї помістіть на екран білу троянду.

Поміняйте білу троянду на червону. Якщо у вас виникли труднощі, уявіть, що ви пензликом пофарбували білу троянду в червоний колір.

Приберіть троянду та уявіть кімнату, в якій ви перебуваєте: всю обстановку, меблі, колір тощо.

Переверніть картинку. Подивіться на кімнату зі стелі. (Якщо це важко зробити, то уявіть себе на стелі, і ви дивитесь на кімнату та всю обстановку згори вниз).

Тепер знову уявіть великий білий екран. Помістіть синій фільтр перед джерелом світла так, щоб весь екран став яскраво-синім.

Поміняйте синій фільтр на червоний.

Зробіть екран зеленим.

Уявляйте будь-які кольори та зображення на свій розсуд.

Коли ви вперше виконаєте цю вправу, ви, ймовірно, не зможете досягти всіх можливих ефектів. Цю вправу потрібно робити, коли ви в розслабленому стані, з закритими очима, а хтось читає вам текст вголос [589].

Далі курсантам пропонувався ряд вправ, які дозволять їм конструктивно використовувати їх фантазію.

4. Гра "Пошук порівнянь". Описується деякий предмет або ситуація, наприклад, "дзеркало, що виблискує в місячну ніч, як ...".

Потрібно дібрати якомога більше порівнянь, тобто варіантів закінчення цієї пропозиції. Порівняння можуть бути банальними, наприклад, як поверхня озера, і досить несподіваними: як "екран телевізора" або як "біле плаття у дівчини, що йде на побачення". Перемагає в результаті той, хто знайшов найоригінальніше порівняння.

5. Пошук емоційно адекватних образів. Задається певна емоційна ситуація (предмет, істота, переживання) і пропонується відобразити її словами.

Наприклад, у відповідь на запитання ведучого "Як можна зобразити радість людини?" курсанти можуть висловити такі порівняння: людина іскриться, танцює, обличчя людини світиться тощо. При підведенні підсумків враховується як загальна кількість запропонованих відповідей, так і їх оригінальність.

б. Формулювання запитань за двома заданими словами. Називаються два предмети, наприклад, "газета" та "верблюд". Потрібно скласти якомога більше різноманітних запитань, в яких би обов'язково використовувалися задані слова, причому запитання повинні бути незвичайними, іноді смішними. Так, у цьому випадку можуть бути придумані такі питання: Скільки верблюдів можна загорнути в одну газету? Чому ти, читаючи, горбишся, як верблюд? Чому ти сумний, як верблюд, як ніби начитався газет про наше теперішнє життя? Переможцем є той, хто задав найоригінальніше та найсмішніше запитання. У цій грі розвивається здатність створювати при поєднанні двох різних предметів незвичайну, дивну, чудернацьку суміш, рішуче долаючи всі шаблони здорового глузду.

У процесі вивчення цієї теми, як ми вже говорили, велике значення приділялося нами тренінговій роботі з курсантами. Суть її зводилася до виконання різних вправ.

Вправа 1. Почніть розповідь про певну обставину вашого життя.

Уважно огляньте групу, потім поверніться обличчям до дошки і дайте відповідь на запитання, хто з ваших колег був уважний, а хто не дуже і в чому це виявилось.

Вправа 2. Уважно огляньте групу, відверніться і дайте відповідь на запитання, в якій послідовності сидять товариші. Потім розташування предметів змінюється: переставляється стілець, перекладаються книги, пересідають один-два курсанти. Знову огляньте групу і розкажіть, що в ній змінилося.

Вправа 3. Протягом двох хвилин курсанти розглядають репродукції картини, потім необхідно задати запитання, щоб перевірити спостережливість та увагу курсантів [53, с. 125-126].

Творче мислення майбутнього фахівця МВС України формувалося нами за допомогою таких вправ:

Вправа 1. Складання пропозицій. Беруться навмання три слова, мало пов'язані за змістом, наприклад, "озеро", "олівець" та "ведмідь". Треба скласти якомога більше пропозицій, які обов'язково включали б в себе ці три слова.

Відповіді можуть бути банальними ("Ведмідь упустив в озеро олівець"), складними, з виходом за межі ситуації, позначеної трьома словами, і введенням нових об'єктів ("Хлопчик взяв олівець і намалював ведмедя, який ловив в озері рибу") і творчими, що включають ці предмети в нестандартні зв'язки ("Хлопчик, тонкий, як олівець, стояв біля озера, яке рехло, як ведмідь").

При підведенні підсумків цієї та описаних нижче ігор важливо знайти "золоту середину" між кількістю та якістю: з одного боку, необхідно стимулювати якомога більшу кількість різноманітних відповідей, з іншого боку, особливого заохочення заслуговують оригінальні й творчі відповіді.

Гра розвиває здатність швидко встановлювати різноманітні, іноді зовсім нові зв'язки і відносини між звичними предметами, творчо створювати нові цілісні комбінації з окремих розрізнених елементів.

Вправа 2. Пошук спільного. Беруться навмання два мало пов'язаних між собою слова, наприклад, "каструля" та "човен". Слід виписати в стовпчик якнайбільше спільних ознак цих предметів. Відповіді можуть бути стандартними ("вироби людських рук", "мають глибину"), і корисно спробувати знайти якомога більше таких ознак. Але особливо цінуються незвичайні, несподівані відповіді, що дозволяють побачити ці предмети в абсолютно новому світлі. Перемагає той, у кого список загальних ознак довший. За оригінальність можна нараховувати додаткові бали.

Серед названих ознак можуть бути як істотні, так і несуттєві. Спробуйте визначити та обґрунтувати, до якої групи і чому належить кожна з названих вами ознак. При цьому не слід побоюватися, що ваше мислення почне надалі "зісковзувати" на несуттєві. Навпаки, помацавши "своїми руками", чим вони є конкретно, ви завжди зможете їх вчасно розпізнати та застерегти рух своєї думки в цьому напрямку. Хоча за інших умов, наприклад, у технічній творчості, орієнтація саме на приховані, несуттєві ознаки може виявитися досить корисною.

Гра вчить у розрізнених один з одним предметах і подіях знаходити безліч спільних моментів, виділяти такі зв'язки, які зазвичай не лежать на поверхні.

Вправа 3. Виключення зайвих слів. Беруться будь-які три слова, наприклад, "собака", "помідор" та "сонце". Треба залишити тільки ті слова, які позначають у чомусь подібні предмети, а одне слово, "зайве", що не володіє цією загальною для них ознакою, слід виключити. Слід знайти якомога більше варіантів виключення зайвого слова, а головне – більше ознак, які об'єднують кожен пару слів, що залишається, і є невластивими забороненому зайвому. Не нехтуючи варіантами, які відразу ж напрошуються (виключити "собаку", а "помідор" та "сонце" залишити, бо вони круглі), бажано пошукати нестандартні і в той же час дуже влучні рішення. Перемагає той, у кого відповідей більше.

Гра розвиває здатність не тільки встановлювати несподівані співвідношення між розрізненими об'єктами, а й легко переходити від одних зв'язків до інших, не "зациклюватися" на них. Гра вчить і одночасно утримувати в "полі мислення" відразу кілька предметів, порівнюючи їх між собою. Можливі зовсім різні способи об'єднання і розчленовування деякої групи предметів, тому не варто обмежуватися одним-єдиним: прийшли в голову "правильні" рішення, треба шукати їх більше.

Вправа 4. Пошук з'єднувальних ланок. Задаються два предмети, наприклад, "лопата" й "автомобіль". Треба назвати предмети, що є своєрідним "перехідним містком" від першого до другого. Вони повинні мати чіткий логічний зв'язок з обома заданими предметами. Наприклад, у нашому випадку це можуть бути "екскаватор" (з лопатою подібний за функцією і транспортний засіб як автомобіль), "робочий" (він копає лопатою й одночасно власник автомобіля) тощо.

Допускається використання і двох-трьох сполучних ланок (лопата – тачка – причіп – автомобіль). Особлива увага звертається на чітке

обґрунтування і розкриття змісту кожного зв'язку між сусідніми елементами ланцюжка. Перемагає той, хто знайде найбільшу кількість різноманітних і чітко аргументованих варіантів рішення.

Гра формує здатність легко і швидко встановлювати зв'язки ("наводити мости") між явищами, що здаються на перший погляд далекими одне від одного, а також знаходити предмети, що мають спільні ознаки одночасно з кількома іншими предметами.

Вправа 5. Формулювання термінів. Називається знайомий усім предмет або явище, наприклад "дірка". Треба дати йому найточніше, "наукове" визначення, яке обов'язково включало б у себе всі істотні ознаки цього явища та стосувалося б несуттєвих. Перемагає той, чиє визначення однозначно характеризує цей предмет, тобто будь-який його різновид обов'язково охоплюється цим визначенням, і ніякий інший предмет під нього не потрапляє.

Гра вчить чіткості і злагодженості мислення, вміння фіксувати істотні ознаки, відволікаючись від несуттєвих, а також розвивати здатність однією "думкою" охопити найрізноманітніші прояви одного й того ж предмета, часом несхожі один на одного. Особливо корисна ця гра для тих курсантів, які відчують труднощі при формулюванні, розумінні або запам'ятовуванні визначень.

Гра обов'язково вимагає декількох учасників: потрібно перевірити визначення, схвалити або спростувати їх контрприкладом. Можлива також і колективна творчість: коли на основі різних визначень спільно виробляється краще.

Вправа 6. Побудова причинно-наслідкових ланцюжків.

Беруться навмання дві непов'язані між собою події, наприклад: "Білка, сидячи на дереві, впустила горіх" та "Спортсмен не прибув на змагання". Треба встановити між ними зв'язок, тобто простежити ряд природних переходів від першої події до другого, а потім і навпаки. Бажано запропонувати кілька варіантів відповідей. Як приклад, не найоригінальніший перехід: "впав горіх на собаку, що гуляла в лісі, вона з переляку побігла і вкусила за ногу хлопчика, який йшов доріжкою, хлопчик був спортсменом. Через укусу він не зміг взяти участь у спортивних змаганнях, внаслідок чого його школа не зайняла призового місця". Перемагає той, хто запропонує більшу кількість ланцюгів, можна домовитися про додаткові бали за оригінальність [276].

У кінці подібних занять-тренінгів підбивають підсумки, аналізуються кращі відповіді. Дослідна робота підтвердила припущення про функції розвиваючих дидактичних ігор та навчальних тренінгів (повторення і закріплення раніше отриманих знань у нетрадиційній формі); спонукальної функції (створення умов для прояву особистісного досвіду курсантів); виховної функції (вміння працювати в колективі, вести діалог, радіти успіху інших).

Аналіз сучасного досвіду підготовки майбутніх фахівців показав, що підвищення рівня культурологічної підготовки курсантів можливий на

об'єктивному (модернізація змісту і технологій навчання) і суб'єктивному (актуалізація особистісно-змістової позиції студента) рівнях функціонування системи мовної підготовки.

Детальний розгляд цих складових дозволив розробити систему культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, яка, на нашу думку, може забезпечити досягнення поставленої мети: виявити й апробувати в дослідній роботі комплекс педагогічних засобів сприяння культурологічній підготовці.

Проаналізовано методику культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в ході апробації сформульованих педагогічних засобів. Але перш ніж перейти до подання методики, нам необхідно звернутися до самого поняття "методика". У сучасній науково-педагогічній літературі це поняття розглядається в широкому і вузькому сенсах (З. Абасов [1], В. Андреев [10], С. Габаріна [131], К. Єсипович [195]В. Загвязинський [207]).

У широкому сенсі методика – це галузь педагогічної науки, предметом якої є складний педагогічний феномен, що інтегрує процеси навчання-самонавчання, виховання-самовиховання, розвитку-саморозвитку, освіти-самоосвіти особистості. Методика як наука досліджує закономірності функціонування різних методичних систем [336].

Розуміння методики у вузькому сенсі цього слова пов'язане з конкретною педагогічною діяльністю, що має в своїй основі цілеспрямований комплекс методів, прийомів і засобів, які забезпечують ефективне розв'язання педагогічних проблем.

Розробка методики культурологічної підготовки курсантів полягає не в ізольованому доборі методичних механізмів для кожної умови, а в побудові цілісної методики, тобто певної методичної системи.

Уточнимо, що під методичною системою, або цілісною методикою, розуміють єдність цілей, змісту, внутрішніх механізмів, методів і засобів конкретного способу або типу навчання-самонавчання, виховання-самовиховання, розвитку-саморозвитку особистості. У методичній системі методи, прийоми і засоби є способами (методичними механізмами) реалізації мети й змісту на конкретних етапах педагогічного процесу [630, с. 92].

Розроблена нами методика орієнтована на конкретну мету – сприяння культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Методика будувалася на принципах "діалогу культур", культуровідповідності, мультикультурності, що відображають інформаційну сутність розглянутого процесу. До складу методики входять: зміст, методи, прийоми, форми і засоби, які використовуються для досягнення завдань на встановлених етапах процесу культурологічної підготовки курсантів. При проектуванні методики культурологічної підготовки, перш за все, були співвіднесені умови культурологічного підходу з педагогічними засобами і методичними механізмами їх реалізації (табл. 5.1).

Розглянемо методичні особливості реалізації виділених педагогічних засобів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Таблиця 5.1

Взаємозв'язок принципів культурологічного підходу з педагогічними засобами

<i>Умови</i>	<i>Засоби</i>	<i>Методичні механізми</i>
Діалог культур і цивілізацій; домінування методично прийнятних проблемних культурознавчих знань	Матеріальні та ідеальні засоби, що сприяють діалогу культур шляхом введення в контекст навчання лінгво-культурологічного матеріалу	Ознайомлення з основними нормами, цінностями і правилами поведінки країни, мова якої вивчається; використання автентичного матеріалу культурологічного характеру
Комунікативна спрямованість	Педагогічні засоби, форми і методи, що стимулюють творчу діяльність курсантів	Включення курсантів в іншомовну комунікацію; використання методів, форм і прийомів комунікативної технології: діалог, гра, проект
Діалог культур; усвідомлена перспектива	Педагогічні засоби, методи і форми, що сприяють ситуації успіху на заняттях	Ініціювання особистісних досягнень; формування мотивації пропонуванних дій; об'єктивний аналіз роботи курсанта

Матеріальні та ідеальні засоби сприяють діалогу культур шляхом введення в контекст навчання лінгво-культурологічного матеріалу. Важливо відзначити, що, розширивши сферу прийняття і переробки інформації, люди можуть досягнути систему організації чужої культури і налаштувати свої процеси пізнання під ті, якими користуються носії іншої культури.

У практиці організації навчального процесу виникають моменти, коли неможливо зрозуміти або перекласти текст, не знаючи його культурного значення, тому вивчення іноземної мови нерозривно пов'язане з проникненням в культуру іншого народу.

Як стверджує Р. Мільруд, лексика тісно пов'язана з культурою країни досліджуваної мови: внаслідок фонових відмінностей не завжди перекладається більшість слів; ідіоматично вся фразеологія; запозичене слово також зазвичай не цілком еквівалентне за значенням прототипу в мові-

джерелі; загальні запозичення в різних мовах виявляються тією чи іншою мірою "помилковими друзями перекладача" [419, с. 17].

Виходячи з вищевикладеного, у своїй методиці культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України ми приділяли значну увагу ідіомам і безеквівалентній лексиці. Для цього курсантам пропонувалася "Гра в прислів'я", де було потрібно поєднати український та англійський (німецький, французький) еквіваленти прислів'їв.

Наступне завдання "Асоціограма" дозволяло пізнавати явища "чужої" культури, співвідносячи їх з явищами рідної культури. Асоціограма – це графічне зображення асоціативних зв'язків ключового слова. Дієслово (або іменник) поміщаємо в центр аркушу (дошки) і пропонуємо курсантам утворити з ним усілякі поєднання. Такий прийом сприяє формуванню вміння виділяти основну інформацію з тексту, повідомлення, обробити отримані відомості, спираючись при цьому на індивідуальні особливості сприйняття курсантів, їх життєвий особистий досвід.

Складіть асоціограми до слів: Україна для українців, Україна для росіян ; Чим пишаються українці? Чим пишаються росіяни?

Завдання "Закінчіть фразу потрібною реплікою" надає курсантам можливість орієнтуватися в особливостях реплік-реакцій людей.

Проникнення в культуру і засвоєння норм і цінностей іншої культури здійснювалося при підготовці позааудиторних заходів. До свят курсанти готуються згідно зі звичаями і традиціями певного народу. Крім цього, курсанти беруть участь у конкурсі на переклад іншомовної поезії.

Завдяки цьому засобами, що використовуються, є:

- навчальні посібники;
- відео- та аудіоматеріал, що містить соціокультурну інформацію;
- готові мультимедійні курси навчання іноземної мови, що містять лінгво-країнознавчі елементи, виконані у вигляді відеокліпів з культурними замальовками і міжкультурним спілкуванням.

Все це культурне і мовне середовище сприяє проникненню в іншомовну культуру. Промовистим є той факт, що курсанти часом не усвідомлювали звичаї і традиції народу іншої країни. І лише при зіткненні культур вони почали ототожнювати себе з рідною культурою. Такі знання є надзвичайно важливими в контексті сучасних вимог до майбутнього спеціаліста МВС України, який повинен бути носієм не тільки своєї культури, а й культури інших країн.

Наступний методичний прийом – автентичність матеріалу, що використовується в методиці. Автентичним узвичаєно вважають текст, який спочатку не був призначений для навчальних цілей.

У методиці викладання іноземної мови точаться суперечки про те, що методична обробка тексту допускається і це не порушує його автентичності, а також можливе спеціальне складання тексту в навчальних цілях. У дослідженнях [683; 686] зустрічаються різноманітні терміни для позначення таких текстів: напівавтентичні, пристосовані автентичні тексти та ін. Ці визначення висловлюють загальну ідею – автентичність і методична обробка

текстів не є взаємовиключними поняттями.

Використані нами в навчальному процесі автентичні тексти можна поділити за такими жанровими формами:

– функціональні тексти повсякденного вжитку, що містяться на покажчику, вивісці, рекламі, схемі, картині, у програмі телебачення і театру, розклад руху транспорту (ці тексти виконують інструктуючу, пояснювальну та попереджувальну функції);

– інформативні тексти: статті, повідомлення, інтерв'ю, опитування думок, листи читачів, репортаж, коментар (такі тексти містять постійно нові відомості і факти у галузі культури країни, мова якої вивчається, виконують інформаційну функцію).

Проаналізувавши ряд науково-методичних робіт Н. Гальскова [137], Р. Міньяр-Белоручева [420], А. Миролюбова [422], пропонуємо таку методику роботи з автентичними текстами.

Перший ступінь. Серія взаємопов'язаних вправ рецептивного характеру, що забезпечують розуміння тексту й отримання ціннісно та особистісно орієнтованої інформації.

По-перше, контроль розуміння прочитаного тексту може бути пов'язаний з комунікативними завданнями на занятті:

- прочитати текст з повним розумінням (вивчаюче читання);
- прочитати текст з повним розумінням загального змісту (ознайомче читання);
- отримати вибіркову інформацію (переглядове читання).

По-друге, контроль читання може бути пов'язаний з видом самого тексту.

Так, наприклад, функціональні тексти придатні для ознайомчого читання, а тексти інформативного характеру – для будь-яких видів читання.

Перевірка розуміння прочитаного тексту здійснювалася за допомогою тесту, що включає різноманітні завдання для знаходження правильної відповіді із запропонованих висловлювань.

Другий ступінь. Передбачає репродуктивні вправи, метою яких є творча реконструкція тексту та підготовка його до відтворення. Курсантам слід виконати такі завдання:

1. У тексті пропущені певні слова, доповніть ці слова.
2. Виберіть з низки проблем найцікавіші для Вас.
3. Знайдіть у тексті абзац, де трапляється запропонований вираз.

Третій ступінь. Включає в себе репродуктивно-продуктивні вправи, спрямовані на формування вмінь вести бесіду, опосередковану текстом.

Наведемо деякі приклади завдань до таких вправ:

1. Утворіть групу, яка шукає певну інформацію і розкриває потім результат групової роботи.
2. Складіть план тексту.
3. Обговоріть таку проблему
4. Скажіть, що ви дізналися з тексту про

Четвертий ступінь. Продуктивні вправи, орієнтовані на активне використання нових мовних засобів у ситуаціях, наближених до автентичних.

Наводимо кілька завдань для таких вправ:

1. Прочитайте початок історії та продовжіть її самостійно.
2. Розкажіть про головну думку тексту в групі.
3. Обговоріть сцену

При роботі над автентичним текстом курсантам пропонувалася така інструкція, покликана допомогти в цьому виді діяльності:

- прочитайте заголовок і спробуйте визначити з нього основну думку тексту;
- вивчіть до- і післятекстові завдання, які допомогли б зрозуміти зміст;
- прочитайте текст, не звертаючи уваги на мовні труднощі;
- прочитайте текст ще раз, не вдаючись до словника у пошуках кожного незнайомого слова, намагайтеся здогадатися про його значення з контексту;
- виділіть для себе ту інформацію, яку отримали в процесі читання;
- зверніть увагу на важкі місця і незнайомі слова в тексті і намагайтеся визначити, чи мали вони принципове значення для загального розуміння тексту.

Така інструкція не є універсальною. Кожен викладач може доповнити її або розробити подібну. Слід врахувати, що при роботі над автентичними текстами культурологічного характеру курсантам краще вдаються важчі, але цікавіші в пізнавальному плані тексти, ніж легкі, але менш цікаві за змістом.

У ході дослідно-експериментальної роботи були використані такі засоби:

- тематично марковані матеріали з сучасних іноземних журналів;
- матеріали радіо- і телепередач, які полегшують сприйняття іншомовної інформації та допомагають курсантам збільшити свою "шкалу можливостей";
- міжнародна мережа Інтернет як інформаційне та міжкультурне середовище, що долучає користувача до культури тієї чи іншої країни.

Іншомовні матеріали культурологічного характеру робили можливим для курсантів поглянути на реальність "ззовні" і "зсередини", давали ключ до розуміння складних, що спочатку не завжди сприймаються, явищ і фактів культури країни, мова якої вивчається, їх пояснення і прийняття.

Обидві групи автентичних матеріалів сприяли приведенню різноманіття фактів і явищ іншомовної культури в систему, приписуванню їм значення в цій системі, створюючи базу для виховання у курсантів вищих навчальних закладів МВС України терпимості, емпатії, поваги до іншої культури і до її представників.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що робота з автентичними текстами стає творчим процесом "відкриття" країни, мова якої вивчається, та людей, що нею спілкуються, способом залучення до іншої національної культури. Це дозволяє курсанту знайти своє місце в гармонійній співдружності різних культур, сприяє підвищенню комунікативно-пізнавальної мотивації в процесі культурологічної підготовки курсантів

вищих навчальних закладів МВС України.

Розглянемо особливості реалізації наступних педагогічних засобів, що стимулюють творчу діяльність того, хто навчається. Найбільш продуктивними і перспективними в процесі культурологічної підготовки курсантів є методи, що дозволяють організувати навчальний процес з урахуванням спрямованості на досліджуване явище, з орієнтацією на особистість курсанта, його інтереси, схильності і здібності. Реалізація таких методів можлива за умови переважання в навчальному процесі творчої, пошукової діяльності, індивідуалізації самої навчально-пізнавальної діяльності.

Оскільки однією з головних цілей викладання іноземної мови є навчання майбутніх фахівців МВС України усному іншомовному спілкуванню у найтиповіших ситуаціях, то особливу роль відіграють: діалог, рольові ігри, проектування. Активні методи навчання сприяють прояві позитивного ставлення курсантів як до пізнання культури іншого народу, так і до міжкультурної комунікації, впливаючи на мотиваційну сферу курсантів.

На початковому етапі навчання перевага надається діалогу, "ситуативному" включенню курсантів у діалог.

Діалог – особлива форма комунікації. Діалог дозволяє створити спільний інформаційний, практичний, духовний простір, в якому на основі паритетної активності спілкування виникають нові знання, взаємовідносини, почуття. У контексті концепції Є. Лассова, діалог – це оптимальна комунікація, в ньому відбувається обмін результатами самопізнання [318, с. 35].

Підготовка до діалогу включала такі аспекти:

- визначалося коло питань обговорюваної проблеми, уточнювалися поняття і терміни, які пропонувалося зробити предметом обговорення;
- здійснювалася актуалізація проблемного матеріалу;
- проектувалися способи і засоби позитивного рішення проблеми;
- намічалися раціональні способи досягнення успіху в спілкуванні іноземною мовою і техніці переконання партнера (мовні засоби).

Встановлено, що в діалозі курсанти більшою мірою обмінюються між собою не навчальною, а соціальною інформацією, отже, вчити курсантів необхідно саме такій взаємодії. Ситуації соціальної взаємодії найбільше наближені до культурної та професійної дійсності, саме через них курсанти пізнають себе, інших, навколишній світ, у них формуються важливі для проведення іншомовної комунікації якості, такі як емпатія, ідентифікація, соціокультурна толерантність.

Вільний іншомовний діалог неможливий без попередньої підготовки, що включає в себе цілий комплекс вправ:

- умовно-мотивовані (питання-відповіді, реплікові, ситуативна бесіда);
- реально-мотивовані (вільна бесіда, рольова гра).

Роботі над вправами передувало заучування курсантами клішованих фраз, висловів і формул, тобто певних алгоритмів, за допомогою яких можливо висловити своє ставлення до репліки партнера з іншомовної

комунікації. Такими алгоритмами в експерименті були рольові картки. При цьому ми використовували прийоми колажування.

Стосовно викладання іноземних мов, як пише М. Нефедова, колаж – це наочний допоміжний засіб навчання, методичний прийом, який передбачає послідовне нарощування лексичного фону певного ключового поняття і створює, таким чином, схематичний візуально-смісловий образ цього поняття [443, с. 47].

За формою колаж нагадує плакат або стіннівку. У центрі розташоване ключове поняття-ядро, а навколо нього – поняття-супутники, які становлять його фонове оточення. У методиці викладання іноземних мов виділяють такі етапи роботи з колажем:

Перший етап.

1. Знайомство з ключовим поняттям.
2. Аудіювання або ознайомче читання тексту, який розкриває зміст цього явища.
3. Перевірка розуміння отриманої інформації. Фонетичне відпрацювання лексики.
4. Схематичне відображення співвіднесеності ключового поняття з поняттями-супутниками.

5. Створення умовно мовних рольових ситуацій.

6. Індивідуальні домашні завдання.

Другий етап.

1. Презентація та коментування курсантами зібраної інформації.
2. Створення нових умовно мовних ситуацій на основі досліджуваного матеріалу.

Організаційно діалог складається з таких етапів.

На *першому* етапі курсантам видавалися картки з ролями. Зміст картки включав найменування ситуації, позначення статусних ролей, перелік мовних моделей та рекомендації щодо можливих варіантів поведінки. З опорою на рольову картку курсанти мали можливість організувати діалог, концентруючи увагу на використанні необхідних лексичних одиниць; творчо моделювати ситуації; швидко реагувати на інформацію запит-відповідь мовного партнера; подолати боязкість і невпевненість у собі.

На *другому* етапі курсанти в парах виконували свій варіант ведення діалогу. При цьому кожен курсант може привносити в зміст діалогу свої відтінки, зумовлені своїм баченням ситуації.

Третій етап – етап обміну, на якому кожен варіант діалогу виконувався повторно, але зі зміною партнера зі спілкування і без підготовки в часі. Тут поряд з відпрацюванням тактичного вміння вести розмову за запропонованою схемою розвивається здатність швидко реагувати на репліку співрозмовника. А оскільки кожен курсант може наповнювати цю схему змістом, відмінним від інших, то співрозмовник повинен вміти швидко реагувати на невідому інформацію, але поки з певною тактикою мовної поведінки.

Таким чином, на цьому етапі відпрацьовувалася певна варіабельність однієї й тієї ж схеми діалогу. Спостереження показали, що така тактика сприяє розвитку в курсантів почуття мови, формуванню у них уміння правильно реагувати на різні репліки співрозмовника.

Четвертий етап був спільним аналізом і оцінкою іншомовної діяльності курсантів.

У процесі культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України мобілізуючим засобом є рольова гра. На думку більшості вчених, рольова гра забезпечує оптимальну активізацію комунікативної діяльності курсантів на занятті. Необхідність знайти рішення поставленої проблеми зумовлює природність спілкування. Постановка проблеми також служить розвитку критичного мислення у курсантів. Основним інститутутом соціалізації при цьому стає власний життєвий досвід, включаючи досвід соціальних відносин. Крім того, необхідність ретельного продумування ситуації, пошуку єдино правильної відповіді, розвиває логічне мислення, вміння аргументовано висловлюватися іноземною мовою, враховуючи аргументи і факти.

Проводячи рольові ігри, ми дотримувалися таких основних правил [694, с. 45]:

- курсантам пропонувалося поставити себе в ситуацію, яка може виникнути поза аудиторією, в реальному житті;
- курсантам необхідно було адаптуватися до певної ролі в подібній ситуації;
- поведінка учасників рольової гри повинна була відповідати ролі, яка виконувалася;
- курсанти повинні були акцентувати увагу на комунікативному використанні мовних одиниць, а не на звичайній практиці закріплення їх у мовленні.

При проведенні ігор важливим є створення зовнішніх умов, що пов'язано з подоланням деяких організаційних труднощів. Аудиторія повинна бути достатньо місткою для вільного переміщення, передбачається наявність певного реквізиту.

Рольовий "список" такого роду ігор може бути довільним. У нашому дослідженні були використані два типи такого "списку".

Перший був представлений такими ролями:

- 1) лідер, завдання якого – резюмувати все сказане, відзначити головне, підвести підсумок;
- 2) інформатор, завдання якого – запровадження нової інформації, розширення теми, порада співрозмовнику;
- 3) критик, завдання якого – вираження своєї особистої думки, висловлення незгоди з будь-якою думкою;
- 4) релаксатор, завдання якого – вираження згоди з співрозмовниками, заспокоєння їх, внесення пропозиції, вираз захоплення, задоволення.

Другий список був таким:

- 1) ініціативний (наполегливий), завдання якого полягало в тому, щоб з самого початку захопити ініціативу і спробувати за допомогою аргументів і емоційного натиску схилити більшість групи до підтримки його позиції;
- 2) сперечальник – його завдання полягало в тому, щоб зустрічати в опорі висунуті пропозиції і захищати протилежні точки зору;
- 3) погоджувальник – його завданням було вираження згоди з будь-якими висловленими точками зору і підтримка всіх висловлювань;
- 4) оригінал – йому пропонувалося не вплутуватися в суперечку і час від часу висувати будь-які несподівані припущення;
- 5) організатор – він виявляв позиції всіх учасників дискусії, спонукав тих, хто ще не висловився, висловити свою точку зору, задавав уточнюючі запитання, демонстрував зацікавленість ходом обговорення, а потім намагався підвести проміжний підсумок і визначити свою позицію.

У роботі ми використовували як ігри соціально орієнтованого, так і професійно орієнтованого характеру.

Наприклад, професійно орієнтована гра з теми: "Дорожньо-транспортна пригода". Це дало можливість поряд з навичками іншомовного спілкування розвивати і навички професійної поведінки майбутнього фахівця МВС України.

Викладацький досвід і дослідження показують, що творча активність особистості у рольовій грі стимулюється можливістю відчувати значимість свого "Я". Закомплексованість і скутість змінюються активністю, зібраністю. Цей інтерес спричиняє позитивні емоції, задає творчу спрямованість. Така гра насичує міжрольове спілкування морально-психологічним змістом і організовує ділову співпрацю.

Розвиток особистості майбутнього фахівця МВС України в процесі гри зумовлено рядом сукупних факторів, головні з яких:

- система особистісної мотивації;
- постановка і вирішення завдання через колективну діяльність;
- відтворення цілісної динамічної ситуації і дії в ній.

Також були використані прийоми методу аналізу ситуацій. До них, перш за все, відноситься прийом "капсула культури", розроблений Х. Тейлором [704, с. 43].

Цей прийом є міні-лекцією про один аспект відмінності між рідною та іншомовною культурою. Презентація автентичного матеріалу підкріплювалася демонстрацією наочних посібників. Порівняльний аналіз здійснювався викладачем, а від курсанта потрібно було розуміння сутності відмінності та відповіді на поставлені викладачем по закінченні презентації запитання.

Прийом "аналіз міжкультурного спілкування" використовувався для включення курсантів в аналітичну діяльність з елементами порівняння [686, с. 47].

Суть його становить короткий опис ситуації нерозуміння, конфлікту чи проблеми, що виникає через те, що комуніканти належать до різних культур. У завданні повідомлялася інформація, що містила опис місця дії,

національної належності співрозмовників, розбіжності їх поглядів, їх емоційний стан. Пояснення причини інциденту не давалося, її виявлення та пояснення було завданням курсантів.

Такий прийом дозволяв курсантам переконатися, що їх власна реакція на чужу поведінку та її інтерпретація зумовлені національною належністю, усвідомити необхідність шукати пояснення поведінки комунікантів в їх культурних коренях, порівнюючи дані між собою. За описом інциденту міжкультурного спілкування слід скласти перелік можливих пояснень причини непорозуміння, що виникло. Вибравши відповідне пояснення, курсант переходить до читання коментаря, де, в разі правильного вибору, дається докладний опис цієї причини, а в разі неправильного – пояснення, чому відповідь неправильна, потім курсант повертається до первісного завдання вибору.

Прийом "групи явищ культури", розроблений В. Мід і Д. Морейн [699, с. 65-70], є об'єднанням декількох близьких за тематикою "капсул культури" в серію презентацій, за якими йде драматизація, де курсанти повинні на практиці показати те, як вони засвоїли матеріал.

Організаційно цей прийом представляв послідовну презентацію "капсул культури" на трьох заняттях, потім слідувала 30-хвилинна драматизація.

Наступний прийом – "міні-драма про культуру" [686, с. 48]. На суд курсантів послідовно пропонувалися три епізоди, що були розвитком конфліктної ситуації міжкультурного спілкування.

Кожна нова частина містила додаткові деталі, що проливали світло на причину конфлікту, причому до останнього епізоду виявити цю причину не можна. Займаючись її розкриттям, курсанти скеровували зусилля на те, щоб не передавати свої відчуття та інтерпретацію ситуації зайнятим у ній особам, а шукати нові, спираючись на знання системи цінностей, світорозуміння, моделей поведінки людей іншої культури.

З метою задоволення інформаційних інтересів курсантів у методиці викладання застосовується метод проектів. Існують певні етапи розробки структури проекту та його проведення:

- 1) подання ситуацій, що дозволяють виявити проблему з обговорюваної тематики;
- 2) висування гіпотез вирішення поставленої проблеми, обґрунтування кожної з них;
- 3) обговорення методів перевірки прийнятих гіпотез у малих групах, оформлення результатів;
- 4) робота в малих групах над пошуком фактів, що підтверджують гіпотезу;
- 5) захист проектів кожної з груп.

Розглянувши загально дидактичну типологію проектів [492, с. 188], виділимо їх типологічні ознаки:

- домінуючий у проекті метод або вид діяльності;
- предметно-змістова галузь;

- кількість учасників проекту;
- характер контактів серед учасників;
- тривалість проекту.

Відповідно до переважаючих ознак домінуючого методу в проекті можна позначити такі типи проектів:

- дослідницькі;
- творчі;
- рольові (ігрові);
- інформаційні;
- практико-орієнтовані.

Розглянемо кожен з них докладніше.

Дослідницькі проекти. Такі проекти вимагають добре продуманої структури, позначених цілей, обґрунтування актуальності предмета дослідження, продуманих методів. Вони повністю підпорядковані логіці невеликого дослідження і мають структуру, наближену до наукових досліджень.

Творчі проекти припускають відповідне оформлення результатів. Структура таких проектів намічається, підкоряючись прийнятій групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. Важливою є форма подання результату: у вигляді сценарію фільму, програми свята, плану статті, репортажу, альбому.

У рольово-ігрових проектах структура також тільки намічається і залишається відкритою до завершення проекту. Учасники беруть на себе певні ролі відповідно до характеру і змісту проекту, особливості вирішуваної проблеми.

Інформаційні проекти. Цей тип спочатку спрямований на збір інформації про яке-небудь явище, ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів. Такі проекти відрізняються добре продуманою структурою: мета проекту, предмет пошуку, джерела інформації, способи обробки інформації, результат пошуку, презентація.

Практико-орієнтовані проекти. Для реалізації такого проекту необхідний ретельно продуманий сценарій з визначенням функції кожного учасника, чіткі результати спільної діяльності та участь кожного в оформленні кінцевого продукту. Особливо важлива організація координаційної роботи при корегуванні зусиль, організації презентації отриманого результату і зовнішньої оцінки проекту.

За кількістю учасників розрізняють проекти:

- особистісні (між двома партнерами);
- парні (між парами учасників);
- групові.

В останньому випадку дуже важливо правильно організувати групову діяльність учасників проекту, головну роль грає викладач-координатор.

За тривалістю проведення проекти можуть бути:

- короткостроковими (для вирішення невеликої проблеми);
- середньої тривалості (один-два місяці);

– довгостроковими (до року).

За ознакою предметно-змістової галузі проекту виділяють монопроекти і міжпредметні проекти.

Монопроекти, як правило, проводяться в рамках одного навчального предмета, при цьому обираються найскладніші теми. Стосовно іноземної мови це можуть бути теми з країнознавчої та культурної тематики. Робота над монопроектами передбачає застосування знань з інших галузей, але з чітким позначенням тих знань і вмінь, які курсанти приблизно повинні в результаті набути. Заздалегідь планується логіка роботи на занятті у групах, форма презентації. Часто робота над такими проектами має продовження в позааудиторний час.

Міжпредметні проекти вимагають дуже кваліфікованої координації з боку фахівців, взаємодоповнюючі роботи багатьох творчих груп, які мають чітко визначені дослідницькі завдання, добре опрацьовані форми проміжних і підсумкових презентацій.

Що стосується характеру контактів, то проекти можуть бути внутрішніми або регіональними, і міжнародними. У зв'язку з цим найбільший інтерес викликають міжнародні телекомунікаційні проекти. Саме вони дозволяють вирішити найскладніше та найістотніше завдання – створення мовного середовища і на його основі використання іноземної мови на практиці.

У наш час ряд викладачів іноземної мови почали використовувати поряд з традиційними засобами навчання можливість міжнародної інформаційної комп'ютерної мережі, доступ до якої сьогодні став досить простим. Міжнародна мережа Інтернет створює умови для отримання необхідної курсантам і викладачам інформації, що міститься в будь-якій точці земної кулі.

Зупинимось докладніше на Інтернет-проектах, які можуть бути реалізовані на заняттях іноземної мови. Існують два види проектів: WWW-проекти та e-mail-проекти.

WWW-проекти розраховані на те, що курсанти отримують завдання, для виконання якого їм необхідно знайти інформацію в Інтернеті і представити потім результати свого пошуку.

Зайве говорити, що для проведення такого проекту потрібна ретельна підготовка з боку викладача: сформулювати групи, визначити часові рамки проекту, знайти і дати курсантам необхідні адреси та посилання, вибрати оптимальну форму презентації. Ця підготовка не означає жорсткого регламентування діяльності курсантів, у них є можливість вибору при виконанні завдань.

На відміну від традиційної роботи із заздалегідь підготовленими аудіо-та відеозаписами в основі цього проекту лежить відкритіша структурна модель: навіть при дуже ретельній підготовці проекту результати пошуку в Інтернеті не завжди передбачувані.

Досвід показує, що проекти недоцільно проводити в кінці семестру при повторенні тем. Важливо, щоб обрана для такого проекту проблема була

однаково цікава всім учасникам проекту і значуща для них. Не менш важливою є достатня підготовка учасників проекту в мовному відношенні, при обговоренні на занятті інформації з проекту викладач повинен ввести необхідну лексику. Весь мовний матеріал опрацьовується на заняттях.

У процесі роботи курсанти отримують актуальну країнознавчу інформацію, "виходять" у відкритий світ, де можна спілкуватися з іншими людьми, отримувати інформацію з вітчизняних і зарубіжних серверів наукових і навчальних центрів.

E-mail як асинхронна письмова комунікація дозволяє продумати, виправити зміст листа, що особливо важливо для тих, хто вивчає іноземну мову. При проведенні e-mail-проекту дуже важлива фаза планування. Спочатку потрібно знайти партнерів з різних країн, обговорити з ними тему проекту. Потім визначаються часові рамки проекту, сторони домовляються про те, як часто буде відбуватися обмін листами і що планується отримати після завершення проекту.

Ефективність використання e-mail-проектів полягає в тому, що вони роблять можливою комунікацію іноземною мовою з реальними партнерами. Діалог культур тут відбувається безпосередньо з перших же обмінів представницькими листами. Курсанти щоразу знайомляться не тільки з інформацією, значущою для вирішення загальної проблеми, а й з особливостями культури своїх e-mail-партнерів. Розповідають партнери про свій навчальний заклад, свята і традиції, обговорюють можливості проведення вільного часу, вони обов'язково зачіпають проблеми особливостей своєї культури, своєї країни. Курсантам важливо те, що тексти складаються не для викладача, а для партнерів, щоб передати їм цікаву культурологічну інформацію або обговорити актуальні проблеми.

Виконання завдань e-mail-проекту виходять за рамки навчального заняття, вимагають багато сил від курсантів та викладачів, але часто зусилля виправдовують себе, оскільки при цьому вирішується ряд важливих завдань:

- заняття не обмежуються надбанням курсантами певних знань, умінь, навичок, а виходять на практичні дії, зачіпаючи їх емоційну сферу, завдяки чому посилюється мотивація курсантів при вивченні іноземної мови;
- курсанти отримують можливість здійснювати творчу роботу із заданої теми, самостійно здобуваючи необхідну інформацію не тільки з підручників, а й з інших джерел;
- у проекті реалізуються різні форми організації навчальної діяльності, здійснюється взаємодія курсантів один з одним і викладачем, роль якого змінюється: замість контролера він стає рівноправним партнером і консультантом;
- зростає індивідуальна і колективна відповідальність курсантів за конкретну роботу в рамках проекту, оскільки кожен курсант повинен представити групі результати своєї діяльності.

Специфіка таких проектів полягає в тому, що обговорення будь-якої проблеми буде проводитися іноземною мовою. Саме тому можливо говорити про створення мовного середовища й умов для використання іноземної мови

як засобу міжкультурної комунікації і, як наслідок, здійснення культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Реалізація цієї умови культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України передбачала використання таких засобів:

- навчальні посібники з мистецтва спілкування;
- готові навчальні комп'ютерні програми, що включають вправи і тести, елементи сюжетної гри з урахуванням традицій та етикету інших народів;
- електронне листування;
- культурні артефакти: листівки, туристичні буклети, рекламні проспекти, фотографії.

Розглянемо методику реалізації педагогічних засобів, методів і форм, які сприяють ситуації успіху на заняттях з іноземної мови у контексті культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Розробляючи цю методику, ми враховували дослідження А. Белкіна [43] і Е. Шулевої [664], в яких зазначено, що:

- суб'єктивно орієнтований функціональний блок саморозвитку особистості містить такі утворення, як самопізнання і самопроекування; до факторів управлінського характеру належать самооцінка, самоконтроль, саморегуляція; засобами саморозвитку є самонавчання, самовиховання, самоосвіта;

- до інтенції процесу розвитку в режим саморозвитку ведуть: внутрішні вихідні передумови, у змісті яких велике значення мають мотиви і ціннісні орієнтації особистості, (основний психологічний стан – "хочу"); вміння здійснювати задану діяльність, адекватно її оцінювати і проектувати подальше її вдосконалення (основний психологічний стан – "можу – роблю");

- провідним педагогічним принципом такого процесу є принцип усвідомленої перспективи, а його реалізація здійснюється на основі двох взаємопов'язаних умов: формування мотиваційної сфери курсантів та розвиток у них рефлексивної позиції.

Методика формування мотивації будувалася на теоретичному положенні С. Рубінштейна [527, с. 216] про механізм переведення курсанта в позицію суб'єкта іншомовної діяльності: зовнішні умови діють через внутрішні, утворюючи з ними єдине ціле.

Спираючись на дослідження В. Белікова [42], відзначаємо, що зовнішні умови – це мотивотвірні дії викладача, внутрішні – ті потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, які становлять спрямованість особистості курсанта, а в контексті нашого дослідження утворюють компонент іншомовного комунікативного потенціалу курсантів. Підтримці його на рівні постійного стимулу, як показало наше дослідження, сприяє усвідомлення курсантами власних успіхів і можливостей самоактуалізації сформованих компетентностей при виконанні практичних робіт. Тому провідною мотивотвірною дією викладача було ініціювання особистісних досягнень курсантів.

У результаті дослідження стало очевидним, що ініціювання особистісних досягнень найефективніше здійснюється за допомогою такої мотивовірної дії викладача, як створення на заняттях ситуації успіху.

Ситуація – це поєднання педагогічних прийомів, які забезпечують успіх, а сам успіх – результат подібної ситуації, яку здатний організувати викладач [43]. Успіх у діяльності – це потужна мотивація до досягнення вищих результатів.

Ми виходили з того, що успіх в іншомовній комунікації може бути забезпечений, якщо мовний матеріал і способи діяльності будуть зрозумілі і доступні курсанту. За необхідну умову створення ситуації успіху розглядався суб'єкт-суб'єктний стиль спілкування, що сприяє взаємній адаптації, зацікавленості в досягненні успіху, особистісному зростанні учасників іншомовної комунікації.

Слід виділити ряд психолого-педагогічних прийомів конструювання ситуації успіху при культурологічній підготовці курсантів вищих навчальних закладів МВС України:

1. Прийом емоційного погодження, який пов'язаний зі створенням атмосфери доброзичливості в навчальній групі. Цьому сприяють, насамперед, посмішка, відкритість, невимушеність рухів викладача. Дуже важливо встановити особистий контакт з курсантами – вербальний і візуальний.

2. Прийоми зняття страху, авансування, "персональної винятковості", прихованої інструкції, педагогічної підтримки, висока мотивація пропонуваній дій. Практика показує, що курсант у процесі навчання часто відчуває почуття страху, яке заважає йому мобілізувати свої сили і здібності, успішно справлятися із завданням. Тому дуже важливо зняти психологічну скрутість курсантів, не допускати посилення страху.

3. Прийом оцінювання результату і прийом "золоті слова". При цьому враховувався той факт, що важливу роль у забезпеченні переживання успіху кожним курсантом відіграє педагогічна оцінка. Усний коментар викладача здатний пом'якшити гіркоту, підбадьорити, дати надію. У такому коментарі істотно все: відтінки інтонації, жести, погляди. Наші спостереження показали, якщо оцінювання відбувалося формально, без коментарів, то нехтувалася можливість надати спілкуванню емоційність.

Основне завдання викладача при створенні ситуації успіху на занятті – забезпечити атмосферу доброзичливої критики й об'єктивного аналізу роботи кожного курсанта. У цьому зв'язку зазначимо, що при корекції помилок важливо дотримуватися "стратегії розумної терпимості" (Е. Пассов), при якій помилки фіксуються і виправляються тільки в кінці виступу курсанта. Негайно коректувалися тільки ті помилки, без виправлення яких було утруднено розуміння викладеного матеріалу [473, с. 118]. На нижченаведеній схемі відображена послідовність корекції відповідей (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Корекція відповідей курсантів

Необхідною умовою реалізації ситуації успіху є забезпечення співробітництва та самореалізації кожного курсанта в іншомовній комунікації. Курсанти, працюючи в малих групах або командах над навчальною ситуацією, що вимагає міркування, взаємного аналізу та оцінки різних точок зору, отримували можливість реалізуватися в тому, що є їх сильною стороною, і отримати допомогу в тому, в чому вони слабші за інших.

Результати спостережень показали, що, співпрацюючи в ході роботи над навчальними ситуаціями, курсанти вчилися працювати без контролю з боку викладача, спільно всією командою прагнули до єдиної мети, при цьому виявлялися інтерес, активність, творча самостійність, здатність адекватно оцінювати свої і чужі можливості.

Курсанти отримали задоволення від виконаної роботи, що, без сумніву, сприяло потребі досягнення успіху та формування установки на саморозвиток. Допомога один одному, співпраця у вирішенні проблем, співпереживання успіху і невдачі дали можливість створити сприятливий психологічний мікроклімат у групі. Це сприяло оптимальній реалізації індивідуальних можливостей кожного курсанта, збільшенню обсягу засвоюваного матеріалу і швидкості його засвоєння, а іншомовне спілкування ставало більш відкритим і вільним, оскільки у курсантів знімався психологічний бар'єр "страху" нерозуміння іноземної мови, іншої культури.

У цілому ж спостереження показали, що в ході експерименту активність стали проявляти навіть ті курсанти, які зазвичай воліли мовчати.

Таким чином, використання викладачем описаних вище мотивотвірних дій і навчання курсантів вищих навчальних закладів МВС України виходу в рефлексивну позицію робить їхнє навчання комфортнішим. Вони перестають боятися негативної оцінки, здобувають упевненість у собі, зростає обсяг засвоюваного матеріалу і глибина його розуміння, їхні пізнавальна активність і самостійність. Курсанти отримують більше задоволення від занять, комфортніше почуваються; змінюється характер взаємовідносин між ними, збільшується згуртованість, при цьому само- і взаємоповага зростають одночасно з критичністю, здатністю адекватно оцінювати свої і чужі можливості; курсанти набувають найважливіші комунікативні навички.

Позиція курсанта як активного суб'єкта іншомовного спілкування виробляла потребу пошуку додаткових знань за фахом в іноземних джерелах, сприяла розвитку інтересу до іноземної мови. Досягнутий успіх стимулював активність і самостійність курсанта, а самостійність, яка веде до успіху, спричинила стійкий інтерес до мови, який спонукав до потреби у саморозвитку. Таким чином, визначено особливості ефективного функціонування системи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Результати, що підтверджують ефективність розробленої методики, представлені в наступному розділі.

Висновки до п'ятого розділу

У рамках професійної підготовки культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України містить аналіз і відбір культурологічних

знань, які й складають основний методологічний зміст культурологічної діяльності фахівця. Культурологічне знання має стати природним компонентом історико-теоретичних уявлень курсантів про соціальні функції, соціальні норми, про певні оціночні критерії її продукції, професійної етики фахівця МВС України тощо.

Відповідно до прийнятої нами концепції, мова йде про такий зміст освіти, оволодіння яким спричиняло б власне культурологічний розвиток індивіда, становлення та розвиток його особистісних культурно значущих функцій. У процесі такої освіти курсант опановує особливим видом життєвого досвіду – бути особистістю, виконувати певні дії, які характеризують особистісний досвід індивіда. Особистісний досвід – це переживання сенсу, свого роду включеності цього предмета, діяльності (з її цілями, процесом, очікуваними результатами тощо) в контекст життєдіяльності особистості, це об'єктивна цінність, яка стала суб'єктивною установкою, поглядом, переконанням, власним висновком з пережитого.

В основі розробки форм і методів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України лежить проектування високоефективної навчальної діяльності курсантів та управлінської діяльності викладачів. Логіку такого проектування в узагальненому вигляді можна представити таким чином:

- опис у спостережуваних характеристиках і вимірних параметрах очікуваного результату навчання (ступінь володіння поняттями, способами діяльності, характеристики інтелектуального розвитку тощо);
- визначення природи, складу, проявів тих психологічних процесів (орієнтовних, логічних, креативних, емоційних тощо), які повинні бути актуалізовані в свідомості курсантів, щоб наслідком їх став прояв тих новоутворень, які спроектовані з метою навчального процесу;
- обґрунтування змісту тієї предметної діяльності, на основі якої можуть бути актуалізовані спроектовані психічні процеси, розробка ситуацій спілкування, які можуть привести курсантів до отримання потрібного пізнавального та професійного досвіду;
- розробка змістовної та процесуальної сторін сучасних педагогічних технологій: надання досвіду, що підлягає засвоєнню у вигляді системи пізнавальних або практичних завдань, пошук спеціальних дидактичних процедур його засвоєння (організація індивідуальної та колективної навчальної діяльності, імітаційних моделей процесів, що досліджуються, навчально-ділових ігор);
- розробка процедур контролю, діагностики, вимірювання якості засвоєння, способів індивідуальної корекції навчальної діяльності.

Зміст культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України включає також оволодіння і використання ним особистісно орієнтованих технологій навчання та виховання. Технології цього типу передбачають перетворення суперпозиції фахівця МВС України та субординізованої позиції людини в особистісно-рівноправні позиції.

Внаслідок цього, можна визначити такі тенденції розвитку навчального процесу у вищому навчальному закладі, що виводять його на культурологічний рівень: фрагмент змісту освіти, що засвоюється в цій ситуації, має як системотвірний деякий ціннісний компонент; у процесі засвоєння матеріалу відтворюються такі основні функції особистості, як свобода вибору, свідоме рефлексивне ставлення до предмета своєї діяльності; методом професійної діяльності та відповідно організуючим початком діяльності, яка має ці характеристики, є моральний вибір, ситуація, завдання, при вирішенні яких особистість включається в нові смислові відносини.

Важливою умовою культурологічної підготовки є використання методики діалогу культур у навчальному процесі, яка концептуально передбачає, що культура за своєю природою несе в собі енергію сили діалогу, завдяки яким актуалізуються зміст культури, а також виникає та формує себе особистість.

Практичним аспектом реалізації культурологічної підготовки є вивчення курсантами вищого навчального закладу спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України". Цей спецкурс спрямований на вирішення таких цілей: когнітивна – знайомство курсанта з історією проблеми культурологічного підходу до виховання та освіти особистості майбутнього фахівця МВС України, професійною культурологією, з механізмами формування морально-духовної сфери особистості, філософією освіти; процесуальна – знайомство курсанта з прийомами, методами та формами культурологічної підготовки та соціокультурного саморозвитку: особистісно орієнтованими технологіями, методиками, спрямованими на оптимізацію комунікативної культури фахівця МВС України, персоніфікацію та діалогізацію професійної діяльності, діалог культур тощо; управлінсько-регулятивна, яка передбачає отримання навичок, досвіду професійного самовивчення та самовдосконалення, розвитку.

Результати цього розділу висвітлені в таких публікаціях автора [223; 225; 226; 231; 232; 235; 236; 246; 247; 250; 252; 258; 259; 260; 263].

РОЗДІЛ 6

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

6.1. Організація та проведення констатувального етапу дослідження

Для перевірки теоретичних положень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України та студентів вищих навчальних закладів проведено експериментальне дослідження, яке здійснювалося протягом 2007-2012 рр. на базі Львівського державного університету внутрішніх справ, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Загальна кількість респондентів на різних етапах дослідження склала 437 осіб, з них викладачів – 36; курсантів і студентів – 327; фахівців МВС України – 74. У зміст констатувального етапу дослідження були включені такі компоненти:

1. Аналіз сучасних підходів до теорії та практики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.
2. Вивчення можливостей різних форм професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України з позицій проблеми, що досліджується: можливості навчального процесу, наукова робота курсантів, участь у конференціях, позанавчальна виховна робота у вищих навчальних закладах.
3. Вивчення досвіду окремих вищих навчальних закладів з культурологічної підготовки майбутнього спеціаліста МВС України.
4. Вивчення структури, змісту, технологічних особливостей дисциплін циклів: гуманітарної та соціально-економічної підготовки; професійної та практичної підготовки з позицій культурологічного підходу до розвитку особистості курсантів вищих навчальних закладів МВС України.
5. Вивчення думки професорсько-викладацького складу про необхідність культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.
6. Вивчення уявлень курсантів про сутність культурологічної підготовки, про зміст понять "культурологічна підготовка", "професійна культурологія", "соціокультурний розвиток особистості".
7. Вивчення факторів, що впливають на соціокультурний розвиток особистості курсантів вищих навчальних закладів МВС України.
8. Дослідження можливостей використання психодіагностичних методик, які дозволяють виявляти рівень сформованості культурно значущих якостей особистості та коригувати їх.
9. Узагальнення даних дослідження з виявлення готовності курсантів вищих навчальних закладів МВС України до культурологічної взаємодії.

10. Підведення підсумків дослідження, проведення його аналізу.

Розв'язання задач констатувального етапу дослідження забезпечувалося застосуванням системи дослідницьких методів:

- аналіз наявної теорії та практики культурологічного підходу до розвитку особистості курсантів вищих навчальних закладів МВС України;
- детальний аналіз існуючого категоріального апарату;
- аналіз документів з організації культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі;
- анкетування та інтерв'ювання професорсько-викладацького складу;
- анкетування та інтерв'ювання курсантів і студентів, тестування, контент-аналіз; тестування випускників вищих навчальних закладів МВС з метою виявлення у них рівня культурологічної підготовки;
- аналіз змісту навчальних планів, програм, навчальних курсів з проблеми, що досліджується, аналіз отриманих даних для вибудовування цілей, завдань, стратегій і тактик формуючого етапу експерименту.

У психології численними дослідженнями показано, що зміна цілей навчання невіддільна від зміни способів навчання, від зміни процесів у навчальній діяльності. Саме на цьому шляху з'являється "програмно-цільовий підхід" до проектування та оцінки культурологічної діяльності курсантів і студентів, яким виявився констатувальний і формувальний експеримент проблеми, яку ми досліджуємо.

Логіка процедури констатувального етапу експерименту вибудовувалася таким чином: одночасно йшов пошук теоретичного підґрунтя дослідження, вивчався досвід окремих вищих навчальних закладів, визначалися умови культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України. Аналізувався зміст існуючих програм навчальних курсів з позиції культурологічної підготовки курсантів і студентів. Спільно з викладачами створювалася програма з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, студентів вищих навчальних закладів, розроблялися форми і методи, що сприяють цьому процесу. Одночасно здійснювався пошук методик, спрямованих на діагностування рівня культурологічної підготовки курсантів і студентів.

Отримані результати були узагальнені і лягли в основу розробки спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", а також складання діагностичної програми з самодослідження культурно значущих якостей особистості курсантів і студентів.

Особиста участь автора в експерименті полягала в читанні курсів іноземної мови та спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України".

З метою порівняння особливостей культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів та фахівців МВС України і студентів вищих навчальних закладів ми провели експериментальне дослідження. Загальна кількість опитаних склала 271 особу.

Основне завдання нашого дослідження полягало не тільки в тому, щоб з'ясувати обізнаність курсантів, фахівців МВС і студентів з поняттям

професійної культури особистості і шляхами її формування, а й мати уявлення про культурологічний потенціал курсантів і студентів, рівні сформованості їх загальної культури, бо зрозуміло, що без цих важливих аспектів говорити про культурологічну підготовку в професійному аспекті вкрай складно.

Під час використання спеціальної анкети визначилися дві групи: основна – власне молодь, курсанти вищих навчальних закладів МВС України, студенти вищих навчальних закладів у віці від 17 до 23 років (197 осіб) та фахівці МВС зі стажем у віці від 35 до 55 років (74 особи). Інтервал між цими групами зумовлений, насамперед, необхідністю виявити характер зміни інтересів, життєвих планів і ціннісних орієнтації "молоді" у порівнянні з поколінням "досвідчених" та визначити роль у цьому процесі соціальних (інституційних) чинників, що діють у сучасному українському суспільстві.

Відразу ж обмовимося, що наша мета полягала в тому, щоб докладніше висвітлити специфічні якості сучасних курсантів і студентів, виявити ті "зони", в яких втрачається зв'язок поколінь, і ті, де цей зв'язок відтворюється з колишньою, соціально-моральною сферою життя.

Першим етапом нашого дослідження було з'ясування головних життєвих цілей сучасної молоді.

Відомо, що критерієм культурологічної підготовки служить наявність або відсутність цілей у житті. Життєві цілі часто є виключно філософською проблемою, і в реальному житті не всі люди можуть їх сформулювати та чітко висловити. У філософській та психолого-педагогічній літературі розробляється поняття життєвих цілей або життєвої концепції, яке певною мірою характеризує спосіб організації особистістю життя. У ширшому аспекті розгляд життєвих цілей особистості утворює її життєвий сенс.

На відміну від мотивів, які в психології розглядаються як вираження потреб, мета життя – це не тільки прагнення до чогось, що визначається мотивом, а й те переживання, яке є в процесі реалізації цього мотиву (або їх сукупності).

Отже, мета життя визначає його зміст, це психологічний спосіб переживання життя в процесі його проживання. Тому, досягаючи конкретних цілей в житті, ми не втрачаємо його сенсу, а навпаки, підсилюємо його, переконуємося в ньому, переживаємо його. На наш погляд, наявність життєвих цілей дає можливість переживати цінність життєвих проявів своєї індивідуальності, свого "Я", своєї особистості. Наведена таблиця показує нам їх розподіл (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Розподіл головних життєвих цілей курсантів та фахівців МВС України

<i>Орієнтації</i>	<i>Курсанти, %</i>	<i>Фахівці МВС, %</i>
1. а) Моє матеріальне становище сьогодні і в майбутньому залежить, перш за все, від мене	62,7 %	23,4 %
	32,8 %	75,3 %

б) Від мене мало що залежить – важливо, яке економічне становище буде в країні		
2. а) Матеріальних успіхів люди повинні домагатися самі, а ті, хто цього не хоче, нехай живуть бідно – це справедливо	59,3 %	23,8 %
б) Треба виявляти гуманність, ті, хто матеріально досяг успіху, повинні допомагати і піклуватися про тих, хто не досяг успіху	28,7 %	75,8 %
3. а) Тільки на цікаву роботу варто витратити значну частину життя. Потрібно бути подвижником і ентузіастом своєї справи	39,5 %	65,3 %
б) Головне в роботі – це скільки за неї платять	58,9 %	33,8 %
4. а) Треба прагнути мати будь-які доходи, незалежно від того, як вони отримані	42,2 %	15,4 %
б) Людина повинна мати такі доходи, які заробила чесним шляхом	54,9 %	84,6 %
5. а) Свобода – те, без чого життя людини втрачає сенс	75,3 %	58,7 %
б) Головне в житті – матеріальне благополуччя, а свобода бути голодним – другорядна	40,8 %	23,6 %
6. а) Сучасний світ жорстокий, і щоб вижити і досягти успіху, необхідно битися за своє місце в ньому, а то й переступити через деякі норми моралі	62,1 %	21,2 %
б) Я краще не досягну матеріального благополуччя і не зроблю кар'єру, але ніколи не переступлю через інших	36,8 %	78,6 %

Звернемося до результатів дослідження. Перш за все, відзначимо, що у більшості молодих респондентів (70 %) є, за їх визнанням, головна мета життя (9 % такої не мають, 20 % – не замислювалися над цим). Спектр названих цілей досить широкий, хоча переважають все ж суто прагматичні та матеріальні (див. табл. 6.1).

Потім нашу увагу було звернуто на фахівців МВС зі стажем (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

До чого прагнуло і чого вже домоглося в житті старше покоління фахівців МВС

Орієнтації	Показник, %
------------	-------------

Бути інтелігентною людиною	17,9 %
Отримати гарну освіту	16,7 %
Влаштуватися на гарну роботу	14,3 %
Мати гарну сім'ю	12,6 %
Жити в достатку	7,5 %
Забезпечити майбутнє своїм дітям	21,3 %
Бути корисним людям	6,3 %
Заробити багато грошей	3,4 %

Порівняльний аналіз показує, що життєві цілі молоді та старшого покоління фахівців МВС істотно відрізняються. При наявності у старшого покоління потреби жити в достатку, пристойно заробляти, головними їх мотивами все ж є забезпечення майбутнього своїх дітей, бути корисним людям і, що важливо для нашого дослідження, потреба бути культурною та інтелігентною людиною.

Наступним етапом нашого дослідження було вивчення чуттєво-емоційного фону фахівців МВС, оскільки відомо, що негативний емоційний стан, який виражається в депресії або фрустрації, негативно позначається на процесі культурологічного саморозвитку особистості і на якості професійної діяльності фахівця. Порівняльна таблиця нашої анкети дає чітке уявлення про питання, яке нас цікавить (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

**Який емоційний стан найчастіше переживають
курсанти та фахівці МВС України**

<i>Емоційний стан</i>	<i>Курсанти, %</i>	<i>Фахівці МВС, %</i>
Емоційний підйом, почуття бадьорості	17,5 %	5,3 %
Звичайний життєвий тонус, рівні почуття	33,4 %	6,9 %
Стан неврівноваженості, почуття тривоги	23,3 %	59,7 %
Стан байдужості, апатії	6,9 %	16,8 %
Стан агресії, озлобленості	15,3 %	10,4 %
Буває по-різному	1,2 %	0,3 %
Важко відповісти	2,4 %	0,6 %

Незважаючи на те, що молоді люди значно менше відчують почуття тривоги, апатії, ніж старше покоління, і в них вищий життєвий тонус, який дозволяє їм психологічно легше переживати труднощі, частіше перебувати в гарному настрої (див. табл. 5.2), вони, тим не менш, не дивляться на світ кризь "рожеві окуляри" та цілком реально оцінюють можливі небезпеки.

Найбільше молодь боїться сьогодні залишитися без матеріальних засобів існування (52,1 %), вона стурбована розгулом злочинності (38,2 %), побоюється втратити друзів (28 %), роботу (19,8 %), а також авторитарної влади, яка обмежить свободу дій (19,4 %). В основному ці ж побоювання характерні і для старшого покоління, причому не тільки за даними нашого дослідження, а й за результатами численних опитувань громадської думки.

Порівняльні результати (див. табл. 6.2) дозволяють зробити висновок про те, що оцінювання соціально-економічної ситуації молоддю та старшим поколінням відбувається адекватно, і що саме вона, сучасна ситуація в суспільстві, впливає на емоційно-психологічний фон українських фахівців МВС. Тим не менш, додаткове опитування і співбесіди респондентів з цього питання показали, що і молодь, і старше покоління вважають економічні труднощі тимчасовими. Вони з розумінням ставляться до кризових явищ у суспільстві, апелюючи до того, що всі країни проходили цей етап і що без нього неможливо увійти в цивілізоване суспільство.

Відомо, що одним з основних критеріїв культурологічного потенціалу особистості є висунення і апробація власних ціннісних орієнтирів, відтворення культурних цінностей. Цінності та ціннісні орієнтири особистості завжди зумовлювали сутність її культури. Саме з'ясуванням цих орієнтацій ми і зайнялися в процесі наступного етапу нашого дослідження.

Враховуючи, що час і вік привносять свої корективи у формування різних особистісних цінностей, ми провели порівняльний аналіз цінностей курсантів, студентів і старшого покоління фахівців МВС (див. табл. 6.3).

Цифри говорять самі за себе, але нам хотілося б звернути особливу увагу на другу графу, де позначена цінність солідарності, гуманності, готовності піклуватися про бідних членів суспільства. Здавалося б, зсув, що стався в цій галузі, дуже невеликий. Серед молоді тих, хто переконаний, що матеріальних успіхів люди повинні домагатися самі, більше, ніж серед людей зрілих і літніх, приблизно на 35,5 %. Цей зсув свідчить, на наш погляд, про поступовий відхід від колективістського типу свідомості, на зразках якого виховувалося старше покоління.

Якщо у старшого покоління основною цінністю вважалося наявність почуття товариства, взаємодопомоги, взаємопідтримки у відношенні один до одного, то в сучасному молодіжному середовищі набуває поширення модель індивідуалістичної, утилітарної свідомості західного типу з основним постулатом – "людина сама себе робить". Однак у цього явища є і позитивна сторона: якщо людина ставить перед собою мету і домагається свого, то, отже, вона сама несе відповідальність за наслідки всіх своїх дій і тут право морального вибору надзвичайно важливо. Це формує у молоді такі якості, як цілеспрямованість, самостійність, ініціативність, прийняття творчих рішень тощо.

Відповідно, дві третини курсантів переконані, що матеріальних успіхів люди повинні домагатися самі, а хто цього не хоче, нехай живе бідно. Однак, для старшого покоління характерна інша позиція. Вони вважають, що люди, які прожили життя в інших соціально-економічних умовах, не готові сьогодні

до пошуку місць для заробляння грошей, і що зараз якраз настав той момент в їх житті, коли пора і державі подбати про їх матеріальне становище. Враховуючи той факт, що фахівець МВС України довгі роки працював на благо народу і своєї країни, його праця сьогодні практично не оплачується, і він змушений животіти.

Отже, частка прихильників думки, згідно з якою матеріально процвітаючі повинні піклуватися про інших, складає відповідно 28,7 % і 75, 8 %. Наведені дані дозволяють говорити про те, що існуючі в суспільстві індивідуалістичні орієнтації отримали в молоді завищену форму. Це виразилося в зростанні індивідуалістичних настроїв і девальвації таких цінностей, як колективізм, взаємодопомога та товарицькість.

Нарешті, що стосується цінностей морального плану (четверта та шоста пари), то "молодь" знову-таки продемонструвала певну відмінність у поглядах у порівнянні зі своїми "досвідченими колегами". Наведені нижче цифри не можуть не насторожувати: 62,1 % молодих фахівців готові битися за своє місце в житті і переступити заради свого благополуччя через моральні норми. Серед старшого покоління такої думки дотримуються лише 21,2 %. Переконавання в тому, що доходи повинні бути тільки "чесними", поділяють 54,9 % молодих людей. Однак той факт, що кожен третій представник молоді вважає, що хороші будь-які доходи, незалежно від того, як вони отримані, не може не турбувати. У старшого покоління цей показник значно менший – 15,4 %.

Наступним аспектом нашого дослідження була спроба розглянути не тільки декларовані позиції, але й реальні форми антикультурної, негативної поведінки молоді.

Для з'ясування цих питань була запропонована замкнена анкета, яка містила ряд запитань: Чи доводилося Вам останнім часом палити, захоплюватися алкогольними напоями, вживати наркотики, давати хабарі, ухилятися від податків, використовувати сексуальні зв'язки для досягнення корисливих цілей, мати сексуальні зв'язки з людиною своєї статі. Тут же були запропоновані варіанти відповідей, таких як: доводилося і часто; доводилося дуже рідко, тільки пробував; сам цього не робив, але інших за це не засуджую; не доводилося і є противником подібних дій; не захотів відповідати на це запитання.

Опитування показало, що частка тих молодих людей, в чиєму соціальному досвіді така поведінка мала місце, значна, але все ж менша, ніж можна було б припустити, судячи з розхожими газетними штампами. Досить широко поширені куріння, вживання міцних спиртних напоїв.

Насторожує також і той факт, що курсанти і студенти з достатньою толерантністю, а може навіть і байдужістю ставляться до своїх однокурсників та друзів. Це виражається в тому, що вони, хоча й дали негативні відповіді на запропоновані запитання, своїх же однолітків за негативні явища в їхній поведінці не засуджують, вважаючи, що це особиста справа кожного: чи є це вживання наркотиків, заняття сексом для досягнення корисних цілей або дача хабара посадовій особі тощо.

Досить високий відсоток і тих респондентів, які відмовилися відповідати на поставлені запитання, що дає підставу припустити, що відсотковий склад форм прояву негативної поведінки є ще вищим.

Звертає на себе увагу контраст між відповідями молоді і старшого покоління. Причому, не викликає подиву той факт, що старше покоління більш "правильне" і позитивне в порівнянні з молоддю: і час був інший, і на те воно і старше покоління. Але цікаво саме ставлення старшого покоління до таких порушень моральних норм. У їхніх анкетах ми прочитали щире обурення, непримиренність, бажання і готовність боротися з цими порушеннями, чого не почуєш від молоді. Більше того, запитання "Чи використовуєте Ви сексуальні зв'язки для досягнення корисливих цілей?" молодь зовсім не визнала аморальним, наводячи приклади з життя деяких знаменитих людей, які досягли успіху завдяки своїм зв'язкам з "потрібними" людьми.

Доповнити моральне обличчя опитуваних нами курсантів і студентів допоможуть дані про те, які якості вони найбільше цінують у людях (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Особистісні якості курсантів

<i>Якості</i>	<i>Кількість вибраних відповідей, %</i>
Розум	51,3 %
Упевненість у собі	41,7 %
Цілеспрямованість	38,9 %
Професіоналізм	27,5 %
Товариськість	27,1 %
Почуття гумору	25,9 %
Обов'язковість	13,6 %
Доброта	10,8 %
Працьовитість	9,6 %
Інтелігентність	5,3 %
Красива зовнішність	5,1 %

Проведений аналіз свідчить, що найчастіше зустрічається комбінація властивостей, високо цінують курсанти і студенти розум, упевненість у собі та цілеспрямованість. Тобто, в такому поєднанні відображена певна соціально-психологічна характеристика конкретної особистості. Вельми насторожує й той факт, що така якість, як інтелігентність, у майбутніх фахівців знаходиться лише на передостанньому місці. При цьому звертає на себе увагу, що деякі виділили працюючість і обов'язковість, тобто якості, необхідні для того, щоб стати особистістю високої професійної культури. І вже зовсім малий відсоток респондентів, що вибрали таку важливу і необхідну на сьогоднішній день якість, як доброта.

У процесі проведення експериментальної роботи мали місце труднощі такого характеру:

- відсутність у вітчизняній філософській та психолого-педагогічній науці матеріалів дослідження процесу культурологічної підготовки розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України;

- відсутність підручників та навчальних посібників, які хоча б певною мірою розглядали проблеми культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, формування у нього готовності до саморозвитку в себе якостей професійної культури;

- відсутність психологічної та науково-популярної літератури для курсантів і викладачів, що надає допомогу у формуванні психологічної культури особистості;

- відсутність методичних рекомендацій, що містять основу культурологічної підготовки майбутнього професіонала;

- відсутність чіткої, налагодженої комп'ютерної служби, можливостей Інтернету, які допомагають мати загальне уявлення про рішення цієї проблеми в масштабах всієї країни та за кордоном;

- відсутність підготовленого професорсько-викладацького складу з підготовки фахівців з високим рівнем загальнокультурного та професійного розвитку;

- відсутність системи апробованих прийомів, форм, методів, методик, що сприяють соціокультурному і професійному розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України;

- відсутність загальної концептуальної стратегії вищих навчальних закладів, що орієнтує професійну підготовку майбутнього фахівця МВС України на культурологічний характер;

- відсутність відповідної матеріально-технічної бази, без якої здійснювати культурологічну підготовку вкрай складно.

На основі визначення та аналізу теоретичних підходів до культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, була визначена система педагогічних умов, що сприяють оптимізації цього процесу, культурологічного саморозвитку, розробці структури, змісту і технології культурологічної підготовки в умовах вищого навчального закладу МВС України.

Результати констатувального етапу дозволили виявити лише окремі спроби вітчизняних науковців і практичних працівників вирішення проблеми культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Першим етапом нашого дослідження було виявлення соціальних та культурологічних характеристик курсантів і студентів і їх готовності до здійснення культурологічної підготовки.

Відомо, що старший юнацький або студентський вік (18-25 років) виділений як спеціальний об'єкт психолого-педагогічних досліджень порівняно недавно. Тим не менш, саме цей вік має свою неповторну специфіку.

Ще К. Ушинський вважав період від 16 до 22-23 років "найрішучішим", вказуючи, що саме тут визначається напрям в образі думок людини і в її характері [604].

На думку Б. Ананьєва, який зробив значний внесок у вивчення студентства, "перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією, з іншого, – виділення цього віку як центрального періоду становлення характеру та інтелекту" [7, с. 7].

Величезне значення студентського віку для становлення особистості відзначає й соціолог В. Шубкін. Вік від сімнадцяти до двадцяти п'яти він назває доленосним періодом у житті людини, коли відбуваються інтенсивні пошуки покликання, вибір професії, перехід від книжкових романтичних уявлень до зіткнення з реальними інститутами, професійне самовизначення, працевлаштування, любов, становлення сім'ї. Все це пов'язано з такою гостротою емоційних переживань, з такою кількістю рішень, які потрібно прийняти в найкоротший період і які у величезній мірі визначають долю людини, що в інші життєві цикли, мабуть, ніколи не повторюється [663].

У зв'язку з цим, в умовах реформування освіти особлива увага приділяється культурі особистості курсанта як майбутнього фахівця. Саме йому належить відроджувати традиції національної культури, формувати образ сучасної європейської держави.

Враховуючи вищезазначені погляди на процес культурологічної підготовки, а також мету дослідження – виявити уявлення курсантів про сутність культурологічної підготовки професіонала – нами було проведено їх анкетування.

Дослідження проводилося у вищих навчальних закладах України: Львівському державному університеті внутрішніх справ, Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка.

Було проведено анонімне анкетування курсантів і студентів третього і четвертого курсу. Перш за все, нас цікавило питання: що важливіше у професіоналі з точки зору курсантів і студентів – особистісні чи професійні якості. Незалежно від курсу навчання 87,5 % респондентів відзначили значущість особистісних якостей. Деякі навіть обґрунтували свої погляди. Вони підкреслювали, що саме особистісні якості фахівця можуть зробити "сухий і нецікавий клімат спілкування привабливим для візаві". Тільки завдяки особистісним якостям, відзначали респонденти, будуються взаємини між людьми. Звичайно, ступінь значимості особистісних якостей фахівця для курсантів і студентів різна. Але більшість опитаних пов'язує своє ставлення до справи з відношенням до людини, яка її представляє. "Так, для мене це не тільки важливо, але й має чільне значення, – читаємо в одній з анкет. – Хорошій людині я можу пробачити навіть професійні невдачі".

"Є люди, – читаємо в іншій анкеті, – від яких необхідна тільки професійна подача інформації або виконання справи". Це – вирок людині як носію так званих загальнолюдських цінностей. Не можна забувати про те, що

знання завжди будуть асоціюватися з їх джерелом. І якщо людина не буде викликати асоціативно позитивних емоцій, то пам'ять їх намагатиметься швидше звільнитися й від того, про що вона говорила.

Багато респондентів відзначили важливість поєднання професійних та особистісних якостей у фахівці. Найрізноманітніші думки були висловлені за пунктом анкети, де було запропоновано представити себе в ролі фахівця-керівника. Деякі не захотіли скористатися такою можливістю, іншим було важко навіть уявити собі це. Частина опитаних стала охоче давати поради, спрямовані на вдосконалення форм і методів роботи, на необхідність зацікавити своїх підлеглих. Були запропоновані й конкретні форми проведення засідань: "круглі столи", експерименти і навіть театральні інсценізації. Саме на основі цих відповідей ми зробили висновок про те, що курсанти і студенти надають дуже велике значення, насамперед, професіоналізму керівника. Особистісні якості – це, звичайно, добре, але для успішного виконання роботи явно недостатньо.

Як висновок хотілося б підкреслити, що опитування показало безперечну необхідність створення у вищих навчальних закладах атмосфери заохочення культурно-особистісного саморозвитку, вдосконалення професійної культури курсантів, студентів і викладачів, їх взаємної поваги. При цьому кожен викладач повинен бути наочним прикладом інтелігентності, чесності, працьовитості, тобто того, що складає основу висококультурної особистості.

Аналіз відповідей другої анкети, в якій ми мали на меті визначитися суто з понятійним апаратом, дозволив зробити такі висновки. Всі курсанти відзначили, що культурологічна підготовка є основою всебічно розвиненої особистості.

При цьому, усвідомлюють шляхи та засоби досягнення поставленої мети: добре – 11 %; задовільно – 65 %, погано – 17 %; не розуміють взагалі – 7 %. На загальнокультурний розвиток в основному впливають: друзі – 63 %; батьки – 34 %; викладачі вищих навчальних закладів – 31 %, інші люди – 5 %. Із зовнішніх факторів, що впливають на процес, що досліджується, були виділені основні: матеріальні можливості – 49 %; сучасна соціокультурна ситуація – 47 %; майбутня професійна діяльність – 42 %; можливості великого міста – 35 %; навчання у вищому навчальному закладі – 32 %; подорожі – 31 %; твори культури та мистецтва – 21 %; життєві обставини – 19 %; ставлення оточуючих – 15 %; театр, кіно – 14 %; важко відповісти – 3 %

Курсантами і студентами були виділені труднощі, з якими вони стикаються в процесі особистісного та професійного саморозвитку: незнання самого себе – 57 %; невіра в завтрашній день – 43 %; непотрібність культури та інтелігентності в сучасному суспільстві – 63 %; нестача матеріальних засобів – 47 %; низький рівень викладання дисциплін у вищому навчальному закладі – 22 %; нестача певних знань – 18 %; нестача часу – 21 %; лінь – 13 %; важко відповісти – 7 %.

На запитання "Які дисципліни сприяють розвитку культурологічного компонента професійної діяльності?" були отримані такі відповіді: "Філософія" – 72 %; "Історія Української культури" – 81 %.

Анкета мала на меті виявити умови, які, на думку курсантів, сприяли б здійсненню культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України. На це запитання відповіді розподілилися таким чином: повернути обличчя держави до проблем суспільства – 78 %; підвищити матеріально-технічну оснащеність навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах – 37 %; підготовка та перепідготовка професорсько-викладацького складу з метою формування готовності сприяти культурно-особистісному розвитку курсантів – 43 %; власне усвідомлення важливості культурологічної підготовки та готовності здійснювати культурологічний саморозвиток – 82 %.

Таким чином, аналіз результатів цього опитування дозволяє говорити про те, що:

1. Курсанти і студенти чітко усвідомлюють актуальність проблеми культурологічної підготовки в сучасній системі професійної освіти.
2. Викладачі не роблять істотного впливу на зміну традиційної системи підготовки майбутнього фахівця МВС України, на привнесення в неї культурологічного компонента.
3. Курсанти і студенти стурбовані відсутністю уваги з боку держави до проблем їх соціокультурного та професійного становлення.
4. Процес культурологічної підготовки в сучасному вищому навчальному закладі залежить від стихійних факторів, тобто здійснюється спонтанно.

У психологічному плані спостерігається загальний песимізм, невіра в завтрашній день, відсутність авторитету керівництва в суспільстві, що якісно знижує мотивацію культурологічного та професійного розвитку особистості курсантів.

Розв'язання задач констатувального етапу зажадало уточнення можливостей традиційних курсів підготовки фахівців МВС України в ракурсі поставленої нами проблеми. Курс "Історія української культури" повинен вирішувати два основні завдання: допомогти викладачеві і курсанту увійти, зануритися в реальність культурологічної професійної діяльності та озброїти їх засобами для орієнтування та діяльності в контексті цієї нової реальності. Тому ми вважаємо, що не має сенсу викладати культурологічні теорії або уявлення як якусь інформацію. Проте необхідно вказати основні підходи і методи, що створені та використані в культурології, охарактеризувати їх призначення та межі в полі професійної діяльності, дати своєрідний путівник для орієнтування в культурології як неоднорідній складній дисципліні. Такий аналіз дозволить усвідомити методологічні підстави культурології і те, як у різних напрямках культурології розуміється культура та особистість як суб'єкт і її творець.

Курс "Історії України" розширює загальнопрофесійний кругозір курсанта, формує особливий тип мислення, сприяє виробленню науково-обґрунтованого ставлення до історичної спадщини та діяльності в установах

внутрішніх справ, дає чітке уявлення про процес розвитку теорії та практики професійної діяльності. Вироблення у курсантів історичного підходу до професійних явищ передбачає внесення додаткового акценту до вивчення культурно-історичної ситуації, в якій жив і творив той чи інший видатний діяч, роз'яснення того, як соціокультурна ситуація впливає на його особистісне і творче становлення. Методика діалогу культур у процесі викладання історії виявляється важливою, наприклад, якщо змоделювати умовну навчальну ситуацію, де відбуваються суперечка і дискусія на рівних представників різних історичних епох і культур.

Нам здається, що актуальною проблемою в культурологічній підготовці майбутнього фахівця МВС України має стати пошук конкретним викладачем індивідуально прийнятних і продуктивних форм: естетичного, морального, національно-патріотичного виховання курсантів. Необхідно вирішити питання про взаємодію та зміст цих курсів на предмет їх актуальності та теоретичної новизни для роботи в умовах, що змінилися.

Психологічна культура майбутнього фахівця МВС України є сьогодні базовою в культурологічній підготовці курсантів, тому даний напрямок у дослідженні відносин становить сьогодні великий інтерес і чекає серйозного опрацювання.

Таким чином, своїми цілями, завданнями та змістом культурологічний компонент професійної підготовки поки що недостатньо реалізує принципи культуровідповідності, цілісності, особистісної орієнтованості майбутнього фахівця МВС України, не носить яскраво вираженого культурологічного характеру.

Аналіз результатів констатувальної частини дослідження дозволив зробити ряд важливих висновків для організації подальшої роботи на формульовальному етапі:

1. У концепцію професійної освіти поки тільки на рівні декларацій закладена необхідність культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України як однієї з його провідних тенденцій, а змістовне та технологічне забезпечення цієї підготовки в реальній практиці поки що відсутнє.

2. Підготовка майбутнього фахівця МВС України в контексті його культурологічної спрямованості поки що не стала пріоритетним напрямом науково-дослідної та практичної роботи вищих навчальних закладів МВС України, хоча сьогодні й обговорюється як наукова, так і практична проблема.

3. Ідея культурологічної підготовки майбутнього фахівця системи МВС України доки не отримала відображення в змісті існуючих планів дисциплін гуманітарного циклу, підручників і навчальних посібників.

4. Методи та форми навчання, які застосовуються традиційно викладачами вищих навчальних закладів МВС України, найчастіше консервативні та стереотипні.

5. Не систематизований інструментарій, який може застосовувати як викладач, так і курсант для організації його культурологічного саморозвитку.

6. Не тільки курсанти, але й викладачі мають слабе уявлення про поняття "культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України".

7. Викладачі можуть систематизувати форми та методи роботи, які могли б скласти основу культурологічної підготовки.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження дав основний емпіричний матеріал для розробки формульованого етапу, метою якого є перевірка розробленої концепції, моделі, методики педагогічних умов забезпечення культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, які б у значній мірі сприяли формуванню його загальної культури.

Мета визначила комплекс завдань:

1. Визначити зміст ідей, підходів, понять, якими повинна бути збагачена професійна підготовка майбутнього фахівця МВС України з метою її культурологічної спрямованості.

2. Розробити зміст і структуру культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

3. Визначити шляхи та умови, що впливають на процес оптимізації культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

4. Розробити систему педагогічних технологій і культуро-розвиваючих засобів формування професійної культури особистості майбутнього фахівця МВС України.

5. Дати загальний аналіз результатів формульованої частини дослідження.

Загальна логіка дослідної роботи на формульованому етапі звелася до впровадження в професійну підготовку курсантів вищих навчальних закладів МВС України системи засобів культурологічного циклу, що забезпечує його культурологічну спрямованість.

Поетапно експериментальна робота вибудовувалася таким чином. На першому етапі у зміст і структуру курсів "Історія української культури", "Філософія", "Історія України", "Теорія держави і права (України та зарубіжних країн)", "Українська мова", "Іноземна мова" вводилися теоретичні та практичні елементи культурологічної підготовленості особистості курсанта. Теоретична частина цих курсів збагачувалася знайомством курсантів з поняттями: "культурологічна підготовка", "культурологія", "культурологічний розвиток особистості", "професійна культурологія", "відтворення культури", "професійна культура", "загальна культура особистості" тощо. Потім курсанти знайомилися з основними напрямками культурологічної підготовки, враховуючи культурно-історичну спадщину, зарубіжний досвід тощо.

Після цього курсанти склали власну модель культурологічної підготовленості, на основі цієї моделі під безпосереднім керівництвом викладача вони визначили ряд якостей, які складають модель культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України в цілому. Останнім етапом був добір відповідних методик діагностування цих якостей, аналіз результатів самодіагностування та корекції, знову-таки за допомогою викладача-консультанта. Цінність цього етапу полягає в тому, що курсанти

проводили психологічне самодіагностування тих якостей, які, на їхню думку, складають ядро культурологічної підготовленості особистості фахівця МВС України.

Складений нами пакет засобів професійного самодослідження для курсантів пройшов апробацію у Львівському державному університеті внутрішніх справ, Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка, в процесі якої визначалися межі можливостей його використання. Порівнювалися можливості самодослідження одного й того ж професійного показника за методиками різних авторів і визначалися технічно найприйнятніші. Деякі методики хоч і дозволяють отримати досить багату і цікаву інформацію для подальшого самоосмислення, поки що (за відсутність відповідних служб) абсолютно недоступні для масового використання у вищих навчальних закладах МВС України в силу їх підвищеної складності.

При організації професійного самодослідження курсантів і студентів вищих навчальних закладів ми виходили не з ідеальних, а реальних умов навчальних закладів та наявності доступних і таких, що виправдали себе для вивчення майбутнім фахівцем своїх культурно значущих якостей.

Виходячи з теоретичної моделі культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, ми склали набір якісних характеристик, які необхідно було продіагностувати.

Для того, щоб скласти повну програму самодіагностування особистості за рівнем її культурологічної підготовленості, необхідно, перш за все, знати й вміти користуватися пакетом таких діагностичних методик з дослідження загальної картини власного особистісного розвитку, що вже серйозно себе зарекомендували (Додаток Б).

Враховуючи, що основними компонентами культурологічної підготовки в розробленій нами моделі є аксіологічний, когнітивний, управлінсько-регулятивний і процесуальний, ми вважаємо, що найінформативнішими діагностичними методиками в цьому випадку є: багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла 16 PF [369], окремі фрагменти багатофакторного особистісного опитувальника ММРІ [574], побудова двухфакторної моделі екстравертності та нейротизму (за тест-опитувальником Г. Айзенка [491]), методика визначення локалізації контролю, методика оцінки рівня домагань особистості (опитувальник В. Горбачевського [628]), мальований апперцептивний тест [550].

У нашому дослідженні знайшли відображення й такі проєктивні методики, як "Незакінчені речення", тест "Будинок-дерево-людина". Доповнюють загальну картину діагностування особистості також діагностика агресивності за тестом Басса-Дарки [369], визначення акцентуацій за Леонгардом [412], шкала оцінки значущості емоцій (за Б. Додоновим) (Додаток Б) та методика вимірювання імпульсивності [369].

Перед початком роботи з діагностування у себе культурно значущих якостей курсанти вищих навчальних закладів і викладачі, які беруть участь в експерименті, повинні розуміти, що у майбутнього фахівця на цьому етапі

можуть виникати труднощі і в особистісній сфері. Це можуть бути:

- недостатній рівень загальної самостійності;
- несформованість професійного мислення;
- відсутність конкретних психо-діагностичних цілей;
- конфліктне становище в сім'ї, в колі друзів;
- загальна депресія;
- відсутність навичок професійного спілкування;
- відсутність загальної ерудиції;
- відсутність інтересу до діагностичних методик, невіра в їх

розвиваючий та пізнавальний потенціал тощо.

На жаль, саме особистісні особливості курсанта є джерелом проблем, що виникають у фахівця МВС України, і про це повинен знати кожен курсант ще до того, як приступить до самодослідження культурно значущих якостей особистості.

Збір даних курсантами вищих навчальних закладів МВС України про самих себе повинен враховувати два важливі моменти: яке місце отримані дані займають у загальній картині культурологічного "Я" та як вони можуть проявлятися в майбутній професійній діяльності.

Результати самодіагностики за запропонованими методиками курсанти і студенти заносили в зведену таблицю, яка дозволила чіткіше окреслити профіль культурологічної підготовленості кожного з них. Дані таблиці порівнювалися з ідеальною моделлю культурологічної підготовки курсантів і студентів вищих навчальних закладів. Обробка та аналіз індивідуальних таблиць дозволили курсанту чи студенту за допомогою викладача здійснювати корекційну роботу з розвитку та вдосконалення в себе культурно значущих якостей особистості. Для цього нам необхідно було з'ясувати здатність і готовність конкретної особистості до саморозвитку у себе культурно значущих якостей, що становлять культурологічний потенціал.

З метою діагностики здатності до професійного саморозвитку нами була розроблена картограма, що складається з 9-ти рівнів, яка характеризує найістотніші риси культури особистості фахівця (її докладний опис дається в Додатку Б).

Встановлена необхідність побудови науково обґрунтованої системи управління культурологічним розвитком курсантів на кожному з курсів. Причому з особливою гостротою ця проблема постає на молодших курсах. В основі такої системи управління професійним саморозвитком курсантів вищих навчальних закладів МВС України повинна лежати діагностика та подальше формування властивостей професійної культури, що забезпечують результативність формування загальної культурологічної підготовленості майбутнього фахівця МВС України.

На другому етапі в структуру професійної підготовки був введений спецкурс "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", який створив цільо-мотиваційні, змістові та технологічні умови для культурологічної підготовленості особистості майбутнього фахівця МВС України.

На третьому етапі здійснювалося консультування курсантів з питань самодіагностування та самокорекції у себе культурно значущих якостей, складання індивідуальної програми культурологічної підготовленості особистості.

На четвертому етапі аналізувалися результати культурологічної підготовки, коригувалися її окремі форми та методи.

Отже, для вирішення завдань формувального етапу дослідження було здійснено таке:

1. Зміст програм курсів "Історія української культури", "Історія України", "Філософія", "Українська мова", "Іноземна мова", "Теорія держави і права" було частково змінено з метою збагачення їх проблемами культурологічної спрямованості.

2. Для формування готовності курсантів вищих навчальних закладів МВС України до культурологічної підготовки був розроблений спецкурс "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України".

3. У ході вивчення спецкурсу курсанти знайомилися зі змістом основних понять і концепцій, що стосуються проблем культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

4. У процесі вивчення спецкурсу курсанти отримали пакет методик, практичних рекомендацій, спрямованих на діагностування, формування та розвиток культурно значущих якостей особистості фахівця МВС України.

У формувальному експерименті брали участь курсанти і студенти четвертого курсу Львівського державного університету внутрішніх справ, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Загальна кількість учасників склала 327 осіб (2007 – 2012 рр.). Четвертий курс був обраний нами для читання розробленого спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", тому що до цього часу закінчується вивчення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін і курсант чи студент володіє повним обсягом основних культурологічних понять. Крім того, у наступному за вивченням курсу семестрі курсанти чи студенти відправляються на практику, і підготовку до неї необхідно починати з саморозвитку культурно значущих якостей, культури професійного спілкування.

Технологія викладання та вивчення експериментального спецкурсу висувала й ряд вимог до форм проведення лекційних та практичних занять. Перевага віддавалася активним формам навчання, таким як лекція-діалог, лекція-екскурсія, гра, тренінгові заняття тощо. Особлива увага зверталась на організацію системи взаємодії викладачів, курсантів чи студентів. Організація суб'єкт-суб'єктних відносин вимагає уваги до питань професійного саморозвитку не тільки у курсанта, а й у самого викладача, оскільки його професійне самовдосконалення – це процес соціокультурного вдосконалення.

Таким чином, характеризуючи вихідні теоретичні позиції, що послужили підставою для побудови експериментальної роботи з проблеми

культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України на формуючому етапі, можна відзначити таке:

1. Під забезпеченням культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України нами розуміється система факторів, які сприяють створенню внутрішніх передумов для саморегуляції кожним учасником цього процесу свого професійного та культурного розвитку.

Критеріями його сформованості є здатність курсанта давати дефініцію базовим поняттям, які розкривають сенс і зміст культурологічного розвитку особистості, вміння проводити діагностування та самодіагностування культурно значущих якостей, а також здатність до їх аналізу та самокорекції.

2. Технологічно забезпечити процес діагностування соціокультурного і професійного розвитку допоможе робота з психологічними методиками, описаними вище.

3. Формуванню всіх компонентів культурологічної підготовленості курсантів вищих навчальних закладів МВС України сприяє вивчення спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", побудованого на основі ідей філософії освіти, професійної культурології, психології взаємин.

Таким чином, ознайомлення курсантів вищих навчальних закладів МВС України з сутністю та структурою культурологічної підготовки, з психологічними підходами формування у себе культурно значущих якостей, з результатами професійно-педагогічних досліджень та особливостями професійної діяльності повинні сформувати в них ціннісне ставлення до світових загальнокультурних цінностей, духовної культури особистості, орієнтувати майбутнього фахівця МВС України на необхідність соціокультурного і професійного саморозвитку. В результаті курсантами повинна бути усвідомлена необхідність оволодіння прийомами та методиками, які складають основу культурологічної підготовки, що допоможе, на наш погляд, значно підвищити рівень їх особистісної та професійної культури.

6.2. Результати формувального експерименту та рекомендації з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Узагальнюючи результати педагогічного дослідження, ми можемо сказати, що запропонована нами система умов, а також методика діагностування та саморозвитку основ культурологічної підготовленості особистості майбутнього фахівця МВС України є одним з ефективних засобів підвищення і базової, і професійної культури фахівця МВС України, що є істотним якісним етапом на шляху реформування відомчої вищої освіти.

У процесі експериментальної роботи з формування у курсантів професійних основ культурологічної підготовленості ми звернули увагу на той факт, що курсанти під час проходження професійної практики стали глибше замислюватися над результатами своєї праці, над характером і якістю професійної діяльності, над її культуровідповідністю. Курсантів стали

цікавити психологічні проблеми спілкування, взаємини з людьми, з колегами. І якщо раніше вони частіше реагували на саме явище і сам факт, то тепер вони все частіше задаються питаннями "Чому це явище має місце?", "Які причини викликали в житті той чи інший факт?" Хоча ми розуміємо, що цей процес у контрольній групі носить швидше стихійний, ніж цілеспрямований характер.

Порівняльні дані рівнів культурологічної підготовки у курсантів вищих навчальних закладів МВС України після дослідно-експериментальної роботи представлені в табл. 6.5.

Таблиця 6.5

Порівняльні дані рівнів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів після проведення дослідно-експериментальної роботи

Компоненти культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України	Кількість курсантів у відсотках					
	Контрольна група			Експериментальна група		
	Рівні			Рівні		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Аксіологічний	12,8	21,7	65,5	51,8	37,8	10,4
Когнітивний	14,7	28,5	56,8	49,7	39,4	10,9
Процесуальний	25,4	37,8	36,8	54,4	41,6	4,0
Управлінсько-регулятивний	12,9	23,4	63,7	38,5	49,8	11,7

У представників експериментальної групи процес культурологічної підготовленості, безумовно, проходив системніше, цілеспрямованіше та дав певні результати. За всіма компонентами, виділеними нами, курсанти та фахівці в процесі своєї професійної діяльності виявили вищий рівень культурологічної підготовленості в порівнянні з контрольною групою.

Аналізуючи підсумки дослідно-експериментальної роботи, ми дійшли висновку, що курсанти експериментальної групи краще розбиралися в суті таких понять, як: "культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", "професійна культурологія", "інкультурація особистості фахівця МВС України", "діалог культур" тощо.

Слід відзначити той факт, що курсанти не тільки могли дати визначення цим поняттям, але сам характер їх професійної діяльності відповідав теоретико-методологічній та практичній спрямованості процесів і явищ, що відображають сутність наведених вище понять.

У курсантів спостерігалася стійка потреба в удосконаленні духовно-моральної сфери особистості, у своїх міркуваннях, лекціях вони усвідомлювали, що не всяке знання є продуктом і результатом культури, а тільки те, що сприяє розвитку і вдосконаленню особистості і суспільства;

вміння чітко визначити, що відноситься до цивілізації, а що до культури вдосконалювало їх аксіологічний компонент культурологічної підготовленості. Бажання і готовність будувати свої взаємини з оточуючими на основі етики, толерантності, емпатії сприяло гуманізації та інкультурації професійної діяльності фахівців та курсантів експериментальної групи; привнесення в усі форми професійної діяльності естетичного компонента сприяло естетизації професійної діяльності (рис. 5.1).

Якщо говорити про процесуальну сферу, то курсанти експериментальної групи навчилися чітко ставити мету професійної діяльності, викладати навчальний матеріал логічно, виразно, науково, представляти його у вигляді системи пізнавальних і практичних завдань, застосовували методику діалогу культур у процесі професійної діяльності, що давало позитивні результати (рис. 6.2).

Когнітивний компонент знайшов своє відображення в результатах дослідно-експериментальної роботи в тому, що у фахівців та курсантів на всіх етапах професійної діяльності спостерігалася потреба у підвищенні власних знань про культуру, культурологію, історію, мистецтво, навчально-методичну літературу, соціальну психологію. Будь-яке явище дійсності або процес вони могли пояснювати, ґрунтуючись на принципах історизму, соціально-психологічної детермінованості. У курсантів спостерігалася стійка

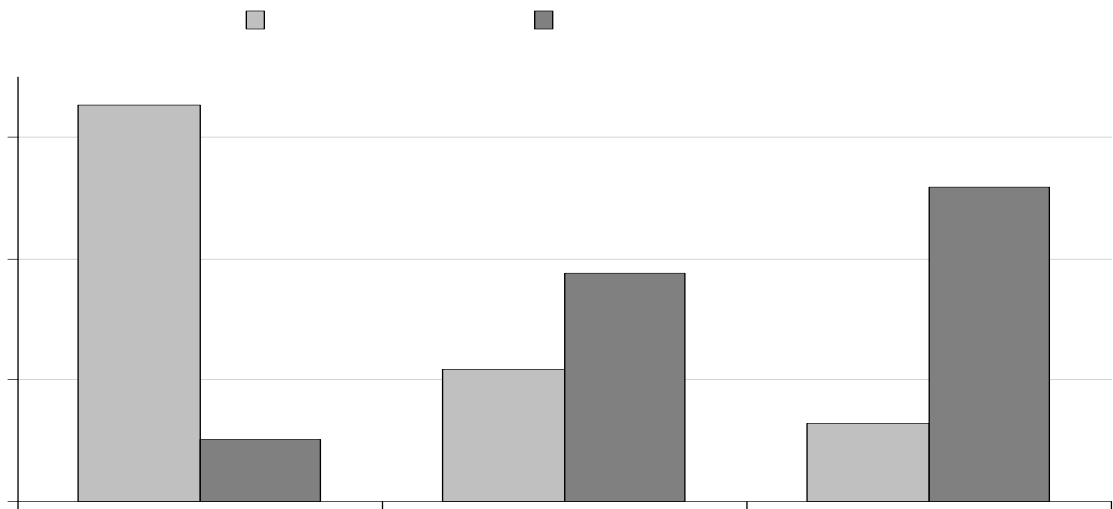

Рис. 6.1. Рівень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів за аксіологічним компонентом.

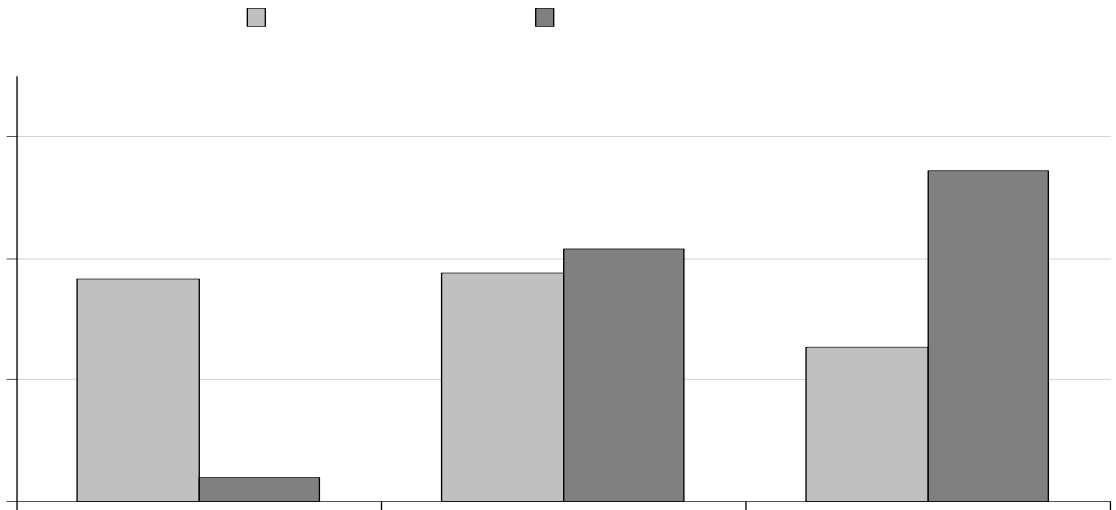

Рис. 6.2. Рівень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів за процесуальним компонентом.

потреба у творчому перетворенні власної діяльності, привнесенням в неї нового, нестандартного, оригінального (рис. 6.3).

Управлінсько-регулятивний компонент культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України виявився в тому, що після тренінгової роботи з фахівцями та курсантами підвищився рівень їхньої впевненості в собі та знизився фактор стресостійкості. Після проведених з ними тренінгів, вправ їх психологічний стан значно покращився.

Більш того, самі курсанти могли за допомогою різних психодіагностичних методик, з якими ми їх ознайомили, без труднощів діагностувати власний стан і відкоригувати його в разі потреби.

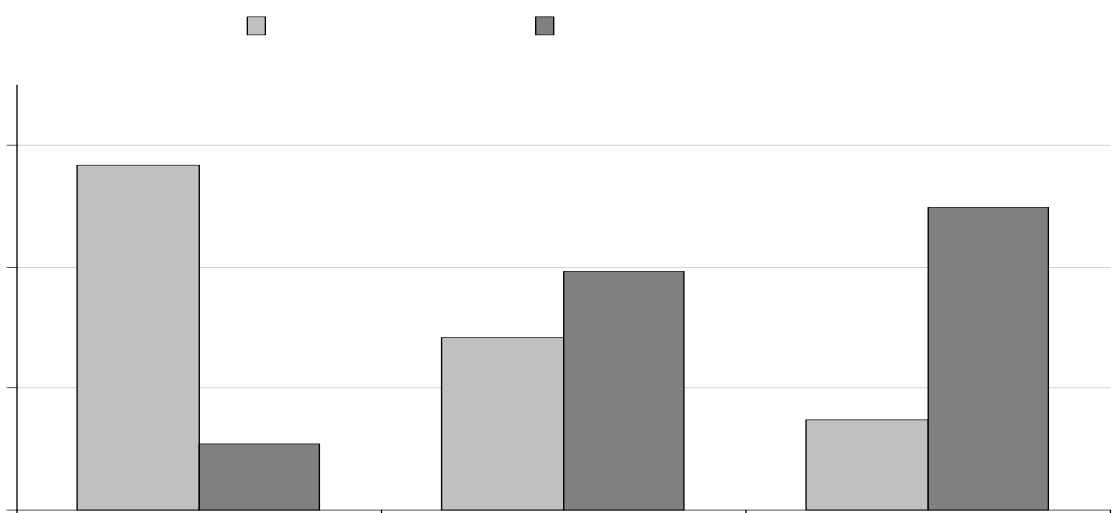

Рис. 6.3. Рівень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів за когнітивним компонентом.

Найголовніше полягало в тому, що після проведеної роботи курсанти могли не тільки констатувати в себе або кого-небудь певні "комплекси" або труднощі в спілкуванні та діяльності, але й визначити причину появи і розвитку даних комплексів, а знання цих причин, як відомо, є важливим кроком на шляху до їх усунення та подолання (рис. 6.4).

Таким чином, курсанти експериментальної групи могли і брали участь у культуровідповідній професійній діяльності. Вони вивчали літературу з культурології, формування професійної культури фахівця МВС, вони мали можливість самодіагностувати власні особистісні якості, зіставляти їх з моделлю ідеального фахівця МВС з високим рівнем культурологічного розвитку. Отже, рівень культурологічної підготовки курсантів експериментальної групи був набагато вище в порівнянні із загальним рівнем сформованості цих показників у масовій професійній практиці.

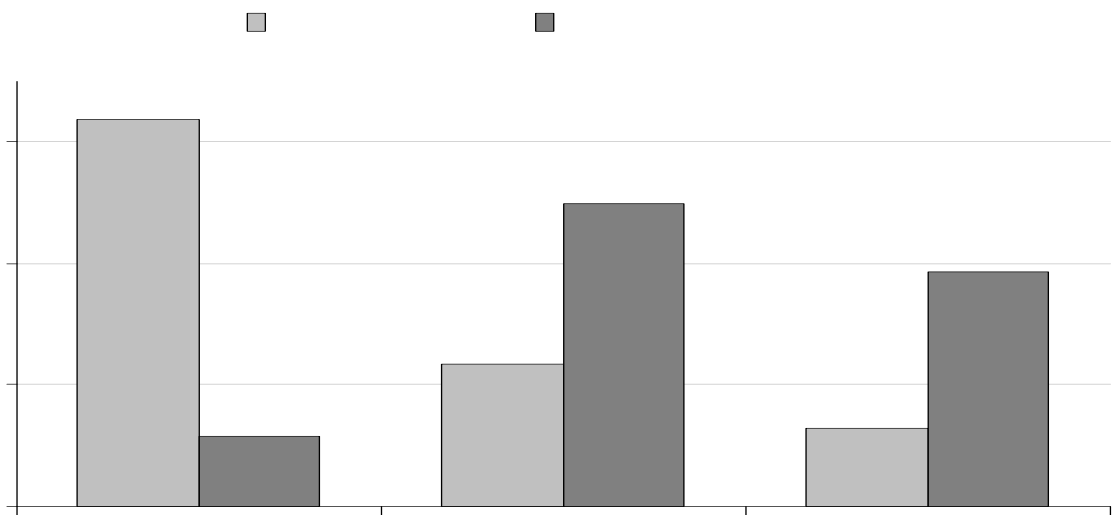

Рис. 6.4. Рівень культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів за управлінсько-регулятивним компонентом.

Якщо в курсантів експериментальної групи високий рівень сформованості культурологічної підготовленості склав відповідно 48,6 %, то в курсантів контрольного масиву – 16,5 %. На середньому рівні сформованості культурологічної підготовки знаходяться 42,2 % курсанти, які брали участь у формувальному експерименті. У той час лише 27,9 % курсантів виявили той же рівень у процесі масового контрольного зрізу.

Показовими є і результати низького рівня сформованості культурологічної підготовленості респондентів. Якщо в курсантів контрольного масиву ці показники становлять відповідно 55,7 %, то в результаті дослідно-експериментальної роботи низький рівень культурологічної підготовки залишився лише у 9,3 % курсантів.

Для оцінки сформованості культурно значущих якостей майбутнього фахівця МВС України в процесі культурологічної підготовки ми використовували також такі методи, як метод експертних оцінок, ранжування

та парного порівняння.

Завданнями цієї частини експерименту було отримання найточнішої оцінки сформованості в майбутніх фахівців МВС України якостей культурологічної підготовленості, визначення можливого взаємозв'язку між результатами професійної практики, професійної діяльності та сформованістю культурно значущих якостей. Для вирішення цього завдання групою експертів були оцінені показники культурологічної підготовленості особистості за такою шкалою:

- 5 балів – якість проявляється сильно і постійно;
- 4 бали – якість проявляється сильно та часто;
- 3 бали – якість проявляється, але неоднаково;
- 2 бали – якість проявляється слабо і рідко;
- 1 бал – якість проявляється слабо або взагалі не проявляється.

Потім курсантів вищих навчальних закладів МВС України ранжували за сумою балів, отриманих ними за кожен з показників культурологічної підготовленості майбутнього фахівця МВС України. Порівняльні дані балів з культурологічної підготовленості майбутнього фахівця МВС України після проведеної дослідно-експериментальної роботи ми фіксували у відповідних таблицях.

Наступний метод, який отримав застосування в нашому дослідженні, став метод парного порівняння, що є одним із різновидів шкал ранжування. Суть його полягала у зіставленні курсантів експериментальної групи одних з одними.

Оцінювання відбувалося таким чином: якщо досліджувані якості в першого розвинені краще, ніж у другого, то перший отримував два бали, а другий – нуль балів, а якщо ці якості притаманні курсантам у рівній мірі, вони отримували по одному балу. Потім ми підсумовували бали, отримані кожним курсантом в експериментальній групі, і отримали цифрові вирази сформованості основ культурологічної підготовленості майбутнього фахівця МВС України. Безсумнівною перевагою цього методу, який ми застосовували в експериментальній групі, є його висока об'єктивність, оскільки відбувається оперування великою кількістю порівнянь, і ймовірність випадкової оцінки зведена до мінімуму,

Таким чином, у нашому дослідженні як на початку, так і в кінці експериментальної роботи було проведено 990 порівнянь. Ця цифра отримана в ході розрахунку за формулою: $n(n-1)$, де n – кількість курсантів.

Підрахувавши сумарну кількість балів, ми також визначили рангове місце кожного курсанта після дослідно-експериментальної роботи. Намагаючись з'ясувати об'єктивність отриманих оцінок сформованості основ культурологічного потенціалу досліджуваних респондентів експериментальної групи, ми зробили висновки з приводу спільності оціночних критеріїв експертів. З цією метою нами був визначений коефіцієнт рангової кореляції Спірмена за формулою:

де r_s – коефіцієнт кореляції;
 d – різниця між рангами порівнюваних об'єктів;
 n – кількість пар, що зіставляються.

Використовуючи дані математичного підрахунку, проведеного в ході експерименту, отримуємо:

Отримання певних узагальнюючих характеристик допомогло нам глибше зрозуміти об'єкт і предмет, підтвердити висунуту нами гіпотезу дослідження.

Для початку ми визначаємо просту середню арифметично зважену ранжованих рядів експертних оцінок і парного порівняння, впорядкованих за допомогою групування. Вона визначається з урахуванням ваги чисельності групи:

де p_i – варіант ваги, частоти;
 x_i – ранг експертної оцінки;
 y_i – ранг парного порівняння.

Отже, середній рівень сформованості культурологічної підготовленості визначається рангом 13. Однак для характеристики отриманого рангового ряду визначення тільки середньої величини даної ознаки недостатньо, оскільки ступінь концентрації значень ознак навколо середньої величини різна. З цією метою ми використовуємо такий показник як дисперсія. Вона визначається як середнє квадратичне відхилення від середнього арифметичного за формулою:

де \bar{x} – середнє арифметичне варіаційного ряду;
 x_i – значення кожної окремої варіанти;
 N – кількість варіант у варіаційному ряду;

(сума значень рангових показників);

(сума квадратів відхилень);

Проведені дослідження показують, що при середньому рівні сформованості культурологічної підготовленості (13 рангове місце) показники всіх інших членів сукупності в середньому відхиляються на 5,3 рангових місць, тобто майже на 40,8 %, що свідчить про досить високий рівень диференціації курсантів за ознакою сформованості у них досліджуваної якості.

Експериментальна перевірка висунутих нами гіпотетичних припущень проходила у відповідності з тими компонентами культурологічної підготовки, які ми описали в моделі. Одним із завдань культурологічної підготовки ми вважаємо розвиток управлінсько-регулятивної і культуротворчої функцій діяльності майбутнього фахівця МВС України. У зв'язку з цим на етапі експериментальної роботи випробовувана експериментальна група працювала з різними психодіагностичними методиками розвитку і саморозвитку у себе культурно значущих якостей особистості. У ході вивчення спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" курсантами було використано близько сорока різнорівневих тестів та окремих методик. Крім того, технологія спецкурсу, розробленого нами, передбачає самостійний пошук курсантами і фахівцями адекватних, відповідних особисто їм способів самопізнання та самодіагностування. Після закінчення дослідно-експериментальної роботи ми зробили висновок, що практично кожний випробовуваний міг проводити більш поглиблене і психологічно грамотне самодослідження власної особистості. Курсанти та фахівці МВС України експериментальної групи проводили аналіз культурно значущих якостей досить грамотно, враховували вплив власних індивідуальних особливостей на сприйняття окремо взятої методики або тесту, робили досить чіткі висновки. У кінці дослідно-експериментальної роботи в курсантів значно розширилася база діагностичних методик самодослідження, підвищився інтерес до корекційних форм і методів роботи

Однак хочеться відзначити той факт, що при дотриманні всіх методологічних і методичних умов стовідсотково підвищити рівень культурологічної підготовки особистості не вдалося. Більш того, в експериментальній групі у певної частини курсантів є й низький рівень культурологічної підготовки. Однак, у порівнянні з контрольною групою цей показник менший у шість разів. Так, у середньому в контрольному масиві курсантів, що випробовувався, він склав 55,7 %, а у курсантів з експериментальної групи – 9,3%. На основі наведеного зіставлення рівнів сформованості культурологічної підготовленості можна констатувати, що в порівнянні із загальним рівнем культурологічного розвитку в усіх курсантів і фахівців МВС, які брали участь у формувальному експерименті, вдалося значно підвищити рівень особистісного соціокультурного потенціалу, але на

різних функціональних показниках. Дані рівні визначалися факторами, що впливають на їх формування. Тому серйозна індивідуальна робота з кожним курсантом і врахування цих чинників в експериментальній групі дозволила зробити управління процесом культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України індивідуалізованішим, системнішим і персоніфікованішим.

Проведена дослідно-експериментальна робота показала, що дуже своєчасним і актуальним для формування культурологічного потенціалу особистості було введення в програму спецкурсу та використання методики діалогу культур, цілеспрямованої програми з самодіагностування особистості та різноманітних тренінгів з культури професійного спілкування, а також моделювання та аналіз професійних ситуацій. У порівнянні з даними контрольної групи курсанти експериментальної показували вищий рівень культурологічної підготовленості за всіма показниками, які були виділені нами.

У курсантів експериментальної групи суттєво підвищився рівень професійної культури, розширився кругозір, підвищився психоемоційний тонус, який позитивно впливав на всі сфери особистісної та професійної діяльності майбутнього фахівця МВС України. Зросла впевненість у собі, в своїх силах, виникло бажання і потреба змінити своє життя і характер професійної діяльності на краще.

У кінці дослідно-експериментальної роботи багато хто був упевнений у тому, що без якісної зміни свого "Я" не можна перетворити і поліпшити дійсність. Більш того, розвиток управлінсько-регулятивного компонента зробив доступним самостійний пошук і аналіз причин, мотивів поведінки як власних, так і своїх колег. Значно зросла методична культура піддослідних.

Таким чином, ми вважаємо, що, використовуючи окремі, але ретельно продумані фрагменти культуророзвиваючих педагогічних технологій і засобів, можна досягти високого рівня культурологічної підготовки курсантів. Безумовно, сюди включається ще й фактор стійкої мотивації, інтересу, спрямованості на культуротворчу діяльність майбутнього фахівця МВС України.

Якщо ж порівнювати професійну діяльність курсантів контрольних груп, то можна помітити, що з такими методиками, як ділова гра в процесі навчання, діалог культур, тренінги безконфліктного спілкування, невербальної комунікативної взаємодії та ін., вони були ознайомлені поверхнево. Зрозуміло, що використовувати їх у своїй практичній діяльності вони також не були готові. По-перше, була відсутня певна мотивація, по-друге, не було практичних навичок їх застосування.

Разом з тим, звертає на себе увагу той факт, що навіть при оволодінні практично всіма психолого-професійними основами культурологічної діяльності в цілому, у курсантів експериментальної групи були складності у виробленні власних авторських професійних методик, прийомів, що оптимізують фахову діяльність, важко було у проведенні самодослідження власних культурно значущих якостей. На репродуктивному рівні методика

діалогу культур у навчальному процесі курсантами була засвоєна добре. Вони також чудово розуміли її значення і сутність, проте в розробці власних сценаріїв професійної діяльності у них виникали певні труднощі.

Це можна пояснити недостатнім розвитком творчого мислення курсантів, слабким розвитком професійних здібностей, недостатнім засвоєнням психолого-культурологічних закономірностей професійного процесу. Разом з тим, динаміка розвитку аксіологічного, управлінсько-регулятивного компонентів культурологічної підготовки курсантів значно менша, ніж когнітивного та процесуального компонентів.

Це пояснюється тим, що поки ще сильні стереотипи знаннєвого підходу до професійної діяльності, культурологізація і культуровідповідність поки не отримали належного визнання. Частина курсантів навіть експериментальної групи продовжувала вважати, що високий професіоналізм набагато важливіший і актуальніший за високу культуру, а інтелігентність – це така якість, яка в більшості випадків заважає жити щасливо, – вважали вони. Один курсант експериментальної групи в кінці нашої роботи заявив: "Ви озброїли мене корисними методиками. Вони допоможуть мені впливати на людей і управляти ними. А що стосується аксіології, то це нехай залишиться моралістам. Ви часто говорили про принцип історизму в підході до процесів і явищ. Я навчився цьому у Вас. І знаєте, до якого висновку я прийшов? Варварство завжди перемагає цивілізацію і культуру. Краще бути добре поінформованим і високопрофесійним "варваром", ніж бути "на задвірках імперії"".

У процесі експериментальної роботи ми спостерігали більший інтерес і мотивацію саме у формуванні процесуальної і когнітивної функцій культурологічного розвитку і, звичайно, нашим завданням стало посилення прийомів впливу на саморозвиток у себе аксіологічної та управлінсько-регулятивної складових. Однак, незважаючи на впровадження різноманітних форм професійного впливу для залучення більшої уваги та формування мотивації до саморозвитку в себе аксіологічної та управлінсько-регулятивної функцій культурологічної підготовленості у випробовуваній експериментальній групі, все ж таки вищий рівень сформованості залишився за когнітивним і процесуальним компонентами.

Так, в експериментальній групі курсантів високий рівень сформованості процесуального компонента було виявлено у 54,4 % досліджуваних, вміння застосовувати психодіагностичні методики пізнання і самопізнання особистості (управлінсько-регулятивний) – 38,5 % курсантів, у цих же курсантів високим рівнем сформованості аксіологічної функції культурологічної підготовки, умінням виробляти ціннісно-методологічну стратегію професійної діяльності володіли 51,8 % курсантів та володінням принципом історизму та соціальної детермінованості в оцінці явищ і процесів, наявністю творчого мислення, професійної інтерпретації (когнітивний) – 49,7 %. У результаті проведення дослідно-експериментальної роботи з формування у курсантів професійних основ культурологічної підготовленості ми вивели закономірність, яка полягає в тому, що у курсантів

експериментальної групи легше сформувати процесуальну та когнітивну функцію культурологічного розвитку, ніж аксіологічну та управлінсько-регулятивну.

Як видно з рис. 6.5, цілеспрямована робота з культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України в експериментальній групі дала значні зрушення в рівнях їх розвитку у порівнянні із загальним рівнем культурологічної підготовки в масовій професійній практиці.

Слід зазначити, що порівняно з результатами контрольної групи у курсантів експериментальної групи збільшився і коефіцієнт кореляції між експертними оцінками та самооцінками рівнів сформованої культурологічної підготовки. Так, якщо у курсантів контрольної групи величина залежності між експертними оцінками і самооцінками рівнів сформованості культурологічної підготовленості становила 0,61, то у курсантів експериментальної групи – 0,78, що говорить про їх тісний зв'язок.

Підводячи підсумки дослідно-експериментальної роботи, необхідно зауважити таке:

1. Курсанти експериментальної групи знаходяться на вищому рівні культурологічної підготовки порівняно з курсантами контрольної групи (за результатами дослідно-експериментальної роботи). Причинами є проведена робота з актуалізації, мобільність молоді, її оптимізм, підвищення її цілеспрямованості, впевненості в собі, розвиток здорового прагматизму.

2. Порівнюючи компоненти культурологічної підготовки, ми можемо констатувати той факт, що в курсантів у ході експериментальної роботи спостерігався вищий рівень розвитку когнітивного і процесуального компонентів.

Експериментальна група

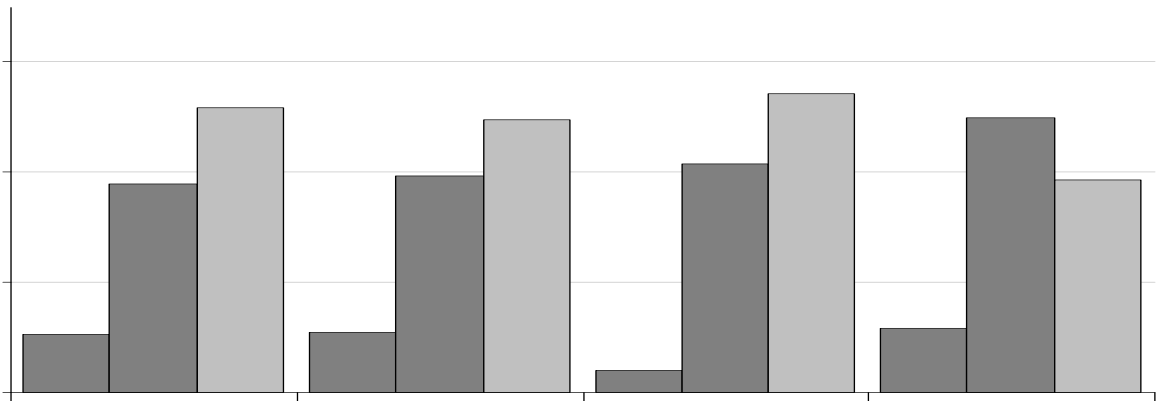

Рис. 6.5. Порівняльні дані компонентів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Таким чином, результати проведеного дослідження показують, що сформульована гіпотеза дослідження підтвердилася повністю. Це виражається в тому, що формування у майбутніх фахівців МВС України основ культурологічної підготовки детерміновано діалектичною єдністю взаємодоповнюючих та взаєморозвиваючих особистість фахівців функцій.

Основна ідея концепції дослідження – виявити основи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Вона була досягнута в процесі культуровідповідної професійної діяльності з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей та творчого мислення, на яке спрямований увесь навчально-виховний процес вищого навчального закладу МВС України.

Виходячи з концепції дослідження, цей складний феномен особистості фахівця МВС розкривався і вивчався нами в трьох площинах: як умова високого рівня культурологічних знань майбутнього фахівця, як процес його культуровідповідної діяльності та як система соціокультурних факторів.

Так, культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України розглядалася нами як процес, що забезпечує відтворення культурологічних, професійних, соціально-педагогічних та психологічних знань, умінь, навичок, прямо пов'язаних з виконанням культуровідповідної професійної діяльності. Культурологічна підготовленість – це міра і спосіб присвоєння цінностей культури людства і вміння передати їх у процесі професійної діяльності. Ця діяльність, яка реалізується в цінностях культури, виступає соціокультурною спадковістю людства, його самосвідомості, засобом і фактором формування певного типу людської особистості.

Соціокультурний розвиток особистості, який є метою і результатом культурологічної підготовки – це якісний "зріз" усіх найважливіших характеристик особистості.

Культурологічна підготовка курсанта – це система певних особистісних якостей, які закономірно виявляються на етапах професійного розвитку майбутнього фахівця МВС України. Ця якість формується, виявляється і реалізується в рамках метасистеми, яка включає такі компоненти: соціально-професійні вимоги до людини, цінності і норми професійної спільності, потреби і можливості індивіда з реалізації цих вимог та норм. У ході культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України система професіоналізації постала перед індивідом як форма соціально-детермінованої ситуації особистісного та професійного розвитку. Таким чином, у процесі культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС відбувається реалізація принципу єдності простого і складного, взаємодії системи та метасистеми.

Якщо дослідження загальнопрофесійної підготовки майбутнього фахівця МВС виступало як соціальний контекст, в якому взаємодіяли випробовувані курсанти, то процес соціокультурного і професійного розвитку їх особистості виступав як контекст для формування, розвитку та вдосконалення їх особистісних та професійних якостей. Тому велике значення має побудова такого ходу експерименту, при якому мало місце вироблення стратегії і тактики цілісного педагогічного процесу, який формується через особистісно орієнтований підхід до кожного учасника експерименту. Виходячи з цього, формувальний експеримент здійснювався як конструювання культуротворчої діяльності майбутніх фахівців МВС України та їх взаємодії з завданнями дослідження, яке було виробленням стратегії і тактики відносин між ними. Він реалізовувався на основі культурологічних підходів: культуротворчості, культуровідповідної діяльності, діалогу культур.

Процес культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України викликав необхідність використання інтегральних методів у конструюванні системи загальнопрофесійної підготовки в цілому, втіленого в системі стратегічних і тактичних підходів, що охоплюють усі напрями доцільного формування культурологічного потенціалу курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Неминуще значення в реалізації процесу культурологічної підготовки мала розроблена система багаторівневих засобів і методів формування цієї якості в майбутніх фахівців: вивчення спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", тренінги, дидактичні та рольові ігри, моделювання професійних ситуацій, використання психодіагностичних методик, вправ, узагальнення професійного досвіду тощо.

Формування професійних основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України на основі цієї системи засобів дозволило курсантам опанувати практично всіма компонентами культурологічної підготовки особистості: когнітивним, аксіологічним, процесуальним, управлінсько-регулятивним. Курсанти, які пройшли навчання професійним основам культурологічної підготовленості, на відміну від курсантів контрольної групи, практично завжди слідували принципам культуровідповідності в професійній діяльності, застосовували нові

нестандартні методики, такі як діалог культур, методики корекції та самокорекції психологічних якостей і властивостей особистості, створювали індивідуальні плани навчання, які були зорієнтовані на культурологічний розвиток особистості, аналізували концепції зарубіжного досвіду з проблеми, яку ми досліджували. Всі ці вміння мали велике значення в їхній культуровідповідній діяльності, відсуваючи на другий план просте накопичення і засвоєння професійних знань без аналізу їх ціннісного змісту.

Наше дослідження виявило, що формування професійних основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України пов'язане з опануванням курсантами цілим рядом якостей, системою професійних умінь і навичок, вдосконаленням психологічної сфери особистості. Таким чином, засвоєння загальних прийомів вдосконалення культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України було пов'язано із засвоєнням методів та засобів.

При такій організації експериментальної роботи у курсантів формувалося чітке розрізнення концептуальних основ культурологічної підготовки та її особливостей у різних умовах. Вимальовувалися шляхи як стратегічних, так і тактичних напрямів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС. Дані про схожість і відмінності основних характеристик предмета дослідження дозволили курсантам виконувати одну і ту ж дію в різних умовах, змінюючи засоби та методи її виконання. У підсумку бачення конкретних дій ставало узагальненим, що забезпечило перетворення останніх у вміння.

Таким чином, курсанти експериментальної групи опанували системним механізмом процесу культурологічної підготовки. Прослухавши спецкурс з формування основ культурологічної підготовки, курсанти експериментальної групи чітко усвідомили значення ідей професійної культурології, культуровідповідності навчання і виховання, професійної культури тощо. Опановуючи на основі цих принципів і ідей сучасні нестандартні методики навчання і виховання, вони самі включалися в процес соціокультурного і професійного становлення і розвитку, удосконалюючи себе та свою професійну діяльність. Курсанти експериментальної групи, на відміну від респондентів контрольного масиву, що опанували методологічними основами дослідження, самостійно, творчо перетворювали контекст професійного процесу в застосуванні власних ідей, концепцій, методик та засобів. Таким чином, реалізовувався діалектичний метод переходу від абстрактного до конкретного, принцип єдності загального та часткового.

Важливе значення в нашому дослідженні посідає реалізація рефлексивного управління процесом культурологічної підготовки курсантів, яке полягало в організації психодіагностичної роботи в дослідженні та самодослідженні культурно значущих якостей особистості.

Відтворення в мисленні курсантів стратегічних напрямів, шляхів, умов соціокультурного розвитку особистості, їх критичний аналіз, самоаналіз, корекція і самокорекція, доведені до рівня самоуправління саморозвитком культурологічної підготовленості, формувало в курсантів експериментальної

групи культурологічне мислення. У процесі експериментальної роботи реалізовувалася методологічна рефлексія, в результаті якої курсанти досліджували застосовувані ними ж способи наукового пізнання.

Результати дослідження показали, що курсанти, які були залучені в рефлексивне управління процесом культурологічної підготовки, на відміну від курсантів контрольної групи, могли керувати цим процесом та аналізувати його. У результаті використання та застосування діагностичних методик, самокоректуючої практики, вправ на саморегуляцію вони продукували нові нестандартні підходи у формуванні культурологічного потенціалу особистості. Тому рівень вироблення індивідуальної методологічної та методичної тактики, ціннісно-методологічної стратегії процесу культурологічної підготовки особистості був значно вище від загального рівня в масовій практиці.

На основі викладеного можна констатувати, що проведене дослідження було одним з головних шляхів формування соціокультурного потенціалу особистості майбутнього фахівця МВС, тому що тільки при постійному дослідженні та самодослідженні системи культурологічних факторів, що впливають на соціокультурний розвиток особистості, можливий не тільки розвиток окремих професійних навичок або особистісних якостей, а й формування цілісної висококультурної особистості.

Необхідно зауважити також, що процес культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України здійснювався на основі полісуб'єктного підходу, суть якого полягала в тому, що всі учасники проведеного експерименту займали по відношенню один до одного суб'єктну позицію, коли до особистості ставляться як до мети, а не як до засобу і головної цінності навчального процесу. Таким чином, реалізовувався принцип єдності індивідуального та соціального.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що реалізація багаторівневої програми створення основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України дозволила досягти мети формування цієї якості в курсантів експериментальної групи. Організація вищої відомчої освіти на сучасному етапі відбувається таким чином, що процес культурологічної підготовки майбутнього фахівця має місце при вивченні різних дисциплін. Враховуючи даний фактор і завдання нашого дослідження, проблема розвитку та самовдосконалення культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України вирішувалася комплексно, за допомогою окремого предмета, введеного в програму навчання, тобто спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", і засобами таких дисциплін, як історія української культури, історія України, філософія, теорія держави і права, українська мова, іноземна мова. Крім того, результати формувального експерименту показали, що процес культурологічної підготовки курсантів вимагає подальшого вдосконалення, перспективної розробки нових форм і методів навчання і виховання, а також перегляду з культурологічних позицій усієї структури та концептуальних основ культурологічної підготовки сучасного фахівця МВС України.

Висновки до шостого розділу

Із метою перевірки теоретичних положень про умови культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України було проведено експериментальне дослідження.

Результати констатувального етапу дозволили виявити лише окремі спроби науковців і практичних працівників вирішити проблеми культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС з позицій гуманістичної парадигми освіти, з позицій діалогу культур.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження дав основний емпіричний матеріал для розробки формуючого етапу, метою якого є перевірка розробленої моделі та педагогічних умов забезпечення культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України, які б у значній мірі сприяли формуванню його загальної культури.

На основі виділених нами показників визначено програму діагностування та самодіагностування культурно значущих якостей особистості фахівця та визначено критерії та рівні соціокультурного розвитку особистості курсанта як результату його культурологічної підготовленості.

Відповідно до моделі культурологічної підготовки нами були виділені критерії соціокультурного розвитку особистості майбутнього фахівця МВС України:

- потреба в культурологічному саморозвитку як провідної життєвої цінності, цілісне сприйняття концепції культурологічної підготовки та актуальних можливостей її застосування, інтерес і потреба до творчого перетворення культуротворчого досвіду;
- прагнення до пізнання культурно значимого ідеалу, на основі цього рефлексія і пізнання самого себе, співвіднесення ідеальнокультурного "Я" з реальним, психологічно грамотна самокорекція і самовдосконалення, прагнення постійного наближення та самоствердження себе в культурі;
- готовність до оволодіння культуровідповідними, особистісно-розвивальними психолого-педагогічними технологіями на культуротворчому рівні;
- ступінь орієнтування в культурологічній, психолого-педагогічній, філософській, соціологічній інформації з питань розвитку особистості, її культури та інтелігентності;
- суб'єктність, авторство в постановці цілей культурологічного саморозвитку, виробленні змісту та розробці засобів і форм професійної взаємодії в процесі культурологічної діяльності;
- співпраця і співавторство викладачів та курсантів у процесі їх спільного культурологічного розвитку та пізнання культури;
- цілісність аксіологічно-змістовного та когнітивного аспектів особистісного розвитку, вміння на основі цього діагностувати та стимулювати власне культурологічне самовдосконалення;
- проектування та аналіз культурологічного саморозвитку.

Розроблена нами комплексна методика опису критеріїв соціокультурного розвитку особистості курсанта дозволила описати рівні культурологічної підготовленості майбутнього фахівця МВС України.

Так, нами були виведені три рівні культурологічної підготовленості майбутніх фахівців – високий, середній, низький за 4 блоками: аксіологічним, когнітивним, процесуальним та управлінсько-регулятивним, а також описові ознаки до кожного з них.

Заключним етапом формувального експерименту було вивчення курсантами вищих навчальних закладів МВС України спецкурсу " Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України". У процесі вивчення цього спецкурсу програвалися прийоми позитивного впливу на людей, виховна значимість яких неодноразово була перевірена та підтверджена проведеним експериментом. На основі вищесказаного можна зробити висновок про те, що рівень сформованості культурологічної підготовки курсантів експериментальної групи був набагато вище в порівнянні із загальним рівнем сформованості цих показників у контрольній групі.

Результати даного розділу висвітлені в таких публікаціях автора [230; 251].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в обґрунтуванні теоретичних основ культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, розробці та експериментальній перевірці методики і педагогічних умов її реалізації у професійній підготовці курсантів. Здобуті результати підтвердили правомірність вихідних положень, покладених в основу дослідження, а реалізація мети і завдань дали підстави зробити такі загальні висновки та рекомендації.

1. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень з проблеми культурологічної підготовки молоді встановлено, що підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України повинна бути системою поєднання цільових, змістових, процесуальних параметрів професійної освіти та спеціальної організації освітнього середовища вищого навчального закладу, спрямованих на формування в майбутніх фахівців готовності до роботи в полікультурному середовищі.

Сьогодні існує тенденція до „культурологізації освіти”: комунікативне навчання іншомовної культури, де мова не постає лише засобом спілкування, ідентифікації, соціалізації, але є засіб залучення курсантів до культурних цінностей інших народів; культуровиховне значення диференційованого навчання за інтересами, де цільові орієнтації спрямовані на розвиток емоційної сфери особистості; творчих здібностей, креативних якостей, на виховання у людини високої гуманітарної культури, на перетворення університету з навчального закладу на центр духовної, моральної та естетичної культури.

Основна концепція сучасної освітньої парадигми полягає в тому, що тільки в атмосфері високої гуманітарної культури, на основі широкої гуманізації освіти і засвоєння багатства світових культур можливо виховати особистість, яка прагне до самоактуалізації, вміє використовувати і цінувати духовні та матеріальні багатства суспільства, які сприяють збагаченню її духовності.

2. Для проведення модернізації культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України необхідно використовувати нові положення, принципи та ідеї, керуючись якими можна будувати теорію та вдосконалювати практику підготовки фахівців МВС України. Обґрунтовано принципи культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України: вільного вибору індивідуального напрямку культурологічної підготовки; забезпечення наступності культурологічної підготовки; відповідності культурологічної підготовки вимогам до особистості сучасного фахівця; відкритість культурологічної підготовки; розвивального потенціалу культурологічної підготовки; системності культурологічної підготовки; взаємозв'язку методів та форм культурологічної підготовки.

Здійснення культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України є результативним завдяки створенню адекватних поставленій меті педагогічних умов, розподілених на три групи.

Процесуальний компонент: створення можливостей кожному курсанту для виявлення і розвитку особистісних творчих культурологічних якостей шляхом використання методів активізації навчання, комбінування теоретичного навчання, практичних видів роботи та практики; наявність спеціально розробленого для курсантів вищих навчальних закладів МВС України методичного забезпечення (тематичний план, навчальні програми, навчальні посібники та методичні рекомендації з організації та проведення культурологічної підготовки); забезпечення реалізації принципів культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; наявність творчої групи курсантів, об'єднаної спільними цілями, інтересами, цінностями.

Мотиваційний компонент: актуалізація потреби культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; стимулювання та мотивація курсантів до отримання особистісно значущого освітнього продукту в галузі культурології.

Змістовий компонент: визначення обсягу знань, необхідних для засвоєння в межах культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України; відбір і структурування змісту психолого-педагогічних та професійних дисциплін на основі інтегративності та міждисциплінарності з акцентом на діяльність майбутнього фахівця МВС України.

3. Концепція культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України визначає цілі, завдання, систему та організаційно-педагогічні умови формування професіоналізму майбутніх фахівців МВС України у контексті полікультурного громадянського суспільства, вдосконалення функціонування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців МВС для здійснення професійної діяльності.

Передумовами розробки концепції культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС є процеси становлення України як демократичної, правової, соціальної держави. Також бралися до уваги розвиток засад громадянського суспільства та інтеграція України до Європейського співтовариства, проведення реформи вищої освіти, зокрема, реформування в контексті особистісно орієнтованого підходу, спрямованого на вдосконалення підготовки сучасного фахівця МВС України.

Згідно з розробленою концепцією, культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України – спеціальна теоретична, практична та методична професійна підготовка фахівців шляхом формування, поглиблення, розширення та оновлення їх професійних знань, умінь і навичок у галузі міжособового та міжнаціонального спілкування.

Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України здійснюється в контексті розвитку особистості. Розроблена

модель передбачає розвиток особистості курсанта з урахуванням її підструктур.

Перша підструктура особистості об'єднує спрямованість і відносини особистості, які проявляються як її моральні риси. Елементи (рис) особистості, що входять до цієї підструктури, не мають безпосередніх вроджених задатків, а відображають індивідуально-групову суспільну свідомість. У дослідженні ця підструктура відповідає аксіологічному компоненту культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України

Друга підструктура особистості об'єднує знання, навички та звички, отримані в особистому досвіді шляхом набування навіть генетично зумовлених властивостей особистості. Активність розвитку професійних навичок фахівця виявляється через його вольові навички, а його вивчення вимагає психолого-педагогічного рівня. Знання, вміння та навички їх застосування в процесі практичної діяльності склали процесуальний компонент культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

Третя підструктура особистості об'єднує індивідуальні особливості окремих психічних процесів чи психічних функцій, що розуміються як форми психічного відображення: пам'яті, емоцій, відчуттів, мислення, сприйняття, почуттів та волі. Вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі спостерігається чітко, оскільки форми відображення є функціями мозку і залежать від його стану. Ця підструктура відповідає когнітивному компоненту культурологічної підготовки.

Четверта підструктура особистості об'єднує властивості темпераменту чи типологічні властивості особистості, а також вікові особливості. Властивості особистості, що входять до цієї підструктури, незрівнянно більше залежать від фізіологічних особливостей мозку, а соціальні явища їх тільки субординують та компенсують. Тому коротко цю підструктуру можна назвати біопсихічною або управлінсько-регулятивним компонентом культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України.

В основі розробки форм і методів культурологічної підготовки майбутнього фахівця МВС України лежить проектування високоефективної навчальної діяльності курсантів та управлінської діяльності викладачів. Логіку такого проектування в узагальненому вигляді можна представити таким чином: опис у спостережуваних характеристиках і вимірних параметрах очікуваного результату навчання (ступінь володіння поняттями, способами діяльності, характеристики інтелектуального розвитку тощо); визначення природи, складу, проявів тих психологічних процесів (орієнтовних, логічних, креативних, емоційних, творчих тощо), які повинні бути актуалізовані в свідомості курсантів, щоб наслідком їх став прояв новоутворень, спроектованих з метою навчального процесу; обґрунтування змісту тієї предметної діяльності, на основі якої можуть бути актуалізовані проєктовані психічні процеси, розробка ситуацій спілкування, що можуть привести курсантів до отримання потрібного пізнавального та професійного досвіду; розробка змістовної та процесуальної сторін сучасних педагогічних

технологій: набування досвіду, що підлягає засвоєнню у вигляді системи пізнавальних або практичних завдань, пошук спеціальних дидактичних процедур його набуття (організація індивідуальної та колективної навчальної діяльності, імітаційних моделей процесів, що досліджуються, навчально-ділових ігор); розробка процедур контролю, діагностики, вимірювання якості засвоєння, способів індивідуальної корекції навчальної діяльності.

Важливою умовою культурологічної підготовки є використання у навчальному процесі методики діалогу культур, яка концептуально передбачає, що культура за своєю природою несе в собі енергію завдяки діалогу, чим актуалізуються зміст культури та формує себе особистість. Практичним аспектом реалізації культурологічної підготовки є вивчення курсантами вищого навчального закладу спецкурсу „Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України”.

4. Охарактеризовано особливості методики діагностики культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, яка ґрунтується на таких загальних положеннях: дослідження культурологічної підготовки курсантів здійснюється покомпонентно, воно спрямоване на діагностику рівня розвитку аксіологічної, процесуальної, когнітивної та управлінсько-регулятивної складових; для дослідження слід використовувати такі методи дослідження як анкетування і тестування; користуватись комплексом, що складається з тестів, завдань практичного характеру та експертної оцінки результатів діяльності; передбачено окреме визначення рівня прояву кожного з критеріїв культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, такий підхід дозволяє виокремити компоненти з найменшим проявом у структурі підготовки та оперативно здійснити їх кореляцію.

5. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та емпіричних матеріалів щодо культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України, визначено три рівні (низький, середній та високий) у межах структурних компонентів за такими показниками:

Аксіологічний компонент: потреба в удосконаленні духовно-моральної сфери; інтелігентність; здатність вибудувувати власні ціннісні орієнтації відповідно до цінностей культури та суспільства; високий рівень соціальної та моральної свідомості; здатність до відповідального морального вчинку; вміння будувати стосунки з оточуючими на основі етики, толерантності та емпатії; здатність до сприйняття прекрасного, естетизація всіх форм діяльності.

Процесуальний компонент: методологічні знання загальних принципів вивчення закономірностей соціалізації навчання та виховання; теоретичні знання (знання цілей, принципів, змісту, методів і форм педагогічної діяльності та закономірностей формування і розвитку особистості курсанта); методичні знання (знання основ методики навчання та виховання); технологічні знання (знання методів і прийомів навчання і виховання, конструювання цілей); уміння викладати матеріал логічно та виразно; уміння викликати інтерес до наукової інформації; вміння виділити основне в

інформації; вміння подавати матеріал проблемно та залучати оточуючих до дискусії; вміння враховувати в ході викладу матеріалу індивідуальні особливості слухачів, рівень сприйняття ними інформації, корегувати процес викладу матеріалу; вміння поєднувати виклад інформації з організацією самостійної пізнавальної діяльності.

Когнітивний компонент: потреба в постійному підвищенні знань про культуру, історію та мистецтво; загальна ерудиція та світогляд; пізнавальна активність; дивергентність, критичність, аналітичність та асоціативність мислення; врахування принципу історизму та соціальної детермінованості явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві; науково-світоглядна оцінка феноменів культури та професійної діяльності; методологічна культура курсанта вищого навчального закладу МВС України; здатність мислення курсанта вищого навчального закладу МВС України сприймати та адаптувати на культуротворчому рівні соціальні ідеї та проекти; наявність творчого мислення, творчої фантазії; професійна інтерпретація культурних знань як активізація професійної творчості.

Управлінсько-регулятивний компонент: психологічна компетентність курсанта вищого навчального закладу МВС України, його психологічна культура; прогнозування розвитку особистості; забезпечення умов для запиту особистісних функцій; актуалізація внутрішніх сил саморозвитку людини, її самовизначення та становлення; обґрунтування конкретних напрямів самовдосконалення особистості; професійно-практична підготовка курсантів на основі професійно-етичних стандартів; здатність до самопізнання, рефлексії; здатність до корекції та самокорекції психологічних станів та поведінкових актів особистості; етичність, вибірковість фахових, професійних, психодіагностичних та психокорекційних методик.

Критерії оцінювання культурологічної підготовки курсантів у вищих навчальних закладах МВС України розкрито через специфічні ознаки кожного структурного компонента, які вимірювались якісними показниками та виражались у кількісних.

6. Експериментальна перевірка ефективності культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України підтвердила всі основні теоретико-методичні положення дисертаційного дослідження. У результаті формувального впливу відбулися статистично значущі зміни в рівнях сформованості компонентів готовності курсантів експериментальної групи. Статистичний аналіз даних експериментального дослідження підтвердив об'єктивність змін, що сталися у рівні культурологічної підготовки курсантів під впливом обґрунтованої методики.

Удосконаленню професійної культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України сприятиме використання потенційних можливостей розробленої моделі, виявлених у результаті проведення науково-дослідної роботи та відображених у методичних рекомендаціях щодо культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України.

Результати педагогічного експерименту, впровадження їх у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів МВС України дають підстави стверджувати, що поставлені в роботі завдання виконано. Це дає змогу сформулювати пропозиції щодо їх практичного використання:

- урахувати вимоги національної рамки кваліфікацій при підготовці майбутніх фахівців МВС України з актуалізацією культурологічної складової ;

- уточнити зміст стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалавра та магістра з урахуванням важливої ролі культурологічної підготовки фахівців МВС України;

- модернізувати навчальні плани підготовки майбутніх фахівців МВС України освітньо-кваліфікаційних рівнів „бакалавр” і „магістр” шляхом оптимізації переліку дисциплін та удосконалення їх змісту, що забезпечить найбільші потенційні можливості для культурологічної підготовки курсантів з урахуванням європейського та світового досвіду;

- запровадити моніторинг культурологічної підготовки курсантів на всіх курсах з метою контролю та корегування знань і вмінь, поведінкових якостей, особистісних характеристик, мотиваційних чинників та здібностей, які визначають її ефективність;

- розробити програму підвищення кваліфікації науково-педагогічного складу вищого навчального закладу МВС України відповідно до теоретико-методичних положень дисертаційного дослідження;

- матеріали дослідження, монографія, методичні рекомендації можуть бути використані в професійній підготовці курсантів вищих навчальних закладів, а також під час викладання курсів фахових дисциплін, у науково-дослідній роботі курсантів, магістрів, аспірантів та в системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми . Перспективними є дослідження, присвячені здійсненню пошуку ефективних форм підвищення рівня культурологічної підготовки тих фахівців МВС України, які працюють, обґрунтуванню культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України на рівні стандартів, дослідження проблеми наступності культурологічної підготовки в умовах ступеневої освіти та запровадження національної рамки кваліфікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абасов З.А. Жизненный цикл педагогических инноваций / З.А. Абасов // Инновации в образовании. – 2007. – № 8. – С. 13-20.
2. Абульханова-Славская К.А. Время личности и время жизни: [науч. изд.] / К.А. Абульханова-Славская, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 299 с.
3. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: [підруч.] / [Ю.І. Римаренко та ін.]. – К.: КНТ, 2008. – 815 с.
4. Актуальные проблемы педагогики на пороге XXI века. – СПб.: ПИИ ООВРАО, 1998. – 218 с.
5. Алексеева М.І. Мотиви навчання учнів: [навч. посіб.] / М.І. Алексеева . – К.: Радянська школа, 1974. – 270 с.
6. Амонашвили Ш.А. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования / Ш.А. Амонашвили, В.И. Загвязинский // Педагогика. – 2000. – № 2. – С.11-16.
7. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1997. – 380 с.
8. Ананьев Б.Г. Структура личности и трудоспособность / Б.Г. Ананьев. – Л.: ЛГПУ, 1966. – 424 с.
9. Андреев А.С. Фасилитация личностного роста / А.С. Андреев // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 2. – С. 1-12.
10. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 236 с.
11. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во КГУ, 1996. – Кн. 1. – 567 с.
12. Андреев Д.Л. Роза Мира / Д.Л. Андреев. – М.: Иной мир, 1992. – 576 с.
13. Андросюк В.Г. Які якості вимагаються від працівника міліції. Методологічні засади розробки професіограм та кваліфікаційних характеристик / В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Г.О. Юхновець // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ: Наук.-теорет. журн. – 1996. – № 1. – С. 105-115.
14. Анисимов С.Ф. Единство теоретико-познавательного, социологического и ценностного способов рассмотрения морали / С.Ф. Анисимов // Моральные ценности и личность; под ред.: А.И. Титаренко, Б.О. Николаичева. – М.: МГУ, 1994. – С. 4-13.
15. Антонов М. Время устраивать дом / М. Антонов. – Москва. – 1989. – № 3. – С. 21-29.
16. Антофійчук В.І. Культурологія: короткий термінологічний словник / В.І. Антофійчук. – Чернівці: Рута, 2002. – 152 с.
17. Ануфрієв М.І. Вищий заклад освіти МВС України: [Наук.-практ. посіб.] / М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Н. Ярмиш. – Харків: Ун-т внутр.

справ, 1999. – 369 с.

18. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1991. – Т. 2. – № 2. – С. 67-72.

19. Аплетаяев М.Н. Формирование нравственной культуры студентов: [уч.-метод. пособие] / М.Н. Аплетаяев. – Омск: ОГПУ, 2001. – 76 с.

20. Ариян М.А. Использование воспитательного потенциала речевого этикета на иностранном языке / М.А. Ариян // Иностранные языки в школе. – 1991. – №2. – С. 9-12.

21. Арнольдov А.И. Наука постижения культуры / А.И. Арнольдov // Народное образование. – 1998. – № 5. – С. 184-190.

22. Артюнов Ю.С. О классификации методов активного обучения / Ю.С. Артюнов, Н.В. Борисова // Тезисы докладов V межведомственной школы-семинара по активным методам обучения. – Рига: Изд-во Латв. ун-та, 1983. – С. 21-23.

23. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: [уч.-метод. пособие] / С.И. Архангельский. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.

24. Аршинов В.И. Синергетическое знание: между сетью и принципами / В.И. Аршинов, В.Э. Войцехович // Синергетическая парадигма: Многообразие поисков и подходов: [сб. статей]; отв. ред. В.И. Аршинов и др. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 107-120.

25. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 266 с.

26. Асмолов А.Г. Психология индивидуальности: Методологические основы развития личности в историко-эволюционном процессе: [учеб.-метод. пособие для студ. фак. психологии гос. ун-тов] / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 95 с.

27. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.

28. Асмус В.Ф. Иммануил Кант / В.Ф. Асмус. – М: Мысль, 1973. – 543 с

.

29. Атутов П.Р. Политехническое образование школьников / П.Р. Атутов. – М.: Педагогика, 1986. – 192 с.

30. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 217 с.

31. Багатоукладність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України: [аналітичний огляд та рекомендації / за ред. О. Грищенка]. – К.: УЦКД, 2001. – 55 с.

32. Багацький В.В. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / В.В. Багацький, Л.І. Кормич. – [вид. 2-е, перероб. і доп.] – К.: Кондор, 2007. – 304 с.

33. Баженова И.С. Культура невербального общения на уроке иностранного языка / И.С. Баженова // Иностранные языки в школе. – 1996.

–№ 2. – С. 17-19.

34. Балаев А.А. Активные методы обучения / А.А. Балаев. – М.: Профиздат, 1986. – 96 с.

35. Балл Г.О. Про психологічний зміст особистісної свободи / Г.О. Балл // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 18-26.

36. Баллер Э.Я. Культура, творчество, человек: сб. ст. / Э.Я. Баллер, Н.С. Злобин. – М.: Молодая гвардия, 1970. – 272 с.

37. Барсук С.Л. Комунікативно-когнітивний підхід до навчання іноземної мови / С.Л. Барсук // Освіта та наука в умовах глобальних викликів: Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Судак, 7-9 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 189-191.

38. Бастун М.В. Культурологічний підхід в освіті та його психолого-педагогічне забезпечення / М.В. Бастун // Актуальні проблеми гуманістичної психології та педагогіки. – 2012. – № 3. – Т. 2 (36). – С. 170-175.

39. Батышев С.Я. Трудовая подготовка школьников в условиях научно-технической революции / С.Я. Батышев // Школа и производство. – 1975. – № 8. – С. 3-9.

40. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М.: Наука, 1980. – 142 с.

41. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 274 с.

42. Беликов В.А. Исследовательский подход к профессионально-педагогической деятельности / В.А. Беликов. – Магнитогорск: МаГУ, 1998. – 74 с.

43. Белкин А.С. Ситуация успеха / А.С. Белкин. – Екатеринбург: УГПУ, 1997. – 185 с.

44. Белозерцев Е.П. Образование: историко-культурный феномен: [курс лекций] / Е.П. Белозерцев. – СПб: Юридический центр Пресс, 2004. – 704 с.

45. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах / А.П. Беляева. – М.: Высш. шк., 1991. – 193 с.

46. Бенедикт Р. Образы культуры / Р. Бенедикт // Человек и социокультурная среда. – М.: Культура, 1992. – Вып. 2. – 342 с.

47. Бенедиктов Б.А. Психология обучения и воспитания в высшей школе / Б.А. Бенедиктов, С.Б. Бенедиктова. – М.: Высш. шк., 1983. – 224 с.

48. Бенедиктов Б.А. Психология овладения иностранным языком / Б.А. Бенедиктов. – Минск: Высш. шк., 1974. – 336 с.

49. Бердичевский А.С. Оптимизация системы обучения иностранным языкам в педагогическом вузе / А.С. Бердичевский. – М.: Высш. шк., 1989. – 107 с.

50. Бердяев Н.А. Самопознание / Н.А. Бердяев. – Л.: Лениздат, 1991. – 326 с.

51. Берн Э. Люди, которые играют в игры, игры, в которые играют люди / Э. Берн. – Санкт-Петербург: Питер, 1997. – 174 с.

52. Берне Р. Развитие "Я-концепции" и воспитание / Р. Берне. – М.: Прогресс, 1986. – 141 с.
53. Берхин Н.Б. Практические занятия по психологии / Н.Б. Берхин, С. Ф. Спичак. – М.: Просвещение, 1972. – 348 с.
54. Бестужев-Лада И.В. Педагогический потенциал культурологии / И.В. Бестужев-Лада // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 55-56.
55. Бесчастний В.М. Правове регулювання проходження служби в органах внутрішніх справ: [монографія] / В. М. Бесчастний; Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Донецьк: Донец. юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 130 с.
56. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: [навч.-метод. видання]. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
57. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: [навч.-метод. посіб.] / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
58. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І.Д. Бех // Початкова шк., – 2001. – № 12. – С. 32-35.
59. Библер В.С. Бахтин и всеобщность гуманитарного мышления (в каком "речевом жанре" мыслит М.М. Бахтин) / В.С. Библер // Механизм культуры. – М.: Культура, 1990. – 372 с.
60. Библер В.С. Культура. Диалог культур: Опыт определения / В.С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 21-26.
61. Библер В.С. Мышление как творчество: Введение в логику мысленного диалога / В.С. Библер. – М.: Политиздат, 1977. – 398 с.
62. Библер В.С. Нравственность. Культура. Современность. Философские размышления о жизненных проблемах / В.С. Библер. – М.: Новая шк., 1990. – 230 с.
63. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры: Два философских введения в 21 век / В.С. Библер. – М.: Новая шк., 1991. – 412 с.
64. Бикметов Е.Ю. Образование как сфера общения: [учеб. пособ.] / Е. Ю. Бикметов. – Уфа: Изд-во БГПИ, 1998. – 196 с.
65. Биков В.Ю. Класифікація засобів навчання / В.Ю. Биков, Ю.О. Жук // Інформаційні технології і засоби навчання: збірник наукових праць / Ін-т засобів навчання АПН України; за ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука. – Київ: Атіка, 2005. – С. 39-60.
66. Биков В.Ю. Ключові чинники та сучасні інструменти розвитку системи освіти [Електронний ресурс] / В.Ю. Биков // Інформаційні технології і засоби навчання (Електронне наукове фахове видання). – 2007. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/emg.html>.
67. Биков В.Ю. Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем / В.Ю. Биков // Інформаційні технології і засоби навчання: збірник наукових праць / Ін-т засобів навчання АПН України; за ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука. – Київ: Атіка, 2005. – С. 5-15.

68. Бим И.А. Методологические проблемы обучения предметам языкового цикла / И.А. Бим // Советская педагогика. – 1989. – № 3. – С. 36-40. С
69. Бим И.А. Цели обучения иностранным языкам в рамках базового курса / И.А. Бим // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 1. – С. 48-52.
70. Бим-Бад Б.М. Путь к спасению: педагогическая антропология Иммануила Канта сегодня / Б.М. Бим-Бад. – М.: Педагогика, 1994. – 48 с.
71. Бирюкова М.А. Глобализация: интеграция и дифференциация культур / М.А. Бирюкова // Философские науки. – 2001. – № 1. – С. 33-42.
72. Битинас Б. Введение в философию воспитания / Б. Битинас. – М.: Фонд духовного и нравственного образования, 1996. – 141 с.
73. Білоус Т.М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / Т.М. Білоус. – К., 2007. – 21 с.
74. Бітаєв В.А. Естетичне виховання і гуманізація особи / А.В.Бітаєв. – К.: Наука, 2003. – 301 с.
75. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
76. Блюмкин В.А. Нравственное воспитание: (Философ.-этич. основы) / В.А. Блюмкин, Г.Н. Гумницкий, Т.В. Цырлина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 141 с.
77. Богоявленская Д.Б. Путь к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
78. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И. Божович // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С. 23-24.
79. Бойко К.А. Структуросодержательный анализ психолого-педагогической культуры курсантов высших военных учебных заведений / К.А. Бойко // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 1. – С. 77-78.
80. Большая энциклопедия / [глав. ред. С.А. Кондратов]. – М.: ТЕРРА, 2007. – Т. 23. – 2006. – 592 с.
81. Бондар Ю.М. Аксиологічний та деонтологічний складник у професійній підготовці юристів / Ю.М. Бондар // Теорія та практика юридичної освіти: Зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 20 квітня 2012 р.). – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2012. – С. 5-9.
82. Бондаревская Е.В. Введение в педагогическую культуру: [учеб. пособ.] / Е.В. Бондаревская, Т.Ф. Белоусова, Р.М. Ситько и др. – Ростов-на-Дону: РГПУ, 1995. – 172 с.
83. Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. – М.: Ростов-на-Дону: РГПУ, 1999. – 560 с.
84. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания: С учетом принципа культуры и природосообразности / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29-36.

85. Бондаревский В.В. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию: [кн. для учителя] / В.В. Бондаревский. – М.: Просвещение, 1985. – 144 с.
86. Бондаренко Я.Г. Психологічна готовність фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання професійних задач різного рівня складності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 19.00.06 "Юридична психологія" / Я.Г. Бондаренко. – Харків, 2011. – 24 с.
87. Борзенко А.П. Внедрение новых информационных технологий в процесс изучения иностранных языков / А.П. Борзенко // Проблемы інтеграції національних закладів вищої освіти до Європейського освітнього середовища: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 29-31 жовтня 2012 р.). – Харків: Форт, 2012. – Т. 3: Проблеми гуманітарної та мовної підготовки студентів. – С. 23- 26.
88. Борисенко Т.Г. Підготовка майбутнього вчителя музики до організації спільної навчальної діяльності учнів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Т.Г. Борисенко. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
89. Бородич Л.В. Відомчі навчальні заклади покликані забезпечити органи внутрішніх справ висококваліфікованими кадрами / Л.В. Бородич // Інформаційний бюлетень Республіканського навчально-методичного центру МВС України. – 1995. – Вип. 1. – С. 5-10.
90. Борытко Н.М. В пространстве воспитательной деятельности: [монография] / Н.М. Борытко. – Волгоград: Перемена, 2001. – 181 с.
91. Боярко Г.В. Взаємозв'язок форм організації навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. "Теорія та методика професійної освіти" / Г.В. Боярко. – Хмельницький, 2004. – 20 с.
92. Бражников Б.Х. Коммуникативное поведение и культура / Б.Х. Бражников // Советская этнография. – 1978. – № 5. – С. 3-6.
93. Бранский В.П. Социальная синергетика и акмеология / В.П. Бранский, С.Д. Пожарский. – СПб.: Политехника, 2001. – 159 с.
94. Братусь Б.С. Аномалия личности / Б.С. Братусь. – М.: Наука, 1988. – 278 с.
95. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии / Б.С. Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – №5. – С. 43-48.
96. Бровко Н.І. Проблеми юридичної освіти: напрями та шляхи вдосконалення / Н.І. Бровко // Теорія та практика юридичної освіти: Зб. матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 20 квітня 2012 р.). – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2012. – С. 12- 14.
97. Бугаєць Н.А. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи / Н.А. Бугаєць, І.М. Трубавіна. – Х.: ХДПУ, 2001. – 102 с.
98. Буданов В.Г. Трансдисциплінарне образование, технологии и принципы синергетики / В.Г. Буданов // Синергетическая парадигма: Многообразие поисков и подходов: [сб. статей]; отв. ред. В.И. Аршинов и др. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 285-304.

99. Будинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта / Г.Л. Будинайте, Т.В. Корнилова // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 99-106.
100. Буева Л.П. Философия, культура и образование (материалы круглого стола) / Л.П. Буева // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 3-55.
101. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: [учеб. пособ.] / М.В. Буланова-Топоркова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 544 с.
102. Булынин А.М. Эволюция ценностей высшего педагогического образования: историко-теоретический аспект / А.М. Булынин. – М.: Моск. гос. открытый пед. ун-т., 1998. – 266 с.
103. Булынин А.М. Эволюция ценностей высшего педагогического образования (историко-теоретический аспект): автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / А.М. Булынин. – М., 1998. – 40 с.
104. Вазина К.Я. Сотворение себя: [учеб. пособ.] / К.Я. Вазина. Н. Новгород: Витязь, 2000. – 209 с.
105. Вазина К.Я. Человек и духовное развитие [монография] / К.Я. Вазина. – Н.Новгород: НГПУ, 2003. – 246 с.
106. Вайда Т.С. Використання сучасних дидактичних засобів навчання у фаховій підготовці правоохоронців / Т.С. Вайда // Теорія та практика юридичної освіти: Зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 20 квітня 2012 р.). – К.: Вид-во Європейського ун-у, 2012. – С. 24-26.
107. Вакуленко В.М. Акмеологічний підхід у теорії й практиці вищої педагогічної освіти України, Білорусі, Росії (порівняльний аналіз): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Вакуленко Валентина Миколаївна. – Луганськ, 2008. – 412 с.
108. Валицкая А.П. Культуротворческая школа: концепция и модель образовательного процесса / А.П. Валицкая // Педагогика. – 1998. – № 4. – С. 12-18.
109. Валицкая А.П. Современные стратегии образования: варианты выбора / А.П. Валицкая // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 3-8.
110. Варковецкая Г.Н. Методика осуществления межпредметных связей в профтехучилищах / Г.Н. Варковецкая. – М.: Высш. шк., 1989. – 67 с.
111. Васильев Г.І. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вузах МВС: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Г.І. Васильев. – Одеса, 1997. – 24 с.
112. Васянович Г.П. Ноологія особистості: [навч. посіб. для студ. і виклад.] / Г.П. Васянович, В.Д. Онищенко. – Л.: Споллом, 2007. – 217 с.
113. Введение в философию: в 2 т. – М.: Изд. полит. лит-ры, 1989. – Т.1. – 367 с.
114. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.

115. Венедиктов В.С. Деякі напрямки методичного забезпечення навчально-виховного процесу в вузах МВС України / В.С. Венедиктов // Вісник університету внутрішніх справ. – 1996. – № 1. – С 138-141.
116. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М.: Высш. шк., 1991. – 208 с.
117. Вербицкий А.А. Теория контекстного обучения: сущность и практическое значение / А.А. Вербицкий // Школьные технологии. – 2006. – № 4. – С. 41-45.
118. Вертлиб Е. Культура – от Загоскина до Шукшина / Е. Вертлиб. – СПб: СГУ, 1992. – 122 с.
119. Видт И.Е, Культурологические основы образования: [монография] / И.Е. Видт. – Тюмень: Изд-во ТГУБ 2002. – 164 с.
120. Виненко В.Г. Системно-синергетическое моделирование в непрерывном образовании педагога: автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / В.Г. Виненко. – Саратов, 2001. – 42 с.
121. Виткалов В. Культурологічна освіта у системі гуманітарних знань / В. Виткалов, О. Граб // Вища школа. – 2009. – № 3. – С. 88-95.
122. Вишковський І.В. Методи активізації пізнавальної діяльності учнів / І.В. Вишковський // Психологія. – 2004. – № 21-22. – С. 100-114.
123. Вознюк О. Культурологічна підготовка студентів технічних спеціальностей / О. Вознюк // Мистецтво та освіта. – 2003. – № 3. – С. 25-28.
124. Волкова Н.П. Моделювання майбутньої фахової діяльності випускників у навчальному процесі вищої школи / Н.П. Волкова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобіля. – 2012. – № 1 (3). – С. 12-19. – (Серія "Педагогіка і психологія").
125. Волкова Н.П. Педагогіка: [посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н.П. Волкова. – К.: Академія, 2001. – 576 с.
126. Воловик П.М. Педагогічна технологія оцінювання ефективності нових методів навчання та виховання за допомогою непараметричних критеріїв / П.М. Воловик // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: наук.-метод. журн. – Київ: Ін-т пед. і психол. профес. освіти АПН України, 2004. – Вип. 2. – С. 21-29.
127. Волошина Л.В. Теоретические аспекты и педагогические условия подготовки педагога-исследователя в системе повышения квалификации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Л.В. Волошина. – Томск, 2001. – 22 с.
128. Волощук І.С. Про деякі ідеї "компромісної" педагогіки / І.С. Волощук // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 1994. – № 4. – С. 22-30.
129. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский; под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
130. Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. – М.: Психология, 1982. – Т. 1. – 462 с.

131. Габарина С.М. Пропедевтика вузовского образования / С.М. Габарина. – Житомир: Витязь, 2004. – 76 с.
132. Гавела О. Культурологічний аналіз читацьких інтересів обдарованої молоді вищих навчальних закладів України / О. Гавела // Вісник книжкової палати. – 2012. – № 3. – С. 1-3.
133. Гагаев П.А. Философия школы России / П.А. Гагаев. – Пенза: Пензенский ин-т повыш. квалиф. раб. образов., 1999. – 516 с.
134. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О.С. Газман // Новые ценности образования. – 1995. – № 6. – С. 10-39.
135. Галенко С.П. Философские основания новой парадигмы образования / С.П. Галенко // Высшее образование: проблемы и перспективы развития. – К.: Наука, 1995. – 326 с.
136. Галімов А.В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / А.В. Галімов. – Тернопіль, 2005. – 40 с.
137. Гальскова Н.Д. Практические и общеобразовательные аспекты обучения иностранным языкам / Н.Д. Гальскова // Иностранные языки в школе. – 1995. – № 5. – С. 8-10.
138. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам / Н.Д. Гальскова. – М.: АРКТИ-ГЛОССА, 2000. – 231 с.
139. Гармаш Е.Б. Формирование педагогической культуры учителя: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Е.Б. Гармаш. – Киев, 1990. – 20 с.
140. Гегель Г. Феноменология духа // Г. Гегель – М.: Политиздат, 1959. – 452 с.
141. Герасимович Г. Культуротворча сутність людини як соціальної істоти / Г. Герасимович // Вісник Львівського університету. Серія філософська. – 2010. – Вип. 13. – С. 149-155.
142. Герасина Л.Н. Современная высшая школа в условиях реформирования / Л.Н. Герасина. – Харьков: ХГПУ, 1993. – 152 с.
143. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С. Гершунский. – М.: Педагогика, 1987. – 265 с.
144. Гете И.В. Избранные произведения: в 2 т. / И.В. Гете. – М.: Правда, 1985. – Т. 2. – 701 с.
145. Гищук І. Спеціалістів з вищою освітою дедалі більше, а кваліфікованих кадрів бракує / І. Гищук, Л. Яворська // Голос України. – 2008. – 8 квітня. – № 67. – С. 14.
146. Глазман М.С. Научное творчество как диалог / М.С. Глазман // Научное творчество. – М.: Педагогика, 1969. – С. 221-232.
147. Головань Т. Пізнавальний інтерес як чинник підвищення ефективності процесу навчання / Т. Головань // Рідна школа. – 2004. – № 6. – С. 15-17.

148. Головных Г.Я. Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания / Г.Я. Головных // Философские науки. – 1989. – № 6. – С. 85-89.
149. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С.У. Гончаренко. – К.: АПН України, 1995. – 45 с.
150. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К: Либідь, 1997. – 374 с.
151. Горбач Н.Л. Формування пізнавальної самостійності курсантів вищих навчальних закладів як основа підвищення їх професійної підготовки: [навч. посіб.]. / Н.Л. Горбач, І.В. Ващенко, В.О. Тюріна. – К.: ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 1998. – 38 с.
152. Горовая В.И. Педагогические условия подготовки студентов к инновационной профессиональной деятельности / В.И. Горовая, Н.Ф. Петрова // Современные наукоемкие технологии. – 2009. – № 12. – С. 36-38.
153. Горчинський С.В. Сучасні інформаційні технології як фактор розвитку пізнавальної самостійності студентів педагогічного університету / С.В. Горчинський // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки: зб. – Чернігів, 2011. – № 88. – С. 44-47.
154. Грабар Г.А. Теоретична модель розвитку пізнавальної самостійності студентів / Г.А. Грабар // Вересень. – 2003. – № 3 (25). – С. 51-55.
155. Гранатов Г.Г. Метод дополнительности в педагогическом мышлении / Г.Г. Гранатов. – Челябинск: ЧГПИ, 1991. – 129 с.
156. Границкая А.С. Обучение становится эффективнее (О преподавании иностранного языка в вузе) / А.С. Границкая // Вестн. высш. шк. – 1976. – № 5. – С. 32-37.
157. Гребенюк О.С. Педагогика индивидуальности / О.С. Гребенюк. – Калининград: КГУ, 1995. – 254 с.
158. Грива О.А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві / О.А.Грива // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Київ – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 46-52.
159. Григорьева Н.Г. Проблема формирования ценностей в системе профессионального образования / Н.Г. Григорьева, Н.М. Опарина // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 4. – С. 37-40.
160. Гринько О.М. Проблеми стимулювання самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів / О.М. Гринько // Рідна школа. – 1998. – № 3. – С. 72-75.
161. Грітченко А.Г. Проектування цілісного процесу професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання з формування в учнів системи знань сучасного аграрного виробництва / А.Г. Грітченко // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. № 3 (дод. 1). Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології

- " : зб. / Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; редкол. В.П. Андрущенко [та ін.]. – К. : Гнозис, 2009. – С. 155-160.
162. Громов И.А. Коллектив и духовное развитие личности рабочего / И.А. Громов. – М.: Наука, 1986. – 159 с.
163. Грязнов І.О. Застосування проблемного навчання при формуванні вмінь службового спілкування іноземною мовою у курсантів-прикордонників / І.О. Грязнов, О.В. Мисечко // Збірник наукових праць. – № 31. – Ч. II. – Хмельницький: Вид-во наці. акад.. ДПСУ, 2004. – С. 139-142.
164. Гузеватова Е.Н. Педагогические условия предметной подготовки будущих учителей декоративно-прикладного искусства: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / Е.Н. Гузеватова. – Брянск, 1998. – 24 с.
165. Гузеев В.В. Методы и организационные формы обучения / В.В. Гузеев. – М.: Народное образование, 2001. – 127 с.
166. Гузій Н.В. Педагогічна майстерність, творчість, професіоналізм як сучасні технології розвитку особистості вчителя: досвід розробки стандартів педагогічної освіти / Н.В. Гузій, Т.В. Вайніленко // Вісник: зб. наук. статей викладачів, докторантів, аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова; уклад. П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – Вип. 1. – С. 169-177.
167. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия / А.В. Гулыга. – М.: Наука, 1986. – 357 с.
168. Гура В.В. Культурологический подход как теоретико-методологическая основа гуманизации информационных технологий обучения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Гура Валерий Васильевич. – Ростов-на Дону, 1994. – 236 с.
169. Давкуш Н.В. Особистісно зорієнтований підхід як основа виховної роботи з майбутніми вихователями дошкільних навчальних закладів / Н.В. Давкуш // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр.; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 113-116.
170. Давыдов В.В. Научное обеспечение образования в свете нового педагогического мышления / В.В. Давыдов // Новое педагогическое мышление. – М.: Педагогика, 1989. – С. 64-89.
171. Данилюк С.С. Психолого-педагогічні умови організації навчальної діяльності студентів у процесі формування професійної компетентності майбутніх філологів / С.С. Данилюк // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр.; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 116-123.
172. Дармороз Г.А. Виховання і розвиток особистості з використанням лінгвокраїнознавчих знань / Г.А. Дармороз // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр.; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 127- 130.
173. Дашо Т.Ю. Роль і місце органів внутрішніх справ України в умовах формування громадянського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Дашо Тарас Юрійович. – Луганськ, 2009. – 215 с.
174. Дем'яненко Н.М. Європейський регіон вищої освіти: пріоритети розвитку університету / Н.М. Дем'яненко // Наукові записки. Психолого-

педагогічні науки: зб. № 2 / М-во освіти і науки України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя; редкол. Є.І. Коваленко (відп. ред.) та ін.. – Ніжин: [б. в.], 2007. – С. 32-35.

175. Демин М.В. Проблема ценностей и ценностных отношений / М.В. Демин // Вестник МГУ. – 1974. – № 2. – С. 123-128.

176. Демченко О.А. Реалізація основних підходів, методів та форм організаційно-самостійної роботи у сучасній педагогічній практиці ВНЗ / О.А. Демченко // Рідна школа. – 2006. – № 7. – С. 19-20.

177. Деркач А.А. Педагогическая эвристика: Искусство овладения иностранным языком / А.А. Деркач, С.Ф. Щербак. – М.: Педагогика, 1991. – 224 с.

178. Джантсова Д.Д. Система лингвистических маркеров в контексте межкультурной коммуникации / Д.Д. Джантасова, С.Т. Есжанова, В.В. Егорова // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 1. – С. 80-81.

179. Дильтей В. Сущность философии / В. Дильтей; пер. с нем. под ред. М.Е. Цельтера. – М.: Интрада, 2001. – 462 с.

180. Дистервег А. Избр. пед. соч. / [Под ред. Е.Н. Медынского]. – М.: Учпедгиз, 1956. – 373 с.

181. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: [навч. посіб.] / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.

182. Добрович А. Общение: наука и искусство / А. Добрович. – М.: АОЗТ "Яуза", 1996. – 376 с.

183. Добрынина В.И. Марксистская теория личности / В.И. Добрынина, В.А. Хорошилов // Философские науки. – 1975. – № 2. – С. 130-138; № 3. – С. 108-121.

184. Долженко О.В. Теория образования: предпосылки становления и развития / О.В. Долженко // Вестник высшей школы. – 1986. – № 9. – С. 19-23

185. Домніч В. Вплив етнонаціонального соціокультурного середовища на народне виховання / В. Домніч // Людина. Мова. Культура: Матеріали III міжнар. наук. конф. (до Міжнародного дня філософії). – Горлівка Вид-во ГДПШМ, 2012. – С. 42- 46.

186. Дробницкий О.Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей / О.Г. Дробницкий // Проблема ценностей в философии. – М.: Наука, 1966. – 261 с.

187. Дудович Д.Л. Формирование мужкультурной компетентности студентов-будущих культурологов в процессе профессиональной подготовки в вузе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00. 08 "Теория и методика профессионального образования" / Дудович Д.Л. – Самара, 2013. – 20 с.

188. Дудченко В.С. Духовні цінності як чинник розвитку країни / В.С. Дудченко // Україна: культурно-ціннісні виклики: Матеріали круглого столу, (Сімферополь, 13 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 12- 18.

189. Дудченко В.С. Роль духовності у формуванні особистості XXI століття / В.С. Дудченко // Особистість XXI століття: Матеріали Всеукр. наук.

-практ. конф., (Сімферополь, 6 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 49-52.

190. Думченко Н.И. Содержание подготовки квалифицированных рабочих кадров: Профпедагогика / Н.И. Думченко. – М.: Высш. шк., 1983. – 112 с.

191. Дягілева Л.Д. Підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України до роботи в міжнародних правоохоронних організаціях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Л.Д. Дягілева. – Хмельницький, 2004. – 18 с.

192. Електронний словник пізнавальних статей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ymniki.ru/konserciya.html>.

193. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: для пед. институтов / С.Б. Елканов. – М.: Просвещение, 1989. – 189 с.

194. Ерасов Б.С. Социальная культурология: [пособ. для студ. высш. учеб. заведений]: в 2 ч. / Б.С. Ерасов. – М: АО "Аспект Пресс", 1994. – Ч. 1. – 379 с.

195. Есипович К.Б. Управление познавательной деятельностью учащихся при изучении иностранных языков в средней школе: [учеб. пособ. по спецкурсу для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 "Иностр. яз."] / К.Б. Есипович. – М.: Просвещение, 1988. – 191 с.

196. Ефимов Ю.И. Философские проблемы теории антропосоциогенеза / Ю.И. Ефимов. – Л.: Наука, 1981. – 192 с.

197. Ефимчук О.С. Педагогические условия формирования профессионально-личностных компетенций будущих специалистов в условиях высшей школы / О.С. Ефимчук // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 2. – С. 29-32.

198. Євдокимова Г.О. До проблеми особистісно орієнтованого навчання та виховання через вивчення індивідуально-психологічних властивостей учнів / Г.О. Євдокимова // Професійна освіта: теорія і практика; Харк. облас. наук.-метод. центр проф.-техн. освіти. – 2001. – № 1. – С. 102-107.

199. Євтодюк А.В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / А.В. Євтодюк. – К., 2002. – 19 с.

200. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка: [підручник] / М.Б. Євтух, О.П. Сердюк. – [2-ге вид., стер.]. – К.: МАУП, 2003. – 232 с.

201. Єршова-Бабенко И.В. Методология исследования психики как синергетического объекта: [монография] / И.В. Єршова-Бабенко. – Одесса, ОДЭКОМ, 1993. – 124 с.

202. Жернов В.И. Теоретико-методологические основы формирования профессионально-педагогической направленности личности студента педагогического вуза: [монография] / В.И. Жернов. – Магнитогорск: Магнитогорский гос. пед. ин-тут, 1999. – 116 с.

203. Жук Ю.О. Роль засобів навчання у формуванні навчального середовища / Ю.О. Жук // Нові технології навчання. – 1998. – № 22. – С. 106-

112.

204. Жукович-Дородних Н.М. Педагогічні умови формування професійних умінь студентів економічних спеціальностей ВНЗ I-II рівня акредитації / Н.М. Жукович-Дородних // Вісник НТУУ "КПІ" (Філософія. Психологія. Педагогіка). – 2009. – № 3. – С. 80-85.

205. За яких соціально-педагогічних умов формується готовність педагогів до пошукової діяльності? [Електронний ресурс]: Українська педагогіка ... портал для вчителя. – Режим доступу: <http://ukped.com/statti/zakoni-z-pitan-osviti/1018.html>.

206. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. видання: доктор пед. наук, професор С.Ю. Ніколаєва]. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.

207. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М.: Педагогика, 2001. – 195 с.

208. Загвязинский В.И. О дифференцированном подходе / В.И. Загвязинский // Народное образование. – 1968. – № 10. – С. 85-87.

209. Заикин В.Г. Краткий акмеологичный словарь [Електронний ресурс] / В.Г. Заикин. – Режим доступу до словника: vocabulary.ru/dictionary/870.

210. Закон України Про вищу освіту від 17 січня 2002 року № 2984-III; остання редакція від 10 лютого 2010 року [Електронний ресурс]: Законодавство України / Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2984-14>.

211. Закон України Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки [Електронний ресурс]: Законодавство України; Верховна Рада України; Закон від 09.01.2007 № 537-V. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>.

212. Закревський В.Е. Соціально-творчі можливості соціогуманітарного знання України / В.Е. Закревський // Освіта та наука в умовах глобальних викликів: Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Судак, 7-9 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 43-46.

213. Залесский В.С. Основы культурологи: [учеб. пособ.] / В.С. Залесский. – СПб.: РГПУ, 2000. – 108 с.

214. Залесский Г.Е. Психология мировоззрения и убеждений личности. / Г.Е. Залесский. – М.: МГУ, 1994. – 138 с.

215. Зангиева З.Н. Взаимосвязь языков и культур как основа обучения межкультурной коммуникации / З.Н. Зангиева // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – Т. 14. – № 2. – С. 32-35.

216. Запесоцкий А. Образование и культура / А. Запесоцкий // Образование: философия, культурология, политика. – М.: МГЛУ, 2002. – С. 141-182.

217. Зачепиский Р.А. Роль особенностей личности в патологии и терапии неврозов / Р.А. Зачепиский, Е.К. Яковлева // Доклады на совещании по вопросам психологии личности. – М.: МГУ, 1956. – С. 113-114.
218. Згуровський М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2013. – 9-15 лютого. – № 5. – С. 12.
219. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Наука, 1986. – 234 с.
220. Зеленская Е.П. Диалог культур и культурологическая подготовка курсантов ВУЗов МВД Украины / Е.П. Зеленская // Фэн-наука. Периодический журнал научных трудов. – Бугульма. – 2012. – № 12 (15). – С. 69-71
221. Зеленская Е.П. Принципы и структура культурологической подготовки будущих работников правоохранительных органов Украины / Е.П. Зеленская // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. – 2013. – № 1. – С. 140-143.
222. Зеленская Е.П. Профессиональная подготовка будущих сотрудников органов внутренних дел Украины / Е.П. Зеленская // Современный научный вестник. – Белгород: ООО „Руснауцкнига”, 2012. – № 26 (138). – С. 112-116. – (Серия: Филологические науки. Педагогические науки).
223. Зеленська О.П. Виховання курсантів і студентів ВНЗ МВС України засобами іноземної мови / О.П. Зеленська // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Вип. 7. – С. 37-39.
224. Зеленська О.П. Деякі дидактичні принципи культурологічної підготовки курсантів ВНЗ системи МВС України / О.П. Зеленська // Вісник Чернігівського національного педагогічного ун-ту імені Т.Г. Шевченка; [гол. ред. Носко М.О.]. – Чернігів: ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2012. – Вип. 100. – С. 168-171. – (Серія: Педагогічні науки).
225. Зеленська О.П. Деякі засоби гуманітаризації навчально-виховного процесу при навчанні іноземної мови для спеціальних цілей / О.П. Зеленська // Стратегії та методики навчання мовам для спеціальних цілей. – К.: ІМВ, 2001. – С. 67-68.
226. Зеленська О.П. Деякі напрямки культурологічного виховання майбутніх правоохоронців у позааудиторний час / О.П. Зеленська // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – Вип. 12. – С. 159-162.
227. Зеленська О.П. Деякі філософські передумови культурологічної підготовки майбутніх правоохоронців у ВНЗ МВС України / О.П. Зеленська // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі: зб. наук. праць. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 26 (79). – С. 163-170.
228. Зеленська О.П. До питання навчання іноземної мови в контексті міжкультурної парадигми / О.П. Зеленська // Розум в ХХІ столітті: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 20 червня 2012 р.). – Сімферополь:

Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. – Т. 1. – С. 15-20.

229. Зеленська О.П. До питання про культурологічний підхід у професійній підготовці курсантів ВНЗ системи МВС України / О.П. Зеленська // Проблеми інтеграції національних закладів вищої освіти до Європейського освітнього середовища: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 29-31 жовтня 2012 р.). – Харків: Форт, 2012. – Т. 3. – С. 44-47.

230. Зеленська О.П. Експериментальне дослідження ефективності здійснення культурологічної підготовки курсантів ВНЗ МВС України / О.П. Зеленська // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. – Херсон: КВНЗ „Херсонська академія неперервної освіти”, 2013. – Вип. 18. – С. 116-125.

231. Зеленська О.П. Значення навчання іноземних мов і культур у вищих навчальних закладах / О.П. Зеленська // Актуальні проблеми іноземної мови професійного спрямування: XI Міжнар. наук.-практ. конф.: наук.-метод. матеріали, (Київ, 5 квітня 2013 р.). – К.: ІМВ, 2013. – С. 62-63.

232. Зеленська О.П. Значення соціокультурних та соціолінгвістичних факторів у навчанні іноземної мови курсантів ВНЗ МВС України / О.П. Зеленська // Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 12-14 лютого 2010 р.). – Сімферополь: ВіТроПринт, 2010. – С. 42-44.

233. Зеленська О.П. Іншомовна міжкультурна комунікація – вимога гуманістично орієнтованої вищої освіти / О.П. Зеленська // Функціональна лінгвістика: сб. науч. работ. – Симферополь: Крымский республ. ин-т последипл. педагог. образов., 2012. – № 3. – С. 218-220.

234. Зеленська О.П. Культурологічна освіченість як складова частина підготовки майбутніх правоохоронців і правознавців / О.П. Зеленська // Теорія та практика юридичної освіти: 1-а Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 20 квітня 2012 р.). – К.: Вид-во Європейського університету, 2012. – С. 74-79.

235. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів вищих навчальних закладів МВС України: монографія / О.П. Зеленська. – Львів: Ліга-прес, 2012. – 302 с.

236. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів ВНЗ МВС України у контексті діалогу культур / О.П. Зеленська // Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності: теорія і практика: [наук.-теорет. посіб.]. – Переяслав-Хмельницький: Вид-во К С В, 2010. – Вип. 3: Сучасні проблеми професійної підготовки майбутнього фахівця: інноваційний досвід і перспективи. – С. 275-277.

237. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів ВНЗ МВС України як передумова гуманітаризації освіти / О.П. Зеленська // Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні: матеріали круглого столу, (Сімферополь, 24 лютого 2012 р.). – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 24-27.

238. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів ВНЗ МВС України як фактор становлення особистості в умовах суспільних трансформацій / О.П. Зеленська // Сучасні технології вищої освіти: зб. наук. пр. VII всеукр. наук.-практ. конф., (Одеса, 3-5 жовтня 2012 р.). – Одеса:

ННІХКТЕ, 2012. – С. 32-33.

239. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів ВНЗ МВС України як один з критеріїв якості їх освіти / О.П. Зеленська // Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.-метод. конф., (Донецьк, 25 січня 2013 р.). – Донецьк: Донецький юридичний інститут внутрішніх справ, 2013. – С. 132-137.

240. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів крізь призму філософської думки (XVIII-XIX ст.) про культуру / О.П. Зеленська // Людина. Мова. Культура: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Горлівка, 15 листопада 2012 р.). – Горлівка: ГДПІМ, 2012. – С. 49-51.

241. Зеленська О.П. Культурологічна підготовка курсантів у ВНЗ МВС України та реформування системи освіти / О.П. Зеленська // Педагогічний альманах: зб. наук. праць. – Херсон: КВНЗ „Херсонська академія неперервної освіти”, 2012. – Вип. 14. – С. 145-151.

242. Зеленська О.П. Культурологічне виховання курсантів ВНЗ системи МВС України як важливий чинник формування професіонала-гуманіста / О.П. Зеленська // Збірник наукових праць Уманськ. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини; [гол. ред.: М.Т. Мартинюк]. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012. – Ч. 4. – С. 146-153.

243. Зеленська О.П. Культурологічний потенціал професійної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України / О.П. Зеленська // Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. – К.: Гнозис, 2013. – Вип. 29. – Т. II. – Дод. 1. – С. 352-358.

244. Зеленська О.П. Лінгвосоціокультурна компетенція в іншомовній фаховій підготовці правоохоронців і правників у ВНЗ / О.П. Зеленська // Актуальні проблеми безпекознавства та правової науки в контексті сучасної соціально-економічної та адміністративно-правової реформи. – К.: Європейський університет, 2012. – С. 5-8.

245. Зеленська О.П. Мистецтво як елемент культурологічної підготовки курсантів / О.П. Зеленська // Україна: культурно-ціннісні виклики: матеріали круглого столу, (Сімферополь, 13 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. – С. 19-25.

246. Зеленська О.П. Міжнародне співробітництво поліцейських як передумова професійної культурологічної підготовки кадрів / О.П. Зеленська // Соціальні інновації в сучасному суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Сімферополь-Судак, 3-5 жовтня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. – С. 43-47.

247. Зеленська О.П. Мова як складова системи формування особистості у вищій школі / О.П. Зеленська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка / Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; [гол. ред. Носко М.О.]. – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – Вип. 90 – С. 76-79. – (Серія: Педагогічні науки).

248. Зеленська О.П. Модель культурологічної підготовки майбутнього фахівця системи МВС України / О.П. Зеленська // Проблеми трудової і професійної підготовки: науково-методичний збірник / Кол. авт; відповід.

редактор і укладач В.В. Стешенко. – Слов’янськ: СДПУ, 2012. – Вип. 17. – Т. 2. – С. 246-256.

249. Зеленська О.П. Моделювання культурологічної підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів України / О.П. Зеленська // Професійна освіта: проблеми і перспективи: зб. наук. праць. – К., Сімферополь: НІЦ КІПУ, 2012. – Вип. 3. – С. 64-69.

250. Зеленська О.П. Необхідність врахування соціокультурного фактора при навчанні іноземної мови у ВНЗ / О.П. Зеленська // Актуальні проблеми викладання іноземних мов у вищій школі: зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – Вип. 15. – С. 72-79.

251. Зеленська О.П. Організація експериментального дослідження особливостей культурологічної підготовки майбутніх фахівців МВС України / О.П. Зеленська // Молодь і ринок. – 2013. – № 2 (97). – С. 41-46.

252. Зеленська О.П. Особистісно орієнтовані технології навчання в структурі культурологічної підготовки курсантів ВНЗ системи МВС України / О.П. Зеленська // Стратегія розвитку України в глобальному середовищі: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., (Сімферополь-Ялта, 21-24 листопада 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 133-137.

253. Зеленська О.П. Особливості організації навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України / О.П. Зеленська // Актуальні проблеми професійної підготовки студентів ВНЗ. – Переяслав-Хмельницький: СКД, 2009. – Вип. 2. – С. 222- 226.

254. Зеленська О.П. Полікультурна освіта і навчання рідної та іноземної мов у ВНЗ системи МВС України / О.П. Зеленська // Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації: матеріали міжнар. конф., (Сімферополь, 30 січня-2 лютого 2013 р.). – Сімферополь: КІБ, 2013. – С. 49-53.

255. Зеленська О.П. Поняття, які розкривають тенденції розвитку сучасної української культурології / О.П. Зеленська // Наукові записки: зб. наук. праць; М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. LXXXIII (93). – С. 66-74. – (Серія педагогічні та історичні науки).

256. Зеленська О.П. Про деякі основні принципи та напрямки культурної політики України / О.П. Зеленська // Освіта та науки в умовах глобальних викликів: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., (Судак, 10-12 червня 2011 р.). – Судак: ВіТроПринт, 2011. – С. 45-48.

257. Зеленська О.П. Проблеми мультикультуралізму в підготовці поліцейських у США / О.П. Зеленська // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 23. – С. 99-104.

258. Зеленська О.П. Професійна спрямованість навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах МВС України / О.П. Зеленська // Право і лінгвістика: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 23-26

вересня 2004 р.). – Сімферополь: Ельїньо, 2004. – Ч. II. – С. 181-187.

259. Зеленська О.П. Українська мова як важливий елемент національної культури та її значення для культурологічної підготовки курсантів ВНЗ МВС України / О.П. Зеленська // Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – Луганськ: Державний заклад ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – № 15 (250). – Ч. III. – С. 26-34.

260. Зеленська О.П. Формування іншомовної соціокультурної компетенції курсантів ВНЗ МВС України на заняттях з іноземної мови / О.П. Зеленська // Збірник наукових праць. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2010. – № 55. – С. 42-45. – (Серія: Педагогічні та психологічні науки).

261. Зеленська О.П. Формування комунікативно-культурологічної компетенції – мета навчання іноземних мов / О.П. Зеленська // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: V Всеукр. наук.-практ. конф., (Хмельницький, 7 грудня 2012 р.). – Хмельницький: Національна академія ДПСУ, 2012. – С. 70-71.

262. Зеленська О.П. Формування соціокультурної компетенції курсантів ВНЗ МВС України / О.П. Зеленська // Стратегії та методи навчання мов для спеціальних цілей: наук.-метод. матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 15 квітня 2011 р.). – К.: ІМВ, 2011. – С. 51-52.

263. Зеленська О.П. Формування соціокультурної компетенції студентів ВНЗ засобами іноземної мови / О.П. Зеленська // Вища освіта України. – Дод. 4. – Т. III (21). – 2010. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 189-196.

264. Зеліско Л.І. Культурологічна освіта майбутнього юриста: [монографія] / Л.І. Зеліско. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2010. – 233 с.

265. Зиммель Г. Избранное / Г. Зиммель. – М.: Юрист, 1996. – 438 с.

266. Зимняя И.А. Педагогическая психология: [учеб. для вузов] / И.А. Зимняя. – [2-е изд., доп., испр. и перераб.]. – М.: Логос, 2002. – 384 с.

267. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.

268. Значение слова "Критерий" в Большой Советской Энциклопедии [Электронный ресурс]: Большая Советская Энциклопедия [назва з титул. екрану]. – Режим доступу до енциклопедії: http://bse.sci-lib.com/article_066422.html.

269. Зоренко І. Педагогічні умови ефективного формування лінгвосоціокультурної компетентності майбутніх учителів іноземних мов / І. Зоренко // Гуманізація навчально-вихованого процесу. – Слов'янськ: СДПУ, 2012. – Спецвип. 8. – Ч. 1. – С. 132-139.

270. Зорина Л.Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования / Л.Я. Зорина // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 105-109.

271. Зюзіна Т.І. Науки про культуру та мистецтво в структурі гуманітарної університетської освіти: аналіз зарубіжних тенденцій / Т.І. Зюзіна // Вища школа. – 2005. – № 5. – С. 89-103.

272. Зюзіна Т.О. Культурологічна підготовка студентів у вищих навчальних закладах: теоретико-методологічні засади змісту освіти: [монографія] / Т.О. Зюзіна. – Луганськ: ДЗ "ЛНУ ім. Т.Шевченка", 2009. – 383 с.
273. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І.А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С. 11-24
274. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: [наук.-метод. посіб.] / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
275. Зязюн І.А. Сучасні дидактичні моделі і логіка учіння // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми: зб. наук. праць; Редкол.: І.А. Зязюн та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. – С. 4-7.
276. Иванова Т.В. Культура педагогического общения: [монография] / Т.В. Иванова. – К.: ЦВП, 1999. – 357 с.
277. Иконникова С.М. Культурология как основа гуманитарного знания в вузах / С.М. Иконникова // Тезисы международной научно-методической конференции. – СПб.: Наука, 1994. – С. 123-128.
278. Ильенков Э.В. Философия и культура / Э.В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 462 с.
279. Ильин В.С. Система целей коммунистического воспитания как условие степени ее целостности / В.С. Ильин // Целостный учебно-воспитательный процесс как основа всестороннего развития личности. – Волгоград: ВГПИ, 1986. – С. 156-162.
280. Интервью с профессором Г. Хакеном "Синергетике 30 лет" / Г. Хакен // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53-61.
281. Ионин Л.Г. Культура и социальная структура / Л.Г. Ионин // Социологические исследования. – 2001. – № 3. – С. 40-48.
282. Исаев И.Ф. Теоретические основы формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Исаев Илья Федорович. – М., 1993. – 468 с.
283. Искусство в системе культуры / Состав. и отв. ред. М.С. Каган. – Л.: Наука, 1987. – 272 с.
284. Ишутина И.Р. Педагогические условия подготовки студентов к использованию компьютерных обучающих программ в профессиональной деятельности [Электронный ресурс] / И.Р. Ишутина // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2008/ped43.html>.
285. Иванова Н.Г. Формування професійно важливих якостей – важлива умова успішного виховання майбутнього фахівця / Н.Г. Иванова // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 163-166.
286. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення базових дисциплін у 2010/2011 навчальному році [Електронний ресурс]: Лист МОН

№ 1/9-580 від 21.08.2010 року // Офіційний веб-сайт Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/education/average/metod_rek.

287. Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта (консенсус, партнерство, стандарти) в контексті Болонського процесу: матеріали наук.-практ. конф., (Харків, 13-14 грудня 2005 р.); ред. кол. В.М. Шейко та ін. – Харків: ХДАК, 2005. – 290 с.

288. Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта: стан та перспективи: матеріали міжнар. наук. конф.; ред. кол. В.М. Шейко та ін. – Харків: ХДАК, 2004. – 301 с.

289. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. – Санкт-Петербург: ТОО ТЕ "Петрополис", 1996. – 415 с.

290. Казанцева Л.А. Педагогические условия подготовки будущих специалистов к реализации медиаобразования в учебном процессе / Л.А. Казанцева // Учитель. – 2005. – № 5. – С. 57-62.

291. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.

292. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. – М.: Педагогика, 1987. – 144 с.

293. Кант И. Сочинения / [Под общей ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.

294. Каранда М.В. Культурологічна освіта в сучасному українському університеті / М.В. Каранда // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету; Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2011. – Вип. 95: III Всеукр. Кулішеві читання з філософії етнокультури, присвяч. пам'яті С.Б. Кримського "Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, мистецтві, літературі". – С. 131-134.

295. Катревич Л.В. Роль професійної діяльності учителів гуманітарного профілю в умовах сучасних глобалізаційних процесів / Л.В. Катревич // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 178-181.

296. Киреевский И.В. Избранные статьи / И.В. Киреевский. – М.: Современник, 1984. – 528 с.

297. Кириллова Е.Ю. Осуществление личностного подхода в обучении: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Е.Ю. Кириллова. – М., 1974. – 28 с.

298. Киселев В.А. Образование и цивилизация / В.А. Киселев // Доклад на II Международном конгрессе ЮНЕСКО "Образование и информатика". – 1996. – 1-5 июля. – С. 28-34.

299. Кислюк О. Співвідношення понять "мотив", "стимул", "потреба" та інтерес до навчання / О. Кислюк // Соціальна психологія. – 2004. – № 5. – С. 109-118.

300. Кір'ян М.М. Соціокультурна адаптація студентської молоді в інтегрованому освітньому середовищі / М.М. Кір'ян // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 182-185/
301. Кларин М.В. Обучение на основе целостного личностного опыта / М.В. Кларин // Современная школа: проблемы гуманизации отношений учителей, учащихся и родителей: тез. докл. – М.: Педагогика, 1993. – Ч. 1. – С. 68-69.
302. Клепко С.Ф. Интегративна освіта і поліморфізм / С.Ф. Клепко. – Київ-Полтава-Харків: ПОПОПП, 1998. – 360 с.
303. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / Е.А. Климов. – М.: Изд. центр "Академия", 2004. – 342 с.
304. Князева Е.Н. Одиссея научного разума: Синергетическое видение научного процесса / Е.Н. Князева. – М.: ИФРАН, 1995. – 228 с.
305. Кобелев Н.Н. Взаимосвязь концептов "модернизация общества" и "культура" в социальных теориях XX века / Н.Н. Кобелев // Философские науки. – 2002. – № 8. – С. 143-153.
306. Кобилянський Є.Е. Роль гуманітарної освіти в Україні в умовах глобалізації / Є.Е. Кобилянський // Сучасні технології вищої освіти: зб. наук. праць VII всеукр. наук.-метод. конф., (Одеса, 3-5 жовтня 2012 р.). – Одеса: Вид-во ННІХКТЕ, 2012. – С. 127-128.
307. Ковалев А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.
308. Ковалев Г.А. Психологическое воздействие: теория, методология, практика / А.Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1991. – 426 с.
309. Ковалів М.В. Основи управління в органах внутрішніх справ України: [навч.-практ. посіб.] / М.В. Ковалів. – Львів: ЛДУВС, 2010. – 340 с.
310. Коган Л.Н. Развитие личности в социуме / Л.Н. Коган. – Екатеринбург: УЕУ, 2001. – 216 с.
311. Козяр М.М. Педагогічні основи виховання у курсантів навчальних закладів системи МВС відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / М.М. Козяр. – К., 1998. – 20 с.
312. Колесникова И.А. Педагогическая реальность в зеркале межпарагмальной рефлексии / И.А. Колесникова. – СПб.: Питер, 1999. – 292 с.
313. Колесникова И.А. Педагогическое проектирование: [учеб. пособ. для высш. учеб. заведений] / И.А. Колесникова, М.П. Горчакова-Сибирская. – М.: Академия, 2005. – 288 с.
314. Колесникова И.А. Теоретико-методологическая подготовка учителя к воспитательной работе в цикле педагогических дисциплин: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Ирина Аполлоновна Колесникова. – Ленинград, 1991. – 495 с.

315. Колеснікова Н.О. Інтеркультурна концепція викладання іноземних мов / Н.О. Колеснікова // Наукові записки: Психолого-педагогічні науки; Головний ред. Яковець В.П. – Ніжин. – 2001. – № 2. – С. 113-115.
316. Коломієць О.Б. Культурознання молоді як фактор становлення особистості в умовах суспільних трансформацій / О.Б. Коломієць // Особистість ХХІ століття: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 6 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 71-75.
317. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах / Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – 576 с.
318. Коммуникативное обучение иноязычной культуре: сб. науч. трудов. – Липецк: ЛГИИ, 1993. – Вып. 4. – С. 17-19.
319. Компанієць В.О. Полікультурне виховання як шлях побудови толерантних стосунків у суспільстві / В.О. Компанієць // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття: матеріали конф. молодих науковців. – Харків: ХДАК, 2004. – С. 64-65.
320. Кондрацька Л.А. Теорія і технологія культурологічної підготовки майбутніх учителів художньо-естетичних спеціальностей: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Кондрацька Людмила Анатоліївна. – Тернопіль, 2004. – 445 с.
321. Конев В.А. Культура и архитектура педагогического пространства / В.А. Конев // Вопросы философии. – 1996. – №0. – С. 46-57.
322. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре: [пособ. для учителя] / [Под ред. Е.И. Пассова, В.Б. Царьковой]. – М.: Просвещение, 1992. – 127 с.
323. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України № 3754/981/538/49 від 27.10.2009 року // Офіційний веб-сайт Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=107963&cat_id=65645.
324. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // udec.nm-kpi.kiev.ua/udec.nsf/Documentukr?OpenPage.
325. Конюхов Н.И. Словарь-справочник по психологии / Н.И. Конюхов. – М.: РАО, 1996. – 160 с.
326. Король О.М. Проблемы образования – необходимость реформ и нового подхода к системе образования / О.М. Король, Н.Г. Иванова // Розум в ХХІ столітті: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Сімферополь, 20 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 21-24.
327. Коротов В.М. Введение в педагогику / В.М. Коротов. – М.: Наука, 1999. – 230 с.
328. Корчагіна Ю. Формування загальнокультурної компетентності майбутніх інженерів-педагогів / Ю. Корчагіна // Гуманізація навчально-вихованого процесу. – Слов'янськ: СДПУ, 2012. – Вип. LIX. – С. 42-47.

329. Коссов Б.Б. Психология и личностно-развивающее образование как аспект фундаментализации высшего образования / Б.Б. Коссов // Психологические проблемы личностно-развивающего образования. – Шуя: Изд. ШГПУ, 1996. – С. 7-26.
330. Костина Т.А. Организационно-педагогические условия взаимосвязи теоретического и производственного обучения в профессиональных училищах: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Т.А. Костина. – СПб., 1995. – 24 с.
331. Краевский В.В. Методология педагогического исследования: [пособ. для педагога-исследователя] / В.В. Краевский. – Самара: СГПИ, 1994. – 278 с.
332. Краевский В.В. Повышение квалификации педагогических кадров / В.В. Краевский // Педагогика. – 1992. – № 7-8. – С. 55-58.
333. Краткий философский словарь / [Под. ред. П. Кикель]. – М.: Наука, 1963. – 592 с.
334. Кремень В.Г. Розвиток освіти в Україні у контексті загальноцивілізаційних змін / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 4. – С. 9-16.
335. Криминологія: [підруч.] / [За ред. проф. А.І. Дольової]. – К.: Інформ . М – Норма, 2007. – 779 с.
336. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста / Н.Б . Крылова. – М: Высш. шк., 1990. – 140 с.
337. Крюкова Е.А. Личностно-развивающие образовательные технологии: природа, проектирование, реализация: [монография] / Е.А. Крюкова. – Волгоград: Перемена, 2000. – 196 с.
338. Кряжев П.Е. Общество и личность / П.Е. Кряжев. – М.: Наука, 1961 . – 234 с.
339. Кудін В.О. Освіта в інформаційному суспільстві / В.О. Кудін. – К.: НПУ, 1998. – 151 с.
340. Кудрина Т.С. Развитие логического мышления в диалоге: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. псих. наук.: спец. 19.00.01 "Общая психология, психология личности, история психологи" / Т.С. Кудрина. – М., 1987. – 20 с.
341. Кузина Т.Ф. Педагогическое мастерство коллектива / Т.Ф. Кузина // Советская педагогика. – 1990. – № 6. – С. 54-59.
342. Кузнецова Р.А. Изучение иностранных языков в неязыковом вузе / Р.А. Кузнецова. – Казань: КГУ, 1979. – 112 с.
343. Кузьменко В.В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур / В.В. Кузьменко, А.А. Гончаренко // Педагогіка толерантності. – 2004 . – № 4. – С.11-14.
344. Кузьменко В.В. Структурно-функціональна модель виховання комунікативної культури студентів-юристів під час вивчення гуманітарних дисциплін / В.В. Кузьменко, О.С. Бовдир // Педагогічний альманах: зб. наук. праць. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. –

Вип. 14. – С. 78-86.

345. Культура и творчество: сб. науч. трудов. – Тверь: Мавинь, 1995. – 173 с.

346. Культура, культурология и образование: Материалы круглого стола // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 3-56.

347. Культура. Образование. Развитие индивида. – М.: Педагогика, 1990. – 161 с.

348. Культурологические аспекты языкового образования: сб. науч. трудов. – М.: Еврошкола, 1998. – 246 с.

349. Культурологизм в современной западной философии // Философские науки. – 1988. – № 1. – С. 75-76.

350. Культурология: Краткий словарь. – СПб: ТОО ТК "Петрополис", 1995. – 48 с.

351. Культурологічна модель навчального закладу // Позакласний час. – 2009. – № 3-4. – С. 23-38.

352. Культурологія: [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / [За ред. В.В. Павленко]. – К.: КНТ, 2010. – 224 с.

353. Кумбс Ф.Г. Кризис образования: Системный анализ / Ф.Г. Кумбс. – М.: Наука, 1970. – 248 с.

354. Кумеда Т.А. Естетичне виховання юристів: проблеми і перспективи розвитку / Т.А. Кумеда // Теорія та практика юридичної освіти: Зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 20 квітня 2012 р.). – К.: Вид-во Європейського ун-у, 2012. – С. 95-97.

355. Кунш А.Л. Социально-гуманитарное образование в высшей школе: концептуальные основы и пути реализации / А.Л. Кунш // Инновации в образовании. – 2013. – № 1. – С. 48-60.

356. Куприян А.П. Методологические проблемы социального эксперимента / А.П. Куприян. – М.: Педагогика, 1971. – 323 с.

357. Курганов С.Ю. Ребенок и взрослый в учебном диалоге: [кн. для учителя]. – М.: Просвещение, 1989. – 127 с.

358. Курьер ЮНЕСКО. – 1983. – Февраль. – С. 10-11, 15-17.

359. Кушнір В.А. Характеристика особенностей освітніх систем / В.А. Кушнір // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 83-91.

360. Лайзанс П. Этика Канта и современность / П. Лайзанс. – Рига: АВОТС, 1989. – 225 с.

361. Ларионова И.А. Задача и ее решение в социально-педагогической деятельности [Электронный ресурс] / И.А. Ларионова // Вестник Московского государственного областного университета. – 2013. – № 1. – 8 с. – Режим доступа: www.evestnik-mgou.ru

362. Латинська Л.Л. Морально-етичні проблеми виховання студентської молоді / Л.Л. Латинська, Гриб І.І. // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 173-175.

363. Левченко Т.І. Проблеми взаємодії культури у процесі оволодіння нерідною мовою / Т.І. Левченко // Діалог культури і духовний розвиток людини: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (К., січень 1995 р.). – К., 1995.

– С. 48-50.

364. Лекторский В.А. Гуманизация, гуманитаризация и культурологический подход к образованию / В.А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 3-5.

365. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности / А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1974. – 368 с.

366. Леонтьев А.А. Язык не должен быть чужим / А.А. Леонтьев // Школа. – 1988. – № 2. – С. 86-90.

367. Леонтьева В. Культуротворческий процесс: основания и начала / В. Леонтьева. – Харьков: Консум, 2003. – 216 с.

368. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

369. Лефтеров В.О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ: [монографія] / В.О. Лефтеров. – Донецьк: ДЮІ, 2007. – Т. 2: Психотренінг в ОВС: практичний досвід, організація проведення та перспективи подальшого впровадження. – 2007. – 286 с.

370. Лешер О.В. Интерсоциальное образование студенческой молодежи: Теория и практика / О.В. Лешер. – Челябинск: Факел, 1996. – 298 с.

371. Лешер О.В. Развитие познавательной активности и самостоятельности студентов / О.В. Лешер. – Магнитогорск: МГТУ, 2001. – 96 с.

372. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

373. Лопатинская В.В. Педагогические условия подготовки преподавателей вузов к игротехнической деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / В.В. Лопатинская. – М., 2004. – 23 с.

374. Лопутько О.А. Підготовка викладачів до організації самостійної роботи курсантів у системі методичної роботи навчальних закладів МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / О.А. Лопутько. – Вінниця, 2008. – 20 с.

375. Лосев А.С. Философия. Мифология. Культура / А.С. Лосев. – М.: Наука, 1991. – 386 с.

376. Лотман Ю.М. Мозг – текст – культура – искусственный интеллект / Ю.М. Лотман // Семиотика и информатика. – М., 1981. – Вып. 17. – С. 3-17.

377. Лотман Ю.М. Феномен культуры / Ю.М. Лотман // Труды по знаковым системам. – 1978. – Вып. 10. – С. 111-118.

378. Лощенова І.Ф. Розвиток ідеї полікультурного виховання у світовій педагогічній думці / І.Ф. Лощенова // Педагогіка і психологія. – К., 2002. – № 1-2. – С. 68-76.

379. Луговий В.І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс / В.І. Луговий // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – К.: Гнозис, 2009. – № 3. – Дод. 1. – С. 8-14.

380. Луговой В.И. Феноменология образования и проблема его гуманизации / В.И. Луговой // Вісник Академії педагогічних наук України. – 1993. – № 1. – С. 24-33.
381. Лузік Е.В. Гуманітарна освіта в процесі підготовки спеціалістів профільних ВНЗ України: проблеми та перспективи / Е.В. Лузік // Філософія освіти. – 2006. – № 2(4). – С. 266-270.
382. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 128 с.
383. Лук'янова М.І. Навчальна мотивація учнів: психолого-дидактичний аспект / М.І. Лук'янова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2008. – № 7-8. – С. 27-31.
384. Луков В.А. Академик Д.С. Лихачев и его концепция теоретической истории литературы / В.А. Луков. – М.: ГИТР им. М.А. Литовчина, 2011. – 116 с.
385. Лутай В.С. Синергетична парадигма як філософсько-методологічна основа формування світоглядів ХХІ століття / В.С. Лутай // Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи. Методологічний семінар: зб. наук. праць; за ред. В.П. Андрущенко. – К.: Знання, 2000. – Вип. 3. – С. 99-103.
386. Луцак А.Р. Оптимізація психофізичної підготовки курсантів вищих закладів освіти МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук з фіз. виховання і спорту: спец. 24.00.02 "Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення" / А.Р. Луцак. – Львів, 2001. – 20 с.
387. Любарець В.В. Модель формування професійних компетентностей майбутніх агентів з організації туризму / В.В. Любарець // Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2012. – № 15 (250). – Ч. 3. – С. 58-64.
388. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков / М.В. Ляховицкий. – М.: Просвещение, 1981. – 144 с.
389. Майборода В. Галузь управління: (Управління освітою) / В. Майборода // Освіта. – 1998. – № 11-12. – С. 75-80.
390. Макаев В.В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В.В. Макаев, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова // Педагогика. – № 4. – 1999. – С. 3-10.
391. Макаренко А.С. Программа человеческой личности // А.С. Макаренко // Воспитание в советской школе. – 1966. – № 3. – С. 231-244.
392. Макарова Л.Н. Индивидуальный стиль профессиональной деятельности преподавателя высшей школы (индивидуально-типологический подход): [учеб. пособ.] / Л.Н. Макарова. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р. Державина, 1999. – 276 с.
393. Малафійк І.В. Дидактика: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І.В. Малафійк. – К.: Кондор, 2009. – 406 с.
394. Малахов В.А. Культура и человеческая ценность / В.А. Малахов. – К.: Вышш. шк., 1984. – 119 с.

395. Мамардашвили М. Наука и культура / М. Мамардашвили // Методологические проблемы историко-научных исследований. – М.: Педагогика, 1982. – 224 с.
396. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм. – М.: Наука, 1994. – 320 с.
397. Манько В.М. Новий підхід до проведення проблемних лекцій / В. М. Манько // Наука і сучасність: зб. наук. праць.– К., 2001.– Т. 25. – С. 53-61.
398. Маркарян Э.С. Очерки теории культуры / Э.С. Маркарян. – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1969. – 228 с.
399. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А.К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 55-63.
400. Маслак Л.П. Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Л.П. Маслак. – Житомир, 2010. – 20 с.
401. Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів вищих військових закладів освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Маслов Валерій Сергійович. – К., 1998. – 430 с.
402. Маслов В.С. Культурологічна підготовка студентів / В.С. Маслов // Наука і сучасність. – К., 2001. – Т. XXVIII. – С. 41-46.
403. Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів вищих військових закладів освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / В.С. Маслов. – К., 1998. – 35 с.
404. Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів / В.С. Маслов. – К.: Логос, 1997. – 174 с.
405. Маслова В.А. Лингвокультурология: [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр Академия, 2001. – 208 с.
406. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики / А.Г. Маслоу / [пер. с англ. А.М. Талдыдаевой; науч. ред., вступ. ст. и коммент. Н.Н. Акулиной]. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
407. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / Абрахам Г. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 479 с.
408. Матвеев П.П. Формирование общей и педагогической культуры будущего учителя / П.П. Матвеев // В помощь начинающему учителю: [метод. рекомендации]. – Даугавпилс: ДГУ, 1990. – 280 с.
409. Маткин В.В. Обоснование ценностно-синергетического подхода к процессу подготовки специалиста-профессионала / В.В. Маткин // Alma mater . – 1999. – № 6. – С. 23-25.
410. Маторина О.П. Содержание образования на основе компетентностного подхода / О.П. Маторина, О.А. Соколова // Инновации в образовании. – 2013. – № 1. – С. 61-71.

411. Матушак О.В. Морально-етичне виховання сучасної молоді в умовах полікультурності / О.В. Матушак // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 222-225.
412. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1982. – № 4. – С. 16.
413. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М.И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 315 с.
414. Медведовська Т.П. Гуманізація освіти як основа розвитку сучасної освіти України / Т.П. Медведовська // Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні: Матеріали круглого столу, (Ялта, 24 лютого 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 34-36.
415. Межуев В.М. Культурология как наука / В.М. Межуев // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 8-11.
416. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.
417. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі: [навч. посіб.] / [ред. Гончаренко С.У., Олійник П.М., Федорченко В.К. та ін.]. – К.: Вища шк., 2003. – 323 с.
418. Микитюк І.А. Особливості процесу формування загальнокультурної компетентності студентів засобом реалізації компетентнісного та культурологічного підходів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін / І.А. Микитюк // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – К.: Гнозис, 2012. – Вип. 27. – Дод. 1. – Т. II (35). – С. 190-195.
419. Мильруд Р.П. Порог ментальности российских и английских студентов при соприкосновении культур / Р.П. Мильруд // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 4. – С. 17-19.
420. Миньяр-Белоручев Р.К. Лингвострановедение или "иноязыковая культура" / Р.К. Миньяр-Белоручев, О.Г. Оберемко // Иностранные языки в школе. – 1993. – № 6. – С. 54-56.
421. Миролубов А.А. Культуроведческая направленность в обучении иностранным языкам / А.А. Миролубов // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 5. – С. 11-14.
422. Миролубов А.А. О преподавании иностранных языков на современном этапе / А.А. Миролубов, И.А. Бим, М.З. Биболетова // Иностранные языки в школе. – 1995. – № 3. – С. 6-9.
423. Мистецтво життєтворчості особистості: [наук.-метод. посіб.]: у 2 ч. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 1: Теорія та технологія життєтворчості. – 392 с.
424. Михайлова Н.Н. Педагогика поддержки: [учеб.-метод. пособ.] / Н. Н. Михайлова, С.М. Юсфин. – М.: МИРОС, 2001. – 208 с.
425. Михальська В.Р. Підготовка студентів педагогічного коледжу до управління навчальною діяльністю молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика

професійної освіти" / В.Р. Михальська. – Вінниця, 2006. – 22 с.

426. Мичковська В.В. Формування самостійної навчально-пізнавальної діяльності курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / В.Р. Мичковська. – Хмельницький, 2004. – 19 с.

427. Модернизация в России и конфликт ценностей / [Отв. ред. Матвеева С.Я.]. – М.: МГПИ, 1993. – 272 с.

428. Моисеев Н.Н. Историческое развитие и экологическое образование / Н.Н. Моисеев. – М.: Наука, 1995. – 222 с.

429. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості / В.О. Моляко // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 47-51.

430. Моляко В.О. Методологічні та теоретичні проблеми дослідження творчої діяльності / В.О. Моляко // Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко; за заг. ред. В.О. Моляко. – К.: Освіта України, 2008. – 702 с.

431. Мороз В.Д. Самостійна навчальна робота студентів / В.Д. Мороз. – Харків: Реал, 2003. – 46 с.

432. Морозов А.С. Критерії оцінки сформованості правової культури у майбутніх працівників міліції / А.С.Морозов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1998. – Вип. 3. – С. 255-263.

433. Морозов В.В. Формування готовності студентів вищих педагогічних закладів до діалогічного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / В.В. Морозов. – Кривий Ріг, 2000. – 20 с.

434. Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе / Н.Г. Морозова. – М.: Знание, 1979. – 47 с.

435. Мухина В.С. Проблема генезиса личности / В.С. Мухина. – М.: Психология, 1988. – 198 с.

436. Мясищев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясищев. – Л.: ЛГИ, 1960. – 322 с.

437. Назаретян А.П. Модели самоорганизации в науках о человеке и обществе / А.П. Назаретян // Синергетика и образование. – М.: Гнозис, 1997. – С. 95-104.

438. Наин А.Я. Гуманизация непрерывного образования: варианты, концепции, модели / А.Я. Наин, Л.М. Кустов. – Челябинск: ЧГИФК, 1995. – 75 с.

439. Наказ "Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України" № 93 від 08 квітня 1993 року [Електронний ресурс]: Законодавство України / Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0035-93>.

440. Настенко Л.Г. Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Л.Г. Настенко. – К., 2002. – 22 с.

441. Недашковская М.А. Самореализация личности как феномен культуры: дис. ... канд. философ. наук: 09.00.01 / Марина Алексеевна Недашковская. – К., 1990. – 167 с.
442. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: [монографія] / [В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, С.Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмістер, О.В. Чалий]; За ред. В.Г. Кременя. – К.: Наукова думка, 2003. – 853 с.
443. Нефедова М.А. Прием коллажирования на уроках английского языка в VIII классе / М.А. Нефедова // Иностранные языки в школе. – 1988. – № 3. – С. 47-50.
444. Нечаев Н.Н. Психолого-педагогические аспекты подготовки специалистов в вузе / Н.Н. Нечаев. – М.: Изд. МГУ, 1985. – 113 с.
445. Никандров Н.Д. Ценности как основа целей воспитания / Н.Д. Никандров // Педагогика. – 1998. – № 3. – С. 3-12.
446. Никитенко З.Н. Аутентичные песни как один из элементов национально-культурного компонента содержания обучения иностранному языку на начальном этапе / З.Н. Никитенко, В.Ф. Аитов, В.М. Аитова // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 4. – С. 14-16.
447. Ничкало Н.Г. Стандарти професійної освіти: сучасні підходи // Державні стандарти професійної освіти: Теорія і методика / Н.Г. Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002. – С. 14-33.
448. Нікітчина С.О. У історії становлення та розвитку національної системи виховання: [монографія] / С.О. Нікітчина. – Луцьк: Надстир'я, – 2005 . – 175 с.
449. Новикова Л.И. "Воспитательное пространство" как открытая система. (Педагогика и синергетика) / Л.И. Новикова, М.В. Соколовский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 132-143.
450. Обґрунтування цільових проектів інформатизації вищих навчальних закладів МВС України / П.П. Підюков, О.О. Погрібний, В.С. Венедіктов, О.М. Луганський. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2007. – 172 с.
451. Облес І.І. Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / І.І. Облес. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
452. Образование как феномен культуры // Alma mater. – 1996. – № 1. – С. 28-30.
453. Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within) / Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI в. (представленный ЮНЕСКО) // Вестник высшей школы. – 1999. – № 2. – С. 10-12.
454. Овчарук О. Ключові компетенції Європейського бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2004. – № 2. – С. 6-9.
455. Овчинникова А.И. Уроки иностранного языка сегодня / А.И. Овчинникова // Лицейское и гимназическое образование. – 1998. – № 4. – С. 57-59.

456. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.: Русский язык. – 1988. – 749 с.
457. Оконешникова А. Трансляція культури / А. Оконешникова // Людина. Мова. Культура: Матеріали III міжнар. наук. конф. (до Міжнародного дня філософії). – Горлівка Вид-во ГДППМ, 2012. – С. 77-81.
458. Олійник А.М. Вища освіта та ціннісні орієнтації майбутнього студента / А.М. Олійник // Соціальні інновації у сучасному суспільстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Судак, 3-5 жовтня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 67-70.
459. Олійник В.В. Виховання сучасної молоді у вищій школі: проблеми і перспективи / В.В. Олійник // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 244-247.
460. Організація виховної та соціально-психологічної роботи в учбових закладах МВС України: [наук.-практ. посіб.] / [За ред. О.М. Бандурки]. – Харків: Ун-т внутрішніх справ, 1996. – 83 с.
461. Оршанський Л. Проблема розвитку творчої особистості: філософський та психолого-педагогічний аспекти / Л. Оршанський, А. Валько // Молодь і ринок. – 2013. – № 2 (97). – С. 20-25.
462. Освітні технології: [навч.-метод. посіб.] / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 255 с.
463. Основи психології: [підруч.] / [за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця]. – [вид. 5-те стереотип.]. – К.: Либідь, 2002. – 632 с.
464. Основи управління в органах внутрішніх справ: [навч. посіб.] / О.М. Бандурка та ін. – Харків.: ХНУВС, 2011. – 590 с.
465. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003 – 2004 рр.) / [за ред. В.Г. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин]. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ імені В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
466. Остапенко М.А. Полікультурне суспільство: особливості сучасних реалій існування / М.А. Остапенко // Україна: культурно-ціннісні виклики: Матеріали круглого столу, (Сімферополь, 13 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 40-46.
467. Остапчук О.Л. Педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до гендерного виховання підлітків [Електронний ресурс] / О.Л. Остапчук // Електронне наукове видання матеріалів науково-практичної конференції [Гуманізм та освіта]. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Ostapchuk.php>.
468. Павлишин О. Проблеми і перспективи викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах системи МВС України / О. Павлишин // Юридичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 92-97.
469. Падалка О.С. Педагогічні технології: [навчальний посібник] / О.С. Падалка, А.М. Нісімчук, І.О. Смолюк, О.Т. Шпак. – К.: Українська енциклопедія ім. М.І. Бажана, 1995. – 253 с.

470. Пантин В.И. Вырождение или возрождение? Философские эссе о современной культуре и о творчестве Достоевского, Толкина, Ортеги-и-Гассета / В.И. Пантин, Т.Ф. Столярова. – М.: Просвещение, 2006. – 304 с.
471. Парамонова С.А. Діалог как основная форма коммуникации / С.А. Парамонова // Освіта та наука в умовах глобальних викликів: Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., (Судак, 7-9 червня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 213-216.
472. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
473. Пассов Е.И. Учитель иностранного языка. Мастерство и личность / Е.И. Пассов, В.П. Кузовлев, В.Б. Царькова. – М.: Просвещение, 1993. – 159 с.
474. Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Научное издательство "Большая Российская энциклопедия". – 2002. – 753 с.
475. Педагогіка вищої школи: [навч. посіб.] / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; за ред. З.Н. Курлянд. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
476. Педагогічна творчість: методологія, теорія, технології: [монографія] / [В.П. Андрущенко, Р.Х. Вайнола, Н.В. Гузій, Н.В. Кічук, М.О. Лазарев, Л. О. Мільто, С.О. Сисоєва, В.Ф. Хомич]; за ред. С.О. Сисоєвої, Н.В. Гузій. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – 183 с.
477. Перейма В.В. Соціальна активність особистості як наукова проблема / В.В. Перейма // Проблеми трудової і професійної підготовки: наук.-метод. зб. / [Кол. авт.; відповід. редактор і укладач В.В. Тешенко]. – Слов'янськ: СДПУ, 2012. – Вип. 17. – Т. 2. – С. 50-55.
478. Петров А.А. Общекультурная компетенция учителя и её влияние на успешность педагогической деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / А.А. Петров. – Пенза, 1999. – 16 с.
479. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Из-во МГУ, 1989. – 113 с.
480. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 374 с.
481. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
482. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / А.В. Петровский. – Ростов-на-Дону, 1996. – 346 с.
483. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрушенко. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2009. – 264 с.
484. Пехота О.М., Огарева А.М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: [монографія] / О.М. Пехота, А.М. Огарева. – [2-е вид. доб. та перероб.]– Миколаїв: Ілюн, 2007. – 272 с.
485. Пилипишко Т.М. Формування ціннісного ставлення до професійної діяльності у майбутніх учителів технологій / Т.М. Пилипишко //

Проблеми трудової і професійної підготовки: наук.-метод. зб. / [Кол. авт.; відповід. редактор і укладач В.В. Тешенко]. – Слов'янськ: СДПУ, 2012. – Вип . 17. – Т. 2. – С. 46-49.

486. Підготовка і професійний розвиток керівних правоохоронних кадрів / Проект: Права людини та інформація: зміцнення ролі бібліотек навчальних закладів МВС України. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2007. – 32 с.

487. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: [навч. посіб.] / [За ред. І.А. Зязюна, О.М. Пехоти]. – К.: Вид-во А. С.К., 2003. – 240 с.

488. Підласий І.П. Практична педагогіка або Три технології: [інтерактивний підруч. для педагогів ринкової системи освіти] / І.П. Підласий. – К.: Слово, 2006. – 616 с.

489. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.

490. Подмазин С.И. Лично-ориентированное образование: социально-философское исследование / С.И. Подмазин. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.

491. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: [навч. посіб. для магістрантів і аспірантів] / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: ТОВ "Філстудія", 2006. – 320 с.

492. Полат Е.С. Интернет в гуманитарном образовании: [учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений] / Е.С. Полат, М.В. Моисеева, А.Е. Петров. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с.

493. Поликарпов В.С. Лекции по культурологии / В.С. Поликарпов. – М.: Гардарики, 1997. – 344 с.

494. Полушкіна Н.Л. Основні напрямки та методи вивчення іноземної мови у ВНЗ МВС України / Н.Л. Полушкіна // Таврійський вісник освіти: наук.-метод. журн. / Південноукраїнський регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2007. – № 4(20). – С. 118-124.

495. Пономарев Я.А. Исследование творческого потенциала человека / Я.А. Пономарев // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12. – № 1. – С. 57-62

496. Попикова Н.Ю. Формирование культуры межличностных отношений в процессе учебного взаимодействия учителя и ученика: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Попикова Наталья Юрьевна. – Челябинск, 1998. – 200 с.

497. Пригодій М.А. Теоретичні основи управління діяльністю студентів / М.А. Пригодій // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – Дод. 1. – К.: Гнозис, 2009. – С. 263-266.

498. Примак В.П. Формування громадської відповідальності у курсантів вищих навчальних закладів МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / В.П. Примак. – Луганськ, 2011. – 20 с.

499. Принципы самоорганизации / [пер. с англ. А.В. Иванова]. – М.: Высш. шк., 1966. – 220 с.

500. Проблемы разработки конкретного содержания моделей специалистов широкого профиля // Научно-методические проблемы разработки конкретного содержания моделей специалистов широкого профиля. – Л.: ЛГПИ, 1985. – 169 с.
501. Проценко О.П. Етикет як аксіологічний вимір культури поведінки і спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.07 "Логіка" / О.П. Проценко. – К., 2004 – 33 с.
502. Психология и педагогика: [учебн. пособие] / [Под ред. К.А. Абульхановой, Н.В. Васиной, Л.Г. Лаптева, В.А. Слостенина]. – М.: Совершенство, 1998. – 320 с.
503. Пуйлова М.А. Педагогические условия подготовки будущих учителей к использованию психологической информации в профессиональной деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / М.А. Пуйлова. – Елец, 2005. – 22 с.
504. Разбегаева Л.П. Ценностно-коммуникативный подход как основа гуманитаризации современного образования: [монография] / Л.П. Разбегаева. – М.: АПРК и ППРО, 2010. – 216 с.
505. Рассел Б. Человеческое познание / Б. Рассел. – М.: Наука, 1957. – 210 с.
506. Рахлевская Л.К. Педагогическая антропология (человековедение) в системе непрерывного образования (история, теория, практика) / Л.К. Рахлевская. – Томск: ТГПУ, 1997. – 159 с.
507. Регульський В. Підготовка висококваліфікованих спеціалістів – першочергове завдання вищого навчального закладу системи МВС / В. Регульський // Підготовка кадрів вищої кваліфікації для органів внутрішніх справ України. – Львів, 1995. – С. 3-8.
508. Редюхин В.И. Синергетика – "синяя птица" образования / В.И. Редюхин // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 144-153.
509. Реформування поліції в країнах Центральної та Східної Європи: Процес і прогрес / [П. Абрахам, Д. Баркач, А. Бек та ін.]; за ред. Катаріні, О. Мареніна – К.: Освіта, 2005. – 296 с.
510. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: [монографія] / В.В. Рибалка; за ред. Г.О. Балла. – К.: Деміур, 1998. – 160 с.
511. Ровнер А. Третья культура / А. Ровнер. – СПб: Медуза, 1996. – 303 с.
512. Роганова М.В. Культурно-виховне середовище вищого навчального закладу як один з чинників виховання духовної культури сучасного студентства / М.В. Роганова // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 264-267.
513. Рогова Г.В. Методика обучения иностранному языку / Г.В. Рогова. – Л.: Изд-во Ленингр. пед. ин-та, 1975. – 226 с.

514. Роджерс К. Взгляд на психотерапию становления человека / К. Роджерс; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
515. Розанов В.В. Культура и её развитие в современных условиях / В.В. Розанов // Мираж. – 1996. – С. 7-10.
516. Розин В.М. Визуальная культура и восприятие: как человек видит и понимает мир / В.М. Розин. – М.: Эдиториал УРСС, 1996. – 224 с.
517. Розин В.М. Культурология: [учебник для вузов] / В.М. Розин. – М.: "Форум" – Инфра, 1999. – 380 с.
518. Розин Я.А. К вопросу о природе ценностных явлений / Я.А. Розин // Философские науки. – 1989. – № 6. – С. 89-93.
519. Розин В.Д. Образование как синергетическая система / В.Д. Розин // Лицейское и гимназическое образование. – 1998. – № 2. – С. 63-65.
520. Розов Н.В. Ценности гуманитарного образования / Н.В. Розов // Высшее образование. – 1996. – № 1. – С. 85-89.
521. Розов Н.С. Культура, ценности и развитие образования (Основания реформы гуманитарного образования в высшей школе): [учеб. пособ.] / Н.С. Розов. – М.: Исследовательский центр, 1991. – 154 с.
522. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования: ценностные основания и концепции базового гуманитарного образования / Н.С. Розов. – М.: Наука, 1993. – 310 с.
523. Ростовцев А.Н. Культурологический смысл содержания образования / А.Н. Ростовцев // Социально-политический журнал. – 1995. – № 3. – С. 173-175.
524. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1957. – 390 с.
525. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: МГПИ, 1940. – 652 с.
526. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, – 1959. – 486 с.
527. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
528. Руденко В.В. Подготовка будущего учителя к обеспечению технико-технологической безопасности сельских школьников: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / В.В. Руденко. – Махачкала, 2008. – 22 с.
529. Руттак В. От системы учебных воздействий к самоорганизующей личности / В. Руттак // Исследования по педагогике и возможности их внедрения. – Тарту: ТГПИ, 1986. – С. 20-23.
530. Рябцев В.П. Формирование педагогического мастерства в системе становления профессиональной культуры учителя: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / В.П. Рябцев. – Майкоп, 1998. – 25 с.
531. Савченко О.Я. Ознаки особистісно-орієнтованої підготовки майбутнього вчителя / О.Я. Савченко // Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики [зб. наук. праць]; ред. кол.: Н.В. Гузій (відп. ред.) та ін. – К.:

УДПУ, 1997. – С. 3-5.

532. Садикова О.К. Развитие поликультурной компетенции как одна из требований современного воспитания / О.К. Садикова // Педагогический дискурс: сб. науч. работ; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 277-280.

533. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В.В. Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996. – 116 с.

534. Свасьян К.А. Человек как творение и творец культуры / К.А. Свасьян // Вопросы философии. – № 6. – 1987. – С. 24-30.

535. Свінціцька О.В. Соціокультурний підхід у процесі навчання іноземним мовам / О.В. Свінціцька // Сучасні технології вищої освіти: зб. наук. праць VII всеукр. наук.-метод. конф., (Одеса, 3-5 жовтня 2012 р.). – Одеса: Вид-во ННІХКТЕ, 2012. – С. 147-148.

536. Селевко Г.К. Культурологический социально-педагогический комплекс / Г.К. Селевко. – Ярославль: ИУУ, 1993. – 79 с.

537. Семиволос П. "Мы не можем отставать в генерировании педагогических идей" / П. Семиволос, И. Зязюн // Зеркало недели. – 2000. – 8 апр. – № 14 (287). – С. 24-25.

538. Семиченко В.А. Психология педагогической деятельности: [навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл.] / В.А. Семиченко. – К.: Вища шк., 2004. – 336 с.

539. Сенашенко В.С. Образование и процессы глобализации / В.С. Сенашенко // Высшее образование в России. – 2013. – № 1. – С. 48-53.

540. Сергеева Н.Ю. В поисках собственного "Я": ресурсы педагогической поддержки: [монография] / Н.Ю. Сергеева. – Чебоксары: ЧГПУ им. И.Я. Яковлева, 2005. – 256 с.

541. Середенко П.В. Обучение студентов в ходе педагогической практики развитию исследовательских способностей младших школьников [Электронный ресурс] / П.В. Середенко // Исследователь.ru: методика. – Режим доступа: http://www.abitu.ru/researcher/methodics/rabota+s+detmi/a_3synq4.html.

542. Сериков В.А. Личностный подход в образовании: концепции и технологии / В.А. Сериков. – Волгоград: ВГПИ, 1994. – 370 с.

543. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В. Сериков. – М.: Изд. корпорация "Логос", 1999. – 272 с.

544. Сидоренко В.К. Нові інформаційні технології в графічній підготовці студентів вищих навчальних закладів / В.К. Сидоренко // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки. – Київ: КиМУ, 2004. – Вип. 4. – С. 213-223.

545. Сидоренко Е.В. Математические методы обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2001. – 349 с.

546. Сильвестров В.В. Философское обоснование теории и истории культуры / В.В. Сильвестров. – М.: Изд-во Всес. заочн. полит. ин-та, 1990. – 239 с.

547. Скавуляк З.І. Відомча система освіти Міністерства внутрішніх справ України вимагає удосконалення / Скавуляк З.І. // Інформаційний бюлетень Республіканського навчально-методичного центру МВС України. – К. – 1995. – Вип. 1. – С. 11-17.
548. Скиба М.Є. Культурологічні та морально-етичні проблеми виховання студентської молоді / М.Є. Скиба // Педагогічний дискурс: зб. наук . праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С. 293-295.
549. Славочкина М.В. Культура емоцій: [Метод. рекомендації] / М.В. Славочкина. – Орел: ОПТУ, 2003. – 46 с.
550. Слостенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию: [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
551. Слостенин В.А. О современных подходах к подготовке учителя / В.А. Слостенин, Н.Г. Руденко // Педагог. – 1996. – № 1. – С. 25-34.
552. Слостенин В.А. Педагогика: [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
553. Слостенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л.С. Подымова. – М.: МШУ, Магистр, 1997. – 136 с.
554. Слостенин В.А. Целевая исследовательская программа "Учитель: поиски, находки, потери" / В.А. Слостенин // Теория и практика высшего педагогического образования. – М.: Прометей, 1992. – С. 14-32.
555. Слободчикова А.А. Организационно-педагогические условия подготовки студентов технической специальности к созданию электронных средств в сфере образования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / А.А. Слободчикова. – Якутск, 2006. – 19 с.
556. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1993. – 546 с.
557. Словарь по образованию и педагогике / [сост. Полонский В. М.]. – М.: Высш. шк., 2004. – 512 с.
558. Словник-довідник з професійної педагогіки / [ред.-упоряд. А.В. Семенова]. – Одеса: Пальміра, 2006. – 364 с.
559. Сманцер А.П. Педагогические условия подготовленности будущего педагога в превентивной профессионально-педагогической деятельности / А.П. Сманцер // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2007. – № 11. – С. 11-15. – (Серия: Педагогические науки).
560. Смирнова Е.Э. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием / Е.Э. Смирнова. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 136 с.
561. Смолкин А.М. Методы активного обучения: [науч.-метод. пособ.] / А.М. Смолкин. – М.: Высш. шк., 1991. – 176 с.
562. Смоль С.С. Роль гуманітарної політики в сучасному суспільстві / С.С. Смоль // Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні: Матеріали круглого столу, (Ялта, 24 лютого 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С. 64-67.

563. Соболев Н.В. Проблемы обучения иностранному языку в условиях расширения коммуникаций в современном мире / Н.В. Соболев // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 5. – С. 57-60.
564. Современное студенчество: Актуальные вопросы образования и воспитания. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 122 с.
565. Соколов Э.В. Культура и личность / Э.В. Соколов. – Л.: Наука, 1972 . – 228 с.
566. Соколов Э.В. Понятие, сущность и функции культуры / Э.В. Соколов. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. – 320 с.
567. Солдатенко М.М. Теорія та практика самостійної пізнавальної діяльності: [монографія] / М.М. Солдатенко. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 199 с.
568. Стасюк В.Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі "школа – вищий заклад освіти": автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / В.Д. Стасюк. – Одеса, 2003. – 20 с.
569. Стежко Ю.Г. Теоретико-методологічні засади людиноцентричної моделі освіти / Ю.Г. Стежко, Г.П. Стежко // Проблеми та перспективи формування гуманітарної політики в Україні: Матеріали круглого столу, (Ялта, 24 лютого 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу, 2012. – С . 67-71.
570. Степанов С.Ю. Рефлексивно-гуманистическая психология сотворчества: практика интенсивного развития человека и организаций / С.Ю . Степанов. – М.: Петрозаводск, 1996. – 198 с.
571. Степанченко Ю.В. Подготовка педагогов к формированию у школьников естественнонаучного знания на основе биосфероцентрического подхода: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00 .08 "Теория и методика профессионального образования" / Ю.В. Степанченко . – Томск, 2007 – 22 с.
572. Столин В.В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогическая психология" / В.В. Столин. – М ., 1985. – 40 с.
573. Столович Л.Н. Об общечеловеческих ценностях / Л.Н. Столович // Вопросы философии. – 2004. – № 7. – С. 95-98.
574. Стоуне Э. Психопедагогика / Э. Стоуне; [пер. с англ.]. – М.: Педагогика, 1984. – 472 с.
575. Стрельбицкий М.П. Прикладні питання забезпечення єдності навчально-виховного процесу / М.П. Стрельбицкий // Наукові розробки академії з вдосконалення практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ. – К.: КДУ, 1994. – С. 282-285.
576. Структура культуры и человек в современном обществе / [Отв. ред. Арнольдов А.И., Орлова Э.А.]. – М.: Наука, 1987. – 220 с.
577. Суліма Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / Є. Суліма // Вища школа. – 2012. – № 3. –

С. 7-15.

578. Сухомлинский В.А. Как любить детей: Избран. произведения в 5 томах // В.А. Сухомлинский. – К.: КГПИ, 1980. – Т. 5. – 374 с.

579. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.

580. Сухомлинська О.В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / О.В Сухомлинська // Збірник наукових праць: педагогічні науки; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2003. – Вип. 35. – С. 9-13.

581. Сысоев П.В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка / П.В. Сысоев // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С. 12- 16.

582. Таланова Ж.В. Освітні та професійні кваліфікації в національній кваліфікаційній системі на найвищому рівні освіти / Ж.В. Таланова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; [гол. ред. М.Т. Мартинюк]. – Умань: ПП Жовтий, 2010. – Ч. 4. – С. 264-273.

583. Таланчук Н.М. Системно-синергетическая концепция педагогики и учебно-воспитательного процесса: [пособ. для рук. органов нар. образования, учеб. заведений и педагогов-новаторов] / Н.М. Таланчук. – Казань: ИССО РАО, 1993. – 91 с.

584. Талызина Н.Ф. Теоретические проблемы разработки модели специалиста / Н.Ф. Талызина // Современная высшая школа. – 1986. – № 2. – С. 75-84.

585. Таран В.О. Про деякі методологічні аспекти національного виховання майбутніх слідчих / В.О. Таран // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя: ЗЮІ, – 1997. – Вип. 2. – С. 135-143.

586. Тарасова О. Культурологические аспекты образования / О. Тарасова // Альма-матер. – 2001. – № 5. – С. 26-28.

587. Тарроу Н. Язык, межкультуризм и права человека / Н. Тарроу // Перспективы: вопросы образования. – 1993. – № 4. – С. 107-133.

588. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: [монография] / В.А. Татенко. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с.

589. Тейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом / Дж. Тейнуотер; [пер с англ.]. – М: Прогресс, 1992. – 240 с.

590. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 196 с.

591. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М.: Изд-во АПН СССР, 1961. – 536 с.

592. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

593. Ткачова Н.О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: [монографія] / Н.О. Ткачова. – Луганськ: ЛНПУ імені Т.Г. Шевченка; Х.: Каравела, 2006. – 300 с.

594. Ткачова Н.О. Загальнометодичні основи викладання в системі початкової підготовки співробітників органів внутрішніх справ України: [навч.-метод. посіб.] / [Н.О. Ткачова и др.]. – Донецьк: ДЮІ, 2006. – 120 с.
595. Тойнби А. Дж. Пережитое. Мои встречи / А. Дж. Тойнби; [пер. с англ.]. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 672 с.
596. Тугаринов В.П. О ценности жизни и культуры / В.П. Тугаринов. – Л.: ЛГУ, 1960. – 156 с.
597. Уайт Л.А. Понятие культуры. Антология исследований культуры / Л.А. Уайт. – СПб.: Мираж, 1997. – Т. 1. – С. 17-48.
598. Уваров А.И. Принципы философии образования в условиях глобализации / А.И. Уваров // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 2. – С. 149-152.
599. Узнадзе Д.Н. Общая психология / Д.Н. Узнадзе; [пер. с грузинского Е.Ш. Чомахидзе]; под ред. И.В. Имедадзе. – М.: Смысл; СПб.: Питер, 2004. – 413 с.
600. Уільдрікс Н. Діяльність поліції в посткомуністичних суспільствах: Насильство у відносинах поліції і громадськості, демократична поліційна модель і права людини / Н. Уільдрікс, П. Реенен; [пер. з англ.]. – К.: Атака, 2006. – 248 с.
601. Украинский советский энциклопедический словарь / [Ред. А.Н. Кудрицкий]. – К.: УСЭ, 1988. – Т. 2. – 1988. – 768 с.
602. Український педагогічний словник / [Уклад. С.У. Гончаренко]. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
603. Ушакова М. На пути к обучающемуся обществу (задачи и технологии) / М. Ушакова // Альма-матер. – 2000. – № 4. – С. 9-15.
604. Ушинский К.Д. Педагогическая антропология / К.Д. Ушинский. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 4 – 388 с.
605. Федоренко О.І. Підготовка майбутніх працівників органів внутрішніх справ до соціальної та виховної роботи з підлітками: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Федоренко Олена Іванівна. – Харків, 2008. – 522 с.
606. Федорова А.Н. Развитие культурологической компетенции студенческой молодежи: [метод. рекомендации] / А.Н. Фёдорова. – Курган: КГУ, 2000. – 42 с.
607. Федорова О.Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения / О.Ф. Федорова. – М.: Высш. шк., 1970. – 302 с.
608. Философский словарь / [Под ред. И.Т. Фролова]. – М.: Просвещение, 1984. – 496 с.
609. Философский словарь / [сост. И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба]. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
610. Философский энциклопедический словарь. – [2-е издание]. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 911 с.
611. Фихте И.Г. Соч. в 2-х т. / И.Г. Фихте. – СПб.: Питер, 1993. – 372 с.

612. Філіпчук Г.Г. Культурологічна основа сучасної освіти / Г.Г. Філіпчук // Педагогічна і психологічна наука в Україні: зб. наук. праць до 15-річчя АПН України у 5 томах; ред. В.Г.Кремень та ін. – К., 2007. – Т. 2: Дидактика, методика, інформаційні технології. – С. 37-44.
613. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т.В. Фініков. – К.: Таксон, 2012. – 176 с.
614. Фірсова І. Роль культури у мові / І. Фірсова // Людина. Мова. Культура: Матеріали III міжнар. наук. конф. (до Міжнародного дня філософії). – Горлівка Вид-во ГДПШМ, 2012. – С. 126-127.
615. Фіцула М.М. Педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти] / М.М. Фіцула. – К.: Академія, 2001. – 544 с.
616. Флиер А.Я. Культурная компетентность личности: между проблемами образования и национальной политики / А.Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 151-165.
617. Флиер А.Я. Культурология в системе образования / А.Я. Флиер // Высшее образование. – 1996. – № 4. – С. 39-45.
618. Флиер А.Я. Современная культурология: объект, предмет, структура // Общественные науки и современность. – 1997. – № 2. – С. 124-145.
619. Флоренский П.А. История и философия искусства: Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии / П.А. Флоренский. – М.: Мысль, 2000. – 446 с.
620. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен; [пер. с англ. В.И. Емельянова]; под ред. [и предисл.] Ю.Л. Климонтовича, С.М. Осовца. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
621. Халяпина Л.В. Педагогические условия профессиональной подготовки студентов к обучению культуре русской речи учащихся начальных классов общеобразовательных школ: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / Л.В. Халяпина. – Ставрополь, 2003. – 26 с.
622. Хараш А.У. Межличностный контакт как исходное понятие психологии устной пропаганды / А.У. Хараш // Вопросы психологии. – 1977. – № 4. – С. 32-38.
623. Харрис Т.А. Я – о'кей, ты – о'кей / Т.А. Харрис; [пер. С. Степанов]. – М.: Академический Проект, 2006. – 368 с.
624. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинга; [сост., пер. и предисл. Д. Сильвестрова; Комм. Д. Харитоновича]. СПб: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. – 284 с.
625. Хейстер И.М. К вопросу о моделировании объема знаний выпускников вуза / И.М. Хейстер // Научная организация труда в вузе. – М.: Педагогика, 1989. – 432 с.
626. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб.: Питер, 2003. – [2-е изд.]. – 462 с.
627. Хижная А.В. Педагогические условия подготовки аспирантов в системе дополнительного образования по направлению "Преподаватель

- высшей школы": автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / А.В. Хижная. – Нижний Новгород, 2005. – 24 с.
628. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1997. – 301 с.
629. Хорошайло О.С. Ціннісний потенціал базової освіти в духовно-моральному вихованні студентів / О.С. Хорошайло // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – С . 326-329.
630. Хрестоматия по педагогике: [учеб. пособ. для учащихся пед. ун-тов, ин-тов и колледжей в 2 ч.] / [сост. О.П. Морозова]. – Барнаул: БГПУ, 1999. – Ч. 2. – С. 91-96.
631. Хуторський А.В. Поняття дидактичної евристики [Електронний ресурс] / А.В. Хуторський // Освіта.ua; Середня освіта / Теорія: Дата публікації: 05.02.2009. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/2658>.
632. Ценностные ориентации в сфере педагогического образования: история и современность: сб. тезисов и докладов. / [Отв. ред. З.И. Равкин]. – М.: АПН, 1993. – Т. 1. – 137 с.
633. Ценность культуры и современная эпоха. – М.: Витязь, 1984. – 246 с.
634. Цивилизация и культура. – М.: Наука, 1983. – 340 с.
635. Цигульов С.Ю. Гуманізація національної освіти: стан та практичні кроки його покращення / С.Ю. Цигульов // Соціальні інновації у сучасному суспільстві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Судак, 3-5 жовтня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський ін-т бізнесу УЕУ, 2012. – С. 89-94.
636. Цикин В.А. Философский анализ проблем синергетики: [монография] / В.А. Цикин. – Сумы: Слобожанщина. – 1997. – 146 с.
637. Цицерон М.Т. Избранные сочинения / М.Т. Цицерон. – М.: Наука, 1975. – 294 с.
638. Цільмак О.М. Соціальна компетентність правоохоронців у контексті особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу до навчання / О.М. Цільмак // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – К.: Гнозис, 2012. – Вип. 27. – Дод. 1. – Т. II (35). – С. 357-362.
639. Цюприк А. Основні підходи до організації роботи студентів / А. Цюприк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – № 6. – С. 100-109.
640. Чабаненко С.В. Соціально-економічна та соціально-культурологічна еволюція українського суспільства в умовах глобалізації / С. В. Чабаненко // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 126. – С. 109-113.
641. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности / Н.З. Чавчавадзе // Культура в свете философии. – Тбилиси: ТГПИ, 1979. – С. 31-72.
642. Чалий О.В. Синергетичні принципи освіти та науки / О.В. Чалий. – К.: Знання, 2000. – 253 с.

643. Человек в зеркале культуры и образования. – М.: Педагогика, 1989. – 210 с.
644. Человек и культура: Индивидуальность в истории культуры / [Отв. ред. А.Я. Гуревич]. – М.: АПН, 1990. – 348 с.
645. Чепьюк О.Р. Ценностно ориентированный подход при исследовании социально-экономических проблем организации инновационного сообщества / О.Р. Чепьюк // Вестник МГИМО-Университета . – 2013. – № 1 (28). – С. 190-195.
646. Черчата Л. Самостійна діяльність як стратегія розвитку майбутнього фахівця у контексті світових традицій і вітчизняного досвіду / Л. Черчата // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 5. – С. 24-34.
647. Чижевський Д.І. Філософські твори у чотирьох томах / Д.І. Чижевський. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 1. – 402 с.
648. Чорненький Я.Я. Культурологія: теоретико-практичний курс: [навч.-метод. посіб. для студ. ВНЗ] / Я.Я. Чорненький. – К.: Вид. дім "Професіонал", 2007. – 416 с.
649. Чухно В. Роль освіти у процесі самореалізації особистості / В. Чухно // Людина. Мова. Культура: Матеріали III міжнар. наук. конф. (до Міжнародного дня філософії). – Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2012. – С. 134-138.
650. Шалышкин С.В. Подготовка будущего педагога к мониторингу уровня знаний в общеобразовательной школе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / С.В. Шалышкин. – Саратов, 2011. – 22 с.
651. Шамова Т.И. Активизация обучения студентов / Т.И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 142 с.
652. Шаповалов В.Н. Измерение социокультурных компетенций студентов вузов / В.Н. Шаповалов, А.А. Васильева, А.И. Зиязетдинова, Д.В. Парыгина // Высшее образование сегодня. – 2012. – № 2. – С. 24-28.
653. Шаронин Ю.В. Психолого-педагогические основы формирования качеств творческой личности в системе непрерывного образования: (Синергетический подход) / Ю.В. Шаронин. – М.: МГИУ, 1998. – 321 с.
654. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер; [пер. с нем.] – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.
655. Шевелева С.С. Открытая модель образования: синергетический подход / С.С. Шевелева. – М.: Магистр, 1997. – 47 с.
656. Шевнюк О.Л. Культурологічна освіта майбутнього вчителя: теорія і практика / О.Л. Шевнюк. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 233 с.
657. Шевнюк О.Л. Теорія і практика культурологічної освіти майбутніх учителів у вищій школі: дис. ... доктора пед. наук: 19.00.04 / Шевнюк Олена Леонідівна. – К., 2004. – 452 с.
658. Шеллинг Ф.В. Философия искусства / Ф.В. Шеллинг. – М.: Наука 1995. – 320 с.
659. Шиллер Ф. Сочинения / Ф. Шиллер. – М.: Высш. шк., 1957. – Т. 6. – 291 с.

660. Шильникова А.Е. Научные основы построения учебного плана для подготовки рабочих широкого профиля / А.Е. Шильникова // Сб. науч. трудов. – Л.: ВНИИ профтехобразования, 1977. – Вып. 36. – С. 6-29.
661. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте проблемы качества образования / С.Е. Шишов // Мониторинг качества образования в школе. – М.: Новая шк., 1999. – С. 71-92.
662. Шиянов Е. Взаимосвязь онтологического и феноменологического подходов в теоретико-педагогическом исследовании / Е. Шиянов, С. Бобрышов // Педагогика. – 2006. – № 6. – С. 10-19.
663. Шубкин В. "Банк грез" и баланс судеб / В. Шубкин // Литературная газета. – 1975. – 8 января. – С. 12-20.
664. Шулева Е.И. Воспитание гуманитарной культуры студента педагогического вуза как основа развития профессионализма: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Шулева Елизавета Игоревна. – Магнитогорск, 1998. – 176 с.
665. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М.: Школа. Культура. Политика, 1995. – 800 с.
666. Щерба Л.В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языке / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. – 428 с.
667. Щербова Т.А. Возникновение и развитие принципа культуросообразности в немецкой педагогике I пол. XIX в. (И.Ф. Гербарт, А. Дистервег): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Щербова Татьяна Александровна – СПб., 1995. – 180 с.
668. Щукина Г.И. Методы обучения как компонент учебного процесса / Г.И. Щукина // Проблемы методов обучения в современной общеобразовательной школе; под ред. Ю.К. Бабанского, И.Д. Зверева, Э.И. Мозонсона. – М.: Педагогика, 1980. – С. 22-26.
669. Эшби У.Р. Введение в кибернетику: [учебник для вуза] / У.Р. Эшби ; под ред. Успенского В.А.; [пер. с англ. Лахути Д.Г.]. – [изд. 3, стереот.]. – М.: Едиториал, 2006. – 432 с.
670. Юдин С. Размышления хирурга / С. Юдин. – М.: Наука, 1986. – 276 с.
671. Яворська Г.Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих навчальних закладів МВС України: [монографія] / Г.Х. Яворська. – Одеса: ПЛАСКЕ, 2005. – 410 с.
672. Яворська Г.Х. Формування соціально-професійної зрілості у курсантів – майбутніх офіцерів міліції: теоретико-методологічний аспект: [монографія] / Г.Х. Яворська. – Одеса: РВВОЮІНУВС, 2005. – 245 с.
673. Ягупов В.В. Військова дидактика: [навчальний посібник] / В.В. Ягупов – К.: Вид.-поліграф. центр "Київський університет", 2000. – 400 с.
674. Ягупов В.В. Теорія і методика військового навчання: [монографія] / В.В. Ягупов. – К.: Тандем, 2000. – 380 с.
675. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 2000. – 176 с.

676. Яковлев А.О. Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті: дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.44 / Яковлев Анатолій Опанасович. – Харків, 2004. – 191 с.
677. Ярмиш О.Н. Проблеми роботи з особовим складом – у центрі уваги керівників та науковців органів внутрішніх справ України / О.Н. Ярмиш, В.О. Соболев // Вісник університету внутрішніх справ. – 1996. – № 1. – С. 174-176.
678. Ярошенко А.О. Ціннісний дискурс освіти: [монографія] / А.О. Ярошенко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 156 с.
679. Яценко О.М. Гуманітарна складова професійної підготовки майбутніх менеджерів / О.М. Яценко // Проблеми інтеграції національних закладів вищої освіти до Європейського освітнього середовища: Зб. мат. Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 29-31 жовтня 2012 р.). – Харків: Форт, 2012. – Т. 3 «Проблеми гуманітарної та мовної підготовки студентів». – С. 128-130.
680. An Understanding Curriculum: An Introduction. – N.Y.: Primary Press, 2002. – 108 p.
681. Bateman B.E. Achieving affective and behavioral outcomes in culture learning: the case for ethno-graphic interviews / B.E. Bateman // Foreign Language Annals, 2004. – № 37(2). – P. 240-253.
682. Dictionary of education [Ed. C.V. Good]. – 2., imp. – N.Y.; Ind.: McGraw-Hill book company, 1945. – 495 p.
683. Gardner R. Attitudes and motivation in second language learning / R. Gardner, W. Lambert. – Rowley: Newbury House Publishers, 1972. – 316 p.
684. Gray K. Workforce education: The basics / K. Gray, E. Herr. – Needham Heights, MA: Allyn and Bacon, 1998. – 326 p.
685. Grayson L. New Technologies in Education / L. Grayson // Encyclopedia of Educational Research : Vol. 1-4.; ed. H. Mitzel. – [5th edition]. – N.-Y.; London: The Free Press, 1982. – Vol. 3. – P. 1340.
686. Hall E. Understanding Cultural Differences / E. Hall, M. Hall. – Yarmouth: Intercultural Press Inc., 1990. – 196 p.
687. Helkama K. Recherches recentes sur les valeurs / K. Helkama. – [Doise W., Dubois N., Beauvois J.L. (eds.)]. – La construction sociale de la personne. – Grenoble : Presses universitaires de Grenoble, 1999. – P. 61-73.
688. Hutchinson T. Introduction to Project Work / T. Hutchinson. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 23 p.
689. Koefold E. Vocational training staff in Denmark / E. Koefold. – Berlin: European Center for the Development of Vocational Training, 1993. – 273 p.
690. Kramsch C. Language and Culture / C. Kramsch. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 134 p.
691. Kroeber A. Culture. A Critical Review of Concept and Definitions / A. Kroeber, C. Kluckhohn. – Harvard Univ., 1952. – 245 p.
692. Law C.J. Tech Prep Education: A total quality approach / C.J. Law. – Lancaster, PN: Technomic Publishing Company, Inc., 1994. – 241 p.

693. Lewin K. Group decision and social change / T. Newcomb, E. Hartley (eds). Readings in social psychology. – 1987. – № 4. – P. 123-128.
694. Littlewood W. Communicative Language Teaching / W. Littlewood. – Cambridge. – 1981. – 145 p.
695. Longman dictionary of contemporary English / [director, Della Summers]. – New ed. p.cm, 2003. – 1950 p.
696. Management, Web Course Management? // Canadian Scholars Press Inc. – 2000. – P. 3-25.
697. Mcdougall W. Emotium and falling distinguished / W. Mcdougall. – In. : Regiment, 1988. – 342 p.
698. Moffatt C. Major technology implementations in Victoria, Australia and New Zealand / C. Moffatt // The Hellen Report By Educational Technology Markets. – 1999. – Vol. 1. – № 3. – P. 220-222.
699. Morain G. Kmesics and Cross-Cultural Understanding / G. Morain // Valdes J. Culture Bound: Bridging the Gap in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – P. 64-76.
700. Murray H. Vicissitudes of creativity / H. Murray // Creativity and its Cultivation. – London: The Free Press, 1959. – 234 p.
701. Pierce A., Karwatka D. Introduction in Technology / A. Pierce, D. Karwatka. – Cambridge: West Publishing Company. St. Paul, 1993. – 102 p.
702. Schwartz S.H. Value hierarchies across culture: Taking a similarities perspective / S.H. Schwartz, A. Bardi. – Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2001. – No 3. – P. 32-41.
703. Structures of education, vocational training and adult education systems in Europe: [EURIDICE/CEDEFOP/ETF]. – Belgium German-speaking community, 2007. – 40 p.
704. Taylor J. Direct Classroom Teaching of Cultural Concepts / J. Taylor // Seelye N. (ed.) Perspectives for Teachers of Latin American Culture. – Springfield: Superintendent of Public Instruction, 1970. – P. 42-49.
705. The Encyclopedia Americana (International Edition). – New-York: Americana Corporation, 1973. – Volume 7. – 822 p.
706. The New Encyclopedia Britannica. – Chicago: Encyclopedia Britannica , 1986. – Volume 4. – 1132 p.
707. Tomalin B. Cultural awareness / B. Tomalin, S. Stempleski. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 160 p.
708. Unger H. Encyclopedia of American education / H. Unger. – New York: Facts on File Publishing, 2007. – 1370 p.
709. Vocational education in the United States: toward the year 2000. Statistical Analysis Report. – Washington D.C.: National Center for Education Statistics. US Department of Education. Office of Educational Research and Improvement, 2000. – 190 p.
710. White L. The concept of culture / L. White. – Minneapolis: Minneapolis University Press, 2003. – 412 p.
711. White L.A. Individuality and Individualism/ A Culturological Intepretation / L.A. White. Available at: [deepblue.lib.umich.edu /.../10.1177_](http://deepblue.lib.umich.edu/.../10.1177_)

002071.

712. Zelenska O.P. Features of Culturological Preparation of the Future Employees of Law Enforcement Agencies of Ukraine / O.P. Zelenska // International Conference on European Science and Technology [Text]: materials of the III international research and practice conference, (Munich, October 30th-31st, 2012). – Munich, Germany: Publishing office Vela Verlag Waldkraiburg, 2012. – P . 454-458.

ДОДАТКИ

Додаток А

Положення про творчу групу курсантів*1. Загальні положення*

Творча група – це професійне об'єднання курсантів та викладачів, зацікавлених у формі колективної співпраці з вивчення, розробки та узагальнення матеріалів за певною проблематикою з метою пошуку оптимальних шляхів розвитку досліджуваної теми.

2. Завдання діяльності творчої групи:

- підвищення творчого потенціалу всіх учасників;
- формування творчого колективу курсантів-однодумців;
- апробація та поширення нових педагогічних технологій;
- вирішення у спільній праці професійних проблем, труднощів навчання і виховання, допомога в оволодінні інноваційними процесами в навчанні;
- узагальнення досвіду роботи викладачів з певної проблеми та вивчення його курсантами.

3. Зміст і форми роботи, організація діяльності:

- 1) творча група діє на базі кафедри або циклової комісії;
- 2) усі питання функціонування групи вирішуються колегіально, кожен бере участь в розробці досліджуваної теми;
- 3) форми занять групи мають продуктивний характер діяльності:
 - теоретичні семінари (доповіді, повідомлення);
 - семінари-практикуми (доповіді, повідомлення з практичним показом на заняттях, аудиторних і позааудиторних заходах), практикуми;
 - диспути-дискусії ("круглий стіл", діалог-суперечка);
 - "ділові ігри", рольові ігри, заняття-панорами;
 - обговорення сучасних новітніх методик, досягнень психологічної науки, передового професійного досвіду;
 - науково-практичні конференції;
- 4) як загальний результат роботи групи є документально оформлений пакет методичних рекомендацій, розробок, посібників з певної проблеми;
- 5) керівництво творчою групою здійснює викладач, який має науковий ступінь та володіє навичками організації продуктивних форм діяльності курсантського колективу, керівник творчої групи призначається рішенням кафедри;
- 6) керівник творчої групи:
 - визначає форми збору інформації та її узагальнення;
 - пропонує варіанти активної участі кожного курсанта в роботі групи;
 - узагальнює і систематизує матеріали;
 - аналізує пропозиції і вносить їх на обговорення групи, пропонує стратегію розробки теми, проекту;
- 7) курсанти – члени творчої групи:

- активно беруть участь у засіданнях групи, роблячи свій внесок у кожне заняття;
 - представляють власні практичні розробки, узагальнений досвід своєї роботи відповідно до теми роботи групи;
 - виконують творчі завдання викладача-керівника і колективу курсантів
- ;
- висловлюють свою думку щодо запропонованих матеріалів, доповідають про результати апробації тієї чи іншої методики, способу, розв'язання проблемних питань.

**Комплекс діагностичних методик дослідження культурологічної
підготовки майбутніх фахівців МВС України**

**Тест "Чи піддаєтесь ви чужій думці?"
(комфортність поведінки)**

Чи відоме Вам солодке відчуття свободи власних вчинків? Ви вважаєте себе незалежною людиною, якій потік громадської думки нестрашний? А, може, все-таки були моменти, коли доводилося діяти всупереч голосу інтуїції та розуму? Не чекайте фатальної хвилини долі, підготуйте себе заздалегідь. У цьому вам допоможе тест, який визначить, наскільки ви здатні протистояти потоку негативних емоцій, піддаватися чужій думці.

Запитання:

1. Чи вносите Ви в свій одяг суттєві зміни, якщо мода докорінно змінюється?
 - а) у такому випадку Ви змушені це робити;
 - б) ні, оскільки Ви одягаєтеся не за рекомендацією модних журналів, а відповідно до своєї індивідуальності;
 - в) дуже мало: Ви використовуєте те, що Вам подобається.

2. Чи хороший Ви сперечальник?
 - а) так, найчастіше Ваша думка бере гору над думкою іншого;
 - б) навряд чи, зазвичай Ви виявляєте, що більшою чи в меншою мірою права інша людина;
 - в) ні, тому що як би не були Ви впевнені у своїй правоті, усе ж ви не можете підшукати відповідних аргументів.

3. Чи довіряєте Ви думці інших про людину, яка Вам незнайома?
 - а) залежить від того, хто висловлює цю думку;
 - б) чому б і ні?
 - в) ні, тому що Ви покладаєтеся лише на те, в чому самі переконалися.

4. Чи трапляється таке, що в компанії нікому не подобається телепередача, а Вам подобається?
 - а) так, наші думки не завжди сходяться;
 - б) навряд чи, зазвичай ми одностайні в оцінках таких речей;
 - в) навіть якщо й трапляється, найчастіше Вас переконують, що Ви неправі.

5. Якщо Вам дорікають за щось, що Ви зробите: змініте свою поведінку чи навмисно продовжите її?
 - а) не змініте;
 - б) все залежить від того, в якій формі про це сказано;
 - в) якщо докір справедливий, змініте поведінку.

6. Чи можете Ви рівно писати на нелінійованому папері?

- а) ви не можете писати навіть і на лінійованому;
- б) ні, рядки у Вас повзуть криво та навскіс;
- в) так.

7. Чи підтримуєте ви дружні стосунки з непопулярною у вашому колективі (в курсантській групі, на роботі) людиною?

- а) ні, бо якщо її всі не люблять, чому вона повинна бути приємна саме мені?
- б) якщо вона вам симпатична, то так;
- в) так, бо відчуваєте, як вона потребує вашої захисту.

8. Вам більше або менше подобаються будинку в старовинному стилі, ніж подобалися п'ять років тому?

- а) більше;
- б) менше;
- в) тією ж мірою.

9. Як, по-вашому, чи всяка плітка безпідставна?

- а) так;
- б) іноді в плітці є частка істини;
- в) немає диму без вогню.

10. Чи подобається Вам одяг, який раніше не подобався, якщо багато хто його хвалить?

- а) так, тому що раптом інші бачать краще за вас;
- б) ні, тому що в будь-якому випадку Ви себе некомфортно в ньому відчуваєте;
- в) залежить від того, наскільки Ви вірите тим, хто хвалить.

11. Чи вважаєте Ви правильним те, що пишуть критики в рецензіях на фільми?

- а) так, ті, хто пише, у всякому разі, професіонали;
- б) ні, і зовсім протилежне тому, що пишуть, теж неправильно;
- в) не можна узагальнювати: іноді так, іноді ні.

12. Якщо одного разу на роботі трапиться неприємність, чи схильні Ви ввечері після роботи пускатися в суперечку в компанії?

- а) тільки в такому випадку дійсно хочеться сперечатися;
- б) ні, в такому разі Ви намагаєтеся уникати подібних випробувань;
- в) ці дві речі не залежать одна від одної.

13. Чи боретеся Ви за свої переконання, якщо це не подобається комусь із ваших колег по роботі (навчанню)?

- а) якщо варто це робити, то звичайно;
- б) залежить від того, проти кого слід боротися;
- в) ні, Ви вже багато раз обпеклися на цьому.

14. Якщо Ви помічаєте, що Ваші колеги по роботі (навчанню) занадто багато собі дозволяють, як Ви вчините?

- а) дозволите собі те ж;
- б) не будете звертати уваги;
- в) зробіте так, як вам найвигідніше.

15. Якщо Ви сидите вдома біля вікна з книгою в погану погоду, про що Ви думаєте?

- а) як добре вдома!
- б) прикро, що така погана погода!
- в) відмінна книга!

Ключ: підрахуйте загальну суму балів.

- 1. а = 8, б = 2, в = 5.
- 2. а = 3, б = 9, в = 7.
- 3. а = 5, б = 10, в = 0.
- 4. а = 5, б = 9, в = 8.
- 5. а = 0, б = 2, в = 5.
- 6. а = 5, б = 10, в = 0.
- 7. а = 2, б = 10, в = 3.
- 8. а = 0, б = 1, в = 5.
- 9. а = 0, б = 5, в = 10.
- 10. а = 9, б = 0, в = 6.
- 11. а = 10, б = 0, в = 5.
- 12. а = 0, б = 10, в = 5.
- 13. а = 1, б = 7, в = 9.
- 14. а = 8, б = 10, в = 5.
- 15. а = 8, б = 10, в = 2.

Ключ до тесту

Менше 40 балів. Вас потік не понесе! Що б не трапилося, ви твердо стоїте на ногах, залишаєтеся при своїй думці! Осінь, дощ марно тарабанить – на вас не впливають не тільки погода, але і справжні нещастя, конфлікти. Ви завжди знаєте, чого ви хочете, і наполягаєте на своєму за будь-яких умов! А якщо зустрічаєте відсіч, то тим більше! З такою рішучістю ви далеко підете і багато чого досягнете. Але звертаємо вашу увагу: боротися варто лише за гідні цілі!

40-90 балів. Вами керують не емоції, а раціональні міркування. Ви тверезо обмірковуєте, а в разі необхідності керуєтесь принципом " поступається той, хто розумніший", але якщо вважаєте справу важливою, відстоюєте свою точку зору. У вас твердий погляд на речі, який не змінюється з зміною вітру, як флюгер, але не залишається завзято та безумовно одним і тим же протягом життя, якщо здоровий глузд диктує інше.

Більше 90 балів. Розумний поступається – це так, але питання в тому, до яких меж. Може, ваша поступливість часом надмірна? Чи замислювалися ви, що тому причиною? Ви не можете за себе постояти? Або не хочете? Повірте, що те, чому ви поступаєтеся, не завжди стрімкий потік, іноді це лише дзюркотливий струмочок.

Тест "Упевненість у собі"

Запитання:

1. Чи часто Ви відчуваєте раптово втому, хоча, по суті, Ви не перевтомлювалися?
2. Чи буває з Вами таке, що Ви раптом відчуваєте невпевненість у тому, чи замкнули Ви за собою двері?
3. Чи часто Ви засмучуєтеся без певної причини?
4. Чи байдуже Вам, коли, перебуваючи в театрі, Ви сидите в середині ряду?
5. Чи важко Вам налаштуватися на чийсь несподіваний візит?
6. Чи лякаєтеся Ви інколи, коли дзвонить телефон?
7. Чи часто Вам сняться сни?
8. Чи швидко Ви приймаєте рішення?
9. Чи неприємно Вам, якщо Ви виявляєте на своєму одязі пляму, а Вам доводиться в такому вигляді кудись іти?
10. Чи буває з Вами таке, що перед поїздкою у відпустку Ви раптом хочете відмовитися від неї?
11. Чи прокидаєтеся Ви вночі з відчуттям сильного голоду?
12. Чи хочеться Вам часом залишитися наодинці з самим собою?
13. Якщо Ви прийшли в ресторан один (одна), чи сідаєте за стіл, за яким сидять відвідувачі, хоча є вільний стіл?
14. Керуєтеся Ви у своїх вчинках головним чином тим, що очікують від Вас інші?
15. Чи впливає погода на Ваш настрій?

Ключ

Ви отримаєте по одному балу за позитивні відповіді на запитання 1, 2, 3, 4, 5, 6, 11, 12, 15 і за негативні відповіді на запитання 7, 8, 9, 10, 13, 14. Ви можете отримати максимум 15 балів.

Інтерпретація результатів

Підсумуйте кількість балів.

0 балів. Ви настільки самовпевнені, що можна припустити, що ви не цілком відверті у своїх відповідях.

1-4 бали. Ви вільні від необачних вчинків, властивих неврастенікам. Деяка частка невпевності є не недоліком, а доказом гнучкості вашої психіки.

5-8 балів. У вас яскраво виражена потреба почувати себе впевнено. Інші люди майже завжди можуть на вас покластися. Щоправда, через цю вашу рису іноді страждає безпосередність вираження почуттів.

9-12 балів. Ваша потреба бути впевненим у собі настільки сильна, що вам загрожує небезпека найчастіше бачити речі не такими, якими вони є насправді, а так, як це відповідає вашим уявленням. Якщо ви не готові хоча б зрідка наважуватися на "стрибок у невідоме", то у вашому житті буде вкрай мало щасливих моментів.

13-15 балів. Ваш страх перед непередбаченими ситуаціями настільки великий, що навіть, наприклад, виграючи в лото, ви, перш за все, відчуваєте

якісь сумніви, побоювання. Потреба стійкості, стабільності цілком зрозуміла, але коли вона (ця потреба) надмірно зростає, то найменша зміна обставин вже руйнує у вас почуття впевненості в собі. Якщо довести цю думку до логічного кінця, мова піде про відмову від розвитку власної особистості. Якщо ви хочете подолати це, то вам доведеться змусити себе примиритися з деякою часткою невпевненості.

Шкала оцінки значущості емоцій (за Б.І. Додоновим)

Життя, яке ми хочемо прожити, повинне принести нам радість, тобто лише позитивні емоції, яких нам так часто не вистачає в повсякденності. Які ж ті емоції і стани, які дійсно здатні дати нам задоволення? Визначити це можна за допомогою ранжування емоційних переваг, тобто своєрідної розстановки того, що подобається по-перше, по-друге, по-десяте. Номер рангу (1-10) потрібно проставити поряд з кожним з оцінюваних емоційних станів.

Опис почуттів

1. Почуття незвичайного, таємничого, незвіданого, що з'являється в незнайомому місці, обстановці.
2. Радісне хвилювання, нетерпіння при придбанні нових речей і предметів, колекціонуванні, задоволення від думки, що скоро їх стане ще більше.
3. Радісне збудження, піднесення, захопленість, коли робота йде добре, коли бачиш, що досягаєш успішних результатів.
4. Задоволення, гордість, підйом духу, коли можеш довести свою цінність або перевагу над суперниками, коли тобою щиро захоплюються.
5. Веселощі, безтурботність, гарне фізичне самопочуття, насолода смачною їжею, відпочинком, невимушеною обстановкою, безпекою та безтурботністю життя.
6. Почуття радості і задоволення, коли вдається зробити щось хороше для дорогих тобі людей.
7. Гарячий інтерес, насолода при пізнанні нового, при знайомстві з вражаючими науковими фактами. Радість і глибоке задоволення при з'ясуванні суті явищ, підтвердження твоїх припущень.
8. Бойове збудження, почуття ризику, азарт, гострі відчуття в хвилину боротьби, небезпеки.
9. Радість, гарний настрій, симпатія, вдячність, коли спілкуєшся з людьми, яких поважаєш і любиш, коли бачиш дружбу і взаєморозуміння, коли сам отримуєш допомогу і схвалення з боку інших людей.
10. Своєрідне солодке і красиве почуття, що виникає при сприйнятті природи чи музики, картин, віршів та інших творів мистецтва.

Методика вимірювання імпульсивності

Імпульсивність людини – риса, протилежна цілеспрямованості, яка зумовлює недостатній самоконтроль у спілкуванні та діяльності, невизначеність життєвих цілей, нестійкість орієнтації інтересів. Вона становить безперечний інтерес у плані прогнозу майбутньої життєдіяльності людини і самореалізації в сферах праці, сім'ї та дозвілля. Визначити її можна

за допомогою нескладного, що включає всього 20 питань, тесту-опитувальника, розробленого психологом В.А. Лосенковим.

До кожного запитання цієї методики дається чотирибальна шкала відповідей, з яких випробуваний повинен вибрати тільки одну, яка йому найближча. Номер відповіді (1, 2, 3, 4) означає бал, яким вона оцінюється.

Бали додаються та інтерпретуються так: чим більша їх сума, тим вища імпульсивність.

Запитання:

1. Якщо Ви беретеся за щось, то завжди доводите кінця?
1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.
2. Ви завжди спокійно реагуєте на різкі або невдалі зауваження на свою адресу?
1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.
3. Ви завжди виконуєте свої обіцянки?
1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.
4. Ви часто говорите і дієте під впливом хвилинного настрою?
1) дуже часто; 2) досить часто; 3) досить рідко; 4) майже ніколи.
5. У критичних напружених ситуаціях Ви добре володієте собою?
1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.
6. Чи часто у Вас без видимих або досить вагомих причин змінюється настрій?
1) таке трапляється дуже часто; 2) буває час від часу; 3) таке трапляється рідко; 4) такого не буває зовсім.
7. Ви багато чого звикли робити поспіхом, коли підтискають строки?
1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.
8. Ви могли б назвати себе цілеспрямованою людиною?
1) так, безумовно, міг би; 2) мабуть, міг би;
3) наймовірніше, не міг би; 4) ні, безумовно, не міг би.
9. У словах і вчинках Ви дотримуєтеся прислів'я "Сім разів відміряй, один раз відріж"?
1) так, завжди; 2) часто; 3) рідко; 4) ні, майже ніколи.
10. Ви байдужі до тих, хто несправедливо гарчить та зачіпає Вас, наприклад, в автобусі або трамваї?
1) так, я реаую майже завжди; 2) так, я реаую досить часто; 3) я рідко так реаую; 4) я ніколи так не реаую.
11. Ви сумніваєтеся у своїх силах і здібностях?

1) так, часто; 2) іноді; 3) рідко; 4) майже ніколи.

12. Ви легко захоплюєтеся новою справою, але можете швидко охолонути?

1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.

13. Ви вмієте стримуватися, коли хто-небудь з керівництва незаслужено Вас дорікає?

1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.

14. Вам здається, що Ви ще не знайшли себе?

1) згоден, саме так воно і є; 2) імовірно, це так; 3) з цим я навряд чи погоджуся; 4) я з цим, безумовно, не згоден.

15. Чи може Ваша думка про самого себе під впливом яких-небудь нових обставин не раз зміниться?

1) безумовно, так; 2) досить ймовірно; 3) мало ймовірно; 4) майже неймовірно.

16. Зазвичай Вас важко вивести із себе?

1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.

17. У Вас виникають бажання, які з різних обставин нездійсненні?

1) такі бажання виникають у мене часто; 2) такі бажання виникають час від часу; 3) у мене рідко виникають такі бажання; 4) завідомо здійснених бажань у мене не виникає.

18. Обговорюючи з ким-небудь важливі життєві проблеми, Ви зауважуєте, що Ваші власні погляди ще не цілком визначилися?

1) так, часто помічаю; 2) іноді помічаю; 3) помічаю досить рідко; 4) майже ніколи не помічаю цього.

19. Чи трапляється так, що якусь справу Вам так набридає робити, що, не закінчивши її, Ви беретеся за нову?

1) так, таке часто трапляється; 2) іноді так буває; 3) так буває досить рідко; 4) таке майже ніколи не трапляється.

20. Чи Ви дещо неврівноважена людина?

1) безумовно, так; 2) мабуть, так; 3) мабуть, ні; 4) безумовно, ні.

Ключ:

Код відповідей: 1, 2, 3, -4, 5, -6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, -14, -15, -16, -17, -18, -19, -20.

Знак "мінус" перед номером запитання означає: підрахунок балів за відповіді на це запитання здійснюється у зворотному порядку (4-та відповідь – 1 бал, 3-тя відповідь – 2 бали і т.д.).

Радимо врахувати, що, крім імпульсивності, за допомогою цієї методики можна оцінити ще дві риси: впевненість при зверненні (запитання 2

, 4, 5, 9, 12, 16, 20) та цілеспрямованість (запитання 1, 3, 8, 11, 14, 15, 18).

Методика "Ціннісні орієнтації" (за М. Рокичем)

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її відносин з навколишнім світом, з іншими людьми, з самою собою, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та "філософії життя".

Найпоширенішою у наш час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, яка заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

- термінальні – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;
- інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращими у будь-якій ситуації.

Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби. Респонденту пред'являється два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає за порядком значущості. Остання форма подачі матеріалу дає надійніший результат. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Інструкція. Зараз Вам буде пред'явлений набір карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх за порядком значущості для Вас принципів, якими Ви керуєтесь у Вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, яка для Вас найбільш значуща, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значущістю цінність і помістіть слідом за першою. Потім виконайте те ж саме зі всіма іншими картками. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи Ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати Вашу справжню позицію.

Список А (термінальні цінності):

- активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- здоров'я (фізичне і психічне);
- цікава робота;
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
- любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- наявність хороших та вірних друзів;
- суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег по роботі);

- пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
- розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);
- творчість (можливість творчої діяльності);
- впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності)

- акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок в справах;
- альтруїзм (безкорислива турбота про благо інших);
- вихованість (хороші манери);
- високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
- життєрадісність (почуття гумору);
- старанність (дисциплінованість);
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- непримиренність до недоліків у собі та інших;
- освіченість (широта знань, висока загальна "культура");
- раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів;
- тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки);
- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- чесність (правдивість, щирість);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- чуйність (дбайливість).

Перевагою методики є універсальність, зручність та економічність у проведенні обстеження та обробці результатів, гнучкість, можливість варіювати як списки цінностей, так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у цьому випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом та випробовуваним. Методику не рекомендується застосовувати з метою відбору та експертизи.

Для подолання зазначених недоліків і глибшого проникнення в систему ціннісних орієнтації можливі зміни інструкції, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити обґрунтованіші висновки. Так, після основної серії можна попросити випробовуваного ранжувати картки, відповідаючи на такі запитання:

У якому порядку і в якому ступені (у відсотках) реалізовані такі цінності у Вашому житті?

Як би Ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли?

Як, на Ваш погляд, це зробила б людина, досконала в усіх відношеннях ?

Як зробили б це, на Вашу думку, більшість людей?

Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому, через 5 або 10 років?

Як ранжували б картки близькі Вам люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх групування випробовуваним у змістовні блоки за різними підставами. Так, наприклад, виділяються "конкретні" й "абстрактні" цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя і т.д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т.д. Це ще не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій. Психолог повинен спробувати виявити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливе і групове тестування.

Тест на визначення рівня інтелігентності особистості

Один із критеріїв культурологічного розвитку особистості, виділених нами як інтелігентність, ми характеризуємо таким чином: це постійні прояви високогуманних і прогресивних цивільних, моральних та інтелектуальних якостей особистості в єдності із загальною культурою людини.

Продіагностувати нам цю якість допоможе тест, що його запропонував психолог В.І. Андреев. При відповіді на запитання тесту необхідно вибрати один з трьох варіантів відповідей і записати його.

Наприклад, 1 – "а", 2 – "б", 3 – "в" і т.д.

1. Чи берете Ви участь у будь-якому громадському русі, партії?

а) Так.

б) Так, але не дуже активно.

в) Принципово не беру участь.

2. Чи були у Вас за останній рік ситуації, коли Вам доводилося захищати честь і гідність Ваших друзів чи близьких?

а) На щастя, не було.

б) До певної міри так.

в) Так.

3. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви?
- Правдолюб.
 - Принциповий.
 - Цілеспрямований.
4. Які взаємини у Вас найчастіше складаються з новими для Вас людьми?
- З новими людьми я вступаю в контакт порівняно важко.
 - Дружні.
 - Однозначно відповісти важко.
5. Як склалися у Вас за останній рік взаємини з людьми іншої національності?
- На жаль, деякі особи іншої національності своєю поведінкою спричиняють у мене роздратування.
 - Як і раніше, дружні.
 - Коли як.
6. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви здебільшого?
- Рішучий.
 - Незалежний.
 - Розкутий.
7. Як часто Вам доводиться йти на компроміс заради досягнення особистих цілей?
- Часто.
 - Рідко.
 - Іноді.
8. Чи були у Вас за останній рік ситуації, коли Вам доводилося пожертвувати своїм матеріальним благополуччям або своїм вільним часом заради втілення своїх ідей?
- Так.
 - Так, але це для мене нехарактерно.
 - Ні.
9. На основі порівняльної самооцінки визначте, хто Ви більшою мірою?
- Людина прогресивних поглядів.
 - Політично активний.
 - Патріот.
10. Чи були у Вас за останній рік ситуації, коли Ви ставили співрозмовника в незручне становище?
- Так.
 - Не часто, але було.
 - Намагаюся цього не робити.
11. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви зазвичай?

- а) Сівісний.
- б) Шаноблівий.
- в) Лідер.

12. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Скромний.
- б) Душевний.
- в) Обов'язковий.

13. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви найчастіше?

- а) Чесний.
- б) Принциповий.
- в) Заповзятливий.

14. Як Ви ставитеся до ідей альтруїзму, до допомоги іншим людям?

- а) Практично завжди намагаюся допомогти.
- б) Допмагаю, але вибірково.
- в) Вважаю, що кожен повинен свої проблеми вирішувати сам.

15. Чи можете Ви в різкій формі сказати людині все, що Ви про неї думаєте?

- а) Це для мене нехарактерно.
- б) Коли як.
- в) Так.

16. У вашого друга пропала собака. Що Ви будете робити?

- а) Піду шукати разом з ним.
- б) Поспівчуваю.
- в) Зроблю вигляд, що зайнятий, тому що це – його проблема.

17. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Обов'язковий.
- б) Доброзичливий.
- в) Емоційний.

18. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви зазвичай?

- а) Добрий.
- б) Гуморист.
- в) Цілеспрямований.

19. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви здебільшого?

- а) Довірливий.
- б) Гуманний.
- в) Допитливий.

20. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Терплячий.
- б) Працьовитий.
- в) Кмітливий.

21. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви найчастіше?

- а) Генератор ідей.
- б) Логік-теоретик.
- в) Практик.

22. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Критик.
- б) Ерудит.
- в) Організатор.

23. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Аналітик.
- б) Критик.
- в) Дипломат.

24. Яке з устремлінь для Вас найхарактерніше за останній рік?

а) Прагнення професійно самовизначитися, знайти пристойну роботу, посаду.

- б) Прагнення якомога більше заробити.
- в) Прагнення до саморозвитку, самоосвіти, професійного росту.

25. Позначте найважливішу причину, через яку Вам важко самостійно оволодіти іноземною мовою.

- а) Практично немає вільного часу.
- б) Немає наполегливості, цілеспрямованості.
- в) Немає необхідних здібностей і схильностей до вивчення іноземної мови.

26. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Самокритичний.
- б) Справедливий.
- в) Рішучий.

27. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Ерудований.
- б) Книголюб.
- в) Практичний.

28. Що Ви найчастіше робите в конфліктній ситуації?

а) Прагну не робити з "мухи слона" і, за змогою, уникнути конфлікту, щоб не псувати собі та іншим настрої.

- б) Прагну, "не втрачаючи обличчя", вийти з конфлікту достойно.
- в) Прагну будь-яким чином відстояти свою точку зору.

29. Що для Вас краще, якщо не сьогодні, то хоча б на перспективу?

- а) Зайнятися наукою, захистити дисертацію.
- б) Стати відомою людиною, наприклад, артистом, спортсменом.
- в) Стати підприємцем, бізнесменом.

30. Ваші друзі і знайомі вважають Вас людиною, що має:

- а) Естетичний смак і художню культуру.
- б) Широку ерудицію.
- в) Добре здоров'я і силу.

31. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви більшою мірою?

- а) Духовно багата особистість.
- б) Фізично розвинена особистість.
- в) Підприємець.

32. На основі порівняльної самооцінки визначте, який Ви зазвичай?

- а) Професіонал своєї справи.
- б) Організатор.
- в) Ерудит.

33. Якій з трьох сфер діяльності віддали б Ви перевагу?

- а) Учасі в охороні навколишнього середовища, в русі "зелених".
- б) Викладанню курсу естетики в школі чи у ВНЗ.
- в) Зайнявся б спортом на професійному рівні.

34. Уявіть собі, що Ви – директор малого підприємства. Які Ваші знання і здібності:

- а) Вирішувати фінансові та економічні питання.
- б) Вирішувати конфлікти, спірні справи в колективі.
- в) Кваліфіковано вести переговори, представляти фірму за кордоном.

35. Дайте порівняльну самооцінку своїх знань, здібностей (де ви найуспішніший).

- а) У галузі законодавства і права.
- б) У галузі психології управління людьми.
- в) У галузі маркетингу, реклами і просування товару на ринок.

36. Уявіть собі, що Ви ведете передвиборчу кампанію і хочете стати мером міста. До чого Ви більше готові?

- а) Вести політичні дискусії в процесі передвиборної боротьби.
- б) Відповідати на каверзні запитання.
- в) Проявити силу і прагнення до досягнення мети.

Далі складіть набрані Вами бали за блоками:

- 1-9 запитання (це громадянські якості);
- 10-18 запитання (це моральні якості);
- 19-27 запитання (це інтелектуальні якості);
- 28-36 запитання (це загальна культура особистості).

Для кожного блоку якостей Ви можете визначити за 9-бальною шкалою рівень розвитку особистісних якостей.

- 1-й, дуже низький рівень (9-10 балів);
- 2-й, низький рівень (11-12 балів);
- 3-й, нижче середнього (13-14 балів);
- 4-й, трохи нижче середнього (15-16 балів);
- 5-й, середній рівень (17-18 балів);
- 6-й, трохи вище середнього (19-20 балів);
- 7-й, вище середнього (21-22 бали);
- 8-й, високий рівень (23-24 балів);
- 9-й, дуже високий рівень (25-27 балів).

Отже, Ви розрахували і визначили, наприклад, що рівень розвитку а) громадянських якостей – 6-й, б) моральних якостей – 5-й, в) інтелектуальних якостей – 7-й, г) загальної культури – 5-й.

Далі Ви можете для себе розрахувати інтегральну оцінку рівня інтелігентності, наприклад, $3 + 5 + 7 + 5 : 4 = 5$, тобто середній рівень інтелігентності особистості.

Перш ніж описувати, як отримується результат, слід розкрити і охарактеризувати концептуальну основу запропонованого тесту.

Хоча поняття "інтелігентність" широко використовується в нашому повсякденному житті і професійній практиці для характеристики особистості, проте якихось чітких його визначень ми не знайшли. Результати наших досліджень, на яких ми не будемо тут зупинятися, дозволили нам визначити інтелігентність таким чином:

Як зазначено вище, інтелігентність – це інтегральна характеристика високогуманних і прогресивних цивільних, моральних та інтелектуальних якостей особистості в єдності з високою загальною культурою.

Щоб далі уявити компонентний склад якостей особистості, що характеризують її інтелігентність, доцільно запропонувати респонденту їх самооцінку за дев'ятибальною шкалою (див. наступну сторінку тексту).

При цьому слід пояснити, що означають бали 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9:

1 – дуже низький рівень розвитку відповідної якості, 2 – низький, 3 – нижче середнього, 4 – трохи нижче середнього, 5 – середній, 6 – трохи вище середнього, 7 – вище середнього, 8 – високий, 9 – дуже високий рівень розвитку.

При самооцінці якостей особистості, що характеризують її інтелігентність, слід мати на увазі, що ця шкала відносна.

Подумки респондент повинен порівнювати себе з деяким еталоном інтелігентної людини.

Якості особистості, що характеризують її інтелігентність Цивільні
якості: 123456789

1. Соціальна активність	123456789
2. Громадянська мужність	123456789
3. Правдолюбство	123456789
4. Демократизм	123456789
5. Інтернаціоналізм	123456789
6. Незалежність переконань	123456789
7. Принциповість	123456789
8. Подвижництво	123456789
9. Прогресивність поглядів	123456789

Моральні якості:

10. Тактовність	123456789
11. Совісність	123456789
12. Скромність	123456789
13. Чесність	123456789
14. Поважність	123456789
15. Душевність	123456789
16. Чуйність	123456789
17. Обов'язковість	123456789
18. Доброзичливість	123456789

Інтелектуальні якості:

19. Здатність зрозуміти іншого	123456789
20. Терпимість до інакомислення	123456789
21. Творча активність	123456789
22. Критичність мислення	123456789
23. Здатність до самоаналізу	123456789
24. Здатність до самоосвіти	123456789
25. Здатність до самовдосконалення	123456789
26. Самокритичність	123456789
27. Ерудованість	123456789

Загальна культура:

28. Культура спілкування і поведінки	123456789
29. Культура розумової праці	123456789
30. Естетична і художня культура	123456789
31. Фізична культура	123456789
32. Професійна культура	123456789
33. Екологічна культура	123456789
34. Економічна культура	123456789
35. Правова культура	123456789
36. Політична культура	123456789

Обведіть вибраний Вами бал самооцінки колом.

1. Чи часто Вам вдається довести до логічного кінця розпочату Вами справу?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
2. Якщо всіх людей подумки поділити на логіків і евристів, тобто генераторів ідей, якою мірою Ви – генератор ідей?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
3. Наскільки Ви зараховуєте себе до людей рішучих?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
4. Як Ваш кінцевий "продукт", Ваше "творіння" найчастіше відрізняється від вихідного продукту, задуму?
(1,2,3,4,5,7,8,9)
5. Наскільки Ви здатні виявити вимогливість і наполегливість, щоб люди, які обіцяли Вам щось, виконали свою обіцянку?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
6. Чи часто Вам доводиться виступати з критичними судженнями на адресу будь-кого?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
7. Чи часто вирішення проблем, що у Вас виникли, залежить від Вашої енергії і наполегливості?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
8. Який відсоток людей у Вашому колективі найчастіше підтримують Вас, Ваші ініціативи і пропозиції?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
9. Чи часто у Вас буває оптимістичний і веселий настрій? (1,2,3,4,5,6,7,8,9)
10. Якщо всі проблеми, які доводилося Вам вирішувати за останній рік, умовно поділити на теоретичні та практичні, то яка серед них питома вага практичних проблем?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
11. Як часто Вам доводиться відстоювати свої принципи, переконання?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
12. Якою мірою Ваша товариськість, комунікабельність сприяють вирішенню життєво важливих для Вас проблем?
(1,2,3,4,5,6,7,8,9)
13. Чи часто у Вас виникають ситуації, коли головну відповідальність за вирішення найскладніших проблем і справ у колективі Вам доводиться

брати на себе?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

14. Чи часто і якою мірою Ваші ідеї, проекти вдається втілити в життя?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

15. Чи часто Вам вдається, проявивши винахідливість і навіть підприємливість, хоч у чомусь випередити своїх суперників по роботі чи навчанню?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

16. Чи багато людей серед Ваших друзів і близьких, які вважають Вас людиною вихованою та інтелігентною?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

17. Чи часто у Вашому житті доводилося робити щось таке, що було сприйнято навіть Вашими друзями як несподіванка, як принципово нова справа?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

18. Чи часто Вам доводилося докорінно реформувати своє життя або знаходити принципово нові підходи у вирішенні старих проблем?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

Крім того, Ви можете визначити рівень Вашого творчого потенціалу на основі сумарної кількості набраних Вами балів.

Рівень творчого потенціалу особистості:

– 18-39	1 – дуже низький рівень;
– 40-54	2 – низький;
– 55-69	3 – нижче середнього;
– 70-84	4 – трохи нижче середнього;
– 85-99	5 – середній рівень;
– 100-114	6 – трохи вище середнього;
– 115-129	7 – вище середнього;
– 130-144	8 – високий рівень;
– 143-162	9 – дуже високий рівень.

Тест "Здатність до самоосвіти і самовиховання особистості"

Люди не народжуються, а стають тим, ким вони є. Ця мудра заповідь Гельвеція особливо актуальна зараз для нашого часу. Діагностувати наявність здатності особистості до самоосвіти і самовиховання ми пропонуємо за допомогою такого тесту:

1. За що Вас цінують Ваші друзі?
 - а) За те, що відданий і вірний друг.

- б) Сильний і готовий у важку хвилину за них постояти.
- в) Ерудований, цікавий співрозмовник.

2. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика Вам найбільше підходить?

- а) Цілеспрямований.
- б) Працьовитий.
- в) Чуйний.

3. Як Ви ставитеся до ідеї ведення особистого щоденника, до планування своєї роботи на рік, місяць, найближчий тиждень, день?

- а) Думаю, що зазвичай це марна трата часу.
- б) Я намагався це робити, але нерегулярно.
- в) Позитивно, оскільки я давно це роблю.

4. Що Вам найбільше заважає професійно самовдосконалюватися, краще вчитися?

- а) Нестача часу.
- б) Немає відповідної літератури та умов.
- в) Не завжди вистачає сили волі та наполегливості.

5. Які типові причини Ваших помилок і промахів?

- а) Неуважний.
- б) Переоцінюю свої здібності.
- в) Точно не знаю.

6. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика Вам найбільше підходить?

- а) Наполегливий.
- б) Посидючий.
- в) Доброзичливий.

7. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика Вам найбільше підходить?

- а) Рішучий.
- б) Допитливий.
- в) Справедливий.

8. На основі порівняльної самооцінки виберіть, яка характеристика Вам найбільше підходить?

- а) Генератор ідей.
- б) Критик.
- в) Організатор.

9. На основі порівняльної самооцінки виберіть, які якості у Вас розвинені більшою мірою?

- а) Сила волі.
- б) Пам'ять.

в) Обов'язковість.

10. Що найчастіше Ви робите, коли у Вас з'являється вільний час?

а) Займаюся улюбленою справою, у мене є хобі.

б) Читаю художню літературу.

в) Проводжу час з друзями або в колі сім'ї.

11. Яка з нижче наведених сфер спричиняє у Вас останнім часом пізнавальний інтерес?

а) Наукова фантастика.

б) Релігія.

в) Психологія.

12. Ким би Ви могли себе максимально реалізувати?

а) Спортсменом.

б) Вченим.

в) Художником.

13. Яким чином Вас найчастіше оцінювали вчителі?

а) Кмітливим.

б) Дисциплінованим.

в) Працьовитим.

14. Який з трьох принципів Вам найближчий і якого ви дотримувалися найчастіше?

а) Живи і насолоджуйся життям.

б) Жити, щоб більше знати і вміти.

в) Життя прожити – не поле перейти.

15. Хто ближче за всіх до Вашого ідеалу?

а) Людина здорова і сильна духом.

б) Людина багато знає і вміє.

в) Людина незалежна і впевнена в собі.

16. Чи вдається Вам у житті домогтися того, про що ви мрієте в професійному та особистому плані?

а) Думаю, що так.

б) Найімовірніше, так.

в) Як пощастить.

17. Які фільми вам найбільше подобаються?

а) Пригодницько-романтичні.

б) Комедійно-розважальні.

в) Філософські.

18. Уявіть собі, що Ви заробили величезні статки. На що б Ви віддали перевагу їх витратити?

а) Подорожував би і подивився б світ.

- б) Поїхав би вчитися за кордон або вклав гроші в улюблену справу.
 в) Купив би котедж з басейном, меблі, шикарну машину і жив би в своє задоволення.

Ваші відповіді на запитання тесту оцінюються таким чином:

Питання → Відповіді → Бали	Питання → Відповіді → Бали
1 а) 2 б) 1 в) 3	10 а) 2 б) 3 в) 1
2 а) 3 б) 2 в) 1	11 а) 1 б) 2 в) 3
3 а) 1 б) 2 в) 3	12 а) 1 б) 3 в) 2
4 а) 3 б) 2 в) 1	13 а) 3 б) 2 в) 1
5 а) 2 б) 3 в) 1	14 а) 1 б) 3 в) 2
6 а) 3 б) 2 в) 1	15 а) 1 б) 3 в) 2
7 а) 2 б) 3 в) 1	16 а) 3 б) 2 в) 1
8 а) 3 б) 2 в) 1	17 а) 2 б) 1 в) 3
9 а) 2 б) 3 в) 1	18 а) 2 б) 3 в) 1

За результатами тестування Ви можете визначити рівень Ваших здібностей до саморозвитку та самоосвіти.

Сумарне число балів – Рівень здібностей до саморозвитку та самоосвіти:

– 18-25	1 – дуже низький;
– 26-28	2 – низький;
– 29-31	3 – нижче середнього;
– 32-34	4 – трохи нижче середнього;
– 35-37	5 – середній;
– 38-40	6 – трохи вище середнього;
– 41-43	7 – вище середнього;
– 44-46	8 – високий;
– 47-54	9 – дуже високий

Спецкурс
Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України

Навчально-методичний комплекс

У навчально-методичному комплексі викладені навчальна програма та методичні рекомендації для курсантів з вивчення спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України". Навчально-методичний комплекс призначений для надання допомоги курсантам у плануванні самостійної роботи та цілеспрямованому засвоєнні цієї дисципліни.

Комплекс включає: цільову установку, організаційно-методичні вказівки, тематичний план та навчальну програму дисципліни, плани семінарських, практичних занять, самостійної роботи під керівництвом викладача, методичні рекомендації з їх підготовки та проведення, рекомендовану для вивчення літературу, перелік тем рефератів.

Цільова установка та організаційно-методичні вказівки

1. Цілі і завдання дисципліни

Спецкурс "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" має на меті спільно з іншими дисциплінами навчального плану підготувати фахівця МВС України, що має вищу спеціальну освіту і високі практичні навички організації професійної діяльності в установах МВС України відповідно до посадових обов'язків, шляхом формування високоморальної особистості через систему культурологічних знань, навичок використання культурних цінностей у професійної діяльності.

Предметом вивчення дисципліни "Культурологія" є вивчення сутності та структури, основних функцій і закономірностей розвитку культури, її історичних форм, типів і процесів спадкоємності культурних цінностей.

Завдання навчання з дисципліни:

- загальнокультурний духовний розвиток курсантів на основі пізнання фундаментальних цінностей світової та вітчизняної культури;
- формування у курсантів гуманістичного світогляду, наукових поглядів і уявлень про культуру та її роль у духовному розвитку особистості;
- розвиток у курсантів моральної та естетичної культури, гуманно-патріотичних якостей.

У результаті вивчення дисципліни курсант повинен:

мати уявлення про:

- основи культурологічних знань;
- культурні традиції в закладах МВС, їх вплив на ефективність професійної діяльності;
- соціальну роль державної мови в мовленнєвому середовищі;

– роль державної мови в розвитку культури і становленні особистості фахівця МВС.

знати:

- роль і місце культури у формуванні духовно-моральних якостей курсантів;
- сутність і закономірності розвитку культури фахової діяльності;
- норми державного мовленнєвого етикету;
- принципи і критерії мовленнєвої культури та мовленнєвої поведінки;
- норми державної мови у сфері професійної діяльності;
- вимоги до мовної складової професійного мовленнєвого спілкування;
- методи і засоби формування комунікативних здібностей і культури взаємин між різними людьми;

уміти:

- дотримуватися і виконувати у повсякденній діяльності правила професійного етикету;
- застосовувати культурологічні знання у формуванні професійної та загальної культури особистості підлеглих;
- організовувати роботу з формування у підлеглих морально-психологічних, морально-етичних якостей, які забезпечують виконання посадових обов'язків у процесі професійної діяльності.
- володіти нормами професійної культури мовлення;
- володіти професійно значущими усними та письмовими жанрами наукового та офіційно-ділового спілкування;
- творчо застосовувати мовленнєві тактики і стратегії фахового мовленнєвого спілкування при забезпеченні завдань професійної діяльності.

2. Організаційно-методичні вказівки

Вивчення спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" спрямоване на формування професійних знань і практичних навичок курсантів, необхідних для проведення суспільно-державної підготовки підлеглих.

Спецкурс вивчається в тісному взаємозв'язку з іншими гуманітарними дисциплінами: Історія України, Філософія, Історія української культури, Політологія, Психологія, Іноземна мова та ін.

Фундаментальність підготовки з цього спецкурсу досягається науково обґрунтованим добром навчального матеріалу, що забезпечує професійну спрямованість навчання. Вона ґрунтується на науково-теоретичних і методологічних положеннях філософії і соціології культури, філософської антропології та етнології, історії та політології, на фундаментальних джерелах світової та вітчизняної культури.

При вивченні дисципліни передбачено поточний та підсумковий контроль. Поточний контроль здійснюється на семінарах та практичних заняттях.

Підсумковий контроль передбачає після завершення вивчення дисципліни диференційований залік.

**Календарно-тематичний план спецкурсу
"Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України"**

Назва розділу, теми	Кількість годин				
	Лекції	Практичні заняття	Семинарські заняття	Самостійна робота	Всього
Розділ 1. Вибрані питання теорії культури					
Тема 1.1. Культурологія як наука: предмет і завдання курсу	2		4	2	8
Тема 1.2. Національно-етнічна своєрідність культур	2	2		2	6
Тема 1.3. Культура і релігія	2			4	6
Тема 1.4. Культура, мистецтво, мораль у контексті морального та естетичного виховання майбутніх фахівців МВС України	2		4	2	8
Розділ 2. Культура особистості фахівців МВС України і проблеми службового етикету					
Тема 2.1. Культура особистості фахівців МВС та шляхи формування духовних якостей офіцера	2			4	6
Тема 2.2. Культура взаємовідносин фахівців МВС України та службовий етикет	2			4	6
Розділ 3. Українська мова та культура мовлення					
Тема 3.1. Розвиток і сучасний стан української мови	2			2	4
Тема 3.2. Функціональні стилі мови. Особливості службово-професійного стилю мовлення	2	2		4	8
Тема 3.3. Культура мовлення фахівця МВС	2	2		4	8
Тема 3.4. Основи публічного виступу	2	2		4	8
Тема 3.5. Мовленнєвий етикет у професійному спілкуванні	2	2		4	8
Всього:	22	10	8	36	76

Зміст розділів і тем

РОЗДІЛ 1. ВИБРАНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ КУЛЬТУРИ

Тема. 1.1. Культурологія як наука: предмет і завдання курсу

Культурологія, її предмет і місце в системі наук. Культура як всеосяжний об'єкт дослідження. Основні етапи розвитку культурологічних поглядів. Ідеї Г. Гердера і Ж.Ж. Руссо, А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. Проблеми культури в марксизмі та вітчизняній філософії XIX-XX ст. (В.С. Соловйов, С. Л. Франк, Н.А. Бердяєв, Н.Я. Данилевський). Культурологічні концепції XX ст.: культурно-історичні, структурно-функціональні, символічні, психоаналітичні (О. Шпенглер, А. Тойнбі, Д. Ратцель, Е. Кассіерер, І. Хейзинг, К. Юнг). Зростаюча актуальність культурології напередодні XXI ст. Основний зміст предмета культурології як науки. Структура і склад сучасного культурологічного знання. Культурологія та історія культури. Науково-

методологічні основи культурології. Культура та глобальні проблеми сучасності. Культурологія та правоохоронна діяльність.

Роль культурології в гуманізації професійної освіти та підготовки кадрів для системи МВС України. Основні функції культурології та методи дослідження, вивчення явищ культури. Структура і завдання спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України". Особливості вивчення першоджерел, культурно-історичних матеріалів і документів, рекомендованих за курсом. Формування особистісних якостей гуманізму, патріотизму, високої духовності та інтелігентності – найважливіші завдання спецкурсу в системі підготовки майбутніх фахівців МВС України.

Тема 1.2. Національно-етнічна своєрідність культур

Етнос як єдність природного, соціального та культурного. Природні джерела етнічного розвитку. Асиміляція і дисиміляція етносів у процесі соціально-культурного розвитку і під впливом природних умов. Життєвий цикл етносу. Проблема різноманіття етнічних культур, включення їх у систему загальнолюдських, національних цінностей. Облік специфіки етнічних культур у вихованні фахівця МВС.

Нація як історично сформована спільність людей. Вплив культури на процес формування націй. Виникнення національних культур, їх взаємодія у багатонаціональній державі. Національний характер, мова, стереотипи, забобони, традиції і норми відносин, звички і стиль поведінки як елементи своєрідності культури нації. Проблема співпраці націй в умовах України. Негативний вплив крайнощів націоналізму і шовінізму, насильницької інтернаціоналізації на розвиток національних культур, їх небезпечні наслідки в умовах демократизації і суверенізації національних відносин. Проблема відродження національної духовної культури України. Необхідність поєднання загальнолюдських і національних цінностей культури в гуманно-патріотичному вихованні фахівців МВС.

Тема 1.3. Культура і релігія

Релігія як специфічна форма духовної культури. Сутність і походження релігії, її культурно-історичне коріння. Типи, види, форми релігійних вірувань, основні світові та національні релігії. Функції релігії у розвитку культури.

Релігійна віра і релігійна совість як вираження специфічної духовності й одухотвореності релігійної особистості. Особливості впливу релігії та атеїзму на культурний розвиток суспільства, правоохоронної системи, особистості фахівця МВС.

Релігійна культура і церква в сучасному світі. Проблема відносин релігії і держави, церкви та правоохоронної системи: історія і сучасність, практичні висновки. Залежність характеру цих відносин від рівня політико-правової, морально-естетичної культури суспільства, держави, особистості. Складність і неоднозначність впливу релігійних чинників у сучасних конфліктах та міжнаціональних зіткненнях. Необхідність релігієзнавчої підготовки фахівця з метою підвищення ефективності його професійної діяльності.

Тема 1.4. Культура, мистецтво, мораль у контексті морального та естетичного виховання майбутніх фахівців МВС України

Чарівна сила мистецтва. Мистецтво і мораль як цінності культури, їх сутність, зміст, взаємозв'язок, місце і роль у моральному вихованні фахівців МВС України. Моральна культура. Проблема моральних орієнтирів, сумісності моралі суспільства і особистості, морального й аморального в історії світової та вітчизняної культури. Співвідношення моралі і права. Обов'язок і відповідальність, честь і гідність фахівця МВС України.

Проблема морального конфлікту, морального вибору, визначення моральності або аморальності вчинку в умовах державної служби. Висока моральна культура фахівців МВС України як показник його духовної стійкості. Основні напрями морального виховання фахівців МВС України.

Мистецтво в системі культури. Естетична культура. Мистецтво та його роль у формуванні естетичної культури. Значення мистецтва і естетичне виховання фахівців МВС України. Основні напрями естетичного виховання. Художній образ як головна цінність мистецтва.

Духовно-практична та матеріально-мистецька діяльність у мистецтві, їх специфіка і види (література, музика, театр, кінематограф, хореографія, образотворче мистецтво, архітектура, декоративно-прикладне мистецтво, дизайн). Жанри образотворчих мистецтв. Непорушність законів мови образотворчих мистецтв. Потреба ознайомлення з мистецькими засобами вислову. Стилi і методи в художній творчості. Народність мистецтва. Соціальні функції мистецтва, його роль в естетичному вихованні особистості фахівців МВС України. Відображення правоохоронної теми у світовому та вітчизняному мистецтві.

РОЗДІЛ 2. КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦІВ МВС УКРАЇНИ І ПРОБЛЕМИ СЛУЖБОВОГО ЕТИКЕТУ

Тема 2.1. Культура особистості фахівців МВС України та шляхи формування духовних якостей офіцера

Особистість фахівця МВС України як продукт і суб'єкт культури, її особливості. Культура особистості фахівця МВС України, її основний зміст та прояв у професійній діяльності, в побуті, у сфері дозвілля, в міжособистісному спілкуванні, ціннісних орієнтаціях. Духовність як стрижень культури особистості фахівця МВС України. Норми етики й моралі професійної діяльності. Грані прояву і критерії оцінки культури особистості фахівця МВС України. Вплив культури особистості фахівців МВС України на ефективність професійної діяльності. Виховання фахівців МВС України засобами культури. Особливості формування і розвитку культури у фахівців МВС України в умовах державної служби. Моральне і естетичне виховання фахівців МВС України.

Потенціал культурного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України в умовах формування в нього особистісних якостей офіцера як людини і громадянина, професіонала, керівника і вихователя своїх підлеглих. Культурний вигляд офіцера: фактори його формування та розвитку. Залежність культури системи МВС від рівня культурного розвитку її кадрів.

Тема 2.2. Культура взаємовідносин фахівців МВС України та службовий етикет

Сутність, структура і зміст культури взаємин фахівців МВС України, її особливості у службових колективах. Характеристика різних рівнів культури взаємин фахівців МВС України (за вертикаллю і горизонталлю, субординація, координація). Діяльність офіцера з формування культури взаємин у службовому колективі. Особистий приклад керівника, його культурне обличчя як еталон культури взаємин.

Службовий етикет і його особливості. Основні правила службового етикету: ввічливість, підтягнутість, коректність, культура мовлення, жестів, міміки, вираження почуттів і настроїв, охайність, акуратність, дотримання санітарно-гігієнічних правил, культури спілкування зі старшими, рівними, молодшими за службовим положенням та віком. Службовий етикет фахівця МВС України. Культура взаємин чоловіків і жінок. Культура поведінки в храмі, театрі, кіно, на танцювальному майданчику, в громадському транспорті, на вулиці та ін. Підвищення складності і різноманіття взаємовідносин фахівців МВС України у суспільстві, в системі організації та проблеми вдосконалення службового етикету в сучасних умовах.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Тема 3.1. Розвиток і сучасний стан української мови

Українська мова як скарбниця національної та світової культури. Мова як система. Походження та етапи становлення української мови. Сучасні процеси, характерні для розвитку української лінгвістичної культури.

Тема 3.2. Функціональні стилі мови і мовлення.

Особливості службово-професійного стилю мовлення

Функції мови: спілкування, повідомлення, вплив, спонукання. Стилi мовлення: розмовний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, ораторський, художній. Особливості службово-професійного стилю мовлення

Тема 3.3. Культура мовлення фахівця МВС України

Поняття культури мовлення та її критерії: правильність, ясність, чистота, точність, логічність, доречність, виразність, стислість, зв'язність, образність. Емоційне багатство лексики. Виразні засоби мови. Естетичний вплив слова. Образний засіб мови. Метафора, уособлення, метонімія, антитеза, інверсія, риторичні запитання.

Тема 3.4. Основи публічного виступу

Структура усного мовного впливу. Конструктивні питання риторичної розробки публічного виступу. Вимоги до особистості оратора. Повсякденна ораторська підготовка. Види аудиторії як об'єкта мовного впливу.

Тема 3.5. Мовленнєвий етикет у професійному спілкуванні

Етикет і мова. Структура мовного спілкування. Мовленнєвий етикет і ввічливість. Мовленнєва поведінка. Типи співрозмовників. Культура слухання. Прийоми виходу з розмови.

Плани семінарських і практичних занять

Семінарське заняття

Тема 1.1. Походження культури, основні етапи та закономірності її розвитку

План

1. Культурологія, її місце і роль у системі наук і гуманізації освіти.
 2. Сутність і зміст поняття "культура", її типологія, основні форми, закономірності розвитку та функції.
 3. Витоки виникнення культури, її ранні форми та етапи розвитку.
- Дповідь:* Значення культурологічних знань для гуманізації освіти майбутніх фахівців МВС України.

Література

1. Багацький В.В. Культурологія. Історія і теорія культури ХХ століття: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / В.В. Багацький, Л.І. Кормич. – [Вид. 2-ге, перероб. і доповн.]. – К.: Кондор, 2007. – 304 с.
2. Бокань В.А. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.А. Бокань. – К.: МАУП, 2000. – 134 с.
3. Гриценко Т.Б. Культурологія: [навч. посіб.] / Т.Б. Гриценко, С.П. Гриценко, А.Ю. Кондратюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
4. Кормич Л.І. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ століття): [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – Х.: Одісей, 2002. – 304 с.
5. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. I-IV рівнів акредитації] / [М.С. Кравець та ін.; заг. ред. В.М. Піча]. – Львів.: Магнолія плюс, 2003. – 236 с.
6. Культурологія: [навч. посібник] / [Б.Г. Мачульський та ін.]. – К.: КНЕУ, 2007. – 376 с.
7. Культурологія: теорія та історія культури: [навч. посібн.] / [За ред. І.І. Тюрменко, О.Д. Горбула]. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінару і під час його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. Визначення місця і ролі культурології в системі наук і гуманізації професійної освіти. Роль культурології в системі наук багато в чому пояснюється її особливостями естетичного та антропологічного характеру. Вивчення культурології припускає як вихідну системотвірну підставу естетичну модель людини і спирається на художнє освоєння дійсності. Однак труднощі її вивчення полягають у тому, що вона виявляється на перетині двоїстих предметних зв'язків. З одного боку, явища і процеси, з якими вона має справу, демонструють найширше розмаїття людських проявів, з іншого, з усією очевидністю свідчать про єдність людства. У зв'язку з цим,

предметом культурології є, насамперед, генезис, функціонування і розвиток культури як специфічно людського способу життя, що поєднує в собі як універсальне людське, так і специфічно етнічне.

У розвитку культурології виділяються три періоди: етнографічний (1800-1860 рр.), еволюційний (1860-1895 рр.) та історичний (1895-1925 рр.). Протягом цього часу накопичувалися культурологічні знання, формувалися уявлення про предмет і його ключові категорії, закономірності розвитку культури, методологія її вивчення. Термін "культурологія" з'явився на початку XIX ст. (Леслі Уайт) для вираження відносин між людиною і культурою. У нашій країні науковий інтерес до загальної теорії культури виник у 50-ті роки XX ст., і в наш час культурологія сформувалася як самостійна наукова і навчальна дисципліна.

Головне її призначення – гуманізація професійної освіти, що зумовлено низкою обставин. По-перше, це дає змогу зняти певну вузькість спеціалізації, часто призводить до нерозуміння всієї складності, системності, структурності професійної сфери діяльності, недооцінки суспільної значущості професії. По-друге, задає потужний імпульс розвитку особистості майбутнього фахівця МВС, його творчого потенціалу, сприяє формуванню розвиненої уяви та інтуїції, вкрай необхідної фахівцю. По-третє, дає змогу йому самовизначитися, виявити способи самореалізації, визначити свій життєвий шлях. По-четверте, дає йому теоретичні культурологічні знання та методологічну базу для їх використання в практиці навчання та виховання особового складу.

2. З'ясування сутності та змісту поняття "культура", її типології, основні форми, закономірності розвитку та функції. Поняття "культура" – центральне в культурології, у перекладі з латини означає "культивування ґрунту", тобто втручання людини в природні процеси. Простежити еволюцію трактування культури на різних етапах розвитку людства. Підходи до вивчення культури як соціального феномена: засіб облагородження людини (Ж.-Ж. Руссо, Ф. Ніцше, З. Фрейд, О. Шпенглера, А. Швейцера, М. Вебера, П. Сорокіна, А. Чижевського, В. Вернадського, К. Ясперса та ін.).

У наш час виділяються такі основні критерії, що визначають сутність культури: генетичний, гносеологічний (пізнавальний), аксіологічний (ціннісний), нормативний, соціологічний, гуманістичний, семіотичний (інформаційно-знаковий), теологічний та ін. У результаті їх реалізації були визначені сутнісні ознаки культури: як результат, сукупність цінностей; як діяльність, її спосіб, умови; як міра, її якісна характеристика. Культурологія спирається на три концепції культури: ціннісну, технологічну та діяльнісну. Основними галузями прояви культури є: економіка, політика, соціальні відносини, духовна сфера, у тому числі і правоохоронна діяльність.

Культура проникає в усі сфери діяльності, пронизує їх. Законами виникнення, функціонування та розвитку культури є: єдність її розвитку; перервність і безперервність; наступність у розвитку; взаємодія і співпраця культур різних народів тощо. Принципами вивчення культури є принцип культурно-історичного підходу та принцип цілісності. Культура – система багатофункціональна. Її головна функція – гуманістична, похідними від яких є функції: соціально-перетворювальна, пізнавальна, виховна, комунікативна, регулятивна, естетична, ціннісна, евристична, компенсаторна, інформаційна,

ідеологічна та ін. Розібратися, чим є культура в широкому і вузькому сенсах. Розглянути основні категорії, форми культури і підстави її типології.

3. Витоки виникнення культури, її ранні форми та етапи розвитку. Сучасна типологія культури: первісна; давньосхідна (Месопотамія, Древній Єгипет, Древня Індія, Древній Китай); антична (Давня Греція та Стародавній Рим); середньовічна; Нового часу; Новітнього часу. Зупинитися на ранніх формах культури. Первісна епоха (кам'яний вік) включає палеоліт (ранній, середній і пізній), мезоліт і неоліт. Зачатки культури з'являються на етапі пізнього палеоліту (35-10 тис. до н.е.), який визначається як палеолітична революція. Її продуктом стала фундаментальна антропологічна, психофізіологічна і духовна єдність людства, яка зберігається всупереч існуючим природно-географічним і суспільно-історичним відмінностям у його розвитку. Познайомитися з етапами розвитку культури пізнього (верхнього) палеоліту.

З'ясувати значення в розвитку культури мезоліту (10-5 тис. до н.е.) і неоліту (близько 5-3 тис. до н.е.). До кінця кам'яного віку культура стає вже системою, на яку ще сильно впливає природа. Змінив його бронзовий вік (2 тис. до н.е.), який значно прискорив культурний розвиток людства. Залізний вік (1 тис. до н.е.) надав йому новий імпульс. Таким чином, первісна епоха була початком культурного становлення людства, пов'язаного з образним відображенням дійсності, що дало можливість людині осягати навколишній світ, усвідомлювати себе, своє минуле, сьогодення і майбутнє.

Тест для контролю знань з теми

1. Що передбачає вивчення культурології?
 - а) вивчення культури як взаємодії природи і людини;
 - б) пояснення культури як специфічно людського способу життя, що поєднує універсальне загальнолюдське і специфічно етнічне;
 - в) історичні аспекти розвитку цивілізації як культурного процесу;
 - г) філософську інтерпретацію культурного розвитку людства.

2. Назвіть основні періоди у розвитку культурології.
 - а) етнографічний, еволюційний, історичний;
 - б) інформаційний, антропологічний, етнографічний;
 - в) археологічний, історичний, соціологічний;
 - г) первісності, античності, середньовіччя, сучасності.

3. Що таке культурологія?
 - а) наука про загальні закони розвитку культури;
 - б) комплексна наука, що вивчає закономірності виникнення, функціонування та розвитку культури, її різні історичні форми;
 - в) наука про культуру взаємин природи і суспільства;
 - г) наука, що вивчає історію культури.

4. Назвіть об'єкт культурології.
 - а) культурні аспекти різних сфер суспільного життя в їх історичному розвитку;
 - б) особливості та досягнення культурно-історичних типів товариств;

- в) тенденції і процеси, що відбуваються в сучасній культурі;
- г) способи і форми у взаємодії природи і культури.

5. Що є предметом культурології?

- а) культурні явища і процеси, закономірності, що керують розвитком культурних потреб соціуму;
- б) історичні процеси культурного розвитку суспільства;
- в) культура як суспільне явище;
- г) теорія культури.

6. Що є ключовим поняттям культурології?

- а) гуманізм;
- б) суспільство;
- в) цивілізація;
- г) культура.

7. Що таке артефакт?

- а) факт, що суперечить дійсності;
- б) неподільна одиниця культури, предмет, явище чи процес штучного походження;
- в) предмет, явище чи процес природного походження;
- г) неподільна одиниця культури,

8. Назвіть закони виникнення, функціонування та розвитку культури.

- а) єдності розвитку; перервності і безперервності культурних процесів; наступності у розвитку; взаємодії та співпраці культур різних народів;
- б) єдності і боротьби протилежностей; заперечення заперечення; взаємозв'язку природи і суспільства в культурному розвитку;
- в) перехід кількості в якість; збереження культурних традицій; визначального впливу культури на суспільний розвиток;
- г) безперервності розвитку культури; заперечення заперечення; єдності і боротьби протилежностей у суспільному розвитку.

9. Яка головна функція культури?

- а) гносеологічна;
- б) гуманістична;
- в) комунікативна;
- г) аксіологічна.

10. Що таке гуманізм?

- а) вчення про самоцінність людини;
- б) вчення про вплив культури на природу людини;
- в) вчення про людину як продукт суспільного розвитку;
- г) вчення про взаємозв'язок людини і природи.

11. Що розуміється під терміном "культурна політика"?

- а) політика в галузі культури;

- б) світоглядна спрямованість політики в різних сферах культури, а також практичні питання культурного будівництва;
- в) культурологічні аспекти державної політики;
- г) практичні питання культурного будівництва держави.

Практичне заняття

Тема 1.2. Національно-етнічна своєрідність культур

План

1. Етнос і культура.
2. Основні типи соціокультурних світів.

Література

1. Білик Б.І. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Б. І. Білик. – К.: КНИГА, 2004. – 408 с.
2. Культурологія: українська та зарубіжна культура: [навч. посіб.] / [М. М. Закович та ін.]. – [3-тє вид., стер.]. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
3. Кравець М.С. Культурологія: [підручник] / М.С. Кравець. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 320 с.
4. Матвієнко Л.В. Культурологія: [навч. посіб.] / Л.В. Матвієнко. – К.: КНТЕУ, 2007. – 285 с.
5. Культурологія: [навч. посіб.] / [Б.О. Парахонський та ін.]; упоряд. О. І. Погорілий, М.А. Собуцький. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2003. – 314 с.
6. Основи культурології: [навч. посіб.] / [Ред. Сандюк Л.О.; Н.В. Щубелка]; В.О. ОДЕУ. – Автограф, 2007. – 400 с.
7. Подольська Є.А. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Є.А. Подольська, В.Д. Лихвар / Національний фармацевтичний ун-т. – Х.: Золоті сторінки, 2003. – 247 с.

Методичні рекомендації

При підготовці до заняття і під час його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. З'ясування поняття "етнос" і значення культури у формуванні і розвитку етнічних спільнот. Поняття "етнос", що означає в перекладі з грецького "народ", часто використовується як загальна назва таких соціальних груп, як плем'я, народність, національність, нація. Умовами, що об'єднують людей в етнос, є єдність походження, місця проживання, мови та культури. Проте кожен з цих необхідних факторів сам по собі не є достатнім.

Зрозуміти, що згуртувало народ в єдине ціле і зберігає цю єдність, можна тільки на основі історичного підходу. Народ гуртується в єдине ціле його історією, яка зберігається в соціальній пам'яті народу (культурі). Важливим елементом цієї пам'яті є самоназва, що виділяє представників цього народу серед інших людей і дозволяє їм фіксувати відмінності між "ми" і "вони". Зі самоназвою пов'язана самосвідомість – усвідомлення своєї належності до цього "ми", тобто до цього народу. Історичний підхід спонукає виділити два значення, які набуває поняття "етнос" у різних контекстах. По-

перше, як етногенетична спільність, а по-друге, як спільність етносоціальна. З'ясувати сутність цих підходів.

Розкрити сучасне трактування поняття "нація". Труднощі вирішення сучасних національних проблем багато в чому спричинені подвійним стандартом у підході до них, який, своєю чергою, зумовлений двома протилежними, але цілком рівноправними принципами, закріпленими міжнародними правовими актами: принципом самовизначення націй і принципом територіальної цілісності держав. Світове співтовариство у наш час наполегливо шукає можливості виходу з безвиході, хоча ще на початку ХХ ст. мовознавець і культуролог І.А. Бодуен де Куртене запропонував вельми раціональні принципи вирішення цієї проблеми.

Культура як найважливіший компонент формування людської організації відіграє головну роль у формуванні та розвитку етносів. У культурі нації завжди присутня етнічна складова, тобто культура етносів, з яких нація утворилася. Формування та розвиток культури нації (етносу) пов'язані з такими поняттями, як "культурний архетип", "менталітет", "національний характер", які слід розрізняти. Етнічна культура (побут, одяг, промисли, звичаї, традиції, фольклор тощо) – найдавніший шар національної культури, її вихідний базис.

2. Основні типи соціокультурних світів. Соціокультурний світ – це тип культури, що виник історично, його особливості зумовлені специфічними для нього уявленнями про світобудову, людину, умови його буття і пов'язаними з цими уявленнями формами суспільного життя. У наш час виділяються три типи зазначених світів, які однак не взаємовиключають одне одного. Історичні типи культури, що змінюють одна одну епохи у розвитку суспільства (первісна, Стародавнього Сходу, Стародавнього Єгипту, антична, середньовічна, Нового часу, сучасна).

Регіональні культури – надетнічні культурні спільності, які складаються в певному географічному ареалі і впродовж довгого історичного часу зберігають свою специфіку (Індії, Китаю, Латинської Америки, європейська та ін.). Цивілізації – соціокультурні світи, які становлять специфіку різних форм суспільства, що виникають в історії людства (шумерська, індуїстська, західна, православна, ісламська та ін.). Теорія "зіткнення цивілізацій" С.

Хантінгтона, згідно з якою основним джерелом конфліктів на світовій арені стає не ідеологія і не економіка, а культура. Найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть розвертатися між націями і державами, що належать до різних цивілізацій (Північчю і Півднем, Заходом і Сходом, християнством та ісламом). На думку С. Хантінгтона, єдина універсальна цивілізація скластися не може, тому різним цивілізаціям треба вчитися мирно співіснувати. Показати сучасні тенденції функціонування і розвитку соціокультурних світів.

Заняття проводиться з використанням відеофільму з тематики.

Тест для контролю знань з теми

1. Що таке етнос?
 - а) народ, народність, нація;
 - б) народність;
 - в) національність;

г) нація.

2. Що об'єднує людей в етноси?

- а) єдність місця проживання та культури;
- б) єдність походження і мови;
- в) єдність походження, місця проживання, мови та культури;
- г) єдність мови і культури.

3. Чим зумовлені труднощі вирішення сучасних національних проблем?

- а) застосуванням подвійних стандартів (самовизначення націй і територіальної цілісності держав);
- б) невирішеністю національного питання;
- в) націоналізмом і шовінізмом;
- г) нерівномірністю розподілу природних ресурсів.

4. Що таке культурний архетип?

- а) стереотипи поведінки людини, що склалися в суспільстві;
- б) традиційні уявлення людини про культуру суспільства;
- в) архаїчні культурні першообрази і нормативно-ціннісні орієнтації, що задають зразки життєдіяльності людей;
- г) звичаї і звички, культивовані в суспільстві.

5. Що таке менталітет?

- а) сукупність символів, що формуються і закріплюються у свідомості людей під час культурно-історичного розвитку;
- б) уявлення, що склалися в суспільстві про культуру поведінки людини;
- в) традиції, звичаї, правила поведінки, прийняті в суспільних відносинах;
- г) зовнішні прояви духовно-моральних якостей людини.

6. Що таке національний характер?

- а) узагальнена характеристика духовних якостей того чи іншого народу;
- б) сукупність природних (генотип) і соціальних (культура) властивостей народу;
- в) зовнішні прояви поведінки представника тієї чи іншої нації;
- г) національні особливості, набуті людиною під час соціалізації.

7. Дайте визначення поняттю "етнічна культура".

- а) культура народних низів;
- б) джерело народної мови і творчості;
- в) сукупність архаїчних традицій і звичаїв народу;
- г) найдавніший шар культури народу, що охоплює сферу побуту та звичаїв.

8. Що таке національна культура?

- а) це продукт творчості найталановіших представників нації;
- б) культура верхніх шарів нації;
- в) сукупність культур етносів, що становлять націю;

г) культура домінуючої нації.

Семінарське заняття

Тема 1.4. Культура, мистецтво, мораль у контексті морального та естетичного виховання правоохоронців

План

1. Сутність і зміст мистецтва і моралі як культурних цінностей, їх взаємозв'язок і роль у моральному вихованні правоохоронців.
2. Мистецтво та його значення у формуванні естетичної культури.
3. Основні напрями морального та естетичного виховання правоохоронців.

Доповідь: Честь і гідність курсанта як моральні категорії.

Фіксовані виступи: 2-3 (за матеріалами тематичних екскурсій).

Література

1. Безвершук Ж.О. Культурологія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: [навч. посіб.] / Ж.О. Безвершук. – К.: Знання, 2010. – 326 с.
2. Гіоргадзе Г.В. Культурологія для вищих мистецьких навчальних закладів: [навч.-метод. посіб.] / Г.В. Гіоргадзе. – Львів: ЗУКЦ, 2011. – 135 с.
3. Гончарук Т.В. Культурологія: [навч. посіб.] / Т.В. Гончарук. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 214 с.
4. Корженівський А.С. Культурологія: [навч. посіб.] / А.С. Корженівський, В.І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 132 с.
5. Матвєєва Л.Л. Культурологія: курс лекцій: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.Л. Матвєєва. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
6. Культурологія: [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / [М.П. Іщенко та ін.]. – Черкаси: [б.в.], 2009. – 292 с.
7. Павленко О.П. Культурологія: [посіб. для підготов. до іспитів] / О.П. Павленко. – [Вид. 4-те, стер.]. – К.: Паливода А. В. [вид.], 2010. – 175 с.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінару і під час його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. Визначення сутності й змісту мистецтва і моралі як культурних цінностей, їх взаємозв'язку та ролі в моральному вихованні фахівців МВС України. Культура – багатофункціональне явище. Однак будь-яка її функція так чи інакше спрямована на відтворення людського роду, збагачення його духовного, морального, інтелектуального та фізичного вигляду. Формування особистості є "входженням" у культуру, засвоєнням знань, умінь, норм спілкування, соціального досвіду. Величезне значення тут має мистецтво як одна з форм суспільної свідомості, складова частина духовної культури людства, специфічний вид людської практики, пов'язаний із духовним освоєнням світу. Це сукупний результат процесу практичної реалізації людиною свого духовного потенціалу. Мистецтво розглядається як багатоаспектний феномен культури: теоретико-пізнавальний, соціологічний

та просторово-часовий. У поняття "мистецтво" включаються такі різновиди людської діяльності, як живопис, музика, театр, хореографія, кіно, художня література тощо.

Мистецтво як соціальне явище є складною системою, яка характеризується сполученням низки її функцій: пізнавальної, оцінної, творчої, комунікативної та ін. Завдяки цьому воно є засобом спілкування людей, їх освіти, збагачення знань про світ і себе, способом виховання людини на основі тієї чи іншої системи цінностей і джерелом високих естетичних радостей. Таким чином, мистецтво – це історично сформована система різних способів художнього освоєння світу, що здійснює величезний вплив на мораль, моральне виховання людини, у тому числі і на фахівця МВС України.

Мораль (моральність) також є формою суспільної свідомості, яка є одним із способів регулювання поведінки людей у суспільстві, що здійснюється на основі прийнятих у ньому принципів і норм. Теоретичною розробкою і підставою моралі займається етика – філософська наука про мораль. Вона вивчає її основні категорії, закони, принципи та норми. Докладніше зупинитися на їх характеристиці. Центральне місце серед категорій моралі посідає моральна культура – аспект культури в цілому, що передбачає нормативно-ціннісну орієнтацію індивідів і соціальних груп до всіх сторін своєї діяльності.

У цьому контексті моральна культура становить нормативно-ціннісну основу культури. Це явище, в якому сплетені культура суспільства та індивіда, культура моральної свідомості і поведінки, є системне і багаторівневе. Правоохоронна діяльність ґрунтується на суворій відповідності вимогам моралі (турбота про благо суспільства і держави, готовність до захисту Вітчизни, гуманізм, справедливість, творча активність тощо).

2. З'ясування ролі і значення мистецтва у формуванні естетичної культури фахівців МВС України. Мистецтво тісно пов'язане з поняттям "естетика". Цей термін означає явище, пов'язане з красою, що має відношення до прекрасного, хоча, звичайно, йому часто протистоїть і потворне. Мистецтво покликане формувати естетичні почуття людини, які закріплюються в її діяльності, пронизуючи все її життя. Вони є енергетичною підставою і збудником системи реакцій на всі життєві прояви. Як тільки емоційно-чуттєві переживання втрачаються, естетичне ставлення до дійсності гасне і поступається місцем рефлексорному безпристрасному судженню.

В естетичних почуттях представлений уесь духовний світ людини та її соціальний досвід. Вони завжди мають вибірково-оцінний характер з індивідуально-особистісним забарвленням. Незважаючи на амбівалентність (подобається – не подобається), в них завжди переважають позитивні емоції, навіть стосовно жахливого і потворного. Ця об'єктивна обставина сприяє психологічному виживанню людини в драмі буття. Превалювання ж негативних емоцій гасить життєву енергію, призводить до безвиході, відхилень психіки та життєвих глухих кутів. Тому важливо поглиблювати естетичні начала у фахівців МВС України, які є представниками "психотравмуючої" професії. Естетичному почуттю притаманний предметно-ситуаційний характер, тобто воно завжди спрямоване на певний предмет,

звернене до предмета й естетично відтворює його в уяві людини як образ відображеної або бажаної дійсності.

Це почуття може мати різний ступінь усвідомленості: від повної несвідомості до естетичного судження, що виявляється в нетеоретичному висловлюванні про естетичну значущість предмета, що містить в естетичному судженні його оцінку. Воно також має певну динаміку і домінанту змістовного розвитку, який починається з попередньої емоції, мимовільної естетичної реакції, виводить свідомість людини за межі буденного і поступово втягує її в естетичне ставлення до джерела естетичної інформації. На цій базі формується стійке, позитивно забарвлене відчуття духовного комфорту, радості і навіть насолоди. Необхідно відзначити, що естетичні почуття визначаються тією культурою, в якій людина вихована, а діапазон людських почуттів дуже широкий, єдині критерії в галузі естетичного сприйняття мистецтва встановити неможливо.

Стійкість і соціальна значущість естетичного почуття закріплюється в естетичних потребах, які супроводжують людину все життя, з чого випливає, що це почуття – продукт як цілеспрямованого, так і навмисного естетичного виховання.

Творча діяльність людини у будь-якій сфері обов'язково несе в собі величезне естетичне навантаження. Йдеться про естетику мислення, естетику розумової праці та її продуктів, естетику інтелектуальної діяльності та її матеріального втілення.

Одне з найважливіших завдань естетичного виховання – спричинити в людині бажання творити за законами краси. Ці закони передбачають наявність таких естетичних якостей, як досконалість, гармонія, виразність, завершеність.

3. Основні напрями морального й естетичного виховання фахівців МВС України. Величезне значення у формуванні особистості фахівця МВС України має моральне виховання, що зумовлено тим, що характер моральних переконань, почуттів і звичок визначає його повсякденну поведінку, ставлення до виконання службового обов'язку, участь у суспільному житті, тобто те, що називають “соціальною активністю”. Кожен фахівець МВС України готується до виконання функцій підтримання порядку в державі. Однак моральне право виконувати ці функції він має тільки в тому випадку, якщо буде володіти певним комплексом рис характеру, що відображають високий рівень моральної свідомості, моральних почуттів, навичок і звичок, які схвалюються суспільством, норм та правил поведінки.

Загальні принципи морального виховання стосовно професійної діяльності знаходять конкретне вираження в законах України, Указах Президента та постановах Уряду України, наказах Міністерства внутрішніх справ України. Виходячи з цього, моральне виховання фахівців МВС здійснюється за такими напрямками: глибоке і всебічне вивчення моральних процесів у вихованні нового покоління; вивчення, узагальнення і передача морального досвіду старших поколінь; розвиток моральної свідомості, заснованого на загальнолюдських моральних цінностях, прогресивних професійних традиціях і вітчизняних нормах моральної поведінки; боротьба нових прогресивних моральних цінностей і старих, що заважають їх ствердженню; оволодіння сучасним досвідом морально-психологічної

підготовки; прогностичне обґрунтування вимог до моральних і психологічних якостей фахівців МВС України в сучасних умовах.

Естетичне виховання фахівців МВС України передбачає формування їх здібностей сприймати, правильно розуміти та оцінювати прекрасне в суспільному й особистому житті, в побуті, в природі, в мистецтві, а також творити, стверджувати красу в реальності, боротися проти негативних явищ дійсності. Воно збагачує духовне життя фахівців, облагороджує його думки і вчинки, формує почуття людської гідності, свідомість громадського обов'язку

Тест для контролю знань з теми

1. Що таке мистецтво?
 - а) спосіб виховання людини на основі тієї чи іншої системи цінностей;
 - б) засіб спілкування та освіти людей;
 - в) джерело високих естетичних радостей;
 - г) одна з форм суспільної свідомості, складова частина духовної культури.

2. Назвіть основні аспекти, що характеризують мистецтво.
 - а) теоретико-пізнавальний, соціологічний та просторово-часовий;
 - б) теоретичний, практичний і тимчасовий;
 - в) соціологічний, філософський та антропологічний;
 - г) етнографічний, виховний, гуманістичний.

3. Які існують групи мистецтв?
 - а) комунікативні, виховні, прагматичні;
 - б) художні, літературні, музичні;
 - в) танцювальні, образні, абстрактні;
 - г) просторові (пластичні), тимчасові та просторово-часові.

4. Що дає мистецтво для формування особистості фахівця МВС України?
 - а) сприяє формуванню професійного типу особистості;
 - б) формує емоційно-вольову стійкість;
 - в) дає уявлення про професійний етикет;
 - г) виховує дисциплінованість та організованість.

5. Що таке естетика?
 - а) дані про прекрасне і потворне в реальному світі;
 - б) наука про особливості чуттєвого пізнання;
 - в) система поглядів на пізнання світу прекрасного;
 - г) чуттєве сприйняття краси світу.

6. Що таке мораль (моральність)?
 - а) морально-психологічний регулятор поведінки людей;
 - б) перелік етичних норм поведінки;
 - в) сукупність правил поведінки в суспільстві;

г) особлива форма суспільної свідомості та спосіб регулювання поведінки людей.

7. Яка наука є теоретичною основою моралі?

- а) етика;
- б) філософія;
- в) логіка;
- г) естетика.

8. Чим зумовлюється моральна культура у фаховому колективі правоохоронців?

- а) специфікою заломлення загальноприйнятих моральних принципів і норм у правоохоронній сфері;
- б) високим рівнем субординації та координації;
- в) вмістом моральних відносин між керівниками та підлеглими;
- г) загальною культурою правоохоронців.

Практичне заняття

Тема 3.2. Функціональні стилі мови.

Особливості службово-професійного стилю мовлення

План

1. Функції та стилі мови.
2. Професійний стиль мовлення, його особливості.

Література

1. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О.Г. Дзюбенко. – К.: Політиздат, 1990. – 159 с.
2. Зусин В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: [навч. посіб.] / В.Я. Зусин. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: ЦНЛ, 2005. – 224 с.
3. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: [навч. посіб.] / О.В. Кубрак. – [3-тє вид.]. – Суми: Університетська книга, 2005. – 222 с.
4. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Україна, 1996. – 269 с.

Методичні рекомендації з підготовки

При підготовці до заняття і в ході його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. Функції та стилі мови. Походження та етапи становлення української мови. Мова як система. Сучасні процеси, що характеризують українську лінгвістичну культуру. Функції мови: спілкування, повідомлення, вплив, спонукання. Стилi мовлення: розмовний, науковий, офіційно-діловий, ораторський, публіцистичний, художній.

2. Службово-професійний стиль мовлення, його особливості: науковий, публіцистичний, службово-офіційний, службово-повсякденний. Основні складові службово-професійної мовленнєвої діяльності (дійсність, мовна система, суб'єкт, об'єкт, умови). Комунікативні якості службово-

професійного мовлення та його стилі повинні бути усвідомлені суб'єктом мовленнєвої діяльності та підпорядковані цілям службового спілкування, спрямованим на підвищення ефективності мовлення як інструменту та як засобу службової діяльності.

Практичне заняття **Тема 3.3. Культура мовлення фахівця МВС**

План

1. Поняття норми української літературної мови.
2. Виразні засоби мови.

Література

1. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О.Г. Дзюбенко. – К.: Політиздат, 1990. – 159 с.
2. Зусин В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: [навч. посіб.] / В.Я. Зусин. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: ЦНЛ, 2005. – 224 с.
3. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: [навч. посіб.] / О.В. Кубрак. – [3-тє вид.]. – Суми: Університетська книга, 2005. – 222 с.
4. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Україна, 1996. – 269 с.

Методичні рекомендації з підготовки

При підготовці до заняття і під час його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. Поняття норми української літературної мови. Культура мовлення та його критерії: правильність, ясність, чистота, точність, логічність, доречність, виразність, стислість, зв'язність, образність. Емоційне багатство лексики. Професійна мовленнєва діяльність, її структурні зв'язки. Особливості вимог, що ставляться до службово-професійної мовлення. Норми службово-професійного мовлення: норми вимови, синтаксичні, лексичні норми.

2. Виразні засоби мови. Наука і мистецтво мовного впливу. Естетичний вплив слова. Образні засоби мови. Епітети, метафори, евфемізми, метонімія, антитеза, інверсія, риторичні запитання. Мова є потужним фактором емоційного впливу на особовий склад.

Практичне заняття **Тема 3.4. Основи публічного виступу**

План

1. Способи аргументації в усному мовленні.
2. Тренінг професійно орієнтованої дискусії.

Література

1. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О.Г. Дзюбенко. – К.: Політиздат, 1990. – 159 с.

2. Зусин В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: [навч. посіб.] / В.Я. Зусин. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: ЦНЛ, 2005. – 224 с.
3. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: [навч. посіб.] / О.В. Кубрак. – [3-тє вид.]. – Суми: Університетська книга, 2005. – 222 с.
4. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Україна, 1996. – 269 с.

Методичні рекомендації з підготовки

При підготовці до заняття і під час його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. Способи аргументації в усному мовленні. Структура усного мовного впливу. Послідовність і певний порядок розумових дій при розробці задуму (стратегії) і композиції (тактики) виступу можна виробити, спираючись на такі запитання. Навіщо говорити? Про що говорити? Скільки говорити? Кому говорити? Де говорити? Як говорити? Що говорити? Цих сім конструктивних запитань є мінімальним набором знань, без яких неможливо побудувати промову. У відповідях на перші чотири запитання розробляється задум усного виступу, який оформляється у вигляді плану. Конструктивні запитання риторичної розробки публічного виступу. Вимоги до особистості оратора. Повсякденна ораторська підготовка. Види аудиторії як об'єкта мовленнєвого впливу.

2. Провести тренінг професійно орієнтованої дискусії.

Практичне заняття

Тема 3.5. Мовленнєвий етикет у професійному спілкуванні

План

Тренінг: конкурс ораторів.

Література

1. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О.Г. Дзюбенко. – К.: Політиздат, 1990. – 159 с.
2. Зусин В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: [навч. посіб.] / В.Я. Зусин. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: ЦНЛ, 2005. – 224 с.
3. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: [навч. посіб.] / О.В. Кубрак. – [3-тє вид.]. – Суми: Університетська книга, 2005. – 222 с.
4. Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Україна, 1996. – 269 с.

Методичні рекомендації з підготовки

При підготовці до заняття і під час його проведення необхідно звернути увагу на такі аспекти.

1. Мовленнєвий етикет фахівця МВС України – це вольове, словесно-інтонаційне вираження думок і почуттів в інтересах виконання службових обов'язків. У ньому полягає сутність професійного спілкування, яке повинно бути усвідомленим і логічно осмисленим, цілеспрямованим, актом прояву волі, що використовують для досягнення мети, трансформуючи її з урахуванням умов і в інтересах професійного спілкування, яке вимагає спеціальної підготовки.

Професійна мова має кількісні та якісні показники. Співвідношення етикету і мови, структура мовного спілкування, мовленнєва поведінка, культура слухання і прийоми виходу з розмови. З'ясувати типи співрозмовників. Суб'єкти службового спілкування: начальники і старші; підлеглі; представники органів державної влади, громадських організацій, населення; держслужбовці, з якими немає субординаційних відносин. Офіцер без спеціальної підготовки в галузі мовного професійного спілкування може виявитися ініціатором конфліктних ситуацій.

2. Провести конкурс ораторів.

Тематика рефератів

1. Культура, її витоки, суть і функції.
2. Особливості культури правоохоронної діяльності.
3. Основні історичні типи культури.
4. Н.Я. Данилевський про культурно-історичні типи.
5. О. Шпенглер про цивілізацію як вмираючу культуру.
6. А. Тойнбі про долі цивілізацій.
7. Культура як предмет наукового дослідження в творчості П. Сорокіна.
8. Особливості етнічних культур народів України.
9. Етнічна і національна культура.
10. Національна культура та етнічні стереотипи.
11. Національний характер – міф чи реальність?
12. Особливості українського національного характеру.
13. Релігійна культура в сучасному світі.
14. Культурно-історичні корені релігії в Україні.
15. Античний світ і його культура.
16. Культура Візантії.
17. Культура Арабського халіфату.
18. Духовне життя середньовічної Європи.
19. Титани Відродження, їх місце і роль у західноєвропейській культурі.
20. Культура європейського Просвітництва.
21. Культура середньовічної Європи.
22. Духовна культура Київської Русі.
23. Культура України початку ХХІІІ ст. та її вплив на правоохоронну діяльність.
24. Українська музична культура ХVІІІ ст.
25. Основні риси та особливості культури України ХІХ ст.
26. Витоки становлення і розвитку української класичної музики.
27. Основні тенденції розвитку зарубіжної літератури в ХХ ст.
28. Роль культури у вихованні правоохоронних кадрів.
29. Екологічна культура фахівця МВС України.
30. Художня культура та її роль в етнічному вихованні.
31. Моральна культура фахівця МВС України.
32. Роль образотворчого мистецтва у захисті Вітчизни.
33. Образ героя у світовому театральному мистецтві.
38. Роль театального мистецтва у формуванні особистості правоохоронця.
39. Сучасний стан і тенденції розвитку української мови.

40. Поняття культури мовлення та його критерії.

41. Мовленнєвий етикет у професійній діяльності фахівця МВС України.

Методичні рекомендації з написання реферату

Підготовка реферату зі спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України" має на меті закріпити, поглибити і систематизувати отримані курсантами теоретичні знання в галузі культури, придбати первинні навички застосування наукової методології при аналізі суспільних явищ і процесів, узагальнення досвіду практики, навчання та виховання особового складу на основі загальнокультурних цінностей, а також навички розробки доповідей і лекцій з культурологічних проблем.

Тема реферату визначається курсантами самостійно відповідно до запропонованої тематики. За погодженням з провідним викладачем вона може виходити за її рамки, якщо відображає найбільш цікаві та актуальні питання світової та вітчизняної культури або процеси, пов'язані з роботою у системі МВС України.

До структури та змісту реферату пред'являються певні вимоги, порушення яких призводить до зниження оцінки.

По-перше, робота повинна ґрунтуватися на фундаментальних наукових положеннях, для цього курсант повинен глибоко вивчити рекомендовану літературу з обраної теми, скласти робочий план її викладу, продумати вступ, висновки і послідовно, логічно та аргументовано розкрити зміст теми.

По-друге, розкриття змісту теми має будуватися з урахуванням теорії і практики розвитку світової та вітчизняної культури і спиратися на достовірні факти. При цьому необхідно користуватися офіційними джерелами і документами з обов'язковим посиланням на них. Обов'язковими є також посилання на використану в рефераті літературу.

По-третє, важливим критерієм високої оцінки реферату є продумані, самостійні, методологічно правильні і теоретично обґрунтовані узагальнення і висновки як окремого, так і загального плану.

Обсяг реферату – 15-20 сторінок машинописного тексту. Параметри сторінки: шрифт "Times New Roman", кегль 14, півтора інтервали, поля (верх і низ сторінки – 2 см, зліва – 3 см, справа – 1,5 см.). Сторінки тексту повинні бути пронумеровані, зворотна сторона листа – чистою.

На титульному аркуші реферату вказуються: найменування вищого навчального закладу, кафедри, факультету, навчальної дисципліни, назва теми, військове звання, прізвище та ініціали автора, а внизу сторінки – місто і поточний рік. На другому аркуші зазначається зміст роботи.

Далі на 1-1,5 сторінках розміщується вступ, в якому коротко викладається актуальність теми, її теоретико-методологічне значення для правоохоронної практики, формулюються мета і завдання реферату. Потім послідовно розкривається зміст питань із зазначенням їх найменування. В кінці кожного питання робляться власні узагальнення та висновки.

У висновку матеріал, викладений у рефераті, узагальнюється, даються практичні рекомендації за тематикою роботи, визначаються перспективи подальшого вивчення теми, робляться загальні висновки.

Після висновку на 1 сторінці повинна бути написана анотація іноземною мовою (тією мовою, яку курсант вивчає у ВНЗ).

У кінці роботи повинен бути список використаної при написанні реферату літератури, оформлений відповідно до вимог бібліографії. Бажано, щоб список літератури містив також джерела іноземною мовою. Цитати, статистичні дані, які використовуються автором в рефераті, мають бути ретельно звірені з першоджерелом, а цитовані фрагменти розміщені в лапках.

Підготовлений реферат повинен бути ретельно перевірений автором і зданий на рецензування викладачу, який проводить заняття.

Сумлінне і відповідальне ставлення до підготовки реферату є однією з важливих умов успішного засвоєння навчальної програми та ефективної самостійної роботи курсантів з формування наукового світогляду, оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями та навичками фахової культури, необхідної в майбутній професійній діяльності фахівців МВС України.

Список літератури зі спецкурсу

1. Багацький В.В. Культурологія. Історія і теорія культури ХХ століття: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / В.В. Багацький, Л.І. Кормич. – [Вид. 2-ге, перероб. і доповн.]. – К.: Кондор, 2007. – 304 с.
2. Безвершук Ж.О. Культурологія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: [навч. посіб.] / Ж.О. Безвершук. – К.: Знання, 2010. – 326 с.
3. Білик Б.І. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Б.І. Білик. – К.: КНИГА, 2004. – 408 с.
4. Бокань В.А. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.А. Бокань. – К.: МАУП, 2000. – 134 с.
5. Гіоргадзе Г.В. Культурологія для вищих мистецьких навчальних закладів: [навч.-метод. посіб.] / Г.В. Гіоргадзе. – Львів: ЗУКЦ, 2011. – 135 с.
6. Гончарук Т.В. Культурологія: [навч. посіб.] / Т.В. Гончарук. – Тернопіль.: Карт-Бланш, 2004. – 214 с.
7. Гриценко Т.Б. Культурологія: [навч. посіб.] / Т.Б. Гриценко, С.П. Гриценко, А.Ю. Кондратюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
8. Дзюбенко О.Г. Культура дискусій / О.Г. Дзюбенко. – К.: Політиздат, 1990. – 159 с.
9. Зусин В.Я. Етика та етикет ділового спілкування: [навч. посіб.] / В.Я. Зусин. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К.: ЦНЛ, 2005. – 224 с.
10. Корженівський А.С. Культурологія: [навч. посіб.] / А.С. Корженівський, В.І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 132 с.
11. Кормич Л.І. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ століття): [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – Х.: Одісей, 2002. – 304 с.
12. Кравець М.С. Культурологія: [підручник] / М.С. Кравець. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 320 с.
13. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: [навч. посіб.] / О.В. Кубрак. – [3-тє вид.] – Суми: Університетська книга, 2005. – 222 с.

- 14.Культурологія: [навч. посіб.] / [Б.Г. Мачульський та ін.]. – К.: КНЕУ, 2007. – 376 с.
- 15.Культурологія: [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / [М.П. Іщенко та ін.]. – Черкаси: [б.в.], 2009. – 292 с.
- 16.Культурологія: [навч. посіб.] / [Б.О. Парахонський та ін.]; упоряд. О.І . Погорілий, М.А. Собуцький. – К.: Академія, 2003. – 314 с.
- 17.Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. I-IV рівнів акредитації] / [М.С. Кравець та ін.; заг. ред. В.М. Піча]. – Львів: Магнолія плюс, 2003. – 236 с.
- 18.Культурологія: теорія та історія культури: [навч. посіб.] / [За ред. І.І. Тюрменко, О.Д. Горбула]. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
- 19.Культурологія: українська та зарубіжна культура: [навч. посіб.] / [М. М. Закович та ін.]. – [3-тє вид., стер.]. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
- 20.Матвєєва Л.Л. Культурологія: курс лекцій: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Л.Л. Матвєєва. – К.: Либідь, 2005. – 512 с.
- 21.Матвієнко Л.В. Культурологія: [навч. посіб.] / Л.В. Матвієнко. – К.: КНТЕУ, 2007. – 285 с.
- 22.Основи культурології: [навч. посіб.] / [Ред. Сандюк Л.О.; Н.В. Щубелка]; В.О. ОДЕУ. – Автограф, 2007. – 400 с.
- 23.Павленко О.П. Культурологія: [посіб. для підготов. до іспитів] / О.П. Павленко. – [Вид. 4-тє, стер.]. – К.: Паливода А. В. [вид.], 2010. – 175 с.
- 24.Подольська Є.А. Культурологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Є.А. Подольська, В.Д. Лихвар / Національний фармацевтичний ун-т. – Х.: Золоті сторінки, 2003. – 247 с.
- 25.Томан І. Мистецтво говорити / І. Томан. – К.: Україна, 1996. – 269 с.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
Зеленської Олени Піменівни - кандидата філологічних наук, професора
кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх
справ - з проблеми "Теоретичні та методичні засади культурологічної
підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України"

У Національній академії внутрішніх справ України у 2010-2013 роках проводилася дослідно-експериментальна робота з впровадження науково-теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Здійснювалося експериментальне вивчення під час навчально-виховного процесу розробленого О.П. Зеленською спецкурсу "Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України", розрахованого на 76 годин. Проводилося анкетування курсантів 1-3 курсів.

Експериментальна перевірка культурологічної підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів у вищому навчальному закладі сприяє вивченню умов розвитку у курсантів культурологічної компетентності, формуванню та перевірці гіпотези про склад діяльності, що розвиває таку компетентність; усвідомленню того, що центром виховання та розвитку є людина як найвища духовна цінність культури, здатна до особистої самодетермінації у спілкуванні та співпраці з іншими людьми, з собою та культурою; культурологічний підхід до підготовки фахівця потребує орієнтації на інтеграцію систем освіти, філософії, психології і співробітництво професіоналів з різних галузей культури та розвитку культуротворчих форм і методів навчання. Удосконаленню професійної культурологічної підготовки курсантів ВНЗ системи МВС України, спрямованої на розвиток особистості, сприяло використання у початковому процесі потенційних можливостей розробленої О.П. Зеленської моделі культурологічної підготовки, методики діалогу культур, спрямованої на формування у курсантів готовності до роботи в полікультурному середовищі, виявленню здатності курсантів створювати свої власні ціннісні орієнтації відповідно до цінностей культури та суспільства.

Експериментальна перевірка навчально-методичної системи культурологічної підготовки курсантів у ВНЗ МВС України виявила її ефективність і потребу запровадження поряд з традиційними новітніх технологій та підходів до навчання з урахуванням процесів євроінтеграції та формування полікультурного світу.

Ректор
генерал-лейтенант міліції

В.В. Коваленко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені М.П. ДРАГОМАНОВА

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Телефон 234-11-08, Факс 224-22-51

27.02.2013 № 12-178/4-02

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
Зеленської Олени Піменівни – кандидата філологічних наук, професора кафедри іноземних мов
Львівського державного університету внутрішніх справ – з проблеми “Теоретичні та методичні
засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України”

У Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова упродовж 2011/2013 навчальних років проводилася дослідно-експериментальна робота з впровадження науково-теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо культурологічної підготовки студентів вищих навчальних закладів.

На основі розробленого О.П. Зеленською навчально-методичного комплексу проводилося експериментальне вивчення спецкурсу “Культурологічна підготовка майбутнього фахівця МВС України”. У навчальному процесі застосовувався авторський комплекс навчально-методичних матеріалів для студентів і викладачів.

Експериментальна перевірка навчально-методичної системи організації пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення спецкурсу показала її ефективність і доцільність поєднання традиційних та інноваційних технологій навчання студентів. Маючи хорошу теоретичну основу, курс є технологічним у всіх видах діяльності викладача і студентів на всіх етапах навчання. Те, що культурологічна підготовка студентів мала практичний характер і була орієнтована на створення педагогічного продукту, який без додаткової дидактичної адаптації може бути впроваджений у практику роботи, сприяло розвитку навичок застосування технологій навчання; уможливило виявлення та розвиток особистісних творчих культурологічних якостей студентів шляхом використання методів активізації навчання; спричинило поглиблення, розширення та оновлення їх професійних знань.

Результати підготовки студентів і навчально-методичне забезпечення дослідження отримали позитивну оцінку фахівців університету. Розроблена О.П. Зеленською система культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі сприяє суттєвому вдосконаленню підготовки сучасного фахівця, збагаченню його культури та духовності.

Ректор університету

В. П. Андрущенко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
 «ХЕРСОНЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
 ХЕРСОНЬСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Покришева, 41, м. Херсон, 73034, тел. (0552) 37-02-00, 41-08-10, 41-08-11, факс 37-05-92
 Web: <http://academy.ks.ua> E-mail: suitti.ks@gmail.com
 p/p 35417001005723, код ЄДРПОУ 02139794

05.03.13 № 01-23/179

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
 Зеленської Олени Піменівни – кандидата філологічних наук, професора
 кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ
 – з проблеми “Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки
 курсантів вищих навчальних закладів МВС України”

Результати дисертаційного дослідження О.П. Зеленської “Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України” (13.00.04 – теорія і методика професійної освіти) впроваджені у навчально-виховному процесі КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”.

У процесі дослідження розроблено навчально-методичну систему, яка надає можливість формувати, поглиблювати, розширювати й оновлювати професійні знання, уміння та навички особистості для здійснення професійної діяльності, міжособового та міжнаціонального спілкування, що є важливою умовою культурологічної підготовки фахівців.

Елементи розробленої дослідницею навчально-методичної системи використовувалися з метою підвищення рівня професійної підготовки учителів, які проходили курсову підготовку.

Представлені дидактичні матеріали отримали позитивну оцінку і можуть бути рекомендовані для подальшого впровадження у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти.

Проректор з наукової роботи

І.Я.Жорова

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Григорія Сковороди»
08401, м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30
тел.: (04567) 5-63-89
факс: 5-63-94
02.03.2013 № 994
На № _____ від _____

The Ministry of Education and Science,
Youth and Sport of Ukraine
STATE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION
«PEREYASLAV-KHMELNYTSKY
HRYHORIY SKOVORODA
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»
30, Sukhomlynsky St.
Pereyaslav-Khmelnytsky
08401
tel.: (04567) 5-63-89
fax: 5-63-94

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
Зеленської Олени Піменівни – кандидата філологічних наук, професора кафедри
іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ – з проблеми
“Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих
навчальних закладів МВС України” (13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

У ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» з 2011 навчального року проводилася дослідно-експериментальна робота з впровадження науково-теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо культурологічної підготовки студентів.

У навчально-виховному процесі з метою апробації застосовувався авторський комплекс навчально-методичних матеріалів.

Проводилися експертна оцінка та апробація матеріалів дослідження із студентами **IV курсів**, здійснювалося їх анкетування. Представлені результати і дидактичні матеріали дослідження отримали позитивну оцінку і були рекомендовані для подальшого впровадження в навчальному процесі.

Теоретико-методичні результати дослідження О.П. Зеленської сприяють вдосконаленню форм і методів підготовки фахівців, спрямованих на оволодіння ними різними технологіями навчання та виховання: діалогу культур, суб'єкт-суб'єктних відносин, рольових і ділових ігор у процесі навчання, тренінгових методик, а також методик саморегуляції, самокорекції та самодіагностики. Особливість культурологічної підготовки полягає в тому, що вона зумовлена і зорієнтована на культуру. Опановуючи її духовним і матеріальним багатством, індивід стає особистістю, здатною до свідомої практичної діяльності, розумних відносин з природою, людьми та суспільством в цілому.

Результати підготовки студентів і навчально-методичне забезпечення дослідження були позитивно оцінені фахівцями університету. Розроблена О.П. Зеленською система культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі суттєво сприяє кращому засвоєнню знань, формуванню переконань і компетентностей студентів, збагаченню їх культури.

Проректор

С.М.Рик

Міністерство освіти і науки України

Ministry of Education and Science of Ukraine

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКАOLEKSANDR DOVZHENKO
HLUKHIV NATIONAL
PEDAGOGICAL UNIVERSITY41400, Сумська обл., м. Глухів,
вул. Києво-Московська, 24
E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net
Телефон: +38(05444) 2-26-51, 2-34-27
Факс: +38(05444) 2-34-7424. Kyievo-Moskovska Str., Hlukhiv,
Sumy region, Ukraine, 41400
E-mail: gdpu@sm.ukrtel.net
Telephone: +38(05444) 2-26-51, 2-34-27
Fax: +38(05444) 2-34-74

« 22 » 02 20 13 р. № 4212/84-06

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження Зеленської Олени Піменівни – кандидата філологічних наук, професора кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ – з проблеми "Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України"

У Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка з 2009/2010 навчального року проводилася робота з впровадження науково-теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо культурологічної підготовки студентів вищих навчальних закладів.

Розроблений автором комплекс навчально-методичних матеріалів був апробований під час вивчення курсів «Історія української культури», «Українознавство» та «Народознавство» студентами ННІ гуманітарної освіти. Здійснювалося анкетування студентів.

Запропонована О.П. Зеленською система культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі сприяла гуманізації освіти, спрямуванню всіх ланок навчального процесу на особистість студента, його загальній ерудиції та кругозору; виявила здатність студентів вибудовувати власні ціннісні орієнтації відповідно до цінностей культури та суспільства; забезпечила використання потенційних можливостей розробленої нею моделі культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі.

Експериментальна перевірка навчально-методичної системи культурологічної підготовки у вищому навчальному закладі показала її ефективність та доцільність поєднання традиційних та інноваційних методів навчання при підготовці майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Ректор,
доктор історичних наук,
професор

О.І. Курок